

Mirza Alakbar Sabir

پیش از زریل
پیش از چویز

چنان قایق و میری
که ای ای ای ای ای

دیگر نمی بینم از

ذیل ایستاده ای

که ای ای ای ای ای

دیگر نمی بینم از

ذیل ایستاده ای

Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu

MİRZƏ ƏLƏKBƏR
S A B İ R

Seçilmiş əsərləri

Bakı - 2007

Tərtib, ön söz və çevirmələr
professor XƏLİL YUSİFLİNİNDİR

Mirzə Ələkbər Sabir təkcə Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, həlkə, bütövlükdə dünya poeziyasında hənzəri olmayan bir sənətkardır. Onun əsərlərində XX əsrin əvvəllərində baş verən hadisələr bütün ziddiyət və mürəkkəbliyi ilə olçatmaz bir qüdrətlə əks olunmuşdur. Bu kitabda çatın anlaşılan şeirlərin sətri çevirmələri və lügəti sabirsevərlərə təqdim olunur. Ümid edirik ki, Sabir əsərlərinin bu şəkildə nəşri oxucular üçün faydalı olacaqdır.

© Azərbaycan Mədəniyyətinin
Dostları Fondu
OKA Ofset
Nəşriyyat-Poliqrafiya Şirkəti

Bənzərsiz sənətkar

Əsası Qasım bəy Zakir tərəfindən qoyulan, Seyyid Əzim Şirvani əsərlərində daha da güclənən, yeni keyfiyyətlər qazanan satirik şeir üslubu Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında inkişafının ən yüksək nöqtəsinə qədəm qoymuşdur. Mübaliğəsiz etiraf etmək lazımdır ki, satirik şeir Sabirlə qurtarmışdır. Nə ondan əvvəl, nə ondan sonra heç bir sənətkar bu sahədə belə əlçatmazlıq həddinə gəlib çatmamışdır. Sabir bu bənzərsiz ədəbi irsi ona görə yarada bilmışdır ki, o, ən yüksək bəşəri hissərlə yaşayan, bu bəşəri hissələri qəlbinin və ruhunun tələb etdiyi kimi heç nədən qorxmadan, çəkinmədən, qeyri-adi bir sənətkarlıq və qəhrəmanlıqla əks etdirmişdir. Ona hiddətlə, qəzəblə gözünü bərəldən düşmən mühitin hədələrindən, hücumlarından, şər və böhtanlarından qorxma-mış, ölməz poeziyasının aynasında düzü düz, əyrini əyri göstərmüşdür.

Niyə bəs böylə bərəldirsən, ay qare, gözünü?
Yoxsa bu ainədə əyri görürsən özünü?!

Sabir poeziyası XX əsrin ilk on ilinin dərdlərini, qayğılarını, mübarizələrini bütün zənginlik və rəngarəngliyi ilə, odalov saçan qəlbinin hərarəti ilə yoğuraraq əks etdirmişdir. Sabirin bənzərsiz poeziyasında həyatda çox az hallarda təsadüf olunan gözəllik, yaxşılıq, xeyirxahlıq halları gözdən yaxınmasa da, onlar hərarətlə alqışlansa da, mehriban, ağıllı bir ana övladının yaxşı bir işini görəndə sevinən kimi, sonsuz sevinclər duyub, bunu sevinclə əks etdirə də, şər və eybəcərliyə qarşı qəzəb, onu məhvədici gülüşə hədəf etmək meyili bu poeziyada daha güclüdür. Bu poeziyanın idealları bu gün üçün də aktualdır, öyrənilməsi, oxunması faydalıdır. Sabirin mənfi qəhrəmanlarının varisləri, davamçıları, geyimlərini, rütbələrini, rənglərini dəyişmiş olsalar da, bu gün də öz əməllərini davam etdirirlər. Hətta bəzən elə hərəkətlər edirlər ki, bunları görəndə Sabirin mənfi qəhrəmanlarına şükkür oxumalı olursan.

Cəmi qırıq doqquz il ömür sürən, bunun da ancaq beş ilini öz arzuladığı şəkildə yazış yaradan Sabirin həyatı əsasən çətinliklər, məhrumiyyətlər içində, qaranlıq, düşmən mühitin hücumları altında keçmişdir.

Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə 1862-ci ilin may ayının 30-da Şamaxıda dindar bir ailədə anadan olmuşdur. Atası Zeynalabdinin kiçik bir bakkal dükəni var imiş. Atası da, anası Səltənət xanım da oğlanlarının dini ruhda böyüməsini, gələcəkdə ruhani olmasını istəyirdilər. Səkkiz yaşından mol-laxanada oxuyan, burada Qurani oxuyub başa çıxmamış yazı yazdığını görə falaqqaya qoyulub döyülen, evdə ata-ana tərəfindən oruc tutmağa, namaz qılmağa məcbur edilən şair bu hadisəyə etirazını üç misralıq bir şeirində əks etdirmiştir.

Tutdum orucu irəmazanda,
Qaldı iki gözzərim qazanda.
Mollam da döyük yazı yazanda.

Sabirin 12 yaşı olanda Seyyid Əzimin açdığı yeni üsullu məktəbə qoyurlar. Sabir iki il bu məktəbdə oxuyur. Şeir yazmanın sırlarını öyrənir, həyat və insan haqqında düşüncələri formalasır. Seyyid Əzimlə Sabir arasında bir ustad şagird dostluğu yaranır. Sabirin atası iki ildən sonra onu təhsildən ayırib dükanında bir köməkçi kimi işləməyə məcbur edir. Alış-verişdən vaxt tapanda yenə oxuyub yazımaqla məşğul olan gəncin hərəkəti atasının xoşuna gəlmir, hətta atası bir dəfə onun şeir dəftərini cirib atır. Buna etiraz əlaməti olaraq Sabir Şamaxıdan getmək qərarına gəlir. Sonra oğlunun yazış-oxumaq meylinin ciddi olduğunu görən ata onun bu hərəkətinə mane olmur.

Sabir 23 yaşında olarkən ziyarət adı ilə səyahətə çıxır. Səmərqənd, Buxara, Səbzəvar, Nişapur, Həmadan kimi yerlərdə olur. Atasının ölüm xəbərini eşidəndə o, vətəne qayıdır, 1887-ci ildə qohumlarından Büllurnisa adlı bir qızla evlənir, səkkiz qızı və oğlu Məhəmməd Səlim dünyaya gəlir.

Bu vaxt Sabir sabun bişirib satmaqla ailəsini dolandırırdı. Maddi çətinlik və sıxıntı içərisində yaşayırıdı. Bu çətinliklərə, ailə qayğısına baxmayaraq o, şeirlər yazar, dövrünün

qabaqcıl ziyallıları ilə əlaqə saxlayır, ənənəvi üslubda qəzəllər və mərsiyələr yazırıdı. XX əsrin əvvəllərində baş verən hadisələr, o cümlədən birinci rus inqilabı onun dünya görüşünün müəyyənləşməsinə xeyli təsir göstərir. 1903-cü ildə «Şərqi-Rus» qəzetində Sabirin bir təbrik şeiri çap olunur. Bu onun mətbatda çıxan ilk əsəri idi. Bundan sonra onun «Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti», «Beynəlmiləl» şeirləri işiq üzü görür. Bu vaxta qədər klassik ədəbi ənənələri izləyərək qəzəllər, mərsiyələr yazan Sabir, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda başlanan milli oyanış hərəkatı və dalğalarının təsiri ilə cəmiyyətin ictimai mədəni həyatında fəal iştirak etməyə başlayır. Onun Şamaxıda realni məktəb, qiraətxana açılması ilə bağlı qızığın fəaliyyəti, bununla bağlı mətbatda məqalələrlə çıxış etməsi bunu təsdiq edir. Sabir «Həyat», «İşad», «Tazə həyat» kimi qəzetlərin Şamaxı üzrə xüsusi müxbiri olmuşdur.

Bir müddət ailəsini dolandırmaq üçün atasının yolu ilə gedərək bakkal dükənində çalışan Sabir bu işdən get-gedə soyuyur. Onun 1906-ci ildən başlayaraq «Molla Nəsrəddin»də çap olunan satiraları mühafizəkar, köhnə fikirli insanların qəzəbinə səbəb olur. Onu küfrdə ittihəm edir, salam vermir, ondan mal almir, özünə düşmən kimi baxırlar. 1908-ci ilin yanvarında Sultan Məcid Qənizadə Sabirə məktub yazaraq bildirir ki, Qori seminariyasında Azərbaycan dili müəllimi yeri boşalacaqdır, həmin yeri tutmaq üçün hazırlanmaq və müəllimlik şəhadətnaməsi almaq lazımdır. Sabir 1908-ci il aprelin 11-də Bakı quberniya məclisinin təyin etdiyi gündə imtahan verib müəllimlik şəhadətnaməsi alır.

Qori seminariyasında işə düzəlmək mümkün olmasa da, Sabir bundan əvvəl olduğu kimi, bundan sonra da məktəb məsələləri ilə məşğul olmuşdur. Şamaxıda realni məktəbin açılması ilə bağlı Sabirin yazdığı çox sayılı məqalələri aşdırılan M. Məmmədov yazar: «Bu məqalələrlə yaxından tanışlıq belə bir iddia üçün əsas verir ki, Sabir Şamaxıda məktəb açmaq barəsində hökumətə ərizə təqdimindən başlamış izin alınmasına, bina tikintisi üçün maddi vəsait toplanmasına,

müfəttişin gəlməsinə, şagirdlərin qəbuluna və nəhayət, məktəbin təntənəli açılmasına qədər, bütün mərhələlərini diqqətlə izləmiş, həmin məktəbin bilavasitə təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı olanlardan biri olmuşdur¹. Bu vaxtlar şairin müəllimlik sənəti o qədər güclü olur ki, ailəsinin dolanışığını təmin edən dükənini satıb, tədris üsulunun qayda-qanunlarını öyrənmək üçün Əbdülxalıq Əfəndinin məktəbi kimi tanınan bir məktəbdə bir müddət köməkçi müəllim işləyir. Burada onun müəllimliyinin bəyənildiyini də məktublarda qeyd etməyi unutmur.

1908-ci ilin payızında Sabir uzun müddət uğrunda mübarizə apardığı «Ümid» məktəbinin açılmasına nail olur. Bu məktəb yeni tipli ibtidai məktəb idi. O zamanlar bu cür məktəblərə Şamaxı mühitinin münasibəti çox pis idi. Belə işi tədqir etmək, alqışlamaq əvəzinə ona qarşı amansız hücum, hədə hökm süründü. «Məktəb, təlim və tərbiyə sözünün əvəzində eşidilən ancaq təkfir, təlin və bəbi sözüdür. Məktəb fəqərəsi isə Şamaxıda ən yazılıgəlməli bir haldadır. Burada köhnə üsul, yəni çubuq və fələqqə tərəfdarı o qədərdir ki, beş-on üsuli-cədid tərəfdarının ah-naləsi bilmərrə bisəmər qalır». Bu sözləri o dövrün tanınmış jurnalistlərindən Haşim bəy Vəzirov yazmışdır. Sabirin «Vəh!..Bu imiş dərsi üsuli-cədid» misrası ilə başlayan şeirində bu mühitin yeni tipli məktəbə düşmən münasibəti böyük ustalıqla qələmə alınmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, Sabir ümumxalq işi yolunda əzmindən, iradəsindən dönmür, «Ümid» məktəbində fəaliyyətini davam etdirir.

Verdiyi dərsi uşağa yazdırır,
Hüccə demir, hər əməli azdırır,
Gah oxudur, gah çıxarıb gəzdirir,
Bir demir övladi-müsəlmandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!

¹ M. Məmmədov. Sahir: mübahisələr, həqiqətlər, Bakı, 1990, Yazarı, səh.223

Bu şeir o dövrkü Şamaxı mühitinin yeni tipli məktəbə, o cümlədən Sabirin açdığı «Ümid» məktəbinə münasibətinin ifadəsi idi.

Sabirin «Ümid» məktəbinin müəllim və şagirdləri Şamaxının ictimai-mədəni həyatında yaxından iştirak edir, nitqlər söyləyir, şeirlər oxuyurlar. Ancaq Sabir bu məktəbin işini uzun müddət davam etdirə bilmir. Aramsız təqiblər, hücumlar bu məktəbin fəaliyyətinin dayandırılması ilə nəticələnir. Sabir Bakıya üz tutmalı olur. 1910-cu ilin yanварında Bakıya gələn böyük sənətkar burada Balaxanı kənd məktəbinə müəllim düzəlir. Bu işdə ona Sultan Məcid Qənizadə, Əlis-gəndər Cəfərzadə və başqaları kömək edirlər. Bu məktəbdə Sabir şəriətdən dərs deyir. Dövrün qabaqcıl, həqiqət sevən adamları onun dərsini, müəllimlik bacarığını təqdir etdikləri halda, mürtəcə və ləyaqətsiz adamlar onu burada da incidir, imzasız məktublar yazır, işdən azad olunmasını tələb edirlər.

Sabir Bakıda olduğu vaxt burada çıxan mətbuat orqanlarında fəal əməkdaşlıq edir, «Səda», «Həqiqət», «Günəş», «Yeni həqiqət» qəzetlərində işləyir. Başqa mətbuat orqanlarında da şeirlər və məqalələr dərc etdirir. Sabir təziyanələrinin çoxunu bu dövrdə yazmışdır. Xüsusən, «Günəş» (1910-1911) və «Yeni həqiqət» (1911) qəzetlərində dahi şairin yüzə qədər əsəri çap olunur. Bu qəzetlərdə Sabir o qədər yaxından iştirak edir ki, onun «Molla Nəsrəddin» jurnalı ilə əlaqəsi bir müddət kəsilir. Bu kəsilən əlaqə ancaq beş aydan sonra, 1911-ci ilin əvvəllərində bərpa olunmuşdur.

1910-cu ilin son günlərində Sabir səhhətinin ağırlaşması səbəbi ilə Bakıdan Şamaxıya qayıdır. İki ay Şamaxıda qalanın dan sonra 1911-ci il fevralın birində müalicə üçün Tiflisə gedir. Şair bir müddət burada müalicə olunanın dan sonra üzərində cərrahiyə əməliyyatı aparılmasına razi olmayıb Şamaxıya qayıdır. Şamaxıda olduğu vaxt Sabirin səhhəti yenidən ağırlaşır. Bu dəfə Bakıya üz tutur. Həkimlər cərrahiyə əməliyyatı aparmağın artıq gec olduğunu bildirib, ona Şamaxıya qayıtmağı mösləhət görülür. 1911-ci il iyul ayının 10-da Şamaxıya qayıdan sənətkar iki gün sonra iyul ayının

12-də vəfat edir. Şairin cənazəsi Qalabazar məscidi qarşısında qoyularkən məhəllə axundu Ağa Mir Mehdi ağa şairin namazını qılmaq belə istəmir, ancaq gənclərin hay-küyündən sonra bu işi könülsüz də olsa icra etməyə məcbur olur. Bu bənzərsiz sənətkar «Yeddi günbəz» qəbiristanlığında dəfn olunur.

Mirzə Ələkbər Sabir az yaşamasına, həqiqi poeziya və ədəbiyyata bir qədər gec gəlməsinə baxmayaraq, qısa bir müddət ərzində zəngin və bənzərsiz bir irs yaratmışdır. Bu irsdə o dövrün ən qabaqcıl idealları qeyri-adi bir sənət dili ilə əks etdirilmişdir. Bu irs o dövrkü cəhalətə, nadanlığa, geriliyə, zülmə, haqsızlığa, hər cür əyriliyə qarşı od-alov saçılan, döyüşən, qorxu nə olduğunu bilməyən bənzəri olmayan mənəvi bir sərvətdir. Bu sərvət indi də Azərbaycan xalqının hüner və dühasının saflığını, böyüklüyünü, hər cür xırdaçılıqdan uzaqlığını nümayiş etdirən bir hadisədir. Azərbaycan xalqının başucalıq və böyükük abidəsidir.

Bu kitabda Sabir ədəbi irsinin ən mühüm nümunələri toplanmışdır. Kitab tərtib edilərkən Sabir əsərlərinin Məmməd Məmmədov tərəfindən hazırlanan nəşrindən istifadə olunmuşdur. Hər əsərin sonunda müasir oxucu üçün çətin anlaşılan yerlərin çağdaş dilimizə nəsrlə çevrilməsi verilmişdir. Sabir əsərlərinin oxuculara bu şəkildə təqdim edilməsinin faydalı olacağı ümidiндəyik.

Satiralar

Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti

Vəkili

Həqsizə həqli deyib, bir çox günaha batmışam.

Həkim

Dərdi təşxis etməyib, qövm-əqrəba ağlatmışam.¹

Tacir

Mən həlal ilə həramı bir-birinə qatmışam.

Rövzəxan

Ümmətin pulun alıb, mən gözlərin islatmışam.

Dərvış

Nerdə bolsam sovq açıb, min-min yalan söz satmışam.²

Sofi

Ruzü şəb həq-həq deyib, mən hər kəsi oynatmışam.³

Molla

Gündə bir fitva verib, məxluqu çox aldatmışam.

Elm

Qəti ümmid etmişəm, yeksər bu qövmi atmışam.⁴

Cəhl

Ortada keyf eyləyib, mən həm məramə çatmışam.

Şair

Bülbüle, eşqə, gülə dair yalan fırlatmışam.

Əvəm

Anlamam hərgiz, cəhalət bəstərində⁵ yatmışam.

Qəzetəçi

Mən cəridəm⁶ dolmaq üçün mətləbi uzatmışam.

¹ Xestəliyi müəyyən etməyib qohum – əqrəbanı ağlatmışam.

² Harda olsam, bazar açıb (sovq-bazar) min-min yalan söz satmışam.

³ Gecə-gündüz mən haq-haq deyib hər kəsi oynatmışam.

⁴ Ümidimi kəsib tamam bu xalqı atmuşam.

⁵ Bəstər – yataq.

⁶ Cəridə – qəzet.

* * *

Millət necə tarac¹ olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!
Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi karim,²
Dünyavü cahan ac olur olsun, nə işim var?!

Sos salma, yatanlar ayılar, qoy hələ yatsın,
Yartmışları razi deyiləm kimsə oyatsın,
Lək-tək ayılan varsa da, həq dadımı çatsın,
Mən salım olum, cümlə cahan batsa da, batsın;
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Salma yadıma söhbəti-tarixi-cəhani,
Əyyami-sələfdən demə söz bir də, filani,
Hal isə gətir meyl eləyim dolmani, nani,
Müstəqbəli görmək nə gərək, ömrədü fani;³
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Övladı-vətor, qoy hələ avarə dolansın,
Çirkabi-səfələtlə əli, başı bulansın,
Dul övrət isə sailə olsun, oda yansın,
Ancaq mənim avazeyi-şənim ucalansın;⁴
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Tarac – talan, qarət.

Kar – iş.

¹ Dünya tarixinin söhbətini yadıma salma, ey filan, bir də mənə keçmiş günlərdən söz etmə. İndi isə dolmani, çörəyi gətir, ona meyl edim. Gələcəyi görmək nəyə lazımdır, ömrəni sanıdır, puçdur.

² Vətən övladı qoy hələ avara dolansın, yoxsulluq çirkabı içində əli, başı bulansın, dul arvadlırsa, diləngi olsun, oda yansın, ancaq mənim şən-şöhrətimin səsi ucalınsın.

Hər millət edir səfheyi-dünyadə tərəqqi,
Eylər hərə bir mənzili-məvadə tərəqqi,
Yorğan-döşəyimdə düşə gər yadə tərəqqi,
Biz də edərik aləmi-röyadə tərəqqi;⁵

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

⁵ Hər millət dünya səhifəsində tərəqqi edir, irəli gedir, hərə bir məkannda, bir yerdə tərəqqi edir, əgər inkişaf etmək yorğan-döşəyimdə yada düşsə, biz də röya (yuxu) aləmində tərəqqi edərik.

* * *

Ol gün ki sənə xalıq¹ edər lütf bir övlad,
Olsun ürəyin şad!
Təyin elə cindarı ki, etsin ona imdad,
Ta dəyməyə həmzad;²
Sağdan sola, soldan sağa sal boynuna heykəl,
Qoy cinni məəttəl;
Min gunə tilismatə tutub eylə müqəffəl,³
Gəzdir onu əl-əl;
Gər dəysə sovuq, sancılanıb olsa da bimar,⁴
Hökəm et gələ cindar;
Göstərmə təbibə o ciyərguşəni zinhar,
Qoyma ola murdar;⁵
Ağlarsa uşaq dərdinin axtarma dəvasın,⁶
Ancaq söy anasın;
Qorxuzsun o da damdabaca ilə çagəsin,
Kəssin də sədasın;
Örgət ona, əlbəttə, özün bir neçə mövhüm,
Məhdud ola məsum;⁷
Bu sayədə ömr eyləyə dünyadə o məzлum,
Hər haləti məzmum;⁸
Tək-tək dil açanda ona təlim elə hədyan,
Həm olma peşiman;
Bildir ona min dürlü qəbahətləri hər an,
Alsın ələ ünvan;
On yaşa yetincə uşağın eyləmə qəflət,

¹ Xalıq – yaradan.

² Həmzad – insanla bir doğulan ruh, guya ziyan verir.

³ Min cür tilsimə tutub qıffıla.

⁴ Bimar – xəstə.

⁵ O ciyərparanı, amandır həkimə göstərmə, qoyma murdar olsun.

⁶ Dəva – dərman, əlac.

⁷ Əlbəttə, özün ona bir neçə mövhümət öyrət, qoy o günahsız təmiz vələq məhdud olsun.

⁸ O məzлum bu vasitə ilə dünyada yaşasın, hər vəziyyətdə məzəmmət içində qalsın.

Qandır neçə bidət;
 Ta on beşə yetincə tapa işdə məharət,
 Həm eyləyə adət;
 Göndərmə onu məktəbə, dəng eyləmə başın,
 Tökə üze yaşın;
 Hər fənd və bicliklə edər kəsb məaşın,
 Saxlar özü başın;
 Rahət nəyə lazım edə dünyadə məişət,
 Quldurçuluq öyrət;
 Tainki qumar oynaya, qətl eyləyə, qarət,
 Xoşdur belə sənət;
 Dünyanı soyub, eyləyə hər gün səni xürsənd,⁹
 Sağ ol, belə fərzənd!¹⁰
 Evdə tapılır imdi dəxi çay, plov, qənd,
 Kimdir sənə manənd?¹¹
 Nagəh alınıb həbsə, dutarsa səni vəhşət,¹²
 Ver hakimə rüşvət;
 Sat var-yoxunu, advoqata¹³ ver neçə xələt,
 Puç ol hələ-həlbət;
 Axırda olub həsrəti-didari-cəmali,
 Qal kisəsi xali;¹⁴
 Qaldıqca oğulsuz dəxi tez başla suali,
 Al vizrü vəbali;
 Tap rizqi-həlali,¹⁵
 Ay başı bəlali,
 Yığ dəymisi, kali,
 Olmaç oxumaqdan
 Tapmaq bu cəlali!...

⁹ Xürsənd – razı, qane, şad.

¹⁰ Fərzənd – övlad.

¹¹ Manənd – bənzər, kimi.

¹² Qəfildən həbsə alınsa, səni qorxu tutsa.

¹³ Advokat – vəkil.

¹⁴ Axırda onun üzünü görməyə həsrət olub, kisəsi boş qal.

¹⁵ Günahı boynuna al, halal ruzi tap.

Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!
 Dəng oldu qulağım!
 Jurnal, qəzetə, hərzəvü hədyan oxumaqdan
 İncəldi uşağım!
 Əqlin aparıb bəs ki, baxır gündə qərayə,
 Ya rəb, nə həmaqət!¹
 Söz etməz əsər, çarə qalıb indi duayə,
 Tədbir elə, övrət!
 Lənət sənə, ifritə, sənindir bu cəhalət,
 Etdin nə xəyanət!
 Səndən törənibdir bizim evdə belə bidət.
 Ey mayeyi-hiylət!²
 Dutsun çörəyim gözlərinin ağü qarasın,
 Ey həmsəri-bədxah!³
 Haşa, oda yaxımañ ana istəkli balasın,
 Kəssin səni allah!
 Bu tifli oxutmaqlığa etdin məni tərgib,
 Həp eylədin iğva.⁴
 İmdi nədi fikrin? İşimiz oldu bu tərkib,
 Yox çarəsi əsla.
 Heyhat ki, tədbir ola bu xanəxərabə,
 Zail olub əqli.
 Dərsə, qəzetə, məktəbə, jurnalə, kitabə
 Mail olub əqli.
 Yıxdın evimi, eylədin övladımı zaye,
 İş keçdi məhəldən.⁵
 Mən anlamırıam elm nədi, ya ki, sənaye,
 Zarəm bu əməldən!⁶

¹ Həmaqət – axmaqlıq.

² Mayeyi-hiylət – hiyləgərlik mayası.

³ Həmsəri-bədxah – bədxah həyat yoldaşı.

⁴ Bu uşağı oxutdurmağa məni sən həvəsləndirdin, tamam yoldan azdırıdn.

⁵ İş vaxtdan keçdi.

⁶ Bu işdən dərdliyəm.

İstördim o da mən kimi bir hörmətə çatsın,
 Dünaydə dolansın;
 Ta qol gücünə malik olub şöhrətə çatsın,
 Azadə dolansın;
 Bir vəqtidir imdi ki, olub Rüstəmi-dövran,
 Bir ad qazanayıdı;
 Qarətlər edib ta ki, tapaydı sərü saman,
 Bir şey də qanayıdı.
 Puç eylədin, övrət, bu gözəl, sadə cəvani!
 Dilbilməz oğul, vay!
 Rəngi saralıb, qalmayıb əsla yarı canı,
 Bir gülməz oğul, vay!
 Ax, naxələf oğlum, nə çətin məşqə düşübsən,
 Ey kaş, usanaydın!
 Quldurluğa yox, elmə tərəf eşqə düşübsən,
 Bu qübə⁷ qanayıdın!
 Ey nuri-düçeşmim, oxumaqdən həzər eylə,
 Saleh vələd ol, gəl!⁸
 At min, hünər öyrəş, məni də bəxtəvər eylə,
 İşdə bələd ol, gəl!
 Bəsdir oxudun, az qala canın tələf oldu,
 Bu kardan⁹ əl çek!
 Yazmaq, oxumaq başına əngəl-kələf oldu,
 Əşardan¹⁰ əl çek!
 Min elm oxuyub söz bilişən, hörmətin olmaz
 Bu dari-cəhanda;¹¹
 Söz bəhrinə gövhər olasan, qiymətin olmaz,
 Xasə bu zəmanda.
 Yox, yox, baxıram fikrinə, səndən oğul olmaz,
 Canın bəcəhənnəm!¹²

⁷ Qübə – pis əməl, qəbahət.

⁸ Ey iki gözünün işığı, oxumaqdən çəkin, gəl əməli saleh (ağılı) övlad ol.

⁹ Kar - iş.

¹⁰ Əşar – şeirlər.

¹¹ Dari-cəhan – dünya evi, dünya.

¹² Canın bəcəhənnəm – canın cəhənnəmə.

Mırt-mırt oxumaqdan, kişi bir qan ki, pul olmaz!
Mırtılda dəmadəm,
Qıl elm fərahəm,¹³
Ol qüssəyə həmdəm;
Ömrün olacaq kəm,
Düşmən sənə aləm!..

¹³ Qıl fərahəm – topla, əldə et.

* * *

Mahi-Kənanın batıb, ey piri-Kənan, qəm yemə!
Ta gülüstanın olubdur beyti-ehzan, qəm yemə!
Ey dili-möhnətzədə, ol şad, ləbrizi-sürur,
Kəsb namərdi qılar əfkarü vicdan, qəm yemə!¹

Olmadı məqsudunuzca dövri-çərxi-gəcmədar,
Qalmaçıdır böylə halet üzrə dövran paydar,
Qismətindir, etgilən həm ruz, həm şəb nalə, zar,
Ey rəiyyət, ey fəqirü fəhlə, dehqan, qəm yemə!²

Sübh tezdən dur ayağə, şamətək çək zəhməti,
Güclülərdən də eşit, hər növ fəhsü töhməti,
Sen zəlil ol, eybi yox, qoy güclü çəksin ləzzəti,
Qoy səni xar eyləsinlər xanü əyan, qəm yemə!

İşlə, qoy qəddin bükülsün, işlə annin tərləsin,
İşlə, ac qal, ac bəhayimtək əyalın çərləsin³,
Zülməndən fəryadü dadi qoy dilin əzbərləsin,
Qarət etsin ruzunu molla və bəy, xan, qəm yemə!

Çəkgilən ömrün çatınca, binəva, ahu fəğan,
Böylə pünhan sırrələr olmaz sənə hərgiz bəyan,
Molla Nəsrəddin, "Lisanülqeyb"⁴ə oldun tərcüman,
Ruhi-pakindir sənə hər dəm sənaxan, qəm yemə!⁴

¹ Kənan ayın batıb, ey Kənan qocası, qəm yemə, gülüstanın qəm evi olubdur, qəm yemə, ey müsibətli ürək, sevincə dolu ol, şadlan, fikir və vicdanın namərdilik əldə edər, qəm yemə.

² Tərs hərəkatlı çərxin dövr etməsi istəyinizcə olmadı, dövran belə bir hal ilə davam edib qalmaçıdır, hər axşam, səhər ağla, nalə et qismətindir, ey rəiyyət, ey yoxsul, fəhlə, kəndli, qəm yemə.

³ İşlə, ac qal, ac heyvan kimi ailən çərlesin.

⁴ Ey zavallı, ömrün çatana qədər ah və fəğan çək, esla belə gizli sırlar sənə belli olmaz, Molla Nəsrəddin, qeybin dilinə tərcüman oldun, pak puhun həmişə sənə dua-alqış deyəndir, qəm yemə.

Qocalıqdan şikayət

Əfsus qocaldım, ağacım düşdü əlimdən,
Səd heyf cəvanlıq!
Zəf eylədi aciz məni, qaldım əməlimdən,
Çekdim nə ziyanlıq!
Saldıqca cəvanlıqda keçən günləri yadə
Dərdim olur on qat!
Ya rəb, yetərəm birdəmi dünyadə muradə?
Heyhat və heyhat!
Saqqal ağarıb, bel bükülüb, dinmə, filani!
Övqatım olub təlx;¹
Övrət də yaxır saqqalıma gündə hənani,
"Rişi ki, bərəng əlx..."²
Yad olsun o günlər ki, muradımcə gəzərdim
Sazənde Oruğnan;
Min acizü biçarələrin başın əzərdim
Sillə, yumuruğnan.
Bu sayədə hər ləhzə edib səyü təlaşı,³
Sərvət qazanardım;
Təhsil eləyib qol gücünə əmri-məaşı,
Dövlət qazanardım.
Əzalər isə süst olub imdi qocalıqdan,
Bir dadrəsim yox!⁴
Görmezmisən ehvalımı, düşdüm ucalıqdan,
Fəryadəsim yox;⁵
Heç yerdə səsim yox,
Kəskin nəfəsim yox,
Fmkrimdə cavanlıq,
Başqa həvəsim yox!...

¹ Halim yaman pis olubdur.

² "Saqqal ki, ayrı rəng oldu..."

³ Bu vasitə ilə hər an çalışıb səy edərdim.

⁴ İndi qocalıqdan bədən üzvlərim süst olub, bir dada yetənim yoxdur.

⁵ Fəryadıma çatanım yoxdur.

Bakı fələlərinə

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fələ də özün daxili-insan edir imdi.¹

Olmaz bu ki, hər əmrə dəxalət edə fələ,
Dövlətli olan yerdə cəsarət edə fələ,
Asudə nəfəs çəkməyə halət edə fələ,
Yainki hüquq üstə ədavət edə fələ...²

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fələ də özün daxili-insan edir imdi.

Fələ, mənə bir söylə, nədən hörmətin olsun?
Axır nə səbəb söz deməyə qüdrətin olsun?
Əl çək, bala, dövlətlilərə xidmətin lsun,
Az-çox sənə verdiklərinə minnətin olsun!

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fələ də özün daxili-insan edir imdi.

Dövlətli, amandır, özünü salma bəlayə,
Fələ sözü həqq olsa da, baxma o sədayə,
Yol vermə nəfəs çəkməyə hərgiz füqərayə,
Öz şənini puç eyləmə hər bisərү payə!..³

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fələ də özün daxili-insan edir imdi.

¹ Bu fələyin çərxi tərsinə dövran edir, fəhlə də özünü insan cərgəsinə daxil edir.

² Bu olmaz ki, fəhlə hər işə qarışın, dövlətli olan yerdə fəhlə cəsarət et-sin, fəhlə asudə nəfəs çəkmək halında olsun, ya da hüquq üstündə, düş-mənlik etsin.

³ Əsla yoxsulların nəfəs çəkməsinə yol vermə, öz şənini hər əlsiz-ayaqsız avaraya görə puç etmə.

Aldanma, fəqirin olamaz əqli, zəkası,
Çün yoxdur onun sən kimi pakizə libası,⁴
Yox sərvəti, yox dövləti, yox şalı, əbasi,
Var köhnə çuxası, dəxi bir təkcə qəbası...

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fələ də özün daxili-insan edir imdi.

İstərsən əgər olmağa asudə cahanda,
Ta olmayasan qəmlərə aludə cahanda –
Fələ üzünə baxma bubihudə cahanda,
Öz fikrini çək, ol dəxi fərsudə cahanda...⁵

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fələ də özün daxili-insan edir imdi.

Gör millətinin dərdini, axtarma dəvasın,
Əl çəkmə yetimin başına, kəsmə sədasın,
Zinhar qoyub dəhrdə bir xeyr binasın
Yad eyləmə, şad eyləmə millət füqərasın...⁶

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fələ də özün daxili-insan edir imdi.

⁴ Aldanma, fəqirin ağılı, zəkası ola bilməz, çünki onun sənin kimi dəyərli, səliqəli paltarı yoxdur.

⁵ Dünyada rahat olmaq istəyirsənə, ta dünyada qəmlərə bulaşmaq istəmirsinə, bubihudə, boş dünyada, fəhlə, üzünə baxma, öz fikrini çək, dünyada dəxi solmuş ol.

⁶ Millətin dərdini gör, ancaq dərmanını axtarma, yetimin başına el çəkmə, səsini kəsmə, zinhar, amandır, dünyada bir xeyir iş binası qoyub, millətin yoxsullarını yada salıb onları sevindirmə.

* * *

Cəhd cılə, sənancaq nəzəri-xəlqdə pak ol,
Məxluqu inandır;¹
Xasiyyətin od olsa da, ətvardə xak ol,
Sök aləmi yandır;²
Xəlqin nəzərin cəlb elə qurşağı, qəbayə,
Məclubi-üyun ol;³
Hər hiyləvü bicliklə gir, əlbəttə, əbayə,
İmanə sütun ol;
Səy eylə ki, saqqal uzanıb üç çərək olsun,
Papaq ona nisbət;
Qurşaq da, bilirsən ki, on arşın gərək olsun,
Təfsilə nə hacət...⁴
Qoyma yerə təsbihini, əl çəkmə duadən,
Övrəd oxu daim;⁵
Məclisdə çəkib dut özünü, ol nücəbadən,
Söz söylə müləyim;
İştə geyinib məzhəbi, imanı büründün,
Pək möhtərəm oldun;
İndi nəzəri-xəlqdə sən pak göründün,
Əhli-kərəm oldun;
Başdan-ayağa əmnü əman oldu vücudun,
Zöhd ilə bitişdin;
Nolmaq diləyirdinsə, həman oldu vücudun,
Məqsudə yetişdin!
Vəqt oldu ki, imdi edəsən aləmi talan,
Dut, qoyma qaçanı!

¹ Sən çalışancaq xalqın gözündə temiz ol, insanları inandır.

² Xasiyyətin od olsa da, tövrlərində torpaq kimi ol, dünyani sök, yandır.

³ Camaatın nəzərini qurşağı, qəbayə yönəlt, gözləri cəlb elə.

⁴ Qurşaq da bilirsən ki, gərək on arşın olsun, təfsilatı ilə deməyə nə ehti-yac vardır.

⁵ Təsbihini yerə qoyma, duadan əl çəkmə, daim vird oxu.

Hökm imdi sənindir, dəxi çök işlərə salman,
Yığ müşkül açanı;
Dul övrətə bidad elə, eytamə xəyanət,
Xovf etmə əcəldən;⁶
Məkr isə özün qıl, oxu şeytanə də lənət!
Şad ol bu əməldən,
Əl çəkmə hiyəldən,
Təzvirü dəğəldən,⁷
İmanı da versən,
Vərmə pulu əldən!...

⁶ Dul arvada zülm elə, yetimlərə xəyanət et, əcəldən qorxma.

⁷ Məkr və hiyləni özün elə, şeytana də lənət oxu, bu əməldən şad ol, hiylələrdən, yalandan, saxtalıqdan el çəkmə.

* * *

Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq,
Səd heyf, keçən gün!¹
Hər bir iş üçün xatiməbəxş oldu bu afaq,
Olduq yenə məmənun.²
Şükr eylədik allaha yetişdikcə ziyanlıq,
Əfsürdə biz olduq.³
Çaldı bizə bir özgə sayaq ilə fırıldaq,
Qəmli günə qaldıq.
Nə rəhm bilər, şərm qanar, ağlamaq anlar,
Böylə fələk olmaz!
Yox böylə iki dilli, yaman üzlü cəfakar,
Bir zərrə utanmaz!
Verdi bu hamı qonşulara sənətii dövlət,
Dünya sənə lənət!
Səsləndi, gedək siz yatin həmmamda rahət,
Bicadı bu zəhmət!⁴
İslam uşağı yatsın ayağında fələqqə,
Bu növidi təlim.
Vursun buların başına həm mirzə tərəqqə,
Eylin onu təkrim.⁵
Ey vay, bu fələk qoydu bizi löqməyə həsrət,
Qaldıq biz adamsız!
Verməz dəxi bir parça çörək tapmağa fürsət,
Get, yatgilə şamsız!
Öz bildiyini qıldı müsəlmanlara dövran,
Əl işdən üzüldü.

¹ Bu fələk hər kəsə bir tövrlə yamanlıq etdi, keçən günə yüz heyif!

² Bu dünya hər bir iş üçün xeyirli bir nəticə bəxş etdi, yenə sevindik.

³ Ziyan yetişdikcə allaha şükər etdik, solub xarab olan biz olduq.

⁴ Bu zəhmət yersizdir.

⁵ Ona hörmət göstərin.

Çaqçaq başın ağrıldı, kefin çəkdi dəyirman,
İş həcvə düzüldü.
Bu çərxi-sitəmkarın aman məsxərəsindən!
Bais, balan ölsün!
Baxmış bu müsəlmanlara qəm pəncərəsindən,
Çərxin üzü dönsün!
Əvvəl bu fələk cümlədən əymışdı damağı,
Qəm kasəsi daşdı.
Axırda bizim başımıza vurdu çanağı,
Su başdən aşdı.
Bir rus görəndə oluruq xar yanında,
Quzu, keçiyik biz.
Keçməz sözümüz bir pula sərdar yanında,
Çünki nəçiyik biz?!
Tanrı buna şahid –
Quzu, keçiyik biz...

* * *

Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!
Açma gözünü, xabi-cohalətdən¹ ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!

Aldanma ayıqlıqda fəraqət ola, heyhat!
Qəflətdə keçənlər kimi ləzzət ola, heyhat!
Bidar olanın başı səlamət ola, heyhat!
At başını yat, bəstəri-rahətdən ayılma!²
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!

Açsan gözünü, rəncü məşəqqət görəcəksən,
Millətdə qəm, ümmətdə küdürət görəcəksən,
Qıldıqca nəzər millətə heyrət görəcəksən,
Çek başına yorğanını, nikbətdən ayılma!³
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!

Bir ləhzə ayıldınsa, qutar canını, yuxla,
At tiryakını, meyl elə qəlyanını, yuxla,
İncitsə sağıñ, ver yerə sol yanını, yuxla,
İllərcə şuar etdiyin adətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!

Göz nurudur uyqu, onu dur etmə gözündən,
Yol vermə məbada çıxa bir an sözündən,
Amma elə bərk yuxla ki, hətta get özündən,
Afaqi dutan şüru qiyamətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!

¹ Xabi-cohalot – cohalot yuxusu.

² Heyhat, ayıqlıqda bir rahalliq olduğuna aldanma, qəflətdə keçən günlər kimi onda ləzzət olarını, heyhat! Yuxudan ayılanın başı salamat olarını, heyhat! Başını at yat, rahalliq yatağından ayılma!

³ Gözünü açsan, oziyyot və məşəqqət görəcəksən, millətdə qəm, ümmətdə dərd-kodər görəcəksən, millətə baxdıqca heyrət görəcəksən, yorğanını başına çək, bədbəxlikdən ayılma!

Təhsili-elm

Təhsili-ülüm etmə ki, elm afəti-candır,
Həm əqlə ziyandır;
Elm afəti-can olduğu məshuri-cəhandır,
Mərufi-zamandır;¹
Pəndi-pədəranəm eşit, ey sadə cəvanım,
Yaxma qəmə canım!
Xoş ol kəsə kim, vel dolanıb, dağda çobandır,
Asudə həmandır!²
Elm içrə xəta olduğun ondan bilirom ki,
Bilsə nola hər kim,
Elmə gəzənin küfrü zəbanlarda bəyandır,
Təkfirə nişandır.³
Məktəb sənə xoş gəlməsin, ol cayı-xəternak,
Girmə ona çalak;⁴
Məktəb dediyin qeydi-dilü bəndi-zəbandır,
Qarətgəri-candır.⁵
Çemil nədir? Ol qəlbə qara hoqqeyi-dilxun,⁶
Olma ona məftun!
Ağ günlərini etmə qara, allah, amandır!
Bu rəng yamandır.
Dəftər nədir? Ol hərzələrin həmdəmi-razi,
Cövfi dolu yazı;⁷

¹ Elmləri öyrənmə, elm canın bələsidir, həm də ağıla ziyandır. Elmin canın bələsi olduğu dünyada məshurdur, zəmanədə hamiya bəlliidir.

² Ey təmiz cavanım, ata nəsihətini eşit, canımı qəmə yandırma, xoşbəxt o adamdır ki, boş-boş gəzir, dağda çobandır, elə həmişə asudədir.

³ Elm axtaranın kafir olduğu dillərdə söylənir, kafir kimi rədd olunmaga hədəfdür.

⁴ Məktəb sənə xoş gəlməsin, o qorxulu yerdir, ora tələsmə.

⁵ Məktəb dediyin ürəyi əsir edən, dili bağlayandır, canı qarət edəndir.

⁶ Mürəkkəb nədir? Ürəyi qanla dolu qutudur, ona məftun olma.

⁷ Dəftər nədir? O hərzələrin sırlarının həmdəmidir, içi dolu yazıdır.

Şairləri naqqal edib, avarə qoyandır,
 Bu mətləb əyandır.
Ol başı kəsilmiş qələmin tutma belindən,
 Xövf eylə dilindən:^x
Axırda çalar canını, bir əfi iləndir,
 Əfisə çalandır;
Kağəz sənə ağ göstərir öz sineyi-safin,
 Guş eyləmə lafin:^y
Çox tez qaralar qəlbi, mürəbbisi yamandır,
 Bir xırdaca yan dur.
Ol zaharı sürxün ürəyi qarə qarandaş,
 Mirzalərə yoldaş.¹⁰
Qəlbində xəfi sırtını bildikcə yazandır,
 Əyyari-zəmandır.¹¹
Derlər oxumuşlar: oxumaq yaxşıdır, əmma
 Var bunda müəmma...
Yaxşı nəzər etdikcə sərəncamı¹² yamandır,
 Hər addımı qandır;
Lağlağı, amandır,
 Qızdırımlı, yan dur,
Sırtıq, Mozalan, dur!

 Hop-hop dilə düşdü.¹³
 İş müşküə düşdü,
 Çünki belə düşdü,
 İmdi balabandır...

^x Dilindən qorx.

^y Kağız öz saf sinəsini sənə ağ göstərir, onun hap-gopuna qulaq asma.

¹⁰ O çölü qırınızının ürəyi qara karandaşdır, mirzələrə yoldaşdır.

¹¹ Qəlbində gizli olan sırrını bildikcə yazır, zəmanənin kələkbəzidir.

¹² Sərəncam – nəticə, son.

¹³ Lağlağı C. Məmmədquluzadənin, Qızdırımlı M.H. Zeynalovun, Mozalan Ə. Haqverdiyevin, Hop-hop M.Ə. Sabirin, sırtıq, naməlum müəllisin "Molla Nəsrəddin" də işlətdiyi imzalardandır.

Ata nəsihəti

Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma,
Qanın tələf oldu!
Gündüz, gecə səy eyləyibən dərsə alışma,
Canın tələf oldu!
Bu şəhrdə çoxdur, görürəm, elm oxuyanlar,
Onlar nə tapıblar?
Divanədilər malını bu yolda qoyanlar,
Guya ki, yatıblar.
Çoxdur zərəri adəm üçün elm oxumağın,
Sən say və deyim mən:
Əvvəl bu ki, məktəbdə olur təlx damağın,
Ey dideyi-rövşən!¹
Bir də gözünün nuru gedib kur olacaqsan,
Canın da sağ olmaz;
Rəngin saralıb axırı rəncur olacaqsan,²
Bağrında yağ olmaz.
Axırda, tutaq, ölməyib onversətə getdin,
Qurtardin özün də;
İnsaf ilə söylə, bu işi yaxşımı etdin?
Bir dur bu sözündə!
Sən də deyəcəksən sasalım, ya ki, demoqrat,³
Bilməm necə dersiz;
Xəlqin evini yıxıdı çıxıb bir neçə bədzat,
Ax, ax, a beyinsiz!
Hər bir gədə bir az oxuyub adəm olubdur,
Zakonu⁴ bəyənməz;
Çoban-çoluoq oğlu bəy ilə bahəm⁵ olubdur,
Hamunu bəyənməz;

¹ Əvvəl budur ki, ey gözümün işığı, məktəbdə damağın acı olacaq, kefi pozulacaq.

² Rəncur olmaq – incimək.

³ Sən də deyəcəksən sosialistəm. Yaxud demokrat.

⁴ Zakon – qanun.

⁵ Bahəm – bir, birlikdə.

Gahi şaha bir tənə vurar, gah vəzirə,
Bax, bax, səni tanı!
Gahi ocağa şəkk eliyər, gahi də pircə,
Kafir olu barı.
Bundan sora qıl tövbə dəxi, məktəbə getmə,
Bircə usan, oğlum!
Ta baxma müəllim sözünə, ta əməl etmə,
Axır utan, oğlum!
Çıx dağa, daşa, yol kəsibən qarətə başla,
Axırda qaçaq ol;
Sal bir beşatan boynuna, bu adətə başla;
Həmmali-yaraq ol,
Xəlqə dadanaq ol,
Hər işdə sayaq ol,
Var cana ziyanı –
Qeyrətdən uzaq ol!...

* * *

Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür,
Qan ağladığım qəhvəyi-fincanın üçündür.¹

Vəz eylədim hədyəvü ehsandanancaq,
Ümdə qərəzim kisəvü həmyanın üçündür.²

Sərgəştəliyim xərməni-buğdalar ucundan,
Aşuftəliyim sərvətü samanın üçündür.³

Fərş eylədiyim sinəmi hər gün qədəmində, -
Kəskin təməim süfrədəki nanın üçündür.⁴

Bimar tənim küftəvi bozbaş ələmindən,
Xunin ciyərim dolma-badımcanın üçündür.⁵

Ağzım dolusu neməti-firdovs dedikdə,
Boşqabda qara gözlü fışincanın üçündür.⁶

Vəsf eylədiyim zövqlə ənhari-behiştı
Kövsər məzəli şərbəti-reyhanın üçündür.⁷

¹ Ah eylədiyim qəlyanının nəşesi üçündür, qan ağlamağım fincandaq qəhvə üçündür.

² Hədiyyə və bəxşisdən söhbət etməkdə əsas məqsədim ancaq kisə və cibindən ötrüdür.

³ Sərgərdan gəzməyim buğda xırmanı üçündür, aşiq olmağım sərvət və mal-mülkün üçündür.

⁴ Hər gün sinəmi ayağın altında fərş etməyim süfrədəki çörəyinə olə kəskin tamahıma görədir.

⁵ Bədənim küftə və boşbaşın qəmindən xəstədir, ciyərim dolma-badımcanın üçün qan olmuşdur.

⁶ Ağzım dolusu cənnət nemətindən danışdıqda bu, boşqabdakı qara gözlü fışinsanın üçündür.

⁷ Zövqlə cənnət çaylarını tərifləməyim kövsər məzəli reyhan şərbətinə görədir.

Gördüm ki, plov bişmədədir, acliğa dözdüm,
Bildim bu tədarük şəbi-ehsanın üçündür.⁸

Ax, bircə görəydim səni, ey sevgili varis,
Meylim sən ilə dəsti-zərəfşanın üçündür.⁹

Münimlərə can ver, könül, uyma füqərayə,
Sinəmdə səni bəslədiyim anın üçündür.¹⁰

Ahin şərəri¹¹ etməz əsər bir kəsə, Hop-hop,
Bu od səninancaq alışan canın üçündür...

Yan, dinmə, sən allah!

Qan, dinmə, sən allah!

Haq söyləmiş olsan,

Dan, dinmə, sən allah!...

⁸ Gördüm ki, plov bişməkdədir, dözdüm, bu tədarükün ehsan gecən üçün olduğunu bildim.

⁹ Ah, ey sevgili varis, bircə səni görəydim, sənə olan istəyim qızıl saçan əlin üçündür.

¹⁰ Könül, varhlara can ver, yoxsullara uyma, səni sinəmdə bəsləməyim onun üçündür.

¹¹ Şərər – qıgilcım.

“Həyat”ın gop-gopuna cavab

Bu tıfl ki, nuri-bəsərү şireyi-candır,
Tabi-tənű arami-dilü ruhi-rəvandır,¹
Min zəhmət ilə bəslədiyin tazə cəvandır,
Göndərmə bunu məktəbə, rəhm eylə, amandır!
Qoy kuçadə naz ilə xuram eyləsin oğlun!
Öz xoşladığı əmrə qiyam eyləsin oğlun!²

Bu bülbüli-şuridə ki, pakizə nəfəsdir,
Aludeyi-qəm etməyə mail behəvəsdir,³
Bunca ki, gedib məktəbə, bildikləri bəsdir,
Məktəbdür adı, leyk həqiqətdə qəfəsdir;
Qoyma o dağılmışda məqam eyləsin oğlun!
Sübhün belə viranədə şam eyləsin oğlun!⁴

Məktəbdə gedib dərs oxuyanları görürsən,
Nitqi çəkilən tazə cavanları görürsən,
Qətən quruyub cismədə qanları görürsən,
Arifsən, özün yaxşı-yamanları görürsən,
Qıyma ki, gedib fikrini xam eyləsin oğlun!
Ömrün qəmi-elm ilə təmam eyləsin oğlun!⁵

Bavər edəməm elmdən olsun fərəh aid,
Elm artıq olursa, həm olur qəm mütəzaid,
İstərsən əgər oğlun edə kəsb fəvaid,
Həm sərvəti zaid ola, həm miknəti zaid,
Tərgib elə ta kəsbi-həram eyləsin oğlun!
Bir ad çıxarıb şöhrəti-tam eyləsin oğlun!⁶

¹ Bu uşaq gözün işığı, canın şirəsidir, bədənin gücü, ürəyin rahatlığı, canın ruhudur.

² Öz xoşladığı işdən ötrü ayağa dursun.

³ Bu aşiq bülbüli ki, nəfəsi təmizdir, qəmə bulaşmaq üçün həvəs göstərir.

⁴ Sübhünə belə xarabada axşam etsin.

⁵ Oğlun ömrünü elm qəmi ilə bitirsin.

⁶ İnanə bilmirəm ki, elmdən fərəh, sevinc gəlsin, elm artıq olduqca qəm də artıq olur. Əgər isteyirsənə, oğlun faydalar əldə etsin. Həm sərvəti artıq olsun, həm qüdrəti çox olsun, ona rəğbətləndir ki, oğlun haram qəzanc əldə etsin, bir ad çıxarıb tam bir şöhrət qazancın.

Biçarə kişi, qanmağa başın hələ keydir,
Axır mənə bir söylə görüm, elm nə şeydir?
Bilmək nə gərək kim, bu əlifdir, bu da beydir?
“Həvvəz”, sora “hütti”, bu nə heydir, o nə heydir?
Qoy pul qazanıb, sədri məqam eyləsin oğlun!
Bəy-xanlar ilə dəxli-kəlam eyləsin oğlun!⁷

Gop-gop kimi bifaidə əhli-qələm olma,
Ol Başiqapazlı, vəli Bidərdü Qəm olma,
Qızdırımlı ol, Təşnələbü Didənəm olma,
Molla Mozalanlıra uyuş, möhtərəm olma,
Qoy Hop-hop olub, şöhrəti-tam eyləsin oğlun!
Kəsbin buraxıb, şerə dəvam eyləsin oğlun!⁸

⁷ Əlif, bey, həvvəz, hötti ərəb hərislərinin adlarıdır. Qoy oğlun pul qazanıb məqamına çatsın, oğlun bəy-xanlar ilə səhbətə müdaxilə etsin.

⁸ Bu bənddəki “Gop-gop” “Həyat” qəzetində qalanları “Molla Nəsrəddin”də işlənən gizli imzalardır.

Barışnalara dair

Ey gül, nə əcəb silsileyi-müşki-tərin var,
Ahu nəzərin var.¹

Vey sərv, nə xoş can alıcı qəmzələrin var,
Həm işvələrin var.

Aldatda cəvanlarımızı nazü kirişmən,
Firuzeyi-çeşmin.²

Xurmayı saçında nə bəla təlx-bərin var,
Zəhrin, şəkərin var.³

Başdan ayağa şəhd⁴ kimi safsən, ey şux,
Şəffafşən, ey şux.

Əmma məgəsi-nəhl kimi niştərin var,
İncə kəmərin var.⁵

Əbnayi-vətən vəqf eləyir vəslinə canın,
Həm ruhi-rəvanın.⁶

Hətta qocalardan da neçə bəxtəvərin var,
Yaxşı xəbərin var.

Etdin saçını "qufravat", urduñ üzə "rumyan"—⁷
Cövlan elə, kövlan!

Bir ev nə münasib sənə, hər evdə yerin var,
Hər yerdə ərin var.

Ancaq demə tacirlərə eşqin əsər etdi,
Divanəsər etdi.

Amillərə tüccardən artıq əsərin var,
Fəthin, zəfərin var.⁸

¹ Ey gül, nə qəribə təzə müşk ətirli zəncir saçların var, ceyran baxışın var.

² Cavanımızı nazın, qaş-göz oynatmaların, firuzə (göy rəngli) rəngli gözün aldatdı.

³ Xurmayı saçında nə bələli acı barın var, zəhərin, şəkərin var.

⁴ Şəhd – bal.

⁵ Ancaq bal arısı kimi neşərin var, incə belin var.

⁶ Vətən oğulları canını, canlı ruhunu sənin vüsalına vəqf edir, bağışlayır.

⁷ Saçını qırımlandırdın, üzünə qırmızı boyalı vurdun, gəz, kövlan elə.

⁸ İş adamlarına tacirlərdən daha çox təsirin var, qəlebən, zəfərin var.

Məktəblilər içrə deyil az söhbəti-ruyin,
 Keyfiyyəti-muyin.⁹
 Dərsi-qəmi-eşqin oxuyan min nəfərin var,
 Aşiftələrin var.¹⁰
 Qafqazlı müsəlmanlar edərsə səni qaib,
 Fikr etmə əcaib.¹¹
 İranlı müsəlmanları tək əbdi-dərin var,
 Min dərbədərin var.¹²
 Xud sanma ki, meyxanədə çoxdur sənə üşşaq,
 Didarına müştaq.
 Məsciddə dəxi bir neçə xunincigərin var,
 Şuridəsərin var.¹³
 Bilməm nə füsun eylədin, ey fitneyi-əyyam,
 Uydu sənə islam?!
 Hər şəhrdə, hər bəldədə bəs cansüpərin var,
 Dildadələrin var.¹⁴
 Aşıq arayıb aləmi seyr eylədin əmma,
 Xeyr eylədin əmma;
 Bir zövci-həlal ilə dolaşsan zərərin var,
 Xövfin, xətərin var.¹⁵
 Hər xam təmə aşıq ilə ülfətin olmaz,
 Ünsiyyətin olmaz;
 Varın yox edən sərxaşa əvvəl nəzərin var,
 Sonra həzərin var.¹⁶

⁹ Məktəblilər arasında da üzünün keyfiyyətinin ve saçının söhbəti var.

¹⁰ Eşq qəminin dərsini oxuyan min nəfərin var, vurğun olanların var.

¹¹ Qafqazlı müsəlmanlar səni itirsələr, qəribə fikirlərə düşmə.

¹² İranlı müsəlmanlar kimi qapının qulları var, minlərlə dərbədər, avara olanların var.

¹³ Sən düşünmə ki, aşıq olanların, üzünə müştaq olanların ancaq meyxanada çoxdur, məsciddə də bir neçə ürəyi qan olanın, halı pərişan olanın var.

¹⁴ Ey zəmanənin fitnəsi, bilmirəm nə əfsun etdin ki, islam sənə uydu?!

Hər şəhrdə, hər qəsəbədə çox canından keçənlərin var.

¹⁵ Bir halal ərlə dolaşsan zərərin var, qorxun, xətərin var.

¹⁶ Hər xam tamah aşıq ilə yaxınlığın olmaz, ünsiyyətin olmaz. Varını sənin yolunda yox edən sərxaşa əvvəlcə diqqətin var, sonra gen durmağın, çəkinməyin var.

Gövhər saçılır, zər saçılır yar yolunda,
Dildar yolunda.

Ey bəhr, sanırsan sənin ancaq gühərin var?
Vey kan, zərin var!¹⁷

Hop-hop, demə bixud ki, mən uydym o nigarə,
Bax əhli-diyare.

Ey qafıl, özündən sənin ancaq xəbərin var!
Xunabi tərin var,¹⁸

Dərdin, kədərin var,

Çox dərdi-sərin var,

Bu köhnə başında

Tazə xəbərin var!

Millət belə batdı,

Ümmət elə yatdı,

Xud, söylə, ay axmaq,

Daşı kim oyatdı?

Dinmə, xətərin var!

¹⁷ Ey dərya, elə sanırsan ki, ancaq sənin gövhərin var? Ey mədən, qızılın var!

¹⁸ Hop-hop demə ki, birçə mən özümdən gedib o nigara uydum, bir əl kənin insanlarına bax! Ey xəbərsiz, sənin ancaq özündən xəbərin və Qanlı göz yaşın var.

Cavablar cavabı

Elm ayineyi-surəti-hal idi, nədən bəs,
Əcsamda ərvahə misal idi, nədən bəs,
Elm ilə vətən nikməl idi, nədən bəs,
Təhsili-ədəb, kəsbi-kəmal idi, nədən bəs,
Millet ümənəsi bu gözəl rütbəyi dandı?
Əfsus, "Həyat" isə məmat oldu, qapandı!¹

Elm idi əger bəxş edən insanə şərafət –
Millet nə səbəbdən ona göstərmədi rəğbət?
İslam ülümündə gər olsayıdı ləyaqət
Rusi oxumuşlar bə neçin etdilə nifrət?
Bu nifrəti hər gündə görüb axır utandı,
Əfsus, "Həyat" isə məmat oldu, qapandı!²

Mey nəşəsini zövq bilər, cam nə bilsin?
Ruh anladığı lezzəti ecram nə bilsin?
Ustadın işin, işlədiyin xam nə bilsin?
Elmin, hünərin qiymətin islam nə bilsin?
Getsin qabağa qonşular, islam dayandı,
Əfsus, "Həyat" isə məmat oldu, qapandı!³

¹ Elm veziyətin surətinin aynası idisə, bəs nədən, bədənlərdə ruhlara misal, nümunə idisə, bəs nədən, elm ilə vətən yaxşı məna alırdısa, bəs nədən, ədəb olə edirdiso, kamal qazanurdısa, bəs nədən, millətin böyükleri bu gözəl rütbəni dandı? Əfsus, "Həyat" isə ölüm oldu, bağlandı. ("Həyat" nəşr edilib bağlanan qəzətin adıdır).

² Əger insana şərəf bağışlayan elm idisə, millet nə səbəbdən ona rəğbət göstərmədi? Əger islam elmlərində ləyaqət olsayıdı, rusca oxumuşlar bəs nə üçün ona nifrət etdilər? Bu nifrəti hər gün görüb, axırda utandı. Əfsus, "Həyat" isə ölüm oldu, bağlandı.

³ Şərabın nəşəsini zövq bilər, şam nə bilsin? Ruhun anladığı lezzəti cismələr nə bilsin? Ustadın işini işlədiyini hər çiy olan nə bilsin? Elmin, hünərin qiymətini islam nə bilsin? Qonşular qabağa getsin, islam dayandı. Əfsus, "Həyat" isə ölüm oldu, bağlandı.

Qoy qonşular alsın hələ min dörlü fəvaid,
Qoy qonşular etsin hələ təzyidi-cəraid,
Sən söylə, qəzətdən nə olur bizlərə aid,
Ancaq ikini bir elə, qoyma ola zaid,

İslamda bilmək, oxumaq çünkü ziyandı,
Əfsus, "Həyat" isə məmat oldu, qapandı!⁴

Əgyarlar imdi sənə faiqmi, deyil ya?
İslamını məhv etməyə şaiqmi deyil, ya?
İbzali-himəm millətə layiqmi, deyil ya?
Ancaq əməlin qəti-əlaiqmi, deyil ya?

Çün qəti-əlaiq odu hər guşədə yandı,
Əfsus, "Həyat" isə məmat oldu, qapandı!⁵

Gopnan əməl aşmaz, işə qeyrət gərək olsun,
Millət düyüünü açmağa himmət gərək olsun,
Min elm deməkdənsə həmiyyət gərək olsun,
Sözdən nə bitər, işdə həqiqət gərək olsun!

Həqsizliyi hər gündə görüb axır usandı,
Əfsus, "Həyat" isə məmat oldu, qapandı!⁶

Ağrıtna əbəs başını, meyl etmə ülumə,
Yox vəq qoyan elmə, kəmalatə, rüsumə,
Hər kəs cibini güdmədədir baxsan ümumə,
Xərc etsə edər dolma-badımcana, lühumə;
Hop-hop, yeməyə, içməyə bu qövm yarandı!
Əfsus, "Həyat" isə məmat oldu, qapandı!..⁷

⁴ Qoy qonşular hələ min dörlü faydalara alınlardı. Qoy hələ qonşular qəzelərini çıxaltsınlar. Sən söylə qəzətdən bizə nə fayda olur? Ancaq ikini bəcələ, qoyma artım olsun. Çünkü islamda bilmək, oxumaq ziyandır. Əfsus "Həyat" isə ölüm oldu, bağlandı.

⁵ İndi özgələr yoxsa sənə üstün deyildir? Yoxsa islamını məhv etməy istəmir? Yoxsa millətə qeyrət sərf etmək layiq deyildir? Yoxsa əməlin əl-qələri kesmək deyildir? Əlaqələri kesmək odu hər bucaqda yandığından. Əfsus, "Həyat" isə ölüm oldu, bağlandı.

⁶ Gopnan iş aşmaz, işə gərək qeyrət olsun, millətin düyüünü açmağa gərək səy, çalışmaq olsun. Min dəfə elm deməkdənə, namus yolunda gərək cəhət olsun! Sözdən nə əmələ gələr, gərək həqiqət olsun. Hər gün haqsızlıq görüb axırda usandı. Əfsus, "Həyat" ise ölüm oldu, bağlandı.

⁷ Əbəs yere başını ağrıtna, elmlərə meyl etmə, clımə, kamala, qayda-qanun əməlli qiymət verən yoxdur. Umuma, elliye baxsan, hər kəs öz cibin güdməkdədir. Xərc etsə, dolma-badımcana, etli yeməklərə xərc edər. Hop-hop, bu xalq yeməyə, içməyə yaranmışdır. Əfsus, "Həyat" isə ölüm oldu, bağlandı.

Bakı pəhlivanlarına

Könlüm bulanır kuçadə cövlanını görcək,
Nitqim tutulur hərzəvü hədyanını görcək.

Canım üzülür əldəki qalxanına baxcaq,
Qəlbim alışır beldəki patranını görcək.

Baxdıqca revolverinə əndamım olur süst,
Bağrım yarılır xəncəri-bürranını¹ görcək.

Təfriq edəməm: məstmi, huşyarmışan sən, -
Məstanərəviş, məşyi-pərişanını görcək.²

Düşdün lotuluq məşqinə, islamə uyuşma,
Öldür nerədə³ olsa müsəlmanını görcək.

Qoy börkünü kəc qaşının üstündə, firilda,
Kədində kimi bir lotiyi-meydanını görcək.

Məst ol gecə-gündüz, nə bilim, yat nerələrdə,
Yum gözlərini xaneyi-viranını görcək.⁴

Əmrədlər ilə keyfini çək bağda, çəməndə,
Bir baxma da ətfali-ciyyərəqanını görcək.⁵

¹ Xəncəri-bürran – iti xəncər.

² Sərxoş yerişini, pərişan hərəkətini görəndə seçə bilmirəm; sərxoşsan, yoxsa ayıqsan.

³ Nerədə - harada.

⁴ Gecə-gündüz məst ol, nə bilim haralarda yat, ancaq xaraba evini görəndə gözlərini yum.

⁵ Bağda, çəməndə üzü tüksüzlərlə kefini çək, ciyyəri qan olmuş uşaqlarını görəndə isə heç baxma da.

Gəh "iskoroxod" çəkmə, gəhi gey "lakeronni",
Vellən gecə-gündüzdə xuramanını görçək.⁶

Var-yoxunu sərf eylə barışnalara, ancaq
Söy həmsəri-məzlumeyi-nalanını görçək.⁷

Gül, gül ki, cəvansan,
Əyyaşı-cəhansan,
Sərxoşlara cansan,
Hala güləcəksən.
Vəqta ki, qocaldın,
Rişi⁸ döşə saldın,
Pis günlərə qaldın,
Onda biləcəksən!..

⁶ Gah "itigedən" çəkmə gey, gah da "laklanmış" gey, nazlı xanımını görəndə gecə-gündüz veyllən. (iskoroxod-skoroxod – rusça bərk gedən, "lakirovanniy – lakanmış deməkdir").

⁷ Var-yoxunu "barışnalara", yəni rus qızlarına sərf et, aqlar və məzlmə arvadını görəndə isə söy.

⁸ Riş – saqqal.

* * *

Adətimiz daş idi dəva günü,
Tullarıdıq əldə sapan qıjhaqıj!

Hər kəsə dəyseydı, edərdi haman
Bir neçə gün ahü fəğan, uşhauf!

Mərhəm olurdu, sağalırdı yara,
Əldə qalırkı yenə can sapbasağ.

İmdi revolverdi, dönüm başına,
Nagəh olur güllefəşan¹ partapart!

Onda görürsən yixılıb yanbayan
Bir neçə növrəstə² cəvan laybalay!

Tüf belə dövrənə ki, bədtər olur
Seyri-fələk, dövri-zəman ilbəil!³

Milləti-islam qırır bir-birin,
Allah, aman, bu nə yaman qırhaqır!

Qardaşa bax, qardaşını öldürür,
Vəhşi olub əhli-cəhan sərbəsər!⁴

Milləti gördükcə belə hərcü mərc
Könlüm olur dopdolu qan qatbaqat.

Böylə gedərsə, Bakı əldən gedər,
Qalmaz o məvadə aman hiç, hiç!

Bari xudaya, özün islah qıl,
Ta edələr pirü cəvan sülh, sülh!⁵

¹ Gulləfəşan – gülle saçan.

² Növrəstə - yeniyetmə.

³ Tuf belə dövrəna, cünki ilbəil fəleyin hərəkəti, zamanın dövr etməsi pis olur.

⁴ Dünyanın insanaları başdan-başa vəhşi olub.

⁵ Ey böyük allah, özün islah elə, qaydaya sal ki, qoca və cavan sülh, sülh edələr.

Mindir ocağa qazqanı, qaynat samavarı,
Çal nayı, qavalı;
Mehmanlara hazır elə min dürlü naharı;
Ver külçə, qoğalı,
Həm qaymağı, balı.
Ər fə'ləlik etsin,
Hər gün işə getsin;
Olma ona həmqəm,
Canı bəcəhənnəm!
Sən çəkmə məlali,
Qur məclisi-ali,
Pozma bu cəlali,
Ay başı bəlali!..

Uşaqlara

Ey millətin ümmidi, dilü canı, uşaqlar!
Validlərinin sevgili cananı, uşaqlar!¹

Madərləriniz² etdi sizə mehrü məhəbbət,
Ağuşı-şəfəqqətdə sizi bəslədi rahət,³
Validləriniz xərcinizə etdi kəfələt,
Əlminnətü-lillah, sizə yar oldu səadət.
Olduz hərəniz bir evin oğlanı, uşaqlar!
Asudə gəzin indi bu dünyani, uşaqlar!

Siz sərv kimi sərkəş olub boylə boy atdız,
İllik beçə tək banlıyaraq xəlqi oyatdız,
Şad oldu pədər, madəriniz - bu boyaya çatdız,
Bəsdir sizə gəhvareyi-naz içrə ki, yatdız,⁴
İndi buraxın balşı, yorğanı, uşaqlar!
Həm tərk eləyin xaneyi-viranı⁵, uşaqlar!

Vəqt oldu çıxıb kuçadə cövlən edəsiz siz,
Hərcayı gəzib, hər yeri seyran edəsiz siz,
Cəngü cədəlү qarətü talan edəsiz siz,⁶
Hər cildə girib, aləmi viran edəsiz siz,
Gündə atasız bir neçə patrəni, uşaqlar!
Ta öyrənəsiz şiveyi -dəvanı, uşaqlar!

Vəqt oldu həvəs etməyəsiz məktəbə, dərsə,
Təlim alasız hər nə ki, aləmdə bətərsə,
Xeyri buraxıb, əxz edəsiz hər nə zərərsə,⁷
Mail olasız hər işə kim, fitnəsə, şərsə,
Adət qılzasız hərzəvü hədyanı, uşaqlar!
Siz neyləyəsiz məktəbi, mollanı, uşaqlar!

¹ Ey millətin ümidi, ürəyi, canı uşaqlar, atalarının sevgili cananı uşaqlar.

² Madərləriniz – analarınız.

³ Mehribanlıq qucağında sizə rahat bəslədi.

⁴ Naz beçiyi içində yatdığınız sizə bəsdir.

⁵ Xaneyi-viran – xaraba ev.

⁶ Siz dava-şava, qarot, talan edəsiniz.

⁷ Xeyri buraxıb hər nə zərərdirsə, onu mənimsəyəsiniz.

Vəqt oldu vurub yixmağa müştaq olasız siz,
Evdə gərək əvvəlcə ki, qoççaq olasız siz,
Həm validə, həm validəyə ağ olasız siz,⁸
Dincəlmiyələr ta nə qədər sağ olasız siz,
Hər gün döyəsiz madəri-nalanı⁹, uşaqlar!
Ta uf deməyə qalmiya imkanı, uşaqlar!

Hər istədiyin olmasa hasil pədərindən,
Vur yix, cala, ta qorxuya düşsün zərərindən,
Söy ağızına cürətlə, çəkinmə hünərindən,
Biçarə xilas olmaq üçün şurü şərindən,
Çıxsın canı, satsın qabı-qazanı, uşaqlar!
Neylər dəxi ol sərvətü samanı, uşaqlar!

Bəsdir ki, oğul sahibi düsgün pədər oldu,
Xeyr oldu əcəb aqibəti, bəxtəvər oldu,
Göz nuri hesab eylədiyi dərdi-sər oldu,¹⁰
Zəhmətlə əmək verdiyi cümlə hədər oldu;
Nə ölmədi ta kim, qutara canı, uşaqlar!
Nə tapmadı öz dərdinə dərmanı, uşaqlar!..

⁸ Siz həm ataya, həm də anaya ağ olasınız.

⁹ Madəri-nalan – dərdli ana.

¹⁰ Göz işığı hesab etdiyi baş ağrısı oldu.

* * *

Mən bilməz idim bəxtdə bu nikbət¹ olurmuş,
İzzət dönüb axır belə bir zillət olurmuş,
Çərixin, ecəba, seyri də min babət² olurmuş,
Millət ayılıb talibi-hürriyyət olurmuş,³
Millətdə də, yahu, belə bir qeyrət olurmuş?!
Yalqız, nə deyim, getdi mənim millət əlimdən,
Torpaq başıma, çıxdı bütün izzət əlimdən!

Təbrizdə gər olmuş idim cümə imamı,
Gizlin ki, deyil, yaxşı bilir mətləbi hamı,
Pul ilə satın almış idim mən bu məqamı,
Uydurmuş idim kəndimə bilcümlə əvamı,
Əbd etmiş idim şəhrdə hər püxtəni, xamı,⁴
Xud, mən nə bilim sübh dönüb şam olacaqmış,
Iranda da hürriyəti-islam⁵ olacaqmış?!

Tədric ilə salmışdım ələ bunca dehatı,
Bir parça çörək nökəri etmişdim elatı,
Artırmış idim məzrəəni⁶, ilxını, atı,
Rəncərə eləmişdim özümə çöllünü, tati,
Dərkər idi xeyrimdə ümumin hərəkatı,⁷
Birdən-birə getdi hamı kərtü fərim, ey yay!
Çıxdı boşə sərvət qazanan əllərin, ey yay!

Təbrizdə rahət yeyib, asudə doyardım,
Möminləri hər töhmətə olsayı qoyardım,
Hər axmağı, xamı quzu cildində soyardım,
Həq söz deyənin canın alıb, çəşmin⁸ oyardım,
Heylərdim edərdim, necə rəng olsa boyardım,
Səd heyf, gözəl hökmə-şəriət tələf oldu!
Qanuni-əsasi də bir əngəl kələf oldu!⁹

¹ Nikbat – talesizlik.

² Babət – cür, dürlü.

³ Millət ayılıb azadlıq tələb edirmiş.

⁴ Şəhərdə hər çiyi qui etmişdim.

⁵ İslam azadlığı.

⁶ Məzrəə - əkin yeri, tarla.

⁷ Ümumin hərəkətləri mənim xeyrimə işləyirdi.

⁸ Çəşm – göz.

⁹ Yüz heyf ki, gözəl şəriət hökmü tələf oldu. Əsas qanun da bir əngəl kələf oldu.

Bilməm arılar mənzilinə kim çöp uzatdı,
İllərcə təqəfüldə yatan xəlqi oyatdı,¹⁰
Fitnə ağacın əkdi, evim qəmlərə batdı,
Mən hərçi çalışdım ki, kəsəm, qol-budaq atdı,
Əhli-qərəz öz istədiyi mətləbə çatdı;

Əhkami-şəriət dəxi bir kar görərmi?
Bundan sora bir buğda da anbar görərni?

Lal olsa nolur Mirzə Cavadın dili, ey kaş!
Ta ağıznı açıb eylədi hər gizli sözü faş!
Bir yanda yiğib Mirzə Hüseyn başına yoldaş,
Cığ-mığ edib axır başımı saldıla bir daş,
Təbrizdə ta oldu bərəngixtə pərxaş¹¹,
İndi həsəbülxahişi əhli-həsəd oldum,
Bir dadrəsim olmadı, xaric-bələd oldum!¹²

Divanə edibdir məni Təbriz xəyalı,
Məclisdə təvazödəki nimxiz¹³ xəyalı,
Mətbəx iyi, süfrə qəmi, dəhliz xəyalı,
Sədri düyünün buyi-fərəhbiz¹⁴ xəyalı,
Qəndablə pür kaseyi-ləbriz xəyalı;
Bir də o gözəl günləri, ya rəb görərəm mən!
Bu xam xəyalı edib axır ölüərəm mən?!

Ya rəb, nola bir də edəm ol şəhri ziyanət,
Naz ilə xüramə gələm – arxamda cəmaət!
Gördükdə məni yol verə bu əhli-vilayət,
Təzim edə, baş endirə, qol bağlaya millet,
Bir kimsədə bir söz deməyə olmaya cürət,
Əyanları dindirsəm edə fəxrü mübahət¹⁵;
Heyhat və heyhat və heyhat və heyhat!!!
Get yat və get yat və get yat və get yat!!!

¹⁰ Illərlə qəflətdə yatan xalqi oyatdı.

¹¹ Ta Təbrizdə dava-qalmaqla başlandı.

¹² İndi həsəd əhli olanların istədiyi kimi oldum, bir dadıma yetən olm
ölkəmdən xaric oldum.

¹³ Nimxiz – hörmət üçün əyilmə, təzim, yarımqalxma.

¹⁴ Buyi-fərəhbiz – fərəhləndirən ətir.

¹⁵ Mübahət – fəxr, öyünmə.

* * *

Hər nə versən, ver, məbadə vermə bir dirhəm zəkat,
Qoy acıñdan ölsə ölsün binəva kəndli və tat.

Hər nə düz versən, ver, oğlum, borcunu vermə təmam,
Hər nə alsan, al, amandır, alma kasıbdan səlam.

Hər nə etsən, et və lakin etmə meydən ictinab,¹
Hər nə dutsan, dut və lakin dutma bir kari-səvab.²

Hər nə çəksən, çək, vəli, çəkmə xəcalət qühdən³,
Harda yatsan, yat, ayılma, durma hərgiz sühdən.

Hər yerə gəlsən, gəl, amma gəlmə dərsə, məktəbə,
Hər kəsə uysan, uy, amma uyma dinə, məzhəbə.

Hər nə çəksən, çək, bəradər, çəkmə düz mizanını,⁴
Çəkmə sən millət qəmin, çəkmə, çək öz qəlyanını.

Baxmasan eytamə, baxma, baxma, bax ləbətlərə,⁵
Gəlməsən imanə, gəlmə, gəlmə, gəl lənətlərə.

Olmasan bir xeyrə bais, olma, ol bais şərə,
Etməsən imdad, etmə, et sitəm acizlərə.

¹ Hər nə etsən et, ancaq şərabdan çekinme.

² Hər nə tutursan tut, ancaq savab iş tutma.

³ Qubh – çirkin iş, qəbabət.

⁴ Qardaş, hər nə çəksən çək, tərezini düz çəkmə.

⁵ Yetimlərə baxmasan baxma, gözəl qızlara bax.

* * *

Eylə bilirdim ki, dəxi sübh olub,
 Mürği-səhərtək bir ağız banladım.
 Səng şikəst eylədi balü pərim,
 Banlamağın hasilini anladım.¹

Övci-fəzadə görərək bayqusu
 Səhndə qaqqıllayıram indi mən.
 Bir də məni vurma, aman, səngdil!
 Rəhm elə, niqqıllayıram indi mən.²

Ay çalağanlar, məni qorxuzmayın,
 Mən sizə tərk eyləmişəm lanəni!
 Seyr eləyiz, övci-həvada uçuz,
 Mən də gəzim səhnəçeyi-xanəni.³

Ağlamayıñ, ağlamayıñ, cücelər,
 Banlamaram, banlamaram, bir daha!
 Banlamamaqdır sizə əhdim mənim,
 Söyləmirəm: anlamaram bir daha!..

¹ Elə bilirdim ki, daha səhər olub, səhər quşu (xoruz) kimi bir ağız barladım. Daş qol-qanadımı sindirdi, banlamağın nəticəsini anladım.

² Göyün ənginliyində bayqusu görüb indi mən ortalıqda qaqqıldayıram Aman, daş ürəkli, bir də məni vurma, rəhm elə, indi mən niqqıldayıram.

³ Ay çalağanlar, məni qorxutmayın, mən yuvanı sizə tərk etmişəm. Həvənin dərinliyində uçun, gəzin, mən də evin səhnəsində gəzim.

Nolur şirinməzaq etsə məni həlvayı-hürriyyət,
Yesəm bir löqmə ondan, söyləsəm oxqay, hürriyyət!¹

De, xeyr olsun, yuxu gördüm ki, bir dərya kənarında
Töküblər yanlayan, qat-qat, bütün lay-lay hürriyyət;

Yığıb da doldururlar kisə-kisə, bağlanır möhkəm,
Urullar təllə, dağdan da aşır balayı-hürriyyət!²

Zibəs çoxdan bəri şövqündə idim mən bu həlvanının,
Dedim, yaran, nolur verməz mənə bir payı-hürriyyət!³

Sözüm xoş gəlinəyib təhvildarə, söylədi: "Güm şo!
Bədəsti kütəh əz nəxli məcu xurmayı-hürriyyət?

Nəmidani ki, in dilbər bu gün məxsusi İranəst,
Tu xud naməhrəmi bər şahidi-zibayı-hürriyyət?⁴"

Kəmali-yəs ilə məhrum olub, bir yanda əyləşdim;
Alıb bir kəştiyə doldurdular tay-tay hürriyyət.⁵

¹ Azadlıq halvası mənim damağıma lezzət versə nə olar? Ondan bir loxma yesəm, oxqay, azadlıq desəm nə olar?

² Yığıb kisə-kisə doldurur və möhkəm bağlayırlar, qalaq vururlar, azadlığın boyu dağdan da aşır.

³ Lap çoxdan bəri mən bu halvanının şövqündə idim. Dedim, dostlar, mənə bir azadlıq payı verməz nə olur!

⁴ Sözüm xəzinədərə xoş gəlmədi, dedi: "İtil, gödək əllə ağacdən azadlıq xurması axtarma! Bilmirsən ki, bu gün bu dilbər İранa məxsusdur, sən özün azadlığın gözəl dilbərinə naməhrəmsən".

⁵ Tam bir məyusluqla məhrum olub bir yanda əyləşdim. Azadlığı tay-tay alıb bir gəmiyə doldurdular.

Svistok qışqırıb, kəştı rəvan oldu, baxırdım mən,
Hələ getməkdə idi zövrəqi-dəryayı-hürriyyət.⁶

Ki, nagəh bir qara bayraq açıldı dor ağacında,
Yazılmış onda bir xətti-müsibətzayı-hürriyyət;⁷

Oxurkən xətti məlum oldu kəştibani qərq olmuş,
Qalıb dəryadə heyran kəştiyi-dəvayı-hürriyyət.⁸

Xüruşan mövclər hər səmtdən yeksər hücumavər,
Görüb əmvacı kəstidən ucaldı: vay, hürriyyət!⁹

Bu səsdən səksənib durdum, götürdüm saetə baxdım,
Hələ gördüm ki, şəbdir, söylədim: lay-lay, hürriyyət!..¹⁰

⁶ Fışqırıq qışqırıb, gəmi hərəkət etdi, mən baxırdım, azadlıq dəryasını
gəmisi hələ getməkdə idi.

⁷ Ki, birdən dor ağacından bir qara bayraq asıldı, ondan azadlığın müsibə
doğuran xətti yazılmışdı.

⁸ Xətti oxuyarken məlum oldu ki, gəmiçi qərq olmuşdur, azadlıq dan
sının gəmisi dəryada heyran qalmışdır.

⁹ Hər yandan dalğalar gurlayaraq hücum edirdi, dalğaları görüb gəmidə
səs ucaldı: vay, azadlıq!

¹⁰ Bu səsdən səksənib durdum, götürdüm saata baxdım, gördüm hələ
gecədir, dedim: lay-lay, azadlıq!

Nəfsin qərəzi, əqlin mərəzi

Ey nəfs, fərz bildiyim üçün niyayışın,
Daim edəm gərək gecə-gündüz sitayışın;
Dinim və məzhəbim, əməlimdir nümayışın,
Şimdi nədir bu yolda mənə, söylə, xahişin?
İfayi-əmri-vacibül-izanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!¹

Gər olmasam bir işdə rəis, - eylərəm fəsad,
Mehrü vəfanı tərk edərəm, başlarəm inad,
Səyimlə əlfirəqə döñər vəzi-ittihad,
Bir para şəxslər mənə etməzsə inqiyad,
Mən özbəyəm, itaəti-fərmanın cylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!²

Bir şəxsin olsa əqli əgər min mənim qədər –
Heç olmaram riza ola təhsin mənim qədər!
Görsəm ki, xəlq edir onu təyin mənim qədər,
Bir hiylə eylərəm, edəməz cin mənim qədər...
Sanma ki, məkrü hiylədə nöqsanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın cylərəm!

Təhti-rayasətimdə rəvan olmayıncə kar,
Ya olmayıncə qəbzeyi-hökmümdə iqtidar,
Bir əmri-xeyri istər edə kim ki, intişar –
Cüratlı cylərəm onu filfövr tarımar,
Şəxsi qərəzlə cümləni heyranın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!³

¹ Ey nəfs, səni tərifləməyi vacib bildiyim üçün gərək gecə gündüz daim sənə sitayış edim. Səni göstərmək mənim dinim, məzhəbim və diloyimdir. İndi bu yolda mono xahişin nodır, söylə, sənə tabe olmağın vacib əmrini ifa edərəm. Məndən əmin ol, aləmi qurbanın edərəm.

² Əgər bir işdə rəis, başçı olmasam, aləmi qanşdıraram, məhri, vəfanı tərk edib tərsliyə başlayaram, birləş qaydası səyimlə ayrılığa döñər. Bir para şəxslər mono itaot etməso, mən özbəyəm, fərmanına itaot edərəm, məndən əmin ol, aləmi qurban edərəm.

³ İş mənim başçılığım altında rovan olmayıncə iqtidar sahibi olanlar hökmüüm qobzəndə, yəni ovcumda olmayıncə hər kəs xeyir bir işi yaymaq istoso, o an onu cüratlı alt-üst edərəm. Şəxsi qərəzlə hamını sənə heyran edərəm, məndən əmin ol, aləmi sənə qurban edərəm.

Bir iş ki, xeyrim olmasa, əncamə vermərəm,
Min çılpaq olsa da, birinə camə vermərəm,
Öz şənü cahımı bütün islamə vermərəm,
Dərdi-vətənlə mən səni talanə vermərəm,
Əhli-diyarı zülm ilə giryənin eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!⁴

Çünki müəzzəz olmağa çoxdur təfəkkürüm,
Əmsalın ehtiramına artır təhəssürüm,
“Mən”, “mən!” deməklə cümlə bılır var təkəbbürüm.
Olsa nolur neçə büləhayə təşəkkürüm,
Onlarla vəsli-rişteyi-peymanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!⁵

Bir gün gelir, olar da bilərlər xəyanətim,
Məndən tənəffür ilə qaçarlar cəmaətim,
Onda yəqin qopar başıma öz qiyamətim,
Artar qəmim, gedər fərəhim, izzü şövkətim,
Əhdı pozub əgərçi mən üsyanın eylərəm,
Ey dad, haray! Nə növ ilə samanın eylərəm?⁶

⁴ Bir işdə xeyrim olmasa ona bir nəticə vermərəm, min çılpaq olsa da, birinə tar vermərəm. Vətən dərdi ilə səni talana vermərəm. Öləkə ohalisini səndən è zülm ilə ağladaram, məndən əmin ol, aləmi sənə qurban edərəm.

⁵ Çünki çox hörmətli olmağa sıkrım çoxdur, sənə bənzər olanlara ehtiram göstərəm. Üçün həsrətim arur, “mən”, “mən!” deməklə təkəbbürlü olduğumu te bılır. Neçə ebləhə təşəkkürərim olsa, nə olar?! Onlarla qovuşmaq ipinən ə peymanını edərəm. Məndən əmin ol, aləmi sənə qurban edərəm.

⁶ Bir gün gelər, olar ki, xoyanotimi bilerlər, camaatım məndən nisrətlə qəşə yoqın onda başıma qiyamət qopar, qəmim artar, sevincim, hörmətim, şövkə gedər. Əgər ohdi pozub sənə üsyan etsem, ey dad, haray! Mən sənin işini & qaydaya salaram?!

Xəsisin heyfi, varisin keyfi

Ey pul! Ey zövqi-dilü ruhi-tənə qüvvəti-can!
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Əhli-aləm arayıb axtarır, ey can, səni,
Hərə bir növ qılır dərdinə dərman səni,
Bir para şəxs eləyir mayeyi-ehsan səni,
Qədrini bilməz edir millətə qurban səni;

Aşıqəm mən sənə ancaq olasan munisi-can,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Mailəm, cümlə bilir, dövləti-didarına mən
Ki, baxam sübhü məsa şövq ilə ruxsarına mən,
Dinimi, məzhəbimi sərf edəm isarına mən,
Dəyməyə batsa cəhan dirhəmü dinarına mən,
Müstəhəqlər qala sənduqunə yeksər nigəran.
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Ehtiramən səni hər gündə ziyarət edərəm,
Vacibüttaəsən, ancaq sənə taət edərəm,
Çəkərəm nazını, təksirinə xidmət edərəm,
Nəməkü nanü pənir ilə qənaət edərəm,
Daş düşər başıma çatsa sənə bir həbbə ziyan,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

¹ Ey pul! Üroyin zövqü, bədənin ruhu və canın qüvvəti, atam-anam və canım sənə qurban olsun!

² Ey can, dünya əhli səni arayıb axtarır, hərə bir cür səni dərdinə dərman edir. Bir para şəxs səni boxış, ehsan mayası edir, qodrini bilməyənler səni millətə qurban edir. Mən ancaq sənə aşiqom, canımın həmdəmi olasan. Atam-anam və canım sənə qurban olsun.

³ Hami bilir ki, sonin camalının dövlətinə vurğunam ki, axşam-səhər şövq ilə üzünə baxam. Dinimi, məzhəbimi sənə qurban etməyə sərf edəm. Dünya batsa da, dirhom və dinara dəyməyəm. Sənə haqlı olanların hamisiniñ gözləri sandığına baxa-baxa qala. Atam, anam və canım sənə qurban olsun.

⁴ Hor gün səni cətiramlı ziyarət edərəm, sən itaəti vacib olansan, ancaq sənə itaət edərəm, nazını çəkərəm, artıqlaması ilə xidmət edərəm. Duz, cörək və pendir ilə qənaət edərəm, bir don qədər sənə ziyan dəysə, başıma daş düşər, atamla anam və canım sənə qurban olsun.

Bəslərəm can kimi, ey sevgili sərmayə səni,
Etmərəm sərf əbəs məscidə, mollayə səni,
Ala bilməz oxusa minbir-iki aye səni,
Vermərəm ac-yalavac əhli-təmənnayə səni,
Görə bilməz üzünü sail, əgər qussa da qan,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Bir günüm sənsiz əgər keçsə, min əfşan edərəm,
Səndən ötrü bütün övladımı giryən edərəm,
Qeyrətü şənimi hifzində nigəhban edərəm,
Bir gün öz canımı hətta sənə qurban edərəm,
Şad olur varisim, əmma gedərəm mən nigəran,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Ah, səd ah, gedər ruhi-rəvanım dərəkə,
Mollalar hazır olur dəfnimə əldə çərəkə,
Səni varislərimə eyləyər onlar tərəkə,
Eşidən olsa, görər kim, çıxır ahım fələkə,
Baxaram qəbrdə həsrətlə, xəsarətlə, əman!
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Sanma varis mənə rəhmət oxuyub heyf çəkər,
Səni təqsim edərək hər biri bir seyf çəkər,
Orda-burda, nə bilim, məsrəf edib keyf çəkər,
Hərə bir Annanı, Sonyanı dutub zeyf çəkər,
Deyər: ey sərv-qədü lalə-rüxü qönçə-dəhan,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!..⁷

⁵ Əgər bir günüm sənsiz keçsə, min əfşan edərəm, səndən ötrü bütün övladımı ağladaram, qeyrotimi, şənimi səni qorumaq üçün keşikçi edərəm. Hotta bir gün öz canımı sənə qurban edərəm, varisim şad olar, ancaq mən nigəran gedərəm.

⁶ Ah, yüz ah! Ruhum cəhennəmin dibinə gedər, mollalar əllərində çərəkə dəf-nimə hazır olarlar. Onlar səni varislərimə miras edərlər.

⁷ Sanma ki, varis mənə rəhmət oxuyub tövəsüf edər, səni bələb hər biri bir qılıc çəkər. Nə bilim, orda-burda xərcleyib kef çəkər, hərə bir Annanı, Sonyanı tutub qonaq edər, deyər: "Ey sərv boylu, lalo üzlü, qönçə ağızlı, atamlı anam və canım sənə qurban olsun!"

* * *

Səradən¹ bir dəli şeytan deyər: insanlar, insanlar!
Nədir dünyani dutmuş elmlər, irfanlar, insanlar?!²

Qanan kim, qandırın kim, nəşri irfan eyləyən kimdir?
Sizi irşad edir görmürsünüz fəttanlar, insanlar?!²

Ədəbdən, elmdən gər feyziyab olsa əvamünnas,
Düşər şənü şərəfdən mollalar, işanlar, insanlar!³

Sevərmi əhli-istibdad millət hüşyar olsun!⁴
Buna razı olurmu bir neçə vicdanlar, insanlar?!

Ayılmış rəncbərlər, almaq istər həqqi-məşruin⁵,
Nə yerdə qalmısız bəylər, ağalar, xanlar, insanlar?!

Mühərrirlər, müfəttinlər usanmazlar, utanmazlar,⁶
Yazarlar hərzələr, əfsanələr, hədyanlar, insanlar!

Şərarətdən çəkib əl, xeyrə mail olmayıñ bir dəm,⁷
Kəsin başlar, alın canlar, tökün min qanlar, insanlar!

Bəşərsiz, sizdə qan tökmək təbiidir, cibillidir,
Bu fitrətdən uzaqdır, şübhəsiz, şeytanlar, insanlar!

¹ Səra – yer, ərz, səmanın qarşılığı.

² Qanan kim, qandırın kim, ürfan yayan kimdir? Görmürsünümüzü sizə fitnəkarlar yol göstərilər, insanlar?

³ Avam camaat elmdən, ədəbdən fayda gərsə, insanlar, mollalar, işanlar şan-şərəfdən düşərlər.

⁴ İctibdad əhli olanlar millətin ayiq olmasını sevərlərmi?

⁵ Ayılmış kəndlilər qanuni haqqını almaq istəyir.

⁶ Yazarlar, fitnəkarlar usanmazlar, utanmazlar.

⁷ Yaman işlərdən əl çəkib bir an xeyir işə meyl etməyin.

Deyilmə heyf dillərdən qübari-cəhl məhv olsun?⁸
Neçin hər gündə qandan qopmasın tufanlar, insanlar?!

Dəmadəm nəfsi-əmmarə deməkdə “üqtülül-ixvan”,
Neçin salim qala başlar, bədənlər, canlar, insanlar?⁹

Cəhalət pərdəsin çak etməyin, onda görərsiz kim,
Səradır cisimlər, həm nəfslər, şeytanlar, insanlar!¹⁰

⁸ Ürəklərdə cəhalət tozunun məhv olması heyif deyilimi?!

⁹ Pis yola çəkən nəfs həmişə “qardaşlarınızı öldürün” deməkdədir. Bədənlər, canlar nə üçün başlar, bədənlər, canlar salamat olsunlar.

¹⁰ Cəhalət pərdəsini yırtmayın, ey insanlar, onda görərsiniz ki, yer cisimlər, nəfslər və şeytanlardır.

* * *

Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir,
Kinü qərəzü hirs bize ziynəti-təndir,
Əfəl yox, ancaq işimiz lafi-dəhəndir,
Dünyadə əsarətlə bütün kam alırız biz,
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alırız biz!¹

Əqrəb kimi neştər gücü var dirnağımızda,
İslam susuz olsa, su yox bardağımızda,
Hər küncdə min tülübü yatıb çardağımızda,
Min hiylə qurub, rütbəvü ikram² alırız biz,
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alırız bir!

Qafqazlı adı aləmə ikrəh-rəsandır,
Quldur, qoçumuz zülmədə məşhuri-cahandır,
Kim dersə tərəqqi edəriz, məncə, yalandır,
Büxlü həsədə adət edib, kam alırız biz,³
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alırız biz!

Biz xoşlamaniq dərsi ki, min məktəb açılsın,
Gər min də məarif sözü dünyaya saçılsın,
Məktəbdə nə hörmət ki, o samanə qaçılsın?
Meyxanadə votqa vurarız, kam alırız biz,
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alırız biz!⁴

Avropalı öz millətin ihyə edir, etsin,
Şənuş şərəfi-qövmünü ilə edir, etsin,
İnsanlıq adını dəhrdə ibqa edir, etsin,
Qəflətdə yatıb, ad batırıb, nam alırız biz,
Başə yumruq zolladırız, kam alırız biz!..⁵

¹ Arzularımız, fikirlərimiz vətonun heç olmasına. Kin, qərəz, hirs bizim bədəni-
mizin zinətidir. Əmal yoxdur, işimiz ancaq dilə söylenən sözdür, dünyada büs-
bütün əsərətə kam alırıq. Qafqazlılarıq, yol kəsib, ad alırıq.

² İkram – hörmət, əziz tutulma.

³ Qafqazlı adı dünyaya ikrəh boxş edir, quldur və qoçumuz zülmətənədə cahan-
da möshurdur. Kim desə ki, inkişaf edirik, məncə, yalandır. Paxılığa, həsədə
adət edib, ondan kam alırıq.

⁴ Meyxanada vodka (araq) vurub, kam alırıq. Qafqazlılarıq, biz sorxoş olub, ad
qazanırıq.

⁵ Avropalı öz millətini dirildir, diriltsin, xalqın şan və şərəfini ucaldır, ucaltsın!
Dünyada insanlıq adını obodiloşdırır, obədiloşdırırsın. Qəflətdə yatıb, biz ad batırıb
ad alırıq, başə yumruq zolladırıq, biz ondan kam alırıq.

Sərhesab

Səs ucalasdı, qoymayın!
Millət oyaşdı, qoymayın!
Rışteyi-dərsə¹, məktəbə...
Cümlə dolaşdı, qoymayın!
İş yavalaşdı, qoymayın!

El uyuşub azanlara,
Gündə qəzet yazanlara,
Od vurulub qazanlara,
Qaynadı, daşdı, qoymayın!
Həddidən aşdı, qoymayın!

Tərk eləyin cavanları,
Zərrəcə yoxdu qanları,
Sözləri doğru isə də,
Başları saşdı, qoymayın!
Çöhrə təraşdı², qoymayın!

Sehri, füsunu xoşlayın,
Şairi, şeri boşlayın,
Məktəb ilə bu fırqənin
Bağrı badaşdı, qoymayın!
Nikbəti³ var, səsin kəsin!
Qarğa, dolaşdı, qoymayın!
Çox pis ulaşdı, qoymayın!

¹ Rışteyi-dərsə – məktəb bağı, ipi;

² Çöhrə təraşdı – üzü qırılmışdır;

³ Nikbət – bədbəxtlik;

Kafir olub, vurun, vurun!
Rişteyi-ülfətin⁴ qırın!
Yazdığı şerini cirin!
Dinə sataşdı, qoymayın!
Küfrə bulaşdı, qoymayın!

Əqli, şüuru, fəhmi yox,
İrzü həyadə səhmi⁵ yox,
Məzhəbi, dini, rəhmi yox,
İşləri yaşıdı, qoymayın!
Lap danabaşdı, qoymayın!
Qırıldı qaşdı, qoymayın!
Gözdən uzaşdı, qoymayın!...

⁴ Rişteyi-ülfət – dostluq ipi;

⁵ Səhm - pay, qismət;

Ağlaşma

Nə rəvadır əğniyalər¹ baxa ac qalanə, ya rəb!
Bu nə söz ki, ac qalanə oluna ianə, ya rəb!

Çıxa canı ac qalanın gözünün bəbəklərindən,
Gedib işləsin, qazansın əlinin əməklərindən,
Nədir əğniyayə xeyri oların yeməklərindən?
Yeməyib acından ölsə, dəxi xoş bəhanə, ya rəb!

Mənə boylə-boylə işdə deməyin söz, ey cəmaət!
Nəyimə gərək ki, yeksər qırılıb ölürlə də millət?
Yaradan xudayı-raziq edəcək özü kəfalət,²
Nə rəva baxam fəqirə, ürəyim bulanə, ya rəb!

Bu qəzətçilər deyilmə ki, salıb bizi bəlayə?
Elə bir iş olmamış hey verilir səda-sədayə -
Ki, gərək kömək olunsun füqərayi-binəvayə³...
Elə puldu göndərilsin o yanə-bu yanə, ya rəb!

Sənə nə, evin yixılsın, füqəra üçün yanırsan?
Atan oğlu qardaşındır, nə də hiç bir tanırsan?!
İki gözlərimdi pulum, kişi, bir məgər qanırsan?!
Onu vermək olmur axır hər ölən-qalanə, ya rəb!

Füqəralər əğniyanın tanısın neçin yaxasın?
Əgər acdı qarnı, satsın papağın, çulun-çuxasın;
Edə əğniya da başqa işə dair öz səxasın,
Məgər azdı bəzli bəxşı filanə, filanə, ya rəb!

Elə hey qəzet yazırsan, kişi bircə mətləb anna!
Əməlin gör əğniyanın, yeri varsa, sonra danna!
Pulunu fəqirə versin, bəs acından ölsün Anna?
O məgər ki, Xansənəmdir, qapılar dolanə, ya rəb?!

¹ Əğniya – varlıklar, dövlətlilər.

² Yaradan ruzi verən allah özü bu işin məsuliyyətini çəkər.

³ Füqərayi-binəva – zavallı yoxsullar, kasıblar.

Tömeyi-nəhar

Çığırma, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca dari gör!
Sus, ay yazıq, fəzadəki üqabi-canşikarı¹ gör!

Hinində daldalanma çox, həyətdə də dolanma çox,
Yiyəndəki bıçağə bax, o tiği-abdəri² gör!

Gətirdiyin yumurtadan nəticə cücə gözləmə,
Qazanda qeyqanağə bax, ocaqdakı şərəri³ gör!

Taxıl, taxıl deyib də çox çığırma zəngəzurlutək,
Bəyin, xanın, xanın, bəyin əlində ehtikarı⁴ gör!

Mənəm-mənəm deyənlərin inanma çox da qövlünə⁵,
Gərəkli gündə onların qızındakı fərəri⁶ gör!

Amandır, uyma vaizin həlavəti-kəlamına⁷,
Əba-qəbəni qovza bax, içində zəhrməri gör!

Bu əğniyalərin⁸ üzün göründə ehtiyacdə,
Get, ey fəqiri-binəva, kəfən bürün, məzarı gör!

Bu inteliklərin⁹ sözün gətirmə heç aralığa,
Oları görmək istəsən, şərəbi gör, qumarı gör!

Palitqadır¹⁰ hər işləri, alışları, verişləri,
Olarda bir əməl fəqət quru, boş iftixarı gör!

¹ Üqabi-canşikar – can ovlayan qartal.

² Tiği-abdər – iti qılınc.

³ Şərər – qıçılcım.

⁴ Ehtikar – taxıl və ya başqa məhsulu saxlayıb baha satmaq.

⁵ Qövl – söz, danışaq.

⁶ Fərər – qaçma.

⁷ Həlavəti-kəlam – sözün şirinliyi.

⁸ Əğniya – dövlətlilər

⁹ Inteliklər, intelligentlər – ziyanlılar.

¹⁰ Palitqa, politika – siyaset. (Politika sözünün əslı yunancadır, Sabir bu sözü rus dilindən alıb işlədir.)

* * *

Vay, vay! Nə yaman müşgülə düşdü işim, allah!
Fəryadımə yet kim, yanıram atəşə, billah!
İslamə xələl qatmadadır bir neçə bədxah,
İstərlər ola bəndələrin tağı və gümrəh,

Etdim nə yaman əsrə təsadüf, aman, ey vah!
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!¹

Məktəblər açıb eyləyin ehsanı, – deyirlər,
Məktəbdə qoyun ustulu, dasqanı, – deyirlər,
Pərpuç eləyin çubi-fələqqanı, – deyirlər,²
Dişrə çıxarın həzrəti-mollanı, – deyirlər,

Molla qovula, yəni müəllim gələ, vah-vah!
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Mən anlamıram kim, nola mənayi-müəllim?
Qırx-əlli manat pul ala hər ay müəllim?
Bir tazə üsulə ola ifayi-müəllim?
Pulları ala, söyləyə, “oxqay”, - müəllim?

Molla ona həsrətlə çəkə kuçədə ah!..ah!..
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Bir ildi, bir az çox da olur, yoxdu damağım,
Nə çatmır əlim bir işə, nə getmir ayağım,
Hərdən yeni bir söz danışır, oğlan uşağım,
Taqqıldayır, allah da şahiddi, qulağım,

Port-Artur, Hürriyyəti-Mancuriya³, qah-qah...
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

¹ Allahdan başqa heç kimdə qüvvət və qüdrət yoxdur.

² Deyirlər, falaqqa çubuğuńı qırın, yox edin.

³ Hürriyyəti-Mancuriya – Mancuriyanın azadlığı.

And olsun öten günlərə, divanə olublar!
İslamə də, imanə də biganə olublar!
Billahi başım çıxmayırlar, aya, nə olublar?
Hürriyətə-mürriyyatə məstavnə olublar...

Bah-bah!.. yenə bah-bah!.. yenə bah-bah.. yenə bah-bah!..
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Ax, ay keçən illər, nola bir də dolaneydin,
Tazə yenə beş yüz il olunca dayaneydin,
Elmi, ədəbi, fəzli, kəmalatı daneydin!
Ey bildir, inişil, nola odlarə yaneydin!

Ta eyləmiyəydin də bu qafilləri agah!
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Bilməm nə işim vardı, başım harda qarışdı,
Elm ilə belə düşmən olan qövm barışdı,
Təcdidi-vəfa birlə məariflə sarışdı,
Rahət yata bilməm, mənə qəm muri darişdı,
Etməkmi olar bir də bu uymuşları ikrah?⁴
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!...

⁴ Elm ilə belə düşmən olan xalq onunla barışdı, təzə bir vəfa ilə məariflə sarışdı, qucaqlaşdı. Rahət yata bilmirəm, mənə qəm qarışqaları daraşdı. Bu (elmə) uymuşları bir də ondan ikrah etdirmək olarmı?

* * *

Övrədilmiş, əzkarımız əfsaneyi-zəndir,
Əfsaneyi-zən nuri-dilü ruhi-bədəndir,
Çün hübbi-nisa laziməyi-hübbi-vətəndir,
Əhli-vətəniz, hübbi-vətən yad alırız biz!
Dindarlımız, gündə bir arvad alırız biz!¹

Yox fərq bizim hündür ilə alçağımızda,
Daim görünüz iş bu qocalmış çağımızda,
Cüt-cüt durur övrət solumuzda, sağımızda,
Şəhvət quluyuz, nəfsdən imdad alırız biz!
Dindarlımız, gündə bir arvad alırız biz!

Hər şam gərək üqdeyi-əfkar açılsın,
Fəvvareyi-iqbaldən amal açılsın,
Hər sübh nəmaz ötmədə həmmama qaçılsın,
Təthir edərək dillərə övrət alırız biz!²
Dindarlımız, gündə bir arvad alırız biz!

Bu məşgələlər şiveyi-əşyaxı-zəmandır,³
Ata-babamızdan bizə miras həmandır,
Zənn eyləmə süstüz, qanımız od kimi qandır,
Bu yolda töküb qanımızı ad alırız biz!
Dindarlımız, gündə bir arvad alırız biz!

¹ Təkrar-təkrar dediyimiz dua, zikr etdiyimiz söz qadın əfsanəsidir. Qadın əfsanəsi ürəyin işığı, bədənin ruhudur. Qadın məhəbbəti vətən məhəbbətinə lazım olduğu üçün biz vətən əhliyik, vətən məhəbbətini yəd salırıq, dindar adamlarıq, gündə bir arvad alırıq.

² Hər axşam gərək fikirlərin düyüünü açılsın, bəxt fəvvaresindən arzul
saçılsın, hər sübh namaz vaxtı ötsə də, hamama qaçılsın. Paklanaraq dili
mizə təkrar-təkrar dualar alırıq.

³ Bu məşgələlər zəmanə şeyxlərinin qaydasıdır.

Sair miləl övrətlə ədalət edir, etsin,
Övrət ərə, ər övrətə rəğbət edir, etsin,
Hər kim ki, bir övrətlə qənaət edir, etsin,
Üç-dördün ötüb siğədə tədad alırız biz!⁴
Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz!

Tədadi-nisa bir hünəri-sariyəmizdir,
Tez boşluyuruz, çün bu libas ariyəmizdir,⁵
Övrət nə demək? Xadiməmiz, cariyəmizdir!
Hərçənd alan vəxtdə azad alırız biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz!

⁴ Özgə millətlər arvadla ədalətlə rəftar edir, etsin, ər arvada, arvad ərə rəğbət edir, etsin. Hər kim bir arvadla qənaət edir, etsin, biz üç-dördünü ötüb siğədə çox alırıq.

⁵ Çoxarvadlılıq bizim bir sirayət edici, keçici hünərimizdir, tez boşayıraq, çünki bu libası borç almışıq.

* * *

Hə, de görüm, nə oldu bəs, ay balam, iddəaların?

Dutmuş idi yeri, göyü nalələrin nəvaların...

Yoxsa qanib da eybini boşlamışan ədaların?

Şimdi, hərif, söz həman mən deyən oldu, olmadı?

Sən demədinmi, sağlamam, yox bədənimdə bir mərəz?

Mən demədimmi cövhəri-nəfsinə hirs olur ərəz?¹

Sən demədinmi şəxsimə əl tapa bilməyib qərəz?

Ta ki, olundu imtəhan, mən deyən oldu, olmadı?

Əncümən əhlinin, qoçaq, sən demədinmi, bir təki

Verməyəcək riza gələ ölkəmizə Ətabəki?!²

Noldu ki, tez boşaldı bəs iş görən əncümən də ki?

Köhnə qapı, həman daban, mən deyən oldu, olmadı?

Sən o deyildimin, dedin: dumdur ümidgahımız?

Mən demədimmi, var buna dumduru iştibahımız?

Bakı vəkili getdimi, oldumu dadxahımız?³

Get, hələ xamsən, dolan, mən deyən oldu, olmadı?

Sən demədinmi dumada rəf olur⁴ ehtiyacımız?

Mən də dedimmi çox yemə, tez pozulur məcazımız?!

Qara buludlar oynasır, indi nədir əlacımız?

Çulğalayır bizi duman, mən deyən oldu, olmadı?

Sən o deyildimin, dedin: var bizim ittihadımız?

Mən də, yadında var, dedim: yox buna etimadımız,

Büğzə, nifaqədir bizim qeyrətü icthiadımız?!⁵

Pərdə açıldı nagəhan, mən deyən oldu, olmadı?

¹ Mən demədimmi, nəfsinin cövhərinə hirs ərəz (əlamət, zahiri xüsusiyət) ols.

² Qoçaq, sən demədinmi ki, əncümən üzvlərinin bir təki də Atabəkin ölkəmə gəlməsinə razı olmayıacaq. Atabəy Əzəm Mirzə Ələsgər (1857-1907) o zaman İranın baş naziri idi.

³ Sən o deyildimin ki, dedin: ümid yerimiz dumadır. Mən demədimmi burada də duru sohvimiz var. Bakı vəkili getdimi, haqqımızı toləb etdimi?

⁴ Rəf olur – aradan qalxır.

⁵ Son o deyildimin, dedin: "Bizim birliyimiz var". Yادında varmı, mən də dedim: "Buna inamımız yoxdur. Bizim qeyrət və səyimiz ədavət və ikitirəlik yolunadır".

* * *

Fələ, özünü sən də bir insanmı sanırsan?!
Pulsuz kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

İnsan olanın cahü cəlalı gərək olsun,
İnsan olanın dövləti, mali gərək olsun,
Hümmət demirəm, evləri ali gərək olsun;
Alçaq, ufacıq daxmanı, samanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Hər məclisi-alidə¹ soxulma-tez arayə,
Sən dur ayaq üstə, demə bir söz ümərayə²,
Caiz deyil insanca danışmaq füqərayə³,
Dövlətililərə kəndini yeksanmı⁴ sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Fəqr ilə ğina əhlinə kim verdi müsavat?
Mənadə də, surətdə də var bunda münafat,
Öz fəzlini pulsuz edəməz kimsənə isbat,
Bu mümtənəi qabili-imkanmı sanırsan?!⁵
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Get vur çəkicin, işlə işin, çıxma zeyindən⁶,
Məqsud müsavat isə ayrılma ceyindən,⁷
Var nisbətin ərbəbi-ğinayə nə şeyindən,⁸
Bir abbasi gün muzdunu milyanmı sanırsan?!
Axmaq kişi insanlığı asanmı sanırsan?!

¹ Məclisi-ali – yüksək məclis.

² Üməra - əmirlər, əyanlar.

³ Füqəra – yoxsullar, fəqirlər.

⁴ Özünü dövlətlilərlə birmi sayırsan?

⁵ Yoxsullarla varlılara kim bərabərlik verdi? Mənada da, surətdə də burada ziddiyət, fərq var. Heç kim öz hünərini pulsuz isbat edə bilməz. Bu mümkün olmayan işi imkana qabilmi sayırsan?

⁶ Zey – hər təbəqənin özünəməxsus geyimi, qiyafləsi.

⁷ Məqsəd bərabərlikdirsə, cığırдан çıxma.

⁸ Hansı cəhətdən dövlət sahiblərinə oxşarın var?!

Dövlətliyik, əlbəttə, şərafət də bizimdir,
Əmlak bizimdirsə, əyalət də bizimdir,
Divan bizim, ərbəbi-hökumət də bizimdir,
Ölkə dərəbəylik deyə xan-xanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Asudə dolanmaqda ikən dövlətimizdən,
Azğınlıq edirsiz də hələ nemətimizdən,
Böylə çıxacaqsızımı bizim minnətimizdən?!
Ehsanımızın şükrünü küfranmı sanırsan?!
Axmaq kişi insanlığı asanmı sanırsan?!

Heç bir utanırsan?!

Ya bir usanırsan?!

Əlmənnətü-lillah¹⁰

Odlara yanırsan!

⁹ Ehsanımızın əvəzində nankorluğu təşəkkürmü sayırsan?!

¹⁰ Allaha şükər olsun!

* * *

Naəhl¹ olana mətləbi andırmaq olurmu?
Söz qanmıyana zur ilə² qandırmaq olurmu?!

Könlüm sənə maildir əzəldən bəri, ey pul!
Olsam da nolur taətinə il-günü məşğul,
Sənlə görürəm kəndimi hər bəzmde³ məqbul,
Sənsiz bu cəhan əhlin inandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Sənsən mənim əfzuniyi-sərmayeyi-fəxrim,
Sənlə ucalır mərtəbeyi-payeyi-fəxrim,
Gər dönsə üzüm qiblədən, ey mayeyi-fəxrim,⁴
Səndən yana göz nuru dolandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Canım üzülüb səndən ötür xəlqi soyunca,
Bir yatmamışam ta səni sənduqə qoyunca!
Derlər mənə: pul yiğmağı boşla, ye doyunca!
Eşq əhlini sevdadən usandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Kasib deyiliz, sikkeyi-pulu⁵ tanırız biz,
Pul ilə olan şənү şüunu⁶ tanırız biz,
Bir həbbə zərər yetsə pula, odlanırız biz,
Yansın ciyərim! Dövleti yandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

¹ Naəhl – ləyaqətsiz, tərbiyəsiz, qanmayan.

² Zur ilə – güclə.

³ Bəzm – məclis.

⁴ Mənim fəxrimin çox olmasının mayası sənsən, mənim fəxrimin mənsəb mərtəbəsi səninlə ucalır, ey fəxrimin mayası, əgər qiblədən üzüm dönsə...

⁵ Sikkeyi-pul – pulun möhürü.

⁶ Şəni şūn – şan-şöhrət.

Səy eyləmişəm bir neçə il zirəkü çalak⁷,
Hardansa keçib girimə⁸ çoxsərvətü əmlak,
Bir acizə rəhm etməyib, ömr eyləmişəm pak,
İndi bu süluki⁹ yavalandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Bunlar keçər, indi düşüb el başqa həvayə,
Pul istənilir, məktəb açılsın füqərayə,
Oğlan oxusun, qız oxusun payəbəpayə¹⁰;
Kasibləri elmə ucalandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Dəxli mənə nə elm oxuya millət uşağı?!
Təhsili-kəmalət¹¹ edə ya ümmət uşağı?!
Getsin işə bu tənbəlü biğeyrət uşağı!
Canım, gözüm, arifləri qandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Bizlərdə yox idi belə adət – yeni çıxdı,
Övrətlərə tədrisi kitabət¹² yeni çıxdı,
İslamə xələl qatdı bu bidət, – yeni çıxdı,
Bu çeşməni bir növ bulandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

⁷ Çalak – çevik.

⁸ Girimə – qarmağıma, əlimə.

⁹ Sülük – rəftar, hərəkət tərzi.

¹⁰ Payəbəpayə – pillə-pillə.

¹¹ Təhsili-kəmalat – mərifət əldə etmə.

¹² Tədrisi-kitabət – yazmaq öyrətmə.

* * *

Pah atonnan, nə ağır yatdı bu oğlan, ölübə!
Nə də tənpənməyir üstündəki yorğan, ölübə!

Bu qədər qışqırığa durdu qonum-qonşu təmam,
Dəbərişməz də, veribdir, deyəsən, can, ölübə!

Demək olmaz dirilərtək yatıb, əlbət duracaq,
Ölülər yatmağıdır, yox buna payan¹, ölübə!

Çox sovuqdur çıxan ahəstəcə tək-tək nəfəsi,
Bədənində donuşub, ləxtələnib qan, ölübə!

Cumuxub canına bitlər, birələr, hiss eləmir,
Çalsa əqrəb də hənuz² eyləməz əmman, ölübə!

Hansı bir doktora ərz etdim onun illətini³,
Dedi: çək bundan əlin, boşla, bu çoxdan ölübə!

Nə “masaj” ilə, nə “məsnui-tənəffüsə”⁴ bunun –
Və nə “dağ” ilə olur dərdinə dərman, ölübə!

Bunu hətta düşünüb cümlə⁵ müsəlman uşağı
Hər vilayətdə deyirlər: pay atonnan, ölübə!

Məzəli lap bu ki, bir parə urus “dama”ları
Qoşulub bunlara derlər ki, müsəlman ölübə!

Aman, ay Molla dayı, bir kitab açdır, fala bax,
Tapmasan çarəsini sən də de ordan: ölübə!..

¹ Payan – son.

² Hənuz – hələ.

³ Illət – xəstəlik.

⁴ Məsnui-tənəffüs – süni nəfəsvermə.

⁵ Cümə – bütün.

Təraneyi-əsilanə

Nə soxulmusan arayə, a başı bələli fələ?!
Nə xəyal ilə olubsan belə iddialı, fələ?!

Sənə dinmədikcə, əbləh, azıxıb yoluň çasırsan,
Qapıda dayanmayıb da, zala doğru dırmaşırsan,
Qara fələ olduğunda bəyü xanla çulgaşırsan,
Bəyə bizdə görməyirsən bu qədər cəlalı, fələ?!

Nə çığır-bağır salırsan, yorulub usanmayırsan,
Ədəb ilə öz məqamın tanıyıb dayanmayırsan,
Hələ köhnə paltarından qızarıb utanmayırsan,
Başına qoyub gəlirsən yekə bir motalı, fələ?!

Buna bax, bu sır-sifətlə danışır da bir ibarə¹!..
Gözüm ağrıyır edəndə bu qırılmışa nəzarə²...
Gətirib buraxdı kimlər buları bizim diyarə?
Nə bilim haralı kasib, nə bilim haralı fələ?

Belə idi adət əvvəl, bəyə yalvarardı kasib,
Nücəbaləri görəndə ayağa durardı kasib,
İki qat olub, ədəblə bəyə baş vurardı kasib,
Var idi vəfali kasib, var idi həyalı fələ!

Dəyişib zəmanə imdi, dolanıb bütün ümurat³,
Ayağı çarıqlılar da gəlib istəyir müsavat⁴!..
Belə əsrənə möişət bize xoş keçərmi, heyhat?!
Ayılıb yatan cəmaət, göz açıb qapalı fələ!

¹ İbarə – söz, ibarəli danışmaq.

² Nəzarə edəndə – baxanda.

³ Ümurat – işlər.

⁴ Müsavat – bərabərlik.

Adə, fələ, sən get əlləş, sana günlərin ay olsun,
Get olarla söz danış kim, sənə fəqrə⁵ tay olsun,
Bəşəriyyət aləmindən nəyinə görə pay olsun?
Bu deyilmi baş-qulağın, a başı havalı fələ?!

Bəşəriyyət axtarırsan, hanı rütbəvü cəlalın?
Mədəniyyət axtarırsan, hanı pulü mülkü malın?
Əzəmiyyət axtarırsan, hanı xalisən, mənalıñ?
Hanı taqə-taqə⁷ şalın, a cırıq çuxalı fələ?!

Danışırsan azğın-azğın, hanı qəsri-zərnigarın⁸?
Hanı Annatək barışnan, hanı Sonyatək nigarın?
Hanı məclisi-qumarın, rüfəqayı-meygüsərin⁹?
Hanı nəşəyi-xumarın¹⁰, a qalın qafalı fələ?!

Əgər istəsəydi allah ki, səni edəydi məqbul,
Bizə verdiyitək, əlbət, sənə həm verərdi pul-mul,
Di utan ləyaqətindən, bari olma bunca məchul!¹¹
Quru-boş əl ilə umma özünə kəmali, fələ!
Qələt eylə, etmə bir də belə boş xəyalı, fələ!
Dur itil, cəhənnəm ol, get, ürəyim daralı, fələ!..

⁵ Fəqr – kasıbılıq.

⁶ Böyükük axtarırsansa, xüsusi torpağın, var-dövlətin hanı?

⁷ Taqə-taqə – top-top.

⁸ Qəsri-zərnigar – qızılıla işlənmiş saray.

⁹ Rüfəqayı-meygüsər – şərab içən yoldaşlar.

¹⁰ Nəşəyi-xumar – sərxoşluq nəşəsi.

¹¹ Məchul – bilinməyən, anlaşılmayan.

Leyli-Məcnun

Ey dövlətimin zəvalı oğlum!
Ey başı ağır bəlalı oğlum!

Ey məktəbü dərsin aşinası!
Ey rişteyi-elm mübtəlası!¹

Şad oldum o gün ki, sən doğuldun,
Min şukr elədim ki, oğlum oldun.

Derdim ki, gözəl xələf olarsan,
Bir ailəyə şərəf olarsan.

Şüglü hünərimi yad edərsən,
Atanı, ananı şad edərsən;

Dünyadən olursa irtihalım,
Ancaq sənə tərk olur mənalım.²

Bilməzdim olursan elmə şeyda,
Şuridə elər səni bu sevda.³

Bəzi oxumuş rəfiqi-bədxah,
Tədbirimə çasdırıbmış, ey vah!⁴

Uydum olara, səni oxutdum,
Səd heyf ki, əqlimi unutdum!

Kəsdim öz əlimlə öz ayağım,
Xamuş elədim⁵ mən öz çıraqım.

Girəm bu xəta düşüb özümdən,⁶
Göz nurimi saçmışam gözümdən.

¹ Ey məktəb və dərsin dostu, elm ipinə əsir olan.

² Dünyadan köçməli olsam, var-dövlətim ancaq sənə qalır.

³ Bilməzdim, elmə vurğun olarsan, bu sevda səni mübtəla edər.

⁴ Ey vah, bəzi oxumuş bədxah yoldaşım tədbirimə çasdırıbmış.

⁵ Xamuş etdim – burada səndürdüm.

⁶ Düşünürəm ki, bu xəta özümdən düşüb.

Sən həm niyə bunca səhv edirsən,
Göz nuri kimi uzaq gedirsən?

Bunca oxudun, yorul da bari,
Bir dəfə buraq bu zəhrimarı!

Pul qalmadı, baxmışam hesabə, -
Getdi, qələmə, kağız, kitabə.

Jurnalü kitab yüz-yüz olmaz,
Bu xərc ticarətə düz olmaz.

Dəftərsə beş-altı cild bəsdir,
Ey naxələfim, bu nə həvəsdir?!

Çernil, qrafıl, pero, qarandaş –
İcad edəni olaydı şil, kaş!

İnsaf eləməzmisən ki, yandım,
Puli nə əzab ilə qazandım!

Bihudə işə nə xərc edirsən,
Bu könlümü hərcü mərc edirsən!

Xərcin tükənib kəsilmir arı,
Billah, dəxi pullarım qutardı!

Xassə əridi, üzüldü canın,
Soldu gül üzün, qaraldı qanın;

Vazeh bu ki, xəstədir məzacın,⁷
Ya rəb, kim edər sənin əlacın?!

Nə var yeyib-içməyin, nə xabın,
Təhsilədir ancaq irtikabın.⁸

Nə seyrü səfani xoşlayırsan,
Nə dərsü kitabı boşlayırsan.

⁷ Bu aydınındır ki, sənin təbiətin xəstədir.

⁸ Nə yeyib-içməyin, nə yuxun var, xəta işin ancaq təhsilə bağlıdır.

Mırt-mırt oxuyub mırıldayırsan,
Qarğı kimi hey qırıldayırsan!
Əyyami-bəharü güldür oğlum!
Qoyma məni qəmdə, güldür, oğlum!
Həmsinnlərin səfadə, bağda,
Həməsrlərin çəməndə, dağda.⁹
Bəzisi gəzib də kiştzarı,
Quş əldə gözətləyir şikari;¹⁰
Bəziləri bir tərəfdə xəlvət
Adətcə edərlər eyşü işrət;
Bəzisi olub qumarə məşğul,
Bəzisi şərabə, yarə məşğul.
Hər bir nəfəri bir işdə çalak¹¹,
Hər digəri bir əməldə bibak¹².
Hər gün əbəveyni¹³ şad edirlər,
Hörmətlərin izdiyad edirlər¹⁴.
Xoş ol əbəveynə kim, bu minval
Hər daim olur cəhanda xoşal!..¹⁵

⁹ Yaşlıların bağda səfadadır, həməsrlərin çəməndə, dağdadır.

¹⁰ Bəzisi tarlaları gəzir, əldə quş ov gözləyir.

¹¹ Çalak – çevik.

¹² Bibak – qorxusuz.

¹³ Əbəveyn – atalar, ata-baba.

¹⁴ Izdiyad edirlər – artıq edirlər, artırırlar.

¹⁵ Xoş o atalara ki, həmişə bu qayda ilə dünyada xoşal olurlar.

* * *

Məzлumluq edib başlama fəryadə, əkinçi!
Qoyma özünü tülkülüyə, adə, əkinçi

Bir üzrlə hər gündə gəlib durma qapımda,
Yalvarma mənə, boynunu kəc burma qapımda,
Gahi başına, gah döşünə vurma qapımda,
Ləğv olma, ədəb gözlə bu məvadə¹, əkinçi!
Lal ol, a balam, başlama fəryadə, əkinçi!

Xoş keçmədi il çöllüyə, dehqanə nə borcum?
Yağmadı yağış, bitmədi bir danə, nə borcum?
Əsdi qara yel çəltiyə, bostanə, nə borcum?
Getdi mənə nə fələliyin badə, əkinçi?!
Lağ-lağ danışıb başlama fəryadə, əkinçi!

Aldı dolu əldən sərū samanını², neylim?
Yainki çayirtkə yedi bostanını, neylim?
Verdin keçən il borcuna yorğanını, neylim?
Ol indi palas satmağa amadə³, əkinçi!
Lal ol, a balam, başlama fəryadə əkinçi!

Söz açma mənə çox çalışıb, az yeməyindən,
Canın bəcəhənnəm ki, ölürsən, deməyindən!
Mən gözləmənəm, buğda çıxar, ver bəbəyindən!
Çəltik də gətir, arpa da, buğda da, əkinçi!
Yoxsa soyaram lap dərini, adə əkinçi!

Sən hey de yoxumdur, çıxarıb canını, allam!
Vallahi ovub dideyi-giryani⁴, allam!
Şallağa tutub peykəri-üryanını⁵, allam!
Öz halını sal indi özün yadə, əkinçi!
Lağ-lağ danışıb başlama fəryadə, əkinçi!

¹ Məva – məskən, mənzil.

² Sərū saman – nizam-intizam, var-dövlət.

³ Amadə – hazır.

⁴ Dideyi-giryān – ağlar göz.

⁵ Peykəri-üryan – çılpaq bədən.

Cütcü babasan, buğdanı ver, dari yeyərsən,
Su olmasa qışda əridib, qarı yeyərsən,
Daşdan yumuşaq zəhr nədir, mari yeyərsən,
Öyrəşməmisən ət-yağa dünyadə, əkinçi!
Heyvan kimi ömr eyləmisən sadə, əkinçi!

Lakin mənim insanlıq olub vəzi-mədarim⁶,
Bəyzadəyəm, asayışədir cümlə qərarım,
Meysiz, məzəsiz bitməz olur şamü nəharim⁷;
İştə belədir haləti-bəyzadə, əkinçi!
Bəyzadələrin rəsmi budur, adə, əkinçi!..

⁶ Vəzi-mədar – həyat tərzi.

⁷ Şamü nəhar – axşam və günorta yeməyi.

* * *

Əlminnətü-lillah ki, "Dəbistan"da qapandı!¹
Bir badi-xəzan² əsdi, gülüstan da qapandı!

Hasilləri puç oldu bütün məzrəəcatın,³
Yel vurdu qavun-qarpızı, bostan da qapandı!

"Ülfət" kəsilib toxdadı "Bürhani-tərəqqi",
Məhv oldu "Həmiyyət", ədəbistan da qapandı!

"Rəhbər" yorulub, yuxladı "İrşad"ü "Təkamül",
Aslanlara ox dəydi, neyistan da qapandı!

Meydani-rəqabətdə bizim himmətimizdən
Dəva qapanıb, Rüstəmi-dastan da qapandı!⁴

Ətfali-vətən qoy bağırıb ölsün acıdan,
Yandı analar sinəsi, püstan da qapandı!⁵

Qoy köhnələrin daş ürəyi gültək açılsın,
Darüzzəfəri-tazəpərəstan da qapandı!..⁶

¹ Allaha şükər ki, "Dəbistan"da bağlandı. Şcirdə dımaq içində verilən söz-lər o vaxt nəşr edilən, bağlanan qəzet və jurnal adlarıdır.

² Badi-xəzan – xəzan yeli, payız yeli.

³ Bütün əkinlərin məhsulları puç oldu.

⁴ Rəqabət meydanında bizim qeyrətimizdən dava qurtardı, Rüstəmi-dastan da bağlandı. Rüstəm "Şahnamə" əsərinin qəhrəmanlarındandır. Həq-qında dastanlar qoşulduğu və qəhrəmanlığı dillərdə dolaşlığı üçün Rüstəmi-Dastan da deyilir.

⁵ Vətən uşaqları qoy bağırıb acıdan ölsün, anaların sinəsi yansın, döşlər də bağlandı.

⁶ Qoy köhnələrin ürəyi gül kimi açılsın, təzəpərəstlərin zəfər, qəlebə evi də bağlandı.

Uçitellər

Tövqif edilmişdi mağıl Gəncə siyezdi,
Olmuşduq əcəb biz dəxi rahət, uçitellər¹!

Düşdü tavuğu dövriyə bədbəxt" Nicat"²ın,
Əyləşmədi bir ləhzə fəraigət uçitellər²!

Divan-dərəni bəndə çəkib aldı dübarə,
Bu bidət olan əmrə icazət, uçitellər!

İndi Bakıda başlanacaq oldu bu iclas,
Olduq yenə ol məclisə dəvət, uçitellər!

Qoymur bu qapanmış bizi dünyadə beş on gün
Adətcə çəkib keyf, edək işrət, uçitellər!

Bilməm bu siyezdin nədir axı bizə xeyri -
Hər ildə çəkək bunca əziyyət, uçitellər³!

Daim bu təşəbbüsler olur həqqül-əməlsiz⁴,
Millət pulu yox, ta alaq ücrət⁴, uçitellər!

Lazım gətirir xərc edək ancaq cibimizdən,
Həm xərc ola, həm mayeyi-zəhmət, uçitellər!

Boylə əmələ aqil olan mürtəkib olmaz,⁵
Layiqmi cibisdanə xəyanət, uçitellər⁵!

Yəni nə deməkdir bu ki, sən pulunu xərc et,
Ta elm oxuyub dərs ala millət, uçitellər⁵!

Millətdən ötür ağlıyan axırda olur kor, -
Məzmunlu məsəldir bu ibarət, uçitellər!

Bildir də nə zəhmətlə bu iclasa yiğışdıq,
Etdik nə qədər boş yerə söhbət, uçitellər!

¹ Uçitellər – müəllimlər. Gəncə qurultayı yaxşıca dayandırılmışdı, eyt əllimlər, biz də əcəb rahat olmuşduq.

² Bədbəxt "Nicat" xeyriyyə cəmiyyətinin toyuğu ortaya düşdü, müəllimlər bir an dinc oturmadılar.

³ Həqqül-əməl – iş, zəhmət haqqı.

⁴ Ücrət – zəhmət haqqı.

⁵ Ağlı olan belə işə, yaramaz hərəkətə qarışmaz.

Lağ-lağ danışıldır ki, nədir şia və sünni,
Lazım ki, bir olsun bu şeriat, uçitellər!

Dersiz ki, gərəkdir açıla məktəbi-nisvan,
Bir yanda dəxi məktəbi-sənət, uçitellər!⁶

Bu hərzəvü hədyanlara kimlər qulaq asdı,
Kim verdi bu axmaq sözə qiymət, uçitellər!

Baş tutdumu beytülmalınız, söylə, sən allah?⁷
Çəkdi, mən ölüm, hiç xəcalət, uçitellər?!⁸

İslamın ölüm yoxsa sanırdız vükəlası?
Xudsər eləyirdiz də vəkalet, uçitellər?!⁹

Bir millətə kim, siz olasız hadiyü hamı,
Batsın yerə, ya rəb, belə millət, uçitellər!¹⁰

Sidqi bu ki, bu barədə rəyimdir əlavə -
Sizlə edə bilməm də şərakət, uçitellər!¹¹

Fikrim budur ancaq olam, öz keyfimə məşğul
Bir guşeyi-gülzardə xəlvət, uçitellər!¹¹

“Mey işədə, cam əldə, ağır nəşə başımda”...
Bu şerin edəm virdini adət, uçitellər!¹²

⁶ Deyirdiniz ki, gərək qadın məktəbi açılsın, bir yanda da sənət məktəbi, ey müəllimlər!

⁷ Sən allah, söylə, ümumi bir xəzinə, fond yaratmaq istəyiniz baş tutdumu?

⁸ Yoxsa elə bilirsiniz ki, islamın vəkilləri ölüm, müəllimlər, özbaşına vekillik edirsiniz.

⁹ Bir millətə ki, yol göstərən, hamı siz olasınız, elə milləti yerə batsın, müəllimlər!

¹⁰ Doğrusu budur ki, bu barədə əlavə rəyim var; mən sizinlə şərliklik edə bilməram, müəllimlər!

¹¹ Fikrim budur ki, xəlvəti bir gülzərin bucağında öz kefimə məşğul olam.

¹² Müəllimlər, bu şeiri təkrar-təkrar söyləməyə, vird etməyə adət edəm.

* * *

Vəqta ki, qopur bir evdə matəm,
Təşkil edilir büsati-ehsan,
Məlumlər əyləşir müəmməm,
Təfrih ilə əllərində qəlyan,
Ev sahibinin xəyalı bərhəm,
Əfkari qonaqların fisincan,
Bişdikcə qazan-qazan mütəncəm,
Gəldikcə tabaq-tabaq badımcان –
Yad et məni, yağılı-yağlı yad et!¹

Vəqta ki, əsas olur mürəttəb
Məcmuəyi-nazü nemət ilə,
Sərsüfrədə səf çəkir müəddəb
Eyzən nücəba mətanət ilə,
Dərvazədə əhli-fəqr: "Ya rəb!
Ya rəb!..." çağırır zəlalət ilə;
Sərsüfrədə dadlı-dadlı şerbət,
İçdikcə qonaqlar əldə fincan,
Dərvazədə həsrətü nədamət
Olduqca nəsibi-müstəməndan –
Yad et məni, qəmli-qəmli yad et!²

¹ O vaxt ki, bir evdə yas qopur, ehsan süfrəsi açılır, əmmaməli malzəmlər əllərində qəlyan sevincə əyləşir. Ev sahibinin xəyalı dağınıq, qonaqların fikri fisincan, qazan-qazan bozartma, qızartma bişdikcə, tabaq-tabaq badımcان gəldikcə, məni yağlı-yağlı yad et.

² O vaxt ki, naz və nemətlər ilə süfrə qaydaya salınır, süfrənin başınıq nücəbalar - əsilli adamlar ədəblə səf çəkib mətanətlə otururlar. Darvazəda isə yoxsullar zəlilliklə "Ya rəb! Ya rəb!" deyə çağırır. Qonaqlar əlkərində fincan içdikcə, darvazada zavallıların qisməti həsrət və peşmələ olduqca məni qəmli-qəmli yad et.

Vəqta gətirir bir əhli-sərvət
Minheysi-zəkat bir qədər pul;
Seyfül-üləma edib icabət,
Övradə olur və leyk məşğul;
Yəni ki, müqəddəsəm həqiqət
Mən fazili-əsr, xəlq məfzul.
Məbləğ tökülüb hüzurə lay-lay,
Olduqda həvaleyi-cibişdan,
Həqqül-füqərayə şeyx: "Oxqay,
Bəllətü" deyib udanda pünhan
Yad et məni, gizli-gizli yad et!..³

³ O vaxt ki, bir sərvət sahibi zəkat üçün bir qədər pul gətirir, alımların başçısı razılıq edir, ancaq vird oxumağa məşğul olur. Yəqin ki, həqiqətdə mən müqəddəsəm, mən zəmanənin ən fazili, biliklisiyəm, xalq isə aşağı və fəzilətdən uzaqdır. Məbləğ lay-lay hüzura tökülüb cibişdana həvalə olunanda və şeyx yoxsulların haqqını: "Oxqay, uddum" deyib gizlicə udanda, məni yad et, gizli-gizli yad et!

Fəxriyyə

Hərçənd əsirani-qüyudati-zəmanız,
Hərçənd düçərani-bəliyyati-cəhanız,
Zənn etmə ki, bu əsrədə avareyi-nanız,
Əvvəl nə idiksə, yenə biz şimdə həmanız...

Turanlılarız, adiyi-şügли-sələfiz biz!

Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!¹

Zülmətsevər insanlarınız üç-beş yaşıımızdan,
Fitnə göyərir torpağımızdan, daşımızdan,
Tarac edərək, bac alırıq qardaşımızdan,
Çıxmaz, çıxa bilməz də bu adət başımızdan...

Əslafımıza çünki həqiqi xələfiz biz!

Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!²

Ol gün ki, Məlikşah Büzürg eylədi rihlət,
Etdik iki namərd vəzirə təbəiyyət,
Qırğıq o qədər bir-birimizdən ki, nəhayət,
Düşmən qatib əl, taxtimizi eylədi qarət...

Öz həqqimizi gözləməyə bitərəfiz biz!

Turanlılarız, adiyi-şügли-sələfiz biz!³

Bir vəqt olub leşkəri-Çingizə tərəfdar,
Xarəzmiləri məhv elədik qətl ilə yekbar,
Xarəzmilərin şahı fərar eylədi naçar,
Məscidləri, məktəbləri yıldıq yerə təkrar...

Həqqa ki, səzavari-nişanü şərəfiz biz!

Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!⁴

¹ Hərçənd zamanın bağlarının, qayğılarının əsiriyik, hərçənd dünyanın bəllinə düşər olmuşuq, zənn etmə ki, bu əsrədə çörək üçün avara olmuşuq. & vəl nə idiksə, biz yenə indi hamanıq. Turanlılarıq, əcdadlarımızın məşğalə nə adət etmişik. Öz nəslimizin başına əngəlkələfik.

² Çünki öz əcdadımıza həqiqi övladıq, öz xalqımızın başına əngəlkələfik.

³ O gün ki, Böyük Məlik şah öldü, iki namərd vəzirə təbəəlik etdik. & birimizdən o qədər qırğıq ki, axırda düşmən əl qatib taxtimizi qarət etdi. Öz haqqimizi gözləməyə bitərəfik. Turanlılarıq, əcdadlarımızın məşğalə adət etmişik.

⁴ Bir vaxt Çingiz qoşununa tərəfdar olub, Xarəzmiləri birdəfəlik qəllə məhv etdik. Xarəzmilərin şahı naçar qalib qaçıdı. Məscidləri, məktəbləri təkrar yerə yıldıq. Həqiqətdə, biz nişan və şərəfə layiqik, öz dinimizin bəllə əngəlkələfik.

Bir vəqt də dəvayı-Səlib oldu mühəyya,
Dəvadə firəngilərə qalib gəlib, əmma
Dincəlməyib etdik yenə bir faciə bərpa,
Öz tiğimiz öz rişəmizi kəsdi sərapa...

Guya ki, biyabanda bitən bir ələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!⁵

Bir vəqt dəxi Qarəqoyun, Ağqoyun olduq,
Azərbaycana, həm də Anadoluya dolduq,
Ol qədr qırıb bir-birimizdən ki, yorulduq,
Qırıldıqca yorulduq və yorulduqca qırıldıq...

Turanhılar, adiyi-şügli-sələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!⁶

Bir vəqt salıb təfriqə olduq iki qismət,
Teymur şəhə bir paramız etdi himayət,
Xan İldirrimə bir paramız qıldı itaət,
Qanlar saçılıb, Ankarada qopdu qiyamət...

Əhsən bizə! Həm tırzəniz, həm hədəfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!⁷

Teymur şəhi-ləngə olub tabeyi-fərman,
Xan Toxtamış eylədik al qanına qəltan,
Ta oldu Qızıl Ordaların dövləti talan,
Məsko şəhinə faidəbəxş oldu bu meydan...

Əlyövm uruslaşmaq ilə zişərəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!⁸

⁵ Bir zaman da Səlib mührəbəsi hazır oldu, davada firəngilərə (avropalılarla) qalib gəldik. Ancaq yenə dincəlməyib bir faciə düzəldik. Öz qılıncımız öz kökümüzü başdan-ayağa kəsdi. Sanki biz çöldə bitən bir ələfik, otuq. Öz xalqımızın başına əngəlkələfik.

⁶ Turanhılarıq, ecdadımızın məşğəlesinə adət etmişik, öz xalqımızın başına əngəlkələfik.

⁷ Bir vaxt ayrılıq salıb iki yerə bölündük, bir paramız Teymur şahın himayəsini qəbul etdik, bir paramız İldirrim xana itaət etdik. Qanlar saçılıb Ankarada qiyamət qopdu. Bizə əhsən! Həm ox atanıq, həm də hədəfik. Öz xalqımızın başına əngəlkələfik.

⁸ Teymurləng şahın fərmanına tabe olub, Toxtamış xanı al qanına qəltan etdik. Ta Qızıl Ordaların dövləti qarət olundu, bu meydan Moskva şahına fayda bəxş etdi. Bu gün ruslaşmaq ilə şərəfli oluruq. Öz dinimizin başına əngəlkələfik.

Bir vəqt Şah İsmayilü Sultan-Səlimə,
Məftun olaraq eylədik islami dünimə,
Qoyduq iki təzə adı bir dini-qədimə,
Saldı bu təşəyyöö, bu təsənnün bizi bimə...
Qaldıqca bu halətlə səzayı-əsəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!⁹

Nadir bu iki xəstəliyi tutdu nəzərdə,
İstərdi əlac eyləyə bu qorxulu dərdə,
Bu məqsəd ilə əzm edərək girdi nəbərdə,
Məqtulən onun nəşini qoyduq quru yerdə...
Bir şeyyi-əcibiz, nə bilim, bir tühəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəl-kələfiz biz!¹⁰

İndi yenə var təzə xəbər, yaxşı təmaşa,
İranlılıq, osmanlılıq ismi olub chya,
Bir qıtə yer üstündə qopub bir yekə dəva.
Meydan ki, qızışdı olarıq məhv sərapa...
Onsuz da əgərçənd ki, yeksər tələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!¹¹

⁹ Bir vaxt Şah İsmayıllı və Sultan Səlimə məftun olub islami iki yərə bilsən. Bir qədim dina iki təzə adı qoyduq. Bu şiyələşmə və sünniləşmə bizi qəya saldı. Bu vəziyyətdə qalmaqla biz təəssüfə layiqik. Öz dinimizin baş engelkələfik.

¹⁰ ... Bu məqsəd ilə hərəkət edib döyüşə girdik, onu qətl edərək məjlis quru yerdə qoyduq. Bir qaribə şeyik, nə bilim, nə təəccüblü nəsnəyik? dinimizin başına əngəlkələfik.

¹¹ İndi yenə bir təzə tamaşa var, iranlılıq, osmanlılıq adı dirçəlib. Bir yər üçtündə yekə bir dava qopub. Meydan qızışsa tamam məhv olanıq. Öz da hərçənd ki, tamam məhvlik, öz xalqımızın başına əngəlkələfik.

Qorxuram

Payı-piyadə düşürəm çöllərə, –
Xarı-müğilan¹ görürəm, qorxmuram.

Seyr edirəm bərrü biyabanları², –
Quli-biyaban³ görürəm, qorxmuram.

Gah oluram bəhrdə zövrəqnişin⁴, –
Dalğalı tufan görürəm, qorxmuram.

Gəh çıxıram sahilə, hər yanda min
Vəhşiyi-ğürtan⁵ görürəm, qorxmuram.

Gah şəfəqtək düşürəm, dağlara, –
Yanğılı vulkan görürəm, qorxmuram.

Gah enirəm sayətək⁶ ormanlara, –
Yırtıcı heyvan görürəm, qorxmuram.

Üz qoyuram gah neyistanlara⁷, –
Bir sürü aslan görürəm, qorxmuram.

Məqbərəlikdə edirəm gəh məkan, –
Qəbrdə xortdan görürəm, qorxmuram.

Mənzil olur gəh mənə viranələr, –
Cin görürəm, can görürəm, qorxmuram.

¹ Xarı-müğilan – akasiya tikanı.

² Bərrü-biyaban – quru sahə və çöl.

³ Quli-biyaban – qulyabani.

⁴ Gah dənizdə gəmiyə otururam.

⁵ Vəhşiyi-ğürtan – nərə çökən vəhşi.

⁶ Sayətək – kölgə kimi.

⁷ Neyistan – qamışlıq.

Bu küreyi-ərzdə mən, müxtəsər,⁸
Müxtəlif əlvan görürəm, qorxmuram.

Xarici mülkündə də hətta gəzib
Çox tühaf⁹ insan görürəm, qorxmuram.

Leyk¹⁰, bu qorxmazlıq ilə, doğrusu,
Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi,
Harda müsəlman görürəm, qorxuram!...

Bisəbəb qorxmayıram, vəchi¹¹ var:
Neyləyim axır, bu yox olmuşların
Fikrini qan-qan görürəm, qorxuram,
Qorxuram, qorxuram, qorxuram!..

⁸ Bu yer kürəsində qisası...

⁹ Tühaf – əcaib, qəribə.

¹⁰ Leyk – lakin, ancaq.

¹¹ Vəch – səbəb.

* * *

Bəzi yerlərdə təsadüf olunur aşa, ətə,
Müftə görçək tuturam kəndimi bozbaşa, ətə!

Deyirəm, kaş qonaqlıq olan evlərdə bütün
Yeyib-içməkdə başım bənd ola, çulğuşa ətə!

O qədər xoşlanıram tüstüsü çıxcaq kababın –
Ac pişiktek cumuram şövq ilə birbaşa ətə!

Görürəm ta əti qəssab dükanında asılıb,
Az qalır it kimi nəfsim hürə, dırmaşa ətə!

Nuş olur canıma ət, xasə o həngamədə kim,
Mən yeyəm, xırda uşaqlar baxa, ağlaşa, ətə!

Əti çox istəyirəm, leyk pulu ondan çox,
Nola, quzğun kimi ta müftə qonam laşa, ətə!

Xərc edir bir para əşxas¹ pulun bayramda
Zəfəranə, yağı, razyanəyə, xəşxaşa, ətə!

Filhəqiqət² yeməli şeydir əgər pulsuz ola,
Yaramır pul verilə hər quruya, yaşa, ətə!

Puluancaq yaraşır činləyəsən sənduqə,
Nə ki, xərc eyləyəsən millətə, dindəsha, ətə?!

Oylə zəhləm gedir, allah da bilir, millətdən,
Oluram süst adı gəlcək, dönürəm daşa, ətə!

Adı pulsursa pulun, leyk özü can yonqarıdır,
Vermək olmur qohuma, qonşuya, qardaşa, ətə!

Verərəm dinimi, imanımı, əmma pulumu
Vermərəm, "Bəhlul"³ ağa, arxayı ol, aşa, ətə!...

¹ Əşxas – şəxslər.

² Filhəqiqət – həqiqətdə.

³ "Bəhlul" – 1907-ci ildə Bakıda nəşr olunan junral idi.

* * *

Mən belə əsrarı¹ qana bilmirəm,
Qanmaz olub da dolana bilmirəm!..

Axtaxana², dağda dana böyüdü,
Mən böyük ollam haçana, bilmirəm!..

Derlər utan, heç kəsə bir söz demə, -
Həq sözü derkən utana bilmirəm!..

Neyləməli, göz görür, əqlim kəsir,
Mən günəş göydə dana bilmirəm!..

Şiddəti-seylan ilə baran tökür,³
Bir koma yox, daldalana bilmirəm!..

Derlər usan, hərzəvü hədyan demə, -
Güç gətirir dərd, usana bilmirəm!..

Derlər, otur evdə, nedim, kasibəm,
Kəsb eləməzsəm, qazana bilmirəm!..

Derlər, a qanmaz, de yıxıl, öл, qutar!
Hə, balam, doğrusu, ay dadaş, mən dəxi
Məsləhət ondan o yana bilmirəm!..

¹ Əsrar – sırlar.

² Axtaxana – Şamaxı dağlarında bitən və danaların otladığı bitkidir.

³ Şiddətli bir axınla yağış töküür.

Müəllimlər siyezdi

Baş tutdu müəllimlərin icłası-siyezdi,
Ey vay, uçitellər yenə dərkar olacaqdır!..¹

Zənnimcə mənim, işbu yiğincaqda həmana
Bildirki məsail² yenə təkrar olacaqdır.

Təşkil edəcəklər kişilər məktəbi-nisvan³,
Qızlar oxuyub cümlə şərəfdar⁴ olacaqdır.

Hər şəhrdə bir məktəbi-sənət⁵ açacaqlar,
Oğlanlar alıb həndəsə, memar olacaqdır.

Tətbiq edəcəklər yazını şiveyi-türkə,
Sibyan da sühulətlə xəbərdar olacaqdır.⁶

Təsnif olunub tazə kütüb türk dilində,
Hər kəs oxuyub elmlə bidar olacaqdır.⁷

Bu bir, iki, üç məsələdə yox o qədər bak,
Olsun, bəcəhənnəm, necə rəftar olacaqdır.⁸

Lakin bu yamandır ki, iki məzhəbə rəğmən
Bir məsələ üstündə də göftar olacaqdır.⁹

¹ Müəllimlərin qurultayı, icłası baş tutdu, ey vay, müəllimlər yenə işə la-zim olacaqdır.

² Məsail – məsələlər.

³ Məktəbi-nisvan – qadın məktəbi.

⁴ Şərəfdar – şərəf sahibi.

⁵ Məktəbi-sənət – sənət məktəbi.

⁶ Yazını türk şivəsinə (dilinə) tətbiq edəcəklər. Yeniyetmələr də asanlıq-la xəbərdar olacaqdır.

⁷ Türk dilində təzə kitablar yazılaçq və hər kəs oxuyub elmlə oyaq olacaqdır.

⁸ Bu bir, iki, üç məsələdə elə qorxu yoxdur, olsun, cəhənnəmə ki, necə rəftar olacaqdır.

⁹ Ancaq bu pisdir ki, iki məzhəbə baxmayaraq, bir məsələ üstündə də söhbat olacaqdır.

Sünnilik ilə şiyəliyi qaldıracaqlar,
İslamə yetib rəxnə, xələldar olacaqdır.¹⁰

Qardaş biləcək bir-birini şia və sünni,
Hər əmrde həmrəyü həməfkar olacaqdır.¹¹

Məzhəbləri bıryanlıq edib bu uçitellər,
Ancaq yavan islam adı təzkar olacaqdır.¹²

Əfsus, səd əfsus sənə, ey gözəl islam!
Kimlər sənə gör indi tərəfdar olacaqdır!?

Baş saçlı, ayaq çəkməli, mırt-mırt danışanlar
Din qədri bilib, möminü dindar olacaqdır!..

¹⁰ İslama ziyan yetəcək və nöqsan dəyəcəkdir.

¹¹ Hər işdə həmrəy və həmfikir olacaqdır.

¹² Ancaq yavan islam adı zikr olunacaqdır, söylənəcəkdir.

* * *

Çapma atını, girmə bu meydanə, a Molla!
Çox məsxərə sən yazma müsəlmanə, a Molla!
Salma özünü atəsi-niranə¹, a Molla!
Gəlsin yazığın canına, divanə, a Molla!
Bu sözlərini yaz xərū² nadanə, a Molla!
Biz anlayaniq, gəldik axır canə, a Molla!

Şimdi de görək, məqsədin, aya, nədi bizdən?
Nə kəşfi-kəramət, nə də bir möcüze sizdən
Heç görməmişik, salma özün bir belə gözdən!
Ancaq ki, gəlir bircə şəkil çəkmə əlizdən!
Qorxum budu inkar edəsən tarın³, a Molla!
Ya məhv edəsən axıret asarın⁴, a Molla!

Elm əhlisən, et heyzü nifasi gözəl ünvan,
Ya məsəlcyi-şəkk ilə səhvi clə tibyan,
Məndən gəl eşit bunca nəsihət, a müsəlman!
Nəql eylə "Çehil tuti", nə hürriyyəti-vicdan?!
Ol bircə peşiman, gəl imanə, a Molla!
Söhbət edəsən huriyü qılmanə, a Molla!⁵

Ya vəz elə bizdən ötər əxbərү əhadis,
Qıl malə təsahüb, qala boş yerdə məvaris,
İrsalə oxu, eylə əyan fərqi-xəbais,
Aya, sənə nə, oldu keçən vəzü həvadis?⁶
Qıl tekyə mitəkkayə, elə rahət, a Molla!
Elm əhlinə şimdi belədir adət, a Molla!

¹ Atəsi-niran – cəhənnəm odu.

² Xər – uzunqulaq.

³ Tarın – tanrıını.

⁴ Asar – izlər, əlamətlər.

⁵ Elm adamışan, heyz və doğuşu gözəl ünvan clə, ya da şəkk və səhv məsələsini açıq yaz, bildir. A müsəlman, məndən bu qədər nəsihət eşit. Nə vicdan azadlığı? "Qırx tuti" nağılı danış, a Molla, bircə peşman ol, imana gəl. Huri və qılmana söhbət edəsən, a Molla!..

⁶ Ya da bizdən ötrü xəbərlərdən və hadisələrdən danış, ya mala sahiblik et, irs sahibləri boş yerdə qalsın, risalə oxu, xəbislərin fərqini göstər. Sənə nə, keçən vəziyyət və hadisələr necə oldu!

Çıx mənbərə, zahirdə oxu nəqlü kitabı,
Buğdanı vur anbara, elə meyl şərabı,
Vur başına noxtadı, bu məxluqə, səvabı,
Aya, nə işin var, yazüb ayati-hicabı?⁷

Bu sözləri insan yazüb insanə, a Molla!
Noxta yaranıb firqeyi-heyvanə⁸, a Molla!

Ya müctəhid ol, tap özünə çoxlu müqəllid,
Yainki əvam ol, elə irsaləyə təqlid,
Aya sənə nə, neylədi molla ilə seyyid?
Ya neylədi hacı? Eləmə hər sözü təcdid!

Hər nə eləsə, başda var əmmamə, a Molla!
Dinmə, toxunur aləmi-islamə, a Molla!⁹

Gahi yağışı, gahi müsəllanı danırsan,
Gahi öküzün üstə bu dünyani danırsan,
Gahi buludu, ərş-i-müəllanı danırsan,
Gəh cinni, gəhi quli-biyabanı danırsan,

Təsxirə girib çox oxudun, azdın, a Molla!
Hər nə gəlib öz əqlinə sən yazdırın, a Molla!¹⁰

Təsbibi götür, qurşağı bağla, elə təzvir,
Öz vəhmi xəyalatını eylə bize təfsir,
Aya, sənə nə nəfi ki, İran ola təmir, –
Risva edib hər həftə çekirsən belə təsvir?

Bircə sənə nə, noldu bu İranə, a Molla!
Ya molla, seyid, qoydula viranə, a Molla!¹¹

⁷ Mənbərə çıx, zahirdə nəql və kitabı oxu, buğdanı anbara vur, şərəf meyl elə, başına noxta vur, məxluqa savabı budur. Sənin hicab ayək yazmaqla nə işin var...

⁸ Firqeyi-heyvan – heyvan cinsi.

⁹ Ya müctəhid ol, özünə çoxlu təqlidçilər tap, ya da avam ol, risət təqlid et. Sənin nəyinə lazımdır ki, molla ya seyid nə etdi. Ya həm etdi? Hər sözü təzələmə! Hər nə eləsə, başında əmmamə var, a Molla! Dinmə, islam aləminə toxunur, a Molla!

¹⁰ Gah yağışı, gah da allahdan yağış istəmək mərasimini danırsan. Cəbu dünyasının öküz üstündə durduğunu danırsan. Gah buludu, gah ucağı yü danırsan. Gah cini, gah qulyabanını danırsan. Sorğu-suala girib çoxudun, azdın, a Molla. Ağlına nə gəldisə, yazdırın, a Molla!

¹¹ Təsbibi götür, qurşağı bağla, hiyətərlik elə, yersiz qorxulu xəyalət bize izah elə. Aya, İranın abad olmağının sənə nə xeyri var!? Hər bəzə

Coğrafi nədir, elmi-hesab, elmi-riyazi,
Ya elmi-məsaħət edə təqsim-i-ərazi,
Ya elmi-məadin oxuya kəşf edə gəzi,
Qoy nəhv ilə sərfi oxusun ta ola qazi,
Söhbət eləsin töhrü nəcasətdən, a Molla!
Ya məsəlyi-qüslü cənabətdən, a Molla!¹²

Ya tiryaki ol, getmə nə dəvavü nə rəzmə,
Sənət nədi, allaha təvekkül elə, gəzmə,
Ya düşsə yetim malı ye, ver xəlvəti həzmə,
Əyləş, otu, iç badəni, sal mütribi bəzmə.¹³
Bizlərdə nə lazımdı ticarətlər, a Molla!
Bir yaxşı ticarətdi bu adətlər, a Molla!

Aya, sənə nə qız ərə getdi ki, uşaqdı?
Aya, sənə nə aclara noldu ki, quraqdı?
Ya gündə bir arvad ki, müsəlmandan iraqdı?
Yainki tərəqqi bize hardandı, haçaqdı?
İñkar eləmə qəsd ilə köhnə yolu, Molla!
Biçarə, yaziq, başı cünündən¹⁴ dolu, Molla!

Yatmırsan özün indi də, neylim, hələ yatma,
Mollarlara yansın ürəyin, xəlqi ayıtma,
Xanların evin yixma, gözüm, köhnəni atma,
Buzlu suyu qaynar qazanın aşına qatma,
Yox anlayanın mənfəəti canə, a Molla!
Dərvişə, axunda, bəyə, həm xanə, a Molla!

bələ şəkil çəkib rüsvay edirsən. Bircə sənə nə. İrana nə oldu, a Molla!
Ya da molla, seyid onu viran qoymalarsa, sənə nə, a Molla!

¹² Coğrafiya, hesab elmi, riyaziyyat elmi, həndəsə, yer elmi (geologiya), ya mədənələr elminи oxusun, qaz kəşf etsin nə lazımdır? Qoy sərf və nəhv oxusun və qazi olsun. Qoy yuyunmaqdən və nəcasətdən söhbət etsin, a Molla! Ya da qüsl və pak olmamaqdən danışsin, a Molla!

¹³ Ya tiryəki ol, dava və müharibəyə getmə, sənət-peşə nədir, onu gəzmə, allaha təvekkül elə. Ya yetim malı düşsə ye, xəlvəti həzmə ver. Əyləş, otur, şərab iç, mütrübü möclisə gətir.

¹⁴ Cünun – dəlilik.

İki cavablara bir cavab

Lovğalaşıb, a görməmiş, çox da belə firıldama!
Tərbiyəsiz uşaq kimi boş-boşuna hırıldama!
Baş-qulağın düzəlməyib, çox da basıb-guruldama!
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Müntəzəm olmamış əməl, rövnəqi-kar olurmu ya?!
Sübh tülü etməmiş vəqt-i-nəhar olurmu ya?
Bir gül açılmaq ilə də fəsli-bəhar olurmu, ya?!
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Tətl elədiz Ətabəki, mən ki, bu əmri danmiram?!
Var yenə min Ətabəkiz, yoxsa əməlli qanmiram?
Köhnə qapı bu tezliyə tazələşə inanmiram!

Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Girəm Ətabək öldü də, topü tūfənginiz hanı?
Bəhri-əmiqi-hərbdə kəştiyi-cənginiz hanı?²
Əski hamamdır, əski tas, pəs yeni rənginiz hanı?

Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Söylə mənə, vəzarəti-milliyəniz³ düzəldimi?
Ya uzun əl, uzun papaq qıssalaşıb gödəldimi?
Ölkənizə şəməndəfer⁴ yol tapa bildi, gəldimi?
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

¹ Əməl, iş öz qaydasında olmasa, işin yaxşılığı olarmı? Sübh açılma- nahar vaxtı olarmı? Bir gül açılmaq ilə bahar fəsli olarmı?

² Tütalıım ki, Atabək öldü, top və tūfənginiz hanı? Mühəribənin də dəryasında hərbi gəminiz hanı?

³ Vəzarəti-milliyə – milli nazirlilik.

⁴ Şəməndəfer – qatar, dəmir yolu.

Darı-şəfayı-Tehranın get elə bir səyahətin,
Mirzə Əbülhəsən xanın gör rəvişi-təbabətin,
Tən yarı böldü zəhr ilə yeksər əcəm cəmaətin!⁵

Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Mülki-İraqı adbaad saysam əgər, kələl olur,
Tul tapar kəlamımız, qareə həm məlal olur,
İşbu səbəblə şerimiz müxtəsər ərzi-hal olur,⁶

Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Arxa su dolmayıb hələ!
Köhnə idarəiniz durur,
Rəngi də solmayıb hələ!..

⁵ Tehranın şəfa evini (xəstəxanasını) get bir gəz, Mirzə Əbülhəsən xanın həkimlik hərəkətini gör. Tamam Əcəm (Iran) camaatını zəhər ilə yarı böldü.

⁶ İraq ölkəsini adbaad saysam, ürək sıxıcı olar, sözümüz uzanar, oxucuya qəm-qüssə verər, bax bu səbəbə görə şerimiz vəziyyətin qısa şərhindən ibarətdir.

* * *

Soldumu gülzarın, ey Faiqi-Neman pəsər,
Laleyi nemanların oldumu xunincigər,
Sinənə dəsti-qəza çəkdimi dağı-kədər,
Nərgisi-şəhlələrin jaləçəkan oldumu?¹
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu!¹

Söyləmədimmi sənə, rahət otur, heyfsən,
Çəkmə bu millət qəmin, çək özünə keyf sən,
Xanə deyildir sənin, getməlisən, zeyfsən.
Eyləmədin etina, qissə həman oldumu?²
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu!²

Fayidə verməz, dedim, etdiyin əfşan sənə,
Halına yandıqların eyləməz ehsan sənə,
Məskən olur aqibət guşeyi-zindan³ sənə,
Guşeyi-zindan sənə istə məkan oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu!³

Mən demədimmi sənə başda otur tactək,
Durma müqabil bəla tırinə amactək,
İstəmə hürriyyəti fəleyi-möhtactək,
Balü pərin nagəhan tırə nişan oldumu?⁴
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu!

¹ Ey Neman oğlu Faiq (Faiq Nemanzadə), gülzarın soldumu? Qırmızı
lələrinin ciyəri qan oldumu? Qəzanın əli sinənə kədər dağı çəkdi
Şəhla nərgizlərin (ala gözlərin) şəh çəkdimi?

² Sənə demədimimi heyfsən, dinc otur. Bu millətin qəmini çəkma, lə
çək. Ev sənin deyildir, qonaqsan, getməlisən. Etina etmədin, əhvəl
cür olmadımı?

³ Guşeyi-zindan – həbsxana bucağı.

⁴ Mən sənə demədimmi, tac kimi başda otur, hədəf, nişangah kimi
oxunun qarşısında durma. Ehtiyac içində olan fəhlə kimi azadlıq istəs
Qol-qanağın qəfildən ona hədəf oldumu?

Mən demədimmi sənə girmə işə can ilən,
Xovf elə, sallaşma çox bəylər ilən, xan ilən,
Olmagilən həmrəviş məclisi-İran ilən,
Məclisi-İranda bir şövkətü şan oldumu?⁵
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

Mən demədimmi sənə həzrəti-zışanları,
Eyləmə dəvət əbəs birliyə işanları,
Sən ki, yiğə bilməsən bunca pərişanları,
Məsəleyi ittihad həllü bəyan oldumu?⁶
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

⁵ Mən demədimimi, canla işə girmə, qorx, bəylə, xanla sallaşma, İran məclisi ilə eyni hərəkətli olma, İran məclisində bir şövkət-şan oldumu?

⁶ Mən sənə demədimmi şanlı həzrətləri ruhaniləri əbəs yərə birliyə çağırma, sən bu qədər dağınmış olanları yiğə bilməsən, birlik məsələsi həll və bəyan oldumu?

* * *

Ey on ki, ülumi-mədənidən xəbərin var,
Yüz dərdi-sərin var;
Bica yerə hər ləhzədə min şurü şərin var,
Çox pis nəzərin var!¹

Bəsdir, az elə bizləri sən elmdə talib,
Axır nə münasib?
Gör milləti-bipavü sərü həm çü xərin var,
Bundan bəterin var!²

Təsxiri-əcinnə ilə et kəşfi-kəramət,
Əhsən deyə millət;
Neylim oxuyub elmi-sənaye hünərin var,
Nəfin, səmərin var?!³

Buynuzlu ilan seydinə get yazgilə əfsun,
Etmə bizi məhzun!
Minlər bu əməldə görəsən simü zərin var,
Ali əsərin var!⁴

Bəsdir dəxi millət qəmini eyləmə təkrar,
Olmaz belə israr!
Bir bax özünə, gör necə əşki-bəsərin var,
Həm çəsmi-tərin var!⁵

¹ Ey mədəni elmlərdən xəbəri olan kəs, yüz dərdin, qayğın var. Nə yerə hər an min gurultu-partiltin var, çox pis baxışın var.

² Bəsdir, sən elmdə bizi az axtarışa çək, axır nə lazımdır? Bu əayaqsız millətə bax, sanki bir ulağın var, bundan da pisin var.

³ Əcinnələri tut və bununla möcüzə kəşf elə, millət əhsən desin. Nə oxuyub sənaye elmində hünər eldə etmisən, faydan, bəhrən varmı?!

⁴ Buynuzlu ilan ovuna get, əfsun yaz, bizi kədərləndirmə. Bu işlə minlərlə gümüş-qızılın var, yüksək təsirin var.

⁵ Bir özünə bax, gör necə göz yaşın var, həm nəmli gözün var.

Yüz elm oxusan, axırı avarə qalarsan,
Biçarə qalarsan;
Baxmazla sənin sinədə dürlü gühərin var,
Lölöi-terin var.

Bir tazə cavan olsan, əzizim, işin işdir,
Bu yaxşı rəvişdir;
Hər kəs görə söylər: necə ləli-şəkərin var,
İncə kəmərin var.⁶

Əlbət yeyib-içmək, keyf çəkmək ola karın,
Həm olmaya arın;
Bunda biləsən yaxşıca fəthü zəfərin var.
Hali-digərin var⁷.

Getə belə iş möhtəşəmi-xəlvət olursan,
Asudə qalırsan;
Boylə eləməzsən, bilirəm, çox xətərin var.
Həm şüri şərin var.

Yoxsa deyəsən milləti-biçarə qəmindən,
Hakim sitəmindən;
Bil sübhə kimi naleyi-mürğı-səhərin var!
Ol dərbədərin var!⁸

Etmə qəmi-millət,
Açma başa zəhmət,
Olsa belə möhnət
Xunin ciyərin var?

⁶ Bir təzə cavan olsan, əzizim, işin işdir, bu yaxşı hərəkətdir. Hər kəs görsə, deyər: necə şəkər kimi ləl dodağın var. İncə belin var.

⁷ Hali-digərin – özgə halın var.

⁸ Bil ki, sübhədək səhər quşu kimi (xoruz kimi) nalən var, o dərbədərin, sərgərdanın var...

Sual-cavab

- Görmə! – Baş üstə, yumaram gözlərim.
- Dinmə! – Mütiəm, kəsərəm sözlərim.
- Bir söz eşitmə! – Qulağım bağlaram.
- Gülmə! – Pəkey, şamu səhər ağlaram.
- Qanma! – Bacarmam! Məni məzur tut,
Boyləcə təklifi-məhalı unut!
Qabili imkanmı olur qanmamaq?
Məcməri-nar içrə olub yanmamaq?
Eyle xəmuş atəşi-suzanını,
Qıl məni asudə, həm öz canını!¹

¹ Qanma! – Bacarmam, məni üzürlü say. Beləcə çətin təklifi ~~is~~ Qanmamaq mümkündürmü? Od manqalı üzərində olub yanmamaq ~~is~~ kündürmü? Yandırıcı odunu söndür (yəni sus), həm məni, həm öz ~~is~~ azad et.

İftardan bir göftar, ya məcmədən bir löqmə

Atmış niqabi-hüsniñ məcmuəyi-təvanger,
Məcmədə düzülmüş eyzən xuruş sərasər,
Həsrətkeşani-mətbəx, gürgani-bətnpərvər,
Cari boğaza şərbət, sari məzaqə şəkkər,
Əksı-buxarı-dolma, zilli-əmmaməyi-sər,
Dəryayı-iştəhayə olmaqda behcətavər,
Hüzzar içində əsla yox bir fəqirü müztər,
İftar vəqtidir ha, ey vaizi-süxənvər!

İş başbilənsiz olmaz!
Sərsüfrə sənsiz olmaz!¹

Vəqtı-ğəza ki, nəfsin cuş etdiyi zəmandır,
Bilcümlə ruzədarə həngami-əkli-nandır,
Ənvai-nazü nemət sərsüfrədə əyandır,
Lakin o löqmələr həp əyanə şayəgandır,
Hər su nəzər edərsən: bəydir, əmirü xandır,
Fəqr əhlinə bu halət taqətgüdəzi-candır,
İftar ləzzətəfza suri-səfanişandır,
Ey müstəhəq, darıxma, könlün əgerçi qandır!
Miskin həzənsiz olmaz!
Qəm, qüssə sənsiz olmaz!²

¹ Dövlətlilərin yiğincəgi gözəlliyyin niqabını atmışdır, məcməyidə yenə bütün yeməklər düzülmüşdür, mətbəx həsrətini çəkənlər, bədənini bəsləyən canavarlar, şərbət boğaza axmaqda, şəker damağa nüfuz etməkdə, dolma bugunun əksi, başda əmmamələrin kölgəsi iştəha dəryasına sevinclər getirməkdədir. Hazır olanlar arasında əsla bir yoxsul və çarəsiz yoxdur. Ey söz ustası vaiz, iftar vaxtıdır ha! İş başbilənsiz olmaz, süfrənin başı sənsiz olmaz.

² Yemek vaxtı, nəfsin cuşə gəldiyi zamandır, bütün oruc tutanlar üçün xörək-çörək vaxtıdır. Naz-nemət növləri süfrənin üstündə əyandır, ancaq o tikələr əyanlara layiqdir. Hansı tərəfə baxsan, bəy, əmir və xandır, bu hal yoxsulların canının taqətinə tüködir, iftar ləzzət artırın, ziyafət zövq verəndir. Ey ehtiyac içində olan, ürəyin qan olsa da darıxma! Miskin olan dərdsiz olmaz, qəm-qüssə sənsiz olmaz.

Etdikcə mən təmaşa, gördükcə işbu kari –
Acizdə inkisari, saildə iztirari,
Miskində intizari, tacirdə ehtikari,
Əşkim olur gözümdən xuni-ciylərə cari,
Heyhat, olurmu çeşmim haiz bu iqtidarı
Ta yanmadıqca könlüm, ey könlümün mədari?!
Əşari-atəşin-dəm yaxdıqca qəlbi-zarı,
Təqlid edir təbiət mürğani-növbəhari.

Şair süxənsiz olmaz,
Şer isə sənsiz olmaz!³

Ey əhli-fəqrü faqə, ver şairə səlalın,
Dəmdir ki, şair olsun dildadeyi-kəlalın,
Dəmdir ki, şeri-nəğzim şərh etsin ərzi-halın,
Şayani-rəhm olunsun hər kəscə infialın,
Surətnümalıq etsin ayineyi-visalın,
Gözlərdə cilvələnsin insan kimi cəmalın,
Heyhat! Sūmmə heyhat! Xam olmasın xəyalın!
Bihimmət əğniyadən olmaz rəva sualın,
Tök ruyi-zərdin üzrə daim sırışki-alın...

Sail mihənsiz olmaz!
Möhənət də sənsiz olmaz!⁴

³ Mən tamaşa etdikcə, bu işi-acizin qəlbi qırıqlığını, diləncinin çəkiliyini, yoxsulla intizarı, tacirdə ehtikarı, malı saxlayıb baha satmaq əlini gördükcə, gözümdən yaşam ciyərimin qanı ilə birlikdə axmaga başlıyır. Heyhat, gözüm bu qüdrətə malikdirmi? Ey ürəyimin dayağı, kənəyanmadıqca, dərdli qəlbimi od nəfəsləş şeirlər yandırıldıqca, təbiətin bahar quşlarını – bülbülləri təqlid edir. Şair sözsüz olmaz, şeir isə səs olmaz.

⁴ Ey ehtiyac və yoxsulluq içində olan, səsini şairə ver, vaxtdır ki, şəsi nin dərdlərinə könül versin, vaxtdır ki, şirin şeirim sənin istəyini ətsin. Sənin iztirabların hər kəs tərəfindən mərhəmətə layiq gərlər. Sənin vüsal güzgün surətgöstərənlik etsin. Camalın gözlərdə insan əcilvələnsin, görünsün. Heyhat! Yenə de heyhat! Xəyalın xam olma! Qeyrət, qayğı olmasa, varlılardan sənin sualın, istəyin həyata keç. Həmişə qanlı göz yaşını səni bəninizinə tök. Dilənci möhnətsiz də möhnət də sənsiz olmaz.

* * *

Bimərhəmət əyanlarına şükr, xudaya!
Bu sahibi-milyanlarına şükr, xudaya!¹

Millət qəminə baxmayan ənzari-kərəmlə -
İşani-zəvişanlarına şükr, xudaya!²

İş bilməyən ancaq yemək-içməkdən əlavə,
Bu canlı dəyirmanlarına şükr, xudaya!

Bidadi-bəradərlə olan qanına qəltan,
Qafqazdakı qurbanlarına şükr, xudaya!³

Xassə Baku şəhrində, o şöhrətli məkanda
Dəryatək axan qanlarına şükr, xudaya!

Xunxar olan əfradi-bəni-növünə daim -
Bu vəhşiyü gürranlarına şükr, xudaya!⁴

Qurd isə, şəqal isə biyabanda olurdu,
Şəhr içrə bu heyvanlarına şükr, xudaya!

Gözlənməyən ədnalığın icadına ciddən -
Himmət edən insanlarına şükr, xudaya!⁵

¹ Mərhəmətsiz əyanlarına şükür, ey allah! Bu milyon sahiblərinə, şükür,
ey allah!

² Millətin qəmlərinə kərəm gözü ilə baxmayan, şan-şərəf sahibi olan
ruhanilərinə şükür, ey allah!

³ Qardaş zülmü ilə qanına qəltan olan Qafqazdakı qurbanlarına şükür, ey
allah!

⁴ Həmişə öz həmcinsindən olan qaniçən fərdlərinə - bu vəhşilərinə, nərə
çəkənlərinə şükür, ey allah!

⁵ Gözlenilməyən alçaqlıqların keşfi üçün ciddi şəkildə səy edən, çalışan
incanlarına şükür, ey allah!

Həmmamdə övrətlərə quldurluq edən bu
Qeyrətli müsəlmanlarına şükr, xudaya!

Sakit oturan boylə cinayətlərə qarşı
Bu sahibi-vicdanlarına şükr, xudaya!⁶

Bilməm nə zaman qəhrin edər aləmi bərbad?!
Səbr etdiyin avanlarına şükr, xudaya!⁷

Həll olmadı könlümdəki niskilli müəmmə,
Təcđid edirəm mətləi, mabədi var əmma!⁸

⁶ Belə cinayətlərə qarşı sakit oturan bu vicdan sahiblərinə şükür, ey allah!

⁷ Bilmirəm nə zaman qəhr və qəzəbin bu aləmi bərbad edər? Səbr etdiyin anılarına şükür, ey allah!

⁸ Könlümdəki nisgilli müəmmə, məsələ həll olmadı, mətləyi təzəklərəm, ancaq arxası var.

Məktub

Molla dayı, etmə şərarət belə,
Ortalığa salma ləcacət belə!..¹

Gündə çıxarma yeni bir qaidə,
Məktəbi bilmə belə bafайдə,
Milləti bənd etmə əlif-baidə,
Söyləmə “səfəs” belə, “qərşət” belə!..²

Çoxda sənintək deyiləm naxələf
Ta olam aqi-pədərani-sələf,³
Elmlə övladımı etməm tələf,
Min də desən söz belə, söhbət belə!..

Elm nədir, fəzl nədir – qanmaram,
Atəşi-elmə⁴ alışib yanmaram,
Sən edən iğvalərə⁵ aldanmaram,
Vermə əbəs kəndinə zəhmət belə!..

Cəhldə bir qələyi-istadəyəm,
Aləmi məhv etməyə amadəyəm,
Adiyi-tiryakü meyü badəyəm,
Etmişəm ömrümədə mən adət belə!..⁶

¹ Molla dayı, belə yamanlıq etmə, ortalığa belə tərslik salma.

² Gündə yəni bir qayda çıxarma, məktəbi belə faydalı bilmə, milləti əlif-beyə bənd etmə, “səfəs” belə, “qərşət” belə söyləmə. “Səfəs” və “qərşət” sözləri ərəb əlifbasının əbcəd üsulu ilə tədrisində işlənən sözlərdir.

³ Sənin kimi çox da naxələf deyiləm ki, keçmiş atalarə ağı olum.

⁴ Atəşi-elm – elm odu.

⁵ İğva – yoldan azdırma.

⁶ Cəhalətdə möhkəm dayanmış bir qalayam, dünyani məhv etməyə hazırlam. Tiryək, mey və şərabə adət etmişəm, ömrüm boyu belə adət etmişəm.

Tikmə, kənar ol, gözümə milləti!
Neyləyirəm milləti, milliyyəti?!
Oldu başım dəng, dəyiş, söhbəti,
Az sölə millət belə, ümmət belə!..

Mən fəqət öz əmrimi samanlaram,
Xeyrim üçün aləmi viranlaram,
Mən nə cəmaət, nə vətən anlaram, –
Yansa vətən, batsa cəmaət belə!..

Yox gözüm əsla füqəra görməyə!
Xud, füqəranı nə rəva görməyə?
Gözdə əgər olsa ziya görməyə –
Göstər ona pul belə, dövlət belə!..

* * *

Töhmət edir qəzetçilər, – məşəri-nası¹ bir belə!..
Özlərinin, inan ki, yox fəhmü zəkası bir belə!..

Mən kimi aqıl olsalar, şügl edələr oğurluğu, –
Zəhməti, rənci² bir belə!.. Zövqü səfası bir belə!..

Cümlə məarif əhlinin haləti göz önungdədir, –
Vəchi-məaşı³ bir belə!.. Dərdü bəlası bir belə!..

Madəri-elmə söylənir Məryəmə söylənən tühəm⁴,
Elmin anası bir belə!.. Cəhlin atası bir belə!..

Mən dəliyəmmi oğlumu məktəbə, dərsə sövq edəm?!
Dərsin əzasi⁵ bir belə, xəlqin ədası bir belə!..

Məşəri-nas – insan cəmiyyəti.

Rənc – əziyyət, səfa.

Vəchi-məaş – maaşın məbləği.

Məryəmə söylənən töhmətlər elmin anasına söylənir.

Əza – əziyyət, zəhmət.

* * *

Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?!
 Bizzə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?!

Artdıqca həyasızlıq olur el mütəhəmmil¹,
 Hər zülmə dözən canları neylərdin, ilahi?!

Bir dövrdə kim, sidqü səfa qalmayacaqmış, -
 Bilməm belə dövranları neylərdin, ilahi?!

Məzлumların göz yaşı dərya olacaqmış, -
 Dəryaları, ümmanları neylərdin, ilahi?!

Səyyadi-cəfakardə rəhm olmayacaqmış, -
 Ahuləri, ceyranları neylərdin, ilahi?!

Bağın, əkinin xeyrini bəylər görəcəkmiş, -
 Töxm əkməyə dehqanları neylərdin, ilahi?!

İş rəncbərin², güc öküzün, yer özünükü, -
 Bəyzadələri, xanları neylərdin, ilahi?!

Hökм eyləyəcəkmiş bütün aləmdə cəhalət, -
 Dildadeyi-irfanları³ neylərdin, ilahi?!

Surtuqlu müsəlmanları təkfirə⁴ qoyan bu
 Döşdüklü müsəlmanları neylərdin, ilahi?!

¹ Mütəhəmmil – təhəmmül edən, səbirli.

² Rəncbər – kəndli, əməkçi, əkinçi.

³ Dildadeyi-irfan – bilik, mərifət aşiqları.

⁴ Təkfir – küfrdə günahlandırma.

Yaxud buların bunca nüfuzu olacaqmiş, –
Beş-üç bu süxəndanları⁵ neylərdin, ilahi?!

Qeyrətli danosbazlarımız⁶ iş bacarırkən, –
Tənbəl, dəli şeytanları neylərdin, ilahi?!

Ərlər hərə bir qız kimi oğlan sevəcəkmiş, –
Evlərdəki nisvanları⁷ neylərdin, ilahi?!

Tacirlərimiz Sonyalara bənd olacaqmiş, –
Bədbəxt Tükəzbanları neylərdin, ilahi?!

Sübhanəkə, sübhanəkə, sübhanəkə, ya rəb!⁸
Baxdıqca bu hikmətlərə heyran oluram həp!..

⁵ Süxəndan – söz ustadı, şair.

⁶ Danosbaz – xəbərçi, danos yazan.

⁷ Nisvan – qadın.

⁸ Əhsən sənə, əhsən sənə, əhsənə sənə, ya rəb!

Sual-cavab

Cavan-qoca

- Şəhri-məlumunuzun vəzü qərarı necədir?¹
- Həmdülillah, necə görmüşdüsə Nuh, öyləcədir!
- Yeni məktəb açılıbmı vətən övladı üçün?
- Az deyil Adəm açan mədrəsə əhfadı² üçün!
- Oxuyurmu qəzetə şəhrinizin əhli təmam?
- Bəzi sarsaq oxumuşlar oxuyur, mən oxumam!
- Ölkənizdə açılıbdırımı qiraətxanə?
- Tazələr açmış idi, qoyduq onu viranə!
- Ac qarınداşlara infaq³ edilirmi, əmi can?
- Onu görməzmi xuda, el niyə versin ona nan⁴??!
- Bivə⁵ övrətlərin əmri alınırımı nəzərə?
- Canı çıxsın, o da getsin yenə bir tazə ərə!
- İttihad⁶ əmrinə dair danışırsızımı barı?
- Danışır bir paramız, leyk boğazdan yuxarı!
- Sünniyü şıə təəssübləri ləğv oldumu ya?
- Nə dedin? Küfr danişdin! Cıraram ağızını ha!..
- Qabili-ərz⁷ sözüm yox, məni əfv et gedirəm...
- Bəcəhənnəm⁸ ki, gedirsən, səni xud mən nedirəm!
Buna bax, ağızına bax, surəti-idbarına⁹ bax!
- Başının şapqasına, etdiyi göftarına¹⁰ bax!.

¹ Məlum şəhərinizin vəziyyəti, qərarı necədir?

² Əhfad – nəvələr, övladlar.

³ İnfاق – xərc, xərcləmə.

⁴ Nan – çörək.

⁵ Bivə – dul.

⁶ İttihad – birlik, ittifaq.

⁷ Qabili-ərz – söyləməyə layiq.

⁸ Bəcəhənnəm – cəhənnəmə ki.

⁹ Surəti-idbar – bədbəxt surət, eybəcər görkəm.

¹⁰ Göftar – danışıq, söz.

Səbir

Ta gəlirik biz də bir az anlayaq,
Məhzəri-irfanda vurur tək səbir.
Ya deyirik işləri samanlayaq,
Məclisi-əyanda vurur tək səbir.¹

İstəyirik bir iş açaq filməsəl²,
Söyləşirik bir-iki il laəqəl³,
Ta deyilir pul verin, aşsin əməl,
Ölkədə, hər yanda vurur tək səbir.

Yalxı bizi eyləməyib mübtəla:
Səfheyi-Qafqazı tutub bu bəla;
Qaxda, Qazaxda, Şəkidə bərməla⁴,
Şişədə, Şirvanda vurur tək səbir.

Lakin o yerlərdə gedir, durmayırlar,
Bir elə layiqli kələk qurmayırlar,
Gəncədə derlərsə vurur, vurmayırlar,
Öylə ki, Səlyanda vurur tək səbir.

Andırı qalmış nə yaman səslənir!
Söz deməyə vermir aman, səslənir!
Ox atılır, sanki kaman səslənir!
Sahəti-meydanda⁵ vurur tək səbir.

Hərzə nə şura və nə məclis bilir,
Nə düşünür yaxşı, nə bir pis bilir,
Qorxmur, utanmir, nə də bir his bilir,
Hücrədə, dükkanda vurur tək səbir...

¹ Ta gəlirik ki, biz də bir az anlayaq, ürfan məclisində tək səbir vurur. Ya deyirik ki, işləri qaydaya salaq, tək səbir əyan məclisində vurur.

² Filməsəl – məsələn, söz meseli.

³ Laəqəl – az da olsa, heç olmazsa.

⁴ Bərməla – aşkar, aydın.

⁵ Sahəti-meydan – meydan sahəsində.

Fisincan

Sanma əzdikcə fələk bizləri viranlıq olur,
Un təmənnası ilə buğda dəyirmanlıq olur!

Qarışıldır hələlik millətin istedadı, –
Ələnirsə, safi bir yan, tozu bir yanlıq olur!

Çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehrə kimi,
Yağı yağ üstə çıxır, ayranı ayranlıq olur!

Kim ki, insanı sevər, – aşiqi-hürtiyyət olur,
Bəli, hürtiyyət olan yerdə də insanlıq olur!

Ey ki, dersən, ürəfa rahi-xətadə bulunur,
Elmi-məntiqcə bu söz bəhreyi-nadanlıq olur!¹

Ürəfa dersən, özün əhli-xəta dersən özün,²
Düşünürsənmi bu sözdə necə hədyanlıq olur?

Gözünü xirələdirmi günəşti irfanın?
Haydı, xəffaşsifət, buncamı xulqanlıq olur?!³

Tanırıq biz sizi artıq, demə ha, biz beləyik,
Tanılır ol kişi kim, tutduğu meydanhıq olur!

Baxmasız guşeyi-çeşm ilə fəqiranə tərəf,
Yüyürüsüz ora kim, dadlı fisincanlıq olur!..⁴

¹ Ey ariflər yanlış yoldadır deyən, məntiq elminə görə bu söz nadanlıq
behərəsidir.

² Həm özün ariflər deyirsən, həm özün xəta, yanlışlıq əhli deyirsən. (Mə
qanan, qanacaqlı deməkdir)

³ Ürfan (mərifət) günəşti gözünümü qamaşdırır? Haydı, yarasa kimi k
qədər xulqanlıqmı olur?

⁴ Yoxsullar tərəfə gözünüzün qulağı ilə də baxmırıınız, ancaq harda də
fisincanlıq olsa, ora yüyürüsünüz.

* * *

Aldanmaram ki, doğrudur ayinin, ey əmu!
Kəssin məni, həqiqi isə dinin, ey əmu!

İmanına qəsəmlə¹ çapırsan cəmaəti,
Quldurçuluq qılincimidir dinin, ey əmu?!

Qəlbin kimi siyah² edəməz məhasinin³,
Cumma hənayə, boşla bu təlvinin⁴, ey əmu!

Sövmü səlatdən⁵ sənə gər çıxmasayı pul,
Olmazdı bunca zəhmətə təmkinin, ey əmu!

Tikmə nəmazını gözümə bir cida kimi,
Göstər müamiləndəki təyinin, ey əmu!⁶

¹ Qəsəm – and içmək.

² Siyah – qara.

³ Məhasin – bığ-saqqlal.

⁴ Təlvin – rəngləmə, boyama.

⁵ Sövmü səlat – oruc və namaz.

⁶ Namazını bir cida kimi gözümə tikmə (soxma), alış-verişində nə istədiyi göstər, ey əmi.

Bizə nə?!

Gər bu il xəlqi təbah etdi giranlıq, bizə nə?!
Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!¹

Biz məgər aclara vəqf eyləmişik malımızı?
Ta ki, hər müstəhəqə bəzl edək əmvalımızı?
Biz müraat edərik ancaq öz əhvalımızı,
Daima bəsləyərik naz ilə ətfalımızı;
Atasız tifləri basdı poranlıq, bizə nə?!²
Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!³

Bu da sözdürmü qazandıqlarımız parələri
Hey verək boğmalasın Zəngəzur avarələri?
Bizlərə dəxli nədir, – yoxdur əgər çarələri
Qoy ağarsın füqəra gözlərinin qarələri!
Çəksin onlar gecə-gündüz nigəranlıq, bizə nə?!
Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!³

Boşla, ay Molla dayı, sən də bizi çəkmə zora!
Biz sənin hiylən ilə düşmərik əsla bu tora!
Baxmariq guşeyi-çeşm³ ilə daha Zəngəzura!
Qarlı dağlarda soyuqdan ölenin canı gora!
Olmadı qismət o bədbəxtə aranlıq, bizə nə?!
Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!³

¹ Əgər bu il bahalıq xalqı məhv etdisə, bizə nə?! Ac-yalavaclar güzəranlıq-keçinəcək tapmırsa, bizə nə?!

² Məgər biz malımızı aclara vermək üçün ayırmışıq? Ta ki, malları: hər ehtiyacı olana bağışlayaq?! Biz ancaq öz vəziyyətimizi gözləyək həmişə öz övladlarımızın naz ilə bəsləyərik. Atasız uşaqları uçqun kədərisə, bizə nə?!

³ Guşeyi-çeşm – gözün qulaşığı, gözün ucu.

Bizə göstərmə, əzizim, o qəm oynağlarını,
Yazda çox gəzmişik al güllər açan dağlarını,
Yığmışıq, dəhyekini⁴, boşlamışıq bağlarını,
Qiş üçün xoşlamışıq Tiflis oyuncaqlarını;

Çulğayıb Zəngəzuru indi boranlıq, bizə nə?!
Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Hələlik tullamışıq xaneyi-viranələri,
Dolanıb kişvəri-Tiflisdə kaşanələri,
Tapdıq axır Lizalartək neçə cananələri,
Çilçiraqlarla işıqlandırıraq xanələri,

Zalxalar daxmasına çökdü qaranlıq, bizə nə?!
Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

⁴ Dəhyek – onda bir.

⁵ Hələlik xaraba evləri tullamışıq, Tiflis ölkəsində saraylarda dolanırıq.

Barakallah

Sən beləsənmiş, balam, ay barakallah sənə!..
Fisq imiş əmrin tamam¹, ay barakallah sənə!..

Doğru imiş, şairin olmaz imiş məzhəbi,
Kafir olurmuş bütün mirzələrin əgləbi,
Ləğvü əbəs mətləbi, ləhvü ləeb məşrəbi,
Şuğlü qəzet, telqram, ay barakallah sənə!²

Ay adama oxşamaz, bir üzünə baxsana!
Bomboz olub saqqalın, rəngü həna yaxsana!
Mömin olub, bir üzük barmağına taxsana!

Ta ki, desin xasü am: ay barakallah sənə!

Yox xəbərin, binəva³, hiç özündən sənin,
Lap malaqanlıq yağır girdə gözündən sənin,
Doğrusu, mən ürkmüşəm bəzi sözündən sənin...
Vermərəm artıq salam, ay barakallah sənə!

Heyf qapanmış sənin dideyi-həqbinlərin,
Mənzilinə yiğmişan partretin cılınlarin, –
Gözlərinə çapmayır yoxsa bu bidinlərin –
Surəti hər sübhi şam, ay barakallah sənə!⁴

Əqlin azib, ay yazıq, boşlamışan karını,
Cümlə dəyişdirmisən kürkünü, paltarını,
Çekmə, qaloş geymisən, pozmusan ətvarını,
“Fi-lükə filül-həram”, ay barakallah sənə!⁵
Ağzına olsun qadam, ay barakallah sənə!..

¹ İşin tamam əxlaqsızlıq imiş.

² Bütün mirzələrin çoxu kafir olurmuş. Mətləbi boş və əbəs, xaciyyə oyun-oyuncaq imiş. Məşgələsi qəzet, teleqram, ay barəkallah sənə!

³ Binəva – yazıq, zavalli.

⁴ Heyif, sənin haqqı görən gözlerin bağlanıb, cılınların portretini mənzilə yiğmişan, yoxsa bu dinsizlərin surəti axşam-səhər gözlərinə dəymir, ə barəkallah sənə!

⁵ “Sənin işin haramdır”, ay barəkallah sənə!

Olmur, olmasın!

A t a

Kuçədə tullan, ey oğul, sənətin olmur, olmasın!
Sənətə, dərsə, məktəbə rəğbətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Kəsbinə getməyə, ata, fürsətin olmur, olmasın!
Gündə bir arvad al, boş'a, qeyrətin olmur, olmasın!

A t a

Axşam olanda çıx çölə, gəlmə səbahətək hələ,
Neyləsən eylə, bir belə qismətin olmur, olmasın!
İffətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Axşam olanda yax həna, düz zəvəcat¹ yan-yana,
Girdin o dəm ki, yorğana, halətin olmur, olmasın!
Qüdrətin olmur, olmasın!

A t a

Tezdən ayılma bir səhər, dərsinə qılma bir nəzər,
Elm oxumaqda, müxtəsər, niyyətin olmur, olmasın!
Himmətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Saqqalı bağlı hər səhər, isti həmamə qıl güzər,
Qorxma, azarlaşan əger, səhhətin olmur, olmasın!
Behcətin² olmur, olmasın!

A t a

Uşqoladan³ çıxan zaman, hər yeri vurmuxan zaman,
El sənə pis baxan zaman, ibrətin olmur, olmasın!
Xicletin olmur, olmasın!

O ğ u l

Tək həyətə girən zaman, qonşu qızı görən zaman,
Şövq ilə dindirən zaman, övrətin olmur, olmasın!
Qismətin olmur, olmasın!
Başına eşqi dolmasın!
Rişini⁴ Zalxa yolmasın!..

¹ Zəvəcat – arvadlar.

² Behcət – şadlıq, sevinc.

³ Uşqola – məktəb.

⁴ Riş – saqqal.

* * *

Madam ki, hamiyani-zülmət
Xoşlar ki, dəvam edə cəhalət;
Heyhat, bilirmi onda millət
Tovhid nədir və ya nübüvvət? –
Məktəb edir iqtiza zəmanət
Bixar ola ta güli-fərasət;
Ey seyr arayan o gülsitanə,
Əslı yoxu bəkləmək nə hacət?!

Xab et hələ, qafilanə xab et!¹

Tainki uyub yatan ayılmaz,
Fərq etməz ola ya ağ, ya qarə;
Xəstə ki, başında huş qalmaz,
Dərdin düşünüb bulurmu çarə?
Ancaq ona türfə-türfə dəllak
Eylər hərə bir əcəb təbabət!
Ey xəstə, ayılma, etmə idrak,
Həp qanını əmsə də həcamət!

Dönmə o yana, bu yanə, xab et!

Aldanma, quzum, ki ləfzi-kafər
Təshih olunub çıxa lügətdən;
Madam ki, sağdı Mirzə Qənbər
Eymən deyilik bu mələnətdən;
Qoymaz ki, bu xəlqi cismi-vahid
Hökmündə olub edə məişət;
Əfsaneyi-küfrü şirkü mülhid,
Heyhat, olurmu tərki-adət?!

Bu nüktəni qanə-qanə xab et!²

¹ Madam ki, zülmət hamiləri cəhalətin davam etməsini xoşlaysı; heyhat, ona millət bilirmi ki, tovhid və ya nübüvvət nədir. (Tovhid allahın birliyini qəbul etmək, nübüvvət peyğəmbərlək deməkdir). Zəmanət məktəb tələb edir, ta ki ağıl-düşüncə gülü tikansız olsun. Ey o gülüstəni gəzmək istəyən, əslı olma-yarı gözləməyə nə cəhiyac var?! Hələ yat, qasillər sayağı yat...

² Quzum, aldanma ki, kafir sözü düzəldilib lügətdən çıxa, madam ki, Mirzə Qənbər sağdır, bu lənətə layiq işdən arxayın deyilik. Bu xəlqi vahid bir bədən hökmüne olub yaşamağa qoymaz. Küfr, şirk və dinsiz əfsanələri, heyhat bu adət tərk olunurmu?! Bu mənəni qana-qana yat!..

Məsləhət

Ağrin alım, ay Məşəd Sijimqulu,
Altmışa yetdin, demə oldun ölü,
Şükr ola allaha, canındır sulu,
Çox da; kişi, tutma beş əlli pulu,

Ver pulunu, dadlı, ləzətli zad al!

Qoy babalın boynuma, get arvad al!

Öz dediyindən görünür övrətin
Birdir, olur evdə fəna halətin;
Var imiş evlənməyə də qüdrətin,
Bəs niyə yox laəqəl' üç külfətin?

Yoxsa qonum-qonşuda, axtar, yad al!

Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

İndi ki, var elçi də Səfdər kimi,
Bir bala qız al boyu ərər kimi,
On-on iki sinndə dilbər kimi,
Zülfü qara, sinəsi mərmər kimi,

Qoy başını sinəsinə, bir dad al!

Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

Saxlama kaftar kimi bir övrəti,
Boşla onu, basdı səni nikbəti²,
Tap özünə bir sənəmi xəlvəti,
Bağrına bas yarı-mələksurəti,

Sən də igidlər kimi iş gör, ad al!

Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

Oğlun uşaqdır, hələ xamdır, naşı,
Ancaq iyirmi beşə çatmış yaşı,
Çıxmaz onun bir para işdən başı,
Neyləyir evlənməyi, atsın daşı,

Öz kefinə bax, kişi, dad ver, dad al!

Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

¹qəl – ən azı, heç olmasa.

²bət – talesizlik.

And verirəm mən səni imanına,
Bağla həna rişinə³, qıy canına,
Bir, iki, üç övrəti düz yanına...
Vermə zərər sərvətü samanına –

Sən nə qəzet qan və nə də "İrşad" al!
Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

Fikr elə bir, kimdi bir arvad alan?

Rus, yəhudi! – deyil ərzim yalan.

İldə bir arvad alı mömin olan,

Ləzzəti bir, feyzi də mindir, inan!

Gəlməsə bir qız bu cürə, aldad al!

Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

³ Riş – saqqal.

Şirvan

Şerimi, Molla dayı, zənbilə salsañ, mənə nə?!
Düşməyib əmdənү¹ səhvən yada Şirvan, mənə nə?!

Özüm aciz deyiləm, şəhrimizin ətvarının²
Çəkərəm nəzmə, əgər olsa da hədyan, mənə nə?!

Əvvələn, ümdeyi-mətləb bu ki, şəhr əhli təmam
Tənbəlü kahilü bishimmətü³ nadan, mənə nə?!

Məhfili⁴ məclisimiz, mədrəsəvü məscidimiz,
Həm qiraətxanəmiz bağlı, pərişan, mənə nə?!

Əvəzində buların çayçı, çaxırçı dükanı
Gecə-gündüz doludur cümlə müsəlman, mənə nə?!

Füqəranın qanını çox da sorullar lotular,
Şeyxlər xəlqə satır huriyü qılman, mənə nə?!

Qanmasan sözlərimi jurnalda da yazma dəxi,
Məsləhət amma budur, fikr elə, bir qan, mənə nə?!

¹ Əmdən – qəsdən, bilərəkdən.

² Ətvar – tövrlər, hərəkətlər.

³ Kahilü bishimmət – ağırtərpənən, fərsiz və qeyrətsiz.

⁴ Məhfil – yiğincaq, yiğincaq yeri.

Bir cibimdə əskinasım, bir cibimdə ağı manat,
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə lezzətli həyat!
Pişgahi-çeşmi-canimdə vətən etsə vəfat,¹

Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə lezzətli həyat!

Qarşıma təzim üçün səf bağlaşa kuhsarlır,

Axsaaclar didəsindən cuyi-cuşışbarlər,²

Baxmaram, ancaq çoxalsın kassada dinarlır,

Olsun, olsun, qoy çoxolsun boylə lezzətli həyat!

Xuni-ixvan ilə qoy olsun vətən bir laləzar,

Zalimanın zülmü hərgiz etməsin vicdanə kar,

Tək ucalsın şənimiz, olsun təəyyüs bərqərar,³

Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə lezzətli həyat!

Şimdi bəzl etməm, mənə lazıım şu imranın sonu,⁴

Çün pula möhtacdır dünyadə hər anın sonu,

Bərcəhənnəm⁵, olmasın yeksər müsəlmanın sonu!

Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə lezzətli həyat!

Çeynənildi millətin, neylim, hüquqi-əqdəsi?!⁶

Ya ki, heç bir yerdə yoxdur hörməti, şəni, səsi,

Boylə-boylə sözlərin mən olmaram baziçəsi!⁷ –

Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə lezzətli həyat!

Müxtəsər, çəkmə yanımıda bir də vicdan namini,

Ac qalıb, zar ağlayan bikəs yetiman namini,

İstəsən könlüm açılsın – söylə milyan namini!⁸

Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə lezzətli həyat!..

¹ Canımın gözü qabağında vətən vəfat etsə...

² Mənə baş əymək üçün dağlar qarşımda cərgə bağlasalar, acların göz dən coşub daşan çaylar axsa...

³ Qardaşların qanı ilə qoy vətən bir laləzar olsun, zalimlərin zülmü asla dana təsir etməsin. Tək bizim şənimiz ucalsın, yaşayışımız bərqərar olsun.

⁴ İndi hədiyyə etmərəm, mənə bu tərəqqinin sonu lazımdır.

⁵ Bərcəhənnəm – cəhənnəmə ki.

⁶ Neyləyim ki, millətin müqəddəs hüququ çeynənildi.

⁷ Baziçə – oyuncayaq.

⁸ Qisası, bir də yanımıda vicdan adını, ac qalıb zar-zar ağlayan kimse yetimlər adını çəkmə, könlümün açılmasını istəsən, milyon adını söyle

Ay haray!

Ay haray, bir neçə şair, neçə şair kimilər
İstəyir döndərələr Gəncəyə Şirvanımızı!

Yeni məktəb denilər bidətin icrası ilə
Bir də bərbad edələr xaneyi-viranımızı¹!

Kafir olduqları yetməzmi ki, bu hərzələrin,
İstəyirlər çəkələr küfrə müsəlmanımızı!

Ey bizi elmə dəlalət eləyənlər, bilirik,
Qəsdiniz elm deyil, səlbdir² imanımızı!

Saxlarıq hörməti-islamı, daha doğru desək,
Açmariq məktəbə hərgiz də cibışdanımızı!

Deyilik biz nuxulu, gəncəli, ya kim bakılı!
Belə boş işlərə vəqf eyləyək ehsanımızı!

İstəyirdiz bizi bir fənn ilə iğfal edəsiz,
Necə gördüz sizi təkfir edən ixvanımızı?!³

Kafir etdikmi nəzərgahi-cəmaətdə sizi?!⁴
Tanıdızmı bizi, gördüzmü də vicdanımızı?!

Gedin indi özünüzdən, dəxi bizdən də deyin!
Ala bildizmi hələ məktəbə sibyanımızı⁵!..

¹ Xaneyi-viran – xaraba ev.

² Səlb – qarət etmə, zorla alma.

³ İstəyirdiniz bizi bir hiylə ilə aldadasınız, sizi kafırlıkdə təqsirləndirən qardaşlarımızı necə gördünüz.

⁴ Camaatın gözündə sizi kafir etdikmi?

⁵ Sibyan – kiçik oğlanlar.

Doğru

Doğru deyən olsayıdı yalançı usanardı,
Avarə qalanlar dəxi bir söz də qanardı!

Sabitqədəm olsayıdı əgər yar vəfadə,
Aşiq dəxi qaçmazdı bəladən, dayanardı!

Əqval ilə əmal bir olsayıdı, yəqinən,¹
Bunca denilən sözlərə məxluq inanardı!

Münsif həqə həq, batılə batıl söləsəydi,
Əlbəttə ki, nahəq söləyən şəxs utanardı!

Şəxsiyyə qərəz yatmışa laylay deməsəydi,
Qəflətlə yatan gözlərimiz bir oyanardı!

Gər ağızı küləkli kişilər püfləməsəydi,
Bir şəm ki, asudə yanır, həm də yanardı!

Həq söyləyənin küfrünə hökm eyləməsəydik,
Həqgu² mögər öz fikrini gizlərdi, danardı?!

¹ Sözlərlə əməllər bir olsayıdı, yəqin,...

² Həqgu – doğru danışan...

Dilbər

Ey dilbəranə tərzdə cövlan edən çocuq!
Yeksər musurmanın ürəyin qan edən çocuq!¹

Hər taifə baxar sənin əqlü kəmalına,
Əxlaqına, xisalına, fikrү xəyalına,
Ancaq müsəlman aşiq olur gül cəmalına,
Yetmək dilər nə növ ilə olsa visalına,

Ey həsrətin çəkənləri nalan edən çocuq!
Ey dilbəranə tərzdə cövlan edən çocuq!

Ey tifli-sadə², gəzmə soqaplarda³ boylə fərd,
Alicənab əmulərini bilmə çox da mərd,
“Ey kəbki xoşxüram, koca mirəvi begərd?
Gürre məşo ki, qorbe-ye abid nəməz kərd!”⁴

Yoxdur nəməzə sidq ilə iman edən, çocuq!
Ey dilbəranə tərzdə cövlan edən çocuq!

Hər guşədə sənə tapılır min fədayılər,
Rişi⁵ hənalı, sürməli gözlü vəfayılər,
Sofi, müridlər, məşədi, kərbəlayılər,
Cantek səni kənarə çəkər pullu dayılər,

Hər yerdə az deyil səni mehman edən, çocuq!
Ey dilbəranə tərzdə cövlan edən çocuq!

Tərif edər səni görə hər möhtərəm kişi,
Təqdim edər sənə bir ovuc səbzə, kişmişİ.
Xam olma, alma, anla nədir bunların işi,
Məsum olan məcəz ilə yox səbzə sazişİ,

Olmaz dübare⁶ dərdinə dərman edən, çocuq!
Ey dilbəranə tərzdə cövlan edən çocuq!

¹ Ey dilbəranə bir tərzdə gəzən uşaq, bütün müsəlmanların ürəyini qan edən uşaq.

² Tifli-sadə – təmiz uşaq.

³ Soqaq – küçə.

⁴ “Ey xoş yerişli kəklik, gəzməyə həra gedirsen? Qürrələnmə ki, pişik abid namaz qıldı!”

⁵ Riş – saqqal.

⁶ Dübərə – ikinci dəfə, tekrar olaraq.

Çox nüktə⁷ var, sən anlamsan, anlar aşiqin,
Ol nüktəyə çekir sərű samanlar aşiqin,
Ol baxəbər⁸, olub neçə əyanlar aşiqin,
Molla Həbiblər, Hacı Qurbanlar aşiqin,
Əlqissə⁹, çoxdu canını qurban edən, çocuq!
Ey dilbəranə tərzdə cövlən edən çocuq!..

⁷ Niktə – mətləb, məna.

⁸ Baxəbər – xəberdar.

⁹ Əlqissə – xülasə, sözün qisası.

Bəxtəvər

Oğlumuz, ay Xansənəm, bir yekə pəlvan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Durmuş idim kuçədə, bir də nə gördüm, həman
Ağrısını aldığım Feyzi gəlir lap piyan¹,
Çatcaq urub bir qoca saili², quşdurdu qan,
Gözlərinə döndüyüm sanki bir aslan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Sən ölüsən, qoy hələ olsun əməlli cəvan,
On beşə çatsın yaşı, cürətin etsin əyan,
Bir qoçu olsun bu kim, aləmə salsın fəğan,
Hər kəs ona söyləsin: Rüstəmi-dastan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Yaxşı olub mən bunun bəxtini çöndərmədim,
Bir para pis işlərə fikrini döndərmədim,
Qonşumuzun oğlutek məktəbə göndərmədim,
Doğrusu, məktəb demək guşeyi-zindan³ imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Məktəbə getsəydi bu, boylə qalırkı məgər?!
Dərs ilə olmazdımı bir ala-gic dəngəsər?
Axşamacan mirt-mirt, heyvərəlik, əlhəzər!
Məktəbə məxsus olan hərzəvü hədyan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

¹ Piyan – sərxoş.

² Sail – dilənçi.

³ Guşeyi-zindan – həbsxana kūncū.

Həm də olurdu uşaq dərs ilə bədetiqad⁴, –
Məzhəbə rəxnə vurub, dinə salırdı fəsad⁵,
Dininə, ayınınə etməz idi etiqad,

Oğlumuzun, şükr kim, zati müsəlman imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Nəslimiz insan imiş!
Elmü ədəb qan imiş!
Baisi-xızlan imiş!
Doğrudan, ay Xansənəm,
Can sənə qurban, Sənəm,
Nəslimiz insan imiş!..

⁴ Bədetiqad – etiqadı dönük, dinsiz.

⁵ Fəsad – pozğunluq, pozuqluq.

Üç arvad

Ax, bu uşaqlar necə bədzaatlılar!
Lap deyəsən cin kimi bir zatlılar!

Bic-vələdüznalərə söz batmayır,
Min də nağıl aç, birin aldatmayır,
Keçdi gecə, mətləbə el çatmayır,
Sübə olar indi, biri də yatmayır,
Nəşəmizə yaxşı xələl qatlılar!
Ax, bu uşaqlar necə bədzaatlılar!

Hey yazıq arvad işi samanlayır,
Gəh Fatını, gəh Sadığı yanlayır,
Zeydi söyür, Kamiləni danlayır,
Körpə deyil, her biri söz anlayır,
Əsl həqiqətdə də bədzaatlılar!
Lap deyəsən cin kimi bir zatlılar!

Bir dəli şeytan deyir, aç bəd başın,
Gəl bu həramzadələrin at daşın,
Bir-birinə qat bacısın, qardaşın,
Əz bədənin, üz boğazın, kəs başın,
Gör məni axır kimə oxşatlılar?!
Ax, bu uşaqlar necə bədzaatlılar!

Bir para bidinlər¹ olub bədgüman,
Derlər: uyub arvada hacı filan,
Hər gecə Qəzvinə sürür karvan...
Sübhi də gərmabədə² eylər məkan,
Leyk qaranlıq yerə daş atlılar!
Doğrusu, bunlar dəxi bədzaatlılar!

¹ Bidin – dinsiz.

² Gərmabə – hamam.

Çox da məni bilməyin əhli-məcaz,
Qəsdim odur, məsələ olsun təraz,
Qüslə müsavi ki, deyil dəstəmaz,
Qüsl ilə bir rükətə mindir nəmaz...³

Xassə çatır feyzə üç arvatdır!
Bəxtəvər olsunlar, əcəb çatdır!
Bir neçə şeytanə də ox atdır!

Gərçi səvab əmr-ibadətdədir,
Əfzəli-feyz əhməzi-taətdədir,
Leyk o feyzi ki, nəhayətdədir,
Məncə, həman qüsli-cənabətdədir.⁴
Heyf məni bu gecə toxdatdır!
Ax, bu uşaqlar necə bədzatdır!

Bağrımı çatdatdır!
Sinəmi oxlatdır,
İl gecəni sübhədək
Bircə məgər yatdır?!

³ Məni çox da keçici, həqiqi olmayan şeylər əhli bilməyin, məqsəd odur ki, məsələ qaydasında olsun. Dəstəmaz qüsl etməyə bərabər ki! Qüsl ilə bir rükət namaz min namaza bərabərdir.

⁴ Hərçənd savab iş ibadətdir, daha çox ibadət daha artıq ləzzət və fərdidir. Ancaq o feyz ki, feyzin ən yüksək dərəcəsidir, məncə, haman əz lıqdan qüsl etməkdədir.

Səbr elə

Etsə də aləm hamısı zəlzələ,
Aləmi ger tutsa da yüz vəlvələ,
Get yuxuya, durma, a qardaş, hələ!
Qovzama başın, çocuğum, səbr elə!

Qonşuların cəhd eləsə sənətə,
Yetsə də qeyriləri hürtiyyətə,
Vermə qulaq söhbəti-milliyətə¹,
Onlar əbəsdir ki, düşür möhnətə,
Ey adı insan, özü kərtənkələ!
Qovzama başın, çocuğum, səbr elə!

Zülm eləsə xan ilə bəy aclara,
Verməsə pul pullu da möhtaclarla,
Rəhm olunmazsa yalavaaclara,
Canı cəhənnəm, düşə yamaaclara,
Bunlar üçün təng eləmə hövsələ!
Qovzama başın, çocuğum, səbr elə!

Qoyma, balam, oğlunu sən uşqola²,
Qorxusu var, axırı kafir ola,
Məşqini ver oğruluğa, sal yola,
Axırı gər bağlaşalar qol-qola,
Ya vel olub düşsə də əldən-ələ,
Qovzama başın, çocuğum, səbr elə!

Mollaların eyləmə pis adını,
Salma çölə eybini, hər zadını,
Saxlama çox boylə işin yadını –
Etsə kəbin özgənin arvadını,
Özgəsinə eyləmə çox həlhələ,
Qovzama başın, çocuğum, səbr elə!

Hər nə bəla gəlsə sənin başına,
Zülm edələr qövmünə, qardaşına,
Qatsa da düşmənlər ağı aşına,
Qərq olasan axırı göz yaşına,
Müxtəsəri, keçsə də iş çəngələ,
Qovzama başın, çocuğum, səbr elə...

¹ Söhbəti-milliyət – milliyət söhbəti.

² Uşqol – məktəb.

* * *

Ay nənə, bir qırmızı saqqal kişi!
Ağzu dualı, qoca baqqal kişi!

Zöhdlü, təqvalı, dili şukrli,
Sürməli gözlü, dodağı zikrli,
Əqlili kifayətli, dərin fikrli,
Qəlbi məhəbbətli, xoşəhval kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Molla ədalı, sofi kirdarlı,
Mərsiyəxan qanlı, mürid arlı,
Hacı əməlli, məşədi karlı,
Nitqi həqiqətli, sözü fal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Bir kişidir ki, nə çığır, nə bağır,
Gəzmədə yüngül, danışılqda ağır,
Sir-sifətindən elə bil nur yağır,
Görməmişəm bir buna timsal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Ta məni görçək olur oğlan kimi,
Gah məni ağuşa basır can kimi,
Qol uzadır, gərnəşir aslan kimi,
Gah durur baxmağa mal-mal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Söyləyir, ax! ax! nə gözəl çağ idı,
Onda ki, rəhmətlik atan sağ idı!
İşbu dükanda mənə ortaqlı idı,
Gündə satırıldı nə qədər mal, kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

İndi sənindir bu dükan sərbəsər,
Gəl, get, otur, dur, ye, iç, ol bəxtəvər,
Qəm yemə, doldur cibinə xüsgəbər,
Ağrını alsın qoca baqqal kişi,
Rüstəmi-dastanə dönən Zal kişi!

Bir belə yaxşı kişi olmaz, nənə,
Gündə verir ləbləbi, kişmiş mənə,
Söyləyir, oğlum, saba tez gəl gənə,
Qoyma qəmindən ola pamal¹ kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Gah başımı, gah gözümü əlləyir,
Gah budumu, gah dizimi əlləyir,
Gah çənəmi, gah üzümü əlləyir,
Bir para söz də deyir ehmal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!..

¹ Pamal olmaq – ayaq altında tapdanmaq.

Şikayət

Ay kişi, bundan əzəl xəlqdə hörmət var idi,
Binəva mollalara hörmətü izzət var idi!

Ağa hər yana ki, anqır desə, xəlq anqır idi,
Yer üzündə bərəkət, nemətü dövlət var idi!

Kimin ağızıydı ki, mən ağı deyənə qarə desin?
Hər nəyə əmr eləsəm, xəlqdə taət var idi!

Hərə öz əmrinə məşğul idi başı aşağı,
Nə bu mollaya sataşmaq, nə bu söhbət var idi!

Elm hardayıdı, müsəlman harada, qardaşım,
Nə tərəqqi sözü, nə söhbəti-millət var idi!

A döñüm başına, bilməm bu cəvanlar nə deyir
Ki, əzəl onlara nə qüslü təharət¹ var idi!

Hamısı kafirə bənzər o həramzadələrin,
Nə müsəlmanlığa onlarda şəbahət² var idi!

Bu yatan taifəni onlar oyatdı, heyhat!..
Keçdi ol dövr ki, mollalara rahət³ var idi!

Müftəxorluq nə gözəl peşə idi tutmuş idim,
Nə açan üstünü karın⁴, nə şəmatət⁵ var idi!

Ziddimə söz deyən olsayıdı edərdim təkfir,
İşimi qurdalasın kimdə nə cürət var idi?

İndi bu xırda uşaqlar da edir tənə bizə,
Fövt olub getdi o əyyam ki, fürsət var idi!

Ah, əfsus ki, keçdi o gözəl dövranım!
Rahət idim ki, bu xəlq içrə cəhalət var idi!

¹ Qüslü təharət – bədəni müəyyən qayda ilə yuma və paklıq.

² Şəbahət – oxşarlıq.

³ Rahət – rahatlıq.

⁴ Kar – iş.

⁵ Şəmatət – başqasının müsibətinə sevinmə.

Gavur qızı

Bilməm nə çarə eyləyim, ay Molla Nəsrəddin!
Çərlətdi lap məni bizim övrət, gavur qızı!

On beş, on altı, bəlkə də on yeddi il olur
Vardır mənim evimdə bu külfət, gavur qızı!

Üç-dörd uşaq doğub, qocalıb, dişləri düşüb,
Bir kaftara dönübdü bu nikbat¹, gavur qızı!

İndi nə qədr ona deyirəm, sən qocalmışan,
Çoxdur işin, olur dəxi xidmət, gavur qızı!

Gəl razı ol ki, bir qız alım, mən də kef çəkim,
Həm eyləsin sənə dəxi xidmət, gavur qızı!

Bundan yana dönüb itə mir-mir mırıldayıır,
Qoymur olam evimdə də rahət, gavur qızı!

Bir söyləyən yox, ay başı batmış, nə borcuna,
Həqqin nədir salırsan ədavət, gavur qızı?!

Sübh oldu dur, inəkləri sağ, çalxa nehrəni,
Di arə yap təzək, elə qeyrət, gavur qızı!

Örkən, palas, çatı toxu, ip tovla, yun dara,
Təndir qala, bişir çörək, aş, et, gavur qızı!

Sal başını aşağı sən,ancaq işində ol,
Paltar yu, ev süpür, elə xidmət gavur qızı!

Yoxsa nə borcuna ki, ər övrət alır yenə,
Övrətsən, ancaq eylə itaət, gavur qızı!

Ərdir, özü bilər, neçə övrət alır yenə,
Heyvan kimi durar, baxar övrət, gavur qızı!

¹ Nikbat – hədbəxt.

* * *

Oşmanlılar, aldanmayın, allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, allahı sevərsiz!

Şad olmayın, ey sevgili millət vükələsi¹,
Oşmanlıda cari ola qanuni-əsasi²!
Qanuni-əsasi demə, iranlı əzasi,
İranlıların başlarının qanlı bələsi,
Oğlanları ölmüş analar matəmi, yası,
Derlərsə sizə var bu işin sonra səfəsi,
Aldanmayın, aldanmayın, allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, allahı sevərsiz!

Əvvəlcə verirlər sizə hürriyyəti-əfkar³,
Yəni danışib fikrinizi eyləyin izhar;
Vəqta ki, danışdız, vüzərə⁴ oldu xəbərdar,
Mütləq görəcəklər ki, cibişdanə zərər var;
Hər fənn ilə olsa qovacaqlar sizi naçar,
Çünki bu yiğincaqda olur həqqiniz inkar,
Yaxşı budu toplanmayın, allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, allahı sevərsiz!

Girəm ki, təerrüzlər edib də vüzərayə
Bir növ ilə öz fikrinizi soxduz arayə,
Ta çatdı xəbər bir para müfsid üləməyə,
Mirzə Əli Əkbərlər əlin açdı duayə,
Təkfir oxu, lənət topu dəydi ürəfəyə,
Varmı elə bir şəxs edə əhrarı viqayə?⁵
Bu əmri əbəs sanmayın, allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, allahı sevərsiz!

¹ Millət vükələsi – millət vəkilləri.

² Qanuni-əsasi - əsas qanun (konstitusiya).

³ Hürriyyəti-əfkar – fikir azadlığı.

⁴ Vüzərə – vəzirlər, nazirlər.

⁵ Tutaq ki, vəzirlərə hücum və tənə edib bir növ ilə öz fikrinizi arayı soxdunuz, elə ki, bir para ara qarışdırın alımlərə səber çatdı, Mirzə Əli Əkbərlər əlini duaya açdı, təkfir oxu, lənət topu arıflərə dəydi, onda elə bir şəxs varmı ki, azadları müdafiə etsin?!

Ya lilecəb⁶, osmanlılar, aya, nə qanırsız?
Qanuni-əsasi verilib ya inanırsız?
Mir Haşimü Fəzlüllahınız yoxmu sanırsız?
Əksik deyil onlar, vəli, sizlər nə tanırsız!
Bir gün tanıyıb onları labüb usanırsız,
Ancaq usanırsızsa da, qanə boyanırsız!
Qansızları gic qanmayın, allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, allahı sevərsiz!

Bir vəqtdə bizlər də olub xürrəmü xəndan,
Sandıq ki, veriblər bize hürriyəti-vicdan
Şükr etdik, adamçıllar olub daxili-insan,
Övladımızı saxlamadıq xanədə pünhan,
Hac Mirzə Həsən qırx lotuya verdi bir oğlan,
Bu mollanümalər desələr: bizdə var iman,
Yox, yox, ona tovlanmayın, allahı sevərsiz!⁷
İranlı kimi yanmayın, allahı sevərsiz!

⁶ Lilacəb – çox təəccüblü.

⁷ Bir zaman bizlər də şad və gülər olduq, elə düşündük ki, bize vicdan azadlığı veriblər. Şükr etdik ki, adamçıllar insan cərgesinə daxil olublar, övladımızı evdə gizləyib saxlamadıq. Hac Mirzə Həsən qırx lotuya bir oğlan verdi. Bu özünü molla göstərənlər desələr ki, bizdə iman var, yox, yox, ona tovlanmayın, allahı sevərsiniz!

* * *

Mən şahi-qəvişövkətəm¹, İran özümündür!
İran özümün, Rey, Təberistan özümündür!
Abad ola, ya qalsa da viran, özümündür!

Qanuni-əsasi² nədi, fərman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

Vermişdi atam gər sizə qanuni-əsasi,
Bir molla kişiydi, var idi hilmi, həyasi,
Bilməzdi nədir leyk ümurati-siyasi³;
Ey həmşəri, sən əyninə gey bitli libası!

Xələt özümün, təxti-zərəfşan⁴ özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

İranlı deyil, cümlə bilir Məndəliyəm mən,
Gürgani-cəfəvü sitəmin çəngəliyəm,
İranlıların başlarının əngəliyəm mən,
Sorram, içərəm qanlarını – çün zəliyəm mən,

Laşə özümün, ət özümün, qan özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

Gördüz ki, necə sizləri tədib elədim mən!
Baqqal balasın leşkərə sərtib elədim mən!
Atəşlə yaxıb məclisi təxrib elədim mən!
Quranı danıb, andı da təkzib elədim mən!

Sövgənd nədir, əhd nə, fərman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

¹ Şahi-qəvişövkət – qüvvətli və şövkətli şah.

² Qanuni-əsasi – əsas qanun.

³ Ümurati-siyasi – siyasi işlər.

⁴ Təxti-zərəfşan – qızılısaçan taxt.

⁵ Gördünüz ki, mən sizləri necə tərbiyə etdim, baqqal balasını qəzəb etdim, məclisi atəşlə yandırıb dağıldım, Quranı danıb, Andı da təkzib etdim, And, əhd-peyman nədir, fərman özümündür.

Oşmanlıda gərçi ucalır bir para səslər,
Alqışlayır ol səsləri həp qırmızıfəslər!
Qəm çəkməyən ey köhnələr, ey köhnəpərəslər!
İranıma təsir edəməz boylə nəfəslər!

Bundan sora bu ölkədə meydan özümündür!
Məxluq özümün, xəncəri-bürran⁶ özümündür!

Təbrizlilərin kor idimi gözləri əvvəl,
Bir yerdə keçirtdik gecə-gündüzləri əvvəl,
Həqqimdə yox idi oların sözləri əvvəl,
Şah etdilər İranə məni özləri əvvəl,

İndi nə deyirlər dəxi, dövran özümündür!
Qızlar özümündür, gözəl oğlan özümündür!

İranlı gərək ömr edə zillətdə həmişə,
Nikbətdə, əsarətdə, məzəllətdə həmişə;
İranlı gərək can verə qürbətdə həmişə!
İranlı, itil, get yaxanı bitdə həmişə!
Xaqqan özümün, kişvərű saman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

⁶ Xəncəri-bürran – iti xəncər.

Qoyma, gəldi!

Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!
Didarı¹ yamandı, qoyma, gəldi!

Vay, vay! Deyəsən bəşər deyil bu!
Bir şəklə uyan təhər deyil bu!
Allahı sevirsən, ər deyil bu!

Ərdodu, qabandı, qoyma, gəldi!
Didarı yamandı, qoyma, gəldi!

Ol gün ki, adaxladız, utandım,
Oğlandı, dediz, ərin, inandım,
Ər boylə olurmuş? İndi qandım;
Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!
Kirdarı² yamandı, qoyma, gəldi!

Qorxdum, ay aman, yarıldı bağırmı,
Bir nazik ipə sarıldı bağırmı,
Gup-gup döyünbü darıldırı bağırmı,
Canım oda yandı, qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!

Dudkeş³ kimi bir papaq başında,
Ağ tükləri bəllidir qaşında,
Gərçi qocadır – babam yaşında,
Amma sorağandı, qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!

İyrənmişəm ağızının suyundan,
Qətran qoxusu gəlir buyundan,
Lap doğrusu qorxmuşam xoyundan,
Bir əfi ilandı, qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma gəldi!

¹ Didar – üz, camal.

² Kirdar – iş, əməl, hərəkət.

³ Dudkeş – tüstü borusu, samovar borusu.

Uşaqdır

Ay başı daşdı kişi, dinmə, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Atanın goru üçün, boşda bu tifli başına,
Keyfinə dəymə, söyə ya sənə, ya qardaşına,
İndicə-indicəancaq yetir on bir yaşına,
Əqli kəsmir, hələ bir körpə uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Bir söyleşdən ötəri etmə əziyyət balama,
Göyərib coşma, utan, qonşuları yiğma dama.
Sənə söyükləri getsin başı batmış atama,
Qışqırıb bağrını da yarma, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Ax, nə yaxşı kişidir qonşumuz Ağcanın əri,
Oğlu söydükcə fərəhdən açılır balü pəri¹;
Yoxsa, ay hərzə kişi, bir quru sözdən ötəri
Darıxırsan, deməyirsən ki, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Kişi, az söyle mənə bir dəxi məktəb sözünü!
Yəni məktəblə uşaq kamil edərmiş özünü?
Bir söyleşdən yana az danla bu tiflin üzünü!
Sözü ləzzətli, şirin dilli uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Deyilik erməni, zaye edək övladımızı,
Oxudaq gözleri açılmamış əhfədımızı²,
Görmüşəm elm oxumuş heyvərə damadımızı,
Qoymaram məktəbə, bir qabil uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

¹ Balü pər – qol-qanad

² Əhfəd – nəvələr.

İstiqbalmız lağlağdır

İnanmam, söyləmə artıq ki, feyzabad olur aləm,
Yağar imkani-rəhmət, bağı-ədlü dad olur aləm,
Doğar xurşidi-hürriyyət, bütün azad olur aləm,
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəzimiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

Nə istərsən, canım, el çək, yetər fəryadi-hürriyyət!
Nə yapsın köhnələrlə dilbəri-növzadi-hürriyyət?!
Bütün ixvanın ikən səngdil, cəlladi-hürriyyət?

Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəzimiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

“Oxur, təhsil ilə ehrazi hürriyyət qılar insan...” –
Bu söz pək doğrudur, əmma hanı məktəb, hanı irfan?
Qalırkən ölkəmiz məktəbsizin, övladımız nadan,
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəzimiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

¹ İnanmaram, artıq söyləmə ki, dünya feyz-ləzzət yeri olar. Rehmət is-kanı yağar, aləm ədalət ve insaf bağı olar. Azadlıq günüşi doğar, əksər bütün azad olar. Xam xəyala düşmə, aləmin bir gün şad olacağını biləcək vəziyyətimiz budursa, çox çəkmədən aləm bərbad olar.

² Canım, nə istəyirsən, el çək, azadlıq fəryadi yetər, azadlığın yeni doğulan dilbəri köhnələrlə nə etsin? Bütün qardaşların daş ürəkli, azadlıq cələbi iken xam xəyala düşmə, aləmin bir gün şad olacağını düşünmə, və ziyyətimiz budursa, çox çəkmədən aləm bərbad olar.

³ “İnsan oxuyub təhsil almaqla azadlıq qazanar”, bu söz çox doğrudur, ancaq hanı məktəb, hanı ürfan, mərifət? Ölkəmiz məktəbsiz, övladımız nadan qalırkən, xam xəyala düşmə, bir gün aləmin şad olacağını düşmə, vəziyyətimiz budursa, çox çəkmədən aləm bərbad olar.

Təcəlla etdiyin gördük o məhbubi-dilaramın,
Fəqət al qanə qəltan olduğun da gördük islamın,
Başından çıxmadiqca Rey havası şahi-gümnamin,
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəzimiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!⁴

Əgər sən görmədinsə zövqünü gülzari-əkvanın⁵,
Yəqin et, mən də görməm bir səfasın ol gülüstanın,
Sənү məndən sora ya dəyşilirmi həl dövranın?

Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəzimiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

⁴ O ürək aramı olan məhbubun, sevgilinin təzahür etməsini gördük, fəqət islamın al qana qəltan olduğunu da gördük. Rey havası adı batmış şahın başından çıxmadiqca, xam xəyalalı düşmə, aləmin bir gün şad olacağını düşündürəmə, vəziyyətimiz budursa, çox çəkmədən aləm bərbad olar.

⁵ Gülzari-əkvan – varlıqlar gülzarı, dünya çəmənlüyü.

Cavan

Eyvanımız ucadır,
Nökərlərim xocadır,
Niyə məndə durmursan,
Mənim haram qocadır?!

Qabaq dişim tökülüb,
Azılarım sökülüb,
Mənə qoca deməzlər,
Bir az belim bükülüb!

Sözün məni yaralar,
Ürəyimi paralar,
Saqqalım ağardısa,
Həna qoysam qaralar!

İsticə lavaşım var,
Hər gecəyə aşım var,
Demə, dədəm yerdəsən,
Ancaq əlli yaşım var!

Getmə, getmə, a dilbər!
Məni etmə mükəddər,¹
Özümü yüz cavana,
Eyləmərəm bərabər!..

Getmə, getmə, amandır!
Ürəyim dolu qandır,
Zahirdə qocaldımsa,
Könlüm hələ cəvandır!

¹ Məni kədərləndirmə.

Ax!..

Ax!.. Necə kef çəkməli əyyam idi,
Onda ki, övladi-vətən xam idi!

Öz həqi-məşruini bilməzdi el,
Çöhrəyi-hürriyətə gülməzdi el,¹
Gözlerini bir kərə silməzdi el
Qəztəyə, jurnalə əyilməzdi el,
Daim eşitdikləri övhəm idi,
Ax!.. Necə kef çəkməli əyyam idi!

Ölkədə bunca yox idi eybcu,
Neyləridiksə görünürdü nikü,
Xəlqdə didarımızə arizu,
Bizdə var idi nə gözəl abır,
Hörmətimiz vacibi-islam idi,²
Ax!.. Necə kef çəkməli əyyam idi!

Millətə çatdıqca qəm, əyyaş idik,
Hakimə yar, amirə qardaş idik,
Qibleyi-taətgəhi-övbaş idik,³
Harda aş olsaydı, ora baş idik,
Hər gecə, hər gün bizə bayram idi,
Ax!.. Necə kef çəkməli əyyam idi!

Gərçi riya idi bütün karımız,
Kar ilə bərəks idi kirdarımız,
Leyk həman var idi miqdarımız,
Höccət idi hər kəsə göftarımız,⁴
Xəlqin işi bizlərə ikram idı,
Ax!.. Necə kef çəkməli əyyam idı!

¹ El öz qanuni haqqını bilməzdi, xalq azadlığın üzünə gülməzdi.

² Ölkədə bu qədər eyb axtaran yox idi, nə edirdiksə, yaxşı görünürdü, xalqda üzümüzü görmək arzusu var idi, bizdə nə gözəl abır-həya var idi. Hörmətimiz islam üçün vacib idi.

³ Alçaqların itaat yerinin qiblesi idik.

⁴ Bütün işimiz ikiüzlülük olsa da, işimiz əməlimizlə əks idi, ancaq yene haman qiymətimiz var idi, hər kəsə sözümüz mübahisə, dəlil idi, xalqın işi bizə cətirəm idi.

Eybimizi çulgalamışdı əba,
Hər nə gəlirdi boşalırdı qaba,
Kim nə qanırdı, - nədi zöhdü riya?
Naxoşa xaki-dərimizdən şəfa,
Söməəmiz Kəbeyi-ehram idi,⁵
Ax!.. Necə kef çəkməli əyyam idi!

Bizlər idik xəlqin inandıqları,
Piri-hidayət⁶ - deyə qandıqları
Nur görürlərdi qarandıqları,
Bizdə idi cümlə qazandıqları,
Kim bizə pul verməsə bədnam idi,
Ax!.. Necə kef çəkməli əyyam idi!

İndi adamlar deyəsən cindilər,
Cin nədi, şeytan kimi bidindilər,
Lap bizi ovsardılar, mindilər,
Ay keçən əyyam, olasan indilər!..
Onda ki, övladı-vətən xam idi!
Ax!.. Necə kef çəkməli əyyam idi!

⁵ Xəstəyə qapımızın torpağı şəfa idi, ibadət etdiyimiz hürə Kəbə hərəkəti idi.

⁶ Piri-hidayət – doğru yolgöstərən qoca, müəllim.

Açıldıqca sənin sübhün, mənim də hörmətim artır,
Qaraldıqca şəbi-tarin¹ cəlalü şövkətim artır.

Yığılmazkən qapılardan gözüm bir hərzə sailtək²,
O yağılı-yağlı aşlarçın ölüncə həsrətim artır.

Alarsa hər gecə üç-dörd nəfər əşxas³ gər vədim,
Nə qəm, beş-altı da olsa, mənim şəxsiyyətim artır.

Müəmməm olmağım olmuş cəlaləfzayı-hər məclis,⁴
Çəkib gərdən dayandıqca o qədri qiymətim artır.

Libasi-alimi olimuş mənimçin aləti-çərçi,
Odur məğrur olub yövmən fəyövənən izzətim apırtır.⁵

Hikayəti-rəzalətbəxşə tətbiqi-lügət etsəm,
Deyib rəngin ibadətlər, kəmalü şöhrətim artır.⁶

Buxarəndaz olduqca plov ol məclisi-amə,
Sürurabad olur, didəmdə surü behcətim artır.⁷

Badımcan dolması, ballı tərək, yağlı qovurmanı,
Görən tək üç gözüm, bəlinə⁸ zövqüm, sürətim artır.

Oyanma, yat, a millət, dinmə, dinmə, durma, tərpənmə!
Ayılsan, ah, vaveyla!.. Məlalü möhnətim artır!..⁹

¹ Şəbi-tar – qaranlıq gecə.

² Sailtək – dilənçi kimi.

³ Əşxas – şəxslər.

⁴ Əminnaməli olmağım hər məclisin təmtərağını artırıran olmuşdur.

⁵ Alimlik libası məndən ötrü çərçilik aləti olub. odur ki, məğrur olub günbəğündən izzətim-hörmətim artır.

⁶ Biabırçılıqlar bəxş edən hekayələrə lügətlər tətbiq etsəm, parlaq ifadə-lərlə şöhrətim artır.

⁷ Plov buxarlandıqca o camaat məclisi şadlıq yerinə çevrilir, gözümdə şadlıq və sevincim artır.

⁸ Bəl – udma.

⁹ Ayılsan, ah, vaveyla! Qəmim və möhnətim artır.

Nəsihət

Ey xacə, çalış surəti-zahirdə qəşəng ol!
İstərsən özün siyrəti-mənada cəfəng ol!¹

Qoy adını arif, vəli irfanı bəyənmə,
Ariflər ilə gizlicə amadeyi-cəng ol!²

Heyvan kimi bir barədə palçıqda qalanda
Sal fitnəli söz ortalığa, hövsələtəng ol!

Yüzlərcə ziyan xəlqə vur, öz xeyrinə gözlə,
Aldatma özün bir kəsə, huşyarü zirəng ol!

Gərməsləhət olsa işini qıl ikiüzlü:
Bir yanda qoyun, özgə tərəflərdə pələng ol!

At məsləkini bircə gecə həbsdə qalsan,
Şeytanlığa adət edərək, zorba nəhəng ol!

Babi deyə təkfir elə həqguləri küllən,
İstərsən özün rəhgüzəri-həqqdə ləng ol!³

Şapqalı müsəlmani görüb lən oxu hər dəm,
Molla ilə bəy, xan qapısında səpələng ol!

¹ Ey xacə, ey ağa, çalış zahiri görkəmcə qəşəng ol, özün istəsen, ~~əz~~ baxımından əxlaqca cəfəng, boş ol.

² Adını arif, yəni qanan qoy, ancaq ürfanı, mərifəti bəyənmə, ~~giz~~ şəkildə ariflərlə döyüşməyə hazır ol.

³ Haqq danışanlara būsbütün babi deyərək təkfir edib küfrdə təqsirlədi ancaq özün istəsən haqq yolunda çələq ol!

* * *

Mahi-rəməzandır, yenə meydan da bizimdir!
Meydan da bizim, ərsədə cövlan da bizimdir!

Sərsüfrədə ərbabi-niəm məhzərimizdə,
Ezaz ilə, ikram ilə dövrü bərimizdə,
Min neməti-əlvan düzülüb qənşərimizdə,
Sevdayı-plov, şuri çığırma sərimizdə,
Firmi və tərək, dolma, fisincan da bizimdir!
Boşqabda müsəmmavü badımcان da bizimdir!¹

Sail², qapıdan baxma bizi, pis göz atarsan!
Çox qanqıma, durram, elə vurram ki, batarsan!
Ruzi sənə hər yerdə müqəddərsə³ çatarsan!
Bir şey əlinə keçməsə, sən ac da yatarsan!
Biz nazü niəm⁴ əhliyik, ehsan da bizimdir!
Ehsan da bizimdir, şərəfү şan da bizimdir!

Səbr eylə hələ, yağılı qarınlar dolar isə,
Dövridə plov qalımağa imkan olar isə,
Gər sür-sümüyündən bu təamın qalar isə,
Bir şey yetişər həm sənə qismət olar isə;
Şimdi hələlik süfrə də, qazğan da bizimdir!
Şərbət də bizim, kasə də, fincan da bizimdir!

¹ Süfrənin başında nemət sahibləri qənşərimizdə, hörmət və ehtiramla dövrəmizdə, qabağımızda, qarşımızda min növdə nemətlər düzülmüşdür, başımızda plov sevdası, çığırma qövgəsi var. Firmi, tərək, dolma, fisincan da bizimdir.

² Sail – dilənci.

³ Müqəddərsə – qədərində varsa, qədərində yazılıbsa.

⁴ Niəm – nemətlər, xörəklər.

Sən hər qapıda min kərə yahu da deyərsən,
Bir köhnə libas olmasa, cecim də geyərsən,
Bir paslı çörək düşsə yavansız da yeyərsən,
Gər düşməsə, ac qalmağı da məşq eləyərsən;

Biz möhtərəmik, neməti-əlvan da bizimdir!

Qaymaq da bizim, qəhvə də, qəlyan da bizimdir!

Asudə burax bizləri öz halımız ilə,
Zəhmət çekib iş görmüşük əqvalımız ilə,
Ruzi deşiyi açmışıq iğfalımız ilə,
Zidd isə də əqvalımız əmalımız ilə,

Əlyövm yenə sərvətü saman da bizimdir!⁵

Tacir də bizim, bəy də bizim, xan da bizimdir!

Əyan da bizimdir!

Fərman da bizimdir!

Çünki rəməzandır,

Meydan da bizimdir!..

⁵ Bizi öz halımız ilə rahat burax, zəhmət çekib sözlərimizlə iş görmüşələr aldatmaqla ruzi deşiyi açmışıq. Əgər sözlərimizlə əməllərimiz ziddidən bu gün yenə sərvət və var-dövlət də bizimdir.

Bu boyda!..

Nədir olur bu çocuqlar əyan bu boyda, bu boyda?
Hara gedir bu yazıqlar, aman bu boyda, bu boyda?

Əyinlərində “buluz”, başlarında baftalı şapqa,
Alınlarında urus tək nişan bu boyda, bu boyda!

Məgər bular deyil övladi-paki-dindaran¹?
Duturlar uşqulalarda məkan bu boyda, bu boyda!

Əcəb bu kim, buların da əcəb həyaləri vardır,
Böyük adam tək oxurlar həman bu boyda, bu boyda!

Bular gərək hələ “əbcəd”də hiqqana “qərəşət”də²,
Kitabi-elmi oxurlar rəvan bu boyda, bu boyda!

Ana dilini belə bilmir iyirmi yaşlı cavanlar,
Bilirlər indi bular beş lisan bu boyda, bu boyda!

Lisani-müxtəlif³ bilməsi hələ belə dursun,
Qanırlar ərz nədir, asiman, bu boyda, bu boyda!

Məsaħəti-küreyi-ərzi qitə-qitə tanırlar,
Deyirlə, seyr eləyir xakdan, bu boyda, bu boyda!⁴

Bütün kəvakibi⁵ bir-bir öz adalarılə sayırlar
Ki, seyr edir hərəsi hər zaman, bu boyda, bu boyda!

¹ Övladi-paki-dindaran – dindarların təmiz övladları.

² Əbcəd, qərəşət – əbcəd orta əsrlər təhsilində ayrıca bir fənn olmuşdur. Qərəşət burada müəyyən say bildirən hərfərinin düzülüş sırasını bildirir.

³ Lisani-müxtəlif – müxtəlif dil.

⁴ Yer kürəsinin səthini qitə-qito bilirlər. Deyirlər, yer bu boyda, bu boyda hərəkət edir.

⁵ Kəvakib – ulduzlar.

Hənuz⁶ bir-ikini bilməyən zəmanları ikən
Edirlər elmi-hesabı⁷ bəyan bu boyda, bu boyda!

Yəqin ki, bunlara təlqin edir bu bilməyi şeytan..
Və gər nə bunca bilərmi olan bu boyda, bu boyda!!

Amandı, qoymayın övladınız azıb çıxa yoldan!
Ola bu yaxşı vələdlər⁸ yaman bu boyda, bu boyda!!

⁶ Hənuz – hələ.

⁷ Elmi-hesab – hesab elmi.

⁸ Vələdlər – övladlar.

* * *

Qabla dəxi marfaşını, Mir Haşim!¹
Durma, götür qać başını, Mir Haşim!

Qəsb edəli məsnədi-peyğəmbəri,
Dikkeyi-baqqal elədin mənbəri,
Lobya, noxud satmağa oldun cəri,²
İndi dəxi xoşlamayırlı müştəri
Küncüdünü, xaşxaşını, Mir Haşim!
Durma, götür qać başını, Mir Haşim!

Həq səni məhkum elədi taətə,
Səcdə üçün adəmi-hürriyyətə.
Etdin iba əmri-nübubiyətə,³
Eyləmədin səcdə, di gəl lənətə!
Süzmə dəxi göz-qasıını, Mir Haşim!
Durma, götür qać başını, Mir Haşim!

Əbrəhətək əzm elədin fil ilə,
Kəbə evin yixmağa təcil ilə,
Dəsti-xuda teyri-əbabıl ilə
Başınızı deşdimi siccil ilə?⁴
Qırımızı yar-yoldaşını, Mir Haşim?
Durma, götür qać başını, Mir Haşim!

Sən o deyildinmi, edəndə qiyam
Səcdə edərdi sənə yeksər əvam?
İndi olar da ayılıb bittəmam,
Qılmadı heç yerdə sənə ehtiram,⁵
Atdı cəmaət daşını, Mir Haşim!
Durma, götür qać başını, Mir Haşim!

¹ Mir Haşim Təbrizin qaraguruhçu ruhanilərindən olub Səttar xan hərəkatına qarşı vuruşub məğlub olmuş və Təbrizdən qaçmışdır.

² Peyğəmbər məqamını qəsb edəndən minbəri baqqal skamyası etdin, lobya, noxud satmaqda süretli oldun.

³ Allah sənə taət, ibadət, azadlıq insanına səcdə buyurdu. Allahın əmrinə rədd etdin.

⁴ Allahın əli əbabıl quşu ilə başınızı sicil daşları ilə deşdimi?

⁵ Sən o deyildinmi ki, ayağa qalxanda avam xalq tamam sənə səcdə edərdi, indi onlar da tamam ayılıb, heç yerdə sənə ehtiram qalmadı.

Neyləyəsən, xəlqə sözün batmadı,
Hiylələrin bir kəsi aldatmadı,
Çərxəçilər də usanıb yatmadı,
İndi ki, əhrar⁶ gücün çatmadı –

Topla qohum-qardaşını, Mir Haşim!
Durma, götür qaç başını, Mir Haşim!

Səndə günahı qalmadı, qurban sənə,
Səy elədin, çatmadı meydən sənə,
Qaldı fəqət həsrətü hirman sənə,
Çünki həram oldu fisincan sənə,

İndi ye öz bozbaşını, Mir Haşim!
Durma, götür qaç başını, Mir Haşim!
Yardımı Səttar⁷ başını, Mir Haşim!

⁶ Əhrar – azadlar, azadlıq sevən insanlar.

⁷ Səttar – Səttar xan. 1905-1911-ci illər Təbriz inqilabının başçısı.

Mənimtək

Səd şükr ki, yox indi bu saətdə mənimtək
Bir mömini-pakizə¹ bizim kətdə mənimtək!

Sabiqdə ki, əyyami-tüfəliyyətim idi,
Əhli-nəzəri valeh edən surətim idi,
Ərbəbi-həvəs məsti-meyi-vüslətim idi,
Vəqtə görə bir para əməl adətim idi,²
Bir tifl ola bilməzdi ləyaqətdə mənimtək,
Hacı əmulərlə ola söhbətdə mənimtək!

Vəqta ki, cəvan oldum, iyirni beşə çatdım,
Əvvəlki işin vəqtini ötüşdüm, onu atdım,
Əmma demə tənbəl kimi bir guşədə yatdım,
Açma işin üstün ki, nə aldım və nə satdım...

Ancaq görüyorsan ki, bu saətdə mənimtək
Yox bir kişi dövlətdə bizim kətdə mənimtək!

Hər şügl üçün ərbəbi ilə durdum, oturdum,
Hər seydi şikar etmək üçün damımı qurdum,
Hər vəqtə münasib olaraq fənnimi vurdum,
Tapdim yeni bir hiylə, olardan geri durdum,³
İndi baxasan cümlə cəmaətdə mənimtək,
Haşa, görəsən bir kişi taətdə mənimtək!

Gördüm bü cəhan əhlini mən çünki məcazi,
Əvvəlcə olub məşhədi, vongah hicazı,
Hacdan qayıdır aldım ələ şügli-nəmazı,
Saldım araya məsəleyi-tulü dirazı,⁴

Gördüm ki, dəxi yoxdu həqiqətdə mənimtək
Bir mömini-pakizə bizim kətdə mənimtək!

¹ Mömini-pakizə – təmiz mömin, pak dindar.

² Keçmişdə uşaqlıq günlərim iddi, nezər sahiblərini valeh edən surətim iddi. Eşq, həvəs adamları mənə qovuşmaq şərabının sərخosu iddi, vaxta görə bir para əməllər adətim idi.

³ Hər peşə üçün onun yiyələri ilə durdum, oturdum. Hər ovu ovlamaq üçün torumu qurdum, hər vaxta uyğun olaraq hiyləni işlətdim. Yeni bir hiylə tapdim, onlardan geri durdum.

⁴ Mən bu dönyanın adamlarını doğru, həqiqi olmayan gördüyüüm üçün, əvvəlcə məşhədi, sonra hicazlı oldum. Hacdan qayıdır namaza məşğul oldum, uzunluq, ucalıq məsələsini araya saldım.

Qare, sözümü dərk elə, gər varsa şurun,
Fənnin var isə örtüləcək cümlə qusurun,
Gər sadə isən min də əgər olsa hüzurun,
Zülmət görünüb dideyi-müfsidlərə nurun,

Təkfir edəcəkdir səni, əlbəttə, mənimtək
Min mömini-növsaxtə hər kətdə mənimtək!⁵
Hasil, nə sayaq isə, bu saətdə mənimtək
Yoxbir kişi hörmətdə bizim kətdə mənimtək!

⁵ Oxucu, əgər şurun varsa, sözü dərk elə, fənnin, hiylən varsa, qusuna örtülecek, əgər sadə olsan min rahatlığın olsa da, işığın, yaxşılığın ar- qarışdırılanların gözünə zülmət görünəcək. Əlbəttə, mənim kimi səni kənddə təzə düzəlmış min mömin təkfir edib kūfrdə təqsirləndirəcək.

Kişi

Durma, yixıl yat hələ, Fahrat kişi!
Əsri görüb qalma belə mat, kişi!
İndi olub yorğanın üçqat, kişi!
Saqqalını bir-iki yırğat, kişi!
Çek başına yorğanını, yat, kişi!

Əvvəli-şəbdən 'uzanıbsan belə,
Rahəti² yatmaqda qanıbsan belə,
Yaxşı da, əlhəq, inanıbsan belə,
Lakin inanmam, usanıbsan belə,
Çek başına yorğanını, yat, kişi!

Ömr ötüşüb, baş ağarıb un kimi,
Diş tökülüb, saqqal olub yun kimi,
Sinə çöküb, bel bükülüb nun kimi,
Gərçi olubsan qoca meymun kimi,
Leyk yenə rubəhi məlun kimi,³

Tez götürüb tiryakını at, kişi!
Qalyanını çığla, xoruldat, kişi!
Bir qədər öz sinəni toxdat, kişi!
Çek başına yorğanını, yat, kişi!

¹ Əvvəli-şəb – axşamın əvvəli, axşam başlayan vaxt.

² Rahəti – rahatlığı.

³ Ancaq yenə lənətə gəlmış tülkü kimi.

* * *

Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı,
Çıxaraq zahirə batindəki əfkarımızı,
Pişgahi-nəzəri-xəlqə dutaq varımızı,
Görüb onlar dəxi təhqiq eləsin karımızı,¹

Hər kimin ağı qara isə utansın, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

Hələlik gəl unudaq, filməsəl, öz lafımızı,
İddiamızca açaq ayineyi-safimizi,
Alaq ayinəyə qarşı bütün əsnafımızı,²
Göstərək onlara, insaf üçün, insafımızı,

Hər kimin ağı qara isə dayansın, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

Nola bir ləhzəlik olsun ataq əlqabımızı,
Çıxaraq hörməti calib olan əsvabımızı,
Toplayaq bir yerə ədamımızı, əhbabımızı,
Məhzəri-nasə qoyaq sıratü adabımızı,³

Hər kimin həli fəna isə usansın, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

Gəl yazaq şərt üçün öz tərcümeyi-halımızı,
Həm də doğru olaraq şərh edək əhvalımızı,
Xəlq tətbiq eləsin halımıza qalımızı,
Anlaşınlar da, nolur, qayeyi-amalımızı,⁴

Hər kimin qəlbə qara isə utansın, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

¹ Zahid, gəl bir dəfə paltarımızı soyunaq, içimizdəki fikirlərimizi üzə çıxaraq, olanımızı xalqın gözü qabağında tutaq, onlar da işimizi göndürəyən etsinlər.

² Hələlik, söz məsəli, hap-gopumuzu unudaq, iddiamıza uyğun saf ayaqımızı açaq, bütün peşələrimizi aynanın qarşısında tutaq.

³ Nə olar bir anlığa ləqəblərimizi, titullarımızı ataq, hörmət oyadan libələrimizi çıxaraq, düşmənlerimizi, dostlarımızı bir yerə yiğaq. Xəsiyyəmizi, mərifətimizi xalqın gözü qarşısına qoyaq.

⁴ Xalq sözümüzü vəziyyətimizə tətbiq etsin, iş və arzumuzun məqsadını nə olduğunu anlaşınlar.

Şahnamə

Şəhim, tacıdarm, qəvi şövkətim!
Mələk – ehtişamım, fələk – rüfətim!¹

Əgər lütfə sorsan əhvalımı,
Bu naməm sənə bildirər halımı.²

O gün ki, hüzurundan ətfi-inan
Edib, suyi-Təbrizə oldum rəvan,³

Bu əzm ilə kim şirtək cəng edəm,
Mücahidlərə ərsəni təng edəm,⁴

Fədailəri öldürəm Xan ilə,
Biyabanları dolduram qan ilə,⁵

Rikabında bir tövsəni-badpa,
Açılmış başım üstə zərrin liva;⁶

Yəminü yəsarımda sərhənglər,
Nə sərhənglər? – Rüstəmi-cənglər!⁷

Qoşun seylək rubərudə rəvan,
Həşəm xeyltək hər tərəfdə dəvan,⁸

Boyunlarda yeksər qətari-fışəng,
Revolverlər əldə, həmayil tūfəng.⁹

¹ Ey şahim, tac sahibim, qüvvətlim və şövkətim, mələk kimi dəbdəbəlim, göylər kimi uca olanım!

² Əgər lütfə halımı soruşsan, bu məktub vəziyyətimi sənə bildirər.

³ O gün ki, yanından yüyenin yönünü çevirib Təbrizə səri yola düşdüm.

⁴ Niyyətim bu idi ki, şir kimi savaşım, mücahidlərə meydanı dar edim.

⁵ Xanla (Səttar xanla) birlikdə fədailəri öldürüm, çölləri qanla doldurum.

⁶ Üzəngimdə yel ayaqlı köhlən, başım üstündə qızıl bayraq açılmışdır.

⁷ Sağında, solumda sərkərdələr. Nə sərkərdələr? Bəlkə döyük Rüstəmləri!

⁸ Qoşun sel kimi üzbəüzdə gedir, məiyyət süvari dəstələr kimi hər yanda çapırdı.

⁹ Hamının boynunda gülə qatarı, əldə tapanca, çıyılardə tūfəng.

Çalınmaqda şeypurlər, naylər,
Ucalmaqda ləşkərdən urraylər.¹⁰

Çəkilməkdə erradədə tuplər,
Təbillərdə fəryadi-gup-guplər...¹¹

Bəli, mən bu fərxəndə iqbal ilə,
Bu şövkətlə, sətvətlə, iclal ilə¹²

Ötüb qatdadım yolların az-çoxun,
Gəlib ta ki, Təbrizə oldum yoxun.¹³

Buyurdum: çalınsın neyü kuslər,
Və getsin xəfi şəhrə casuslər.¹⁴

Bu iş, fikr edirdim ki, bir dolmadı,
Ha mən söylədim, bir gedən olmadı;

Gəlib qeyzə hökm eylədim ləşkərə,
Açın şəhrə üç yandan od bir kərə.¹⁵

Açıldıqda atəş edərdin güman
Ki, göydən yerə od yağır nagəhan.

Fədailərin tengə düşdü işi,
Ölüb ordaca qaldı doqquz kişi.

Görüb çün bu övzai Səttar xan,
Urub şirtək nərə, çəkdi fəğan:¹⁶

– Mücahidlər, ey qeyrətin kanları,
Qənimət bilin boylə meydanları!

¹⁰ Şeypurlar, neylər çalınmaqda, qoşundan ura səsləri ucalmaqda.

¹¹ Toplar arabalarda çəkilməkdə, təbillərdə gup-gup fəryadları.

¹² Bəli, mən bu uğurlu bəxtlə, bu şövkət, bu şiddətli hücumla təntənə *la*

¹³ Yolların az-çoxunu qət etdim, ta gəlib Təbrizə yaxın oldum.

¹⁴ Buyurdum: "Neylər, nağaralar çalınsın, şəhərə gizli casuslar getsin".

¹⁵ Qeyzə gəlib əmr etdim ki, üç yandan şəhərə atəş açın.

¹⁶ Səttər xan bu vəziyyəti görüb şir kimi nərə vurdu, ah çəkdi:

Həyatın qalır bizdə son saəti,
Ağırdır bu son saətin qiyməti!

Nə bir xidmət etmişsəniz millətə –
Bütün bəstədir işbu bir saətə!¹⁷

Bu söz boylə təsir edib ləşkərə,
Hamı canü dildən dedi bir kərə:

– Nə ölmək? Biz öldürməyə hazırlıq!
Gər ölsək də bu əmrədə şakırıq!

Deyib bu sözü şəhrdən çıxdılar,
Elə qızdılar, təhrədən çıxdılar.

Mücahidlərin cünbüşündən həman
Deyərdin ki, bir məhşər oldu əyan.

Düşüb səcdəyə cümlə ixlə ilə,
Niyaz etdilər niyyəti-xas ilə;¹⁸

Durub bir sağa, bir sola getdilər,
Qəfildən bizə bir hücum etdilər.

Yəmini yəsarə qatıb vurdular,¹⁹
Bizi əzdilər, döydülər, qırıldılar.

Dədəm vay, məgər boylə də cəng olur?
Hələ lap uzaqdan nəfəs təng olur!

Xüsusən məgər boylə də Xan olur?
Bu sətvətlə də mərdi-meydan olur?²⁰

Bu halı görüb xirələndi gözüm,²¹
Cəhənnəm qosun, ölmüş idim özüm!..

¹⁷ "Millətə nə xidmət etmişsinizsə, hamı bu bir saatə bağlıdır".

¹⁸ Hamısı semimiyyətə səcdəyə durdu, təmiz niyyətlə and etdilər.

¹⁹ Sağı sola qatıb vurdular.

²⁰ Xüsusən, meger belə də xan olar?! Belə şiddetlə hücum edən meydan adamı olar?

²¹ Bu vəziyyəti görüb gözüm mat qaldı.

Dedim, yaxşıdır bir dağa dırmaşım,
Əlimdə səlamət qala ta başım;

Qaçış mərdü mərdanə çıxdım dağa,
Baxırdım o yerdən sola, həm sağa;

Nə gördüm, qaçırlı tülkü nisbət qoşun,
Özün də görəydiñ gələrdi xoşun!

Haray basdım, ax, vay, aman, qaçmayıñ!
Davam eyləyin bir zaman, qaçmayıñ!

Sözüm batmadı ləşkərin beyninə,
Ox, ox!.. Batdı ox dövlətin eyninə!²²

Qoşun qaçıdı, boşlandı meydani-cəng,
Bütün getdi yəğməyə tupü tūfəng.

Çü gördüm olur vəzi-halim təbah –
Gətirdim iyirmi qazağə pənah;²³

Yanan qəlbimə sanki su saçdır,
O yerdən alıb da məni qaçıdır.

Budur surəti-ərzi halim mənim,
Mücahidlər ilə cidalım mənim!²⁴

Qəvi şövkətim, indi fərman nədir?
Buyur, hazırlam, baş nədir, can nədir?!

Əgərçi qaçarkən atı yormuşam,
Yenə hər nə hökmün ola, durmuşam.

²² Sözüm qoşunun beyninə batmadı. Ox! Ox! Ox dövlətin gözünə bətdi.

²³ Gördüm vəziyyətim xarab olur, iyirmi qazağə (rus əsgərinə) pənah gətirdim.

²⁴ Mənim halim-vəziyyətim budur, mənim mücahidlər ilə savaşım budur.

Arzu

Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmü sənət olaydı!
Nə dərse, məktəbə, elmə, filanə hacət olaydı!

Nə səndəli, nə qarandaş, nə lövhü miz, nə təbaşir,
Nə dəftərə, qələmə, kağəzə bu rəğbət olaydı!

Nə mədrəsə, nə müəllim, nə bu üsuli-cədidə¹,
Və nə uşaqlarımızda bu qabiliyyət olaydı!

Nə əhlimizdə ayıqlıq əlaməti görünəydi,
Nə bir para oxumuşlarda bu zəkavət olaydı!

Nə hiss olaydı cavanlarda əmri-millətə² qarşı,
Nə bu cəvanlar olaydı və nə millət olaydı!

Düşəydi daş o günə kim, qəzet-məzət sözü çıxdı,
Qəzet işin törədən nabəkarə³ lənət olaydı!

Nə gündə, həftədə, ayda çıxan qazet və nə jurnal,
Nə mətbəə, nə mühərrir və nə təbaət olaydı!

Nə Şərq olaydı, nə Əqsayı-Şərq, həm də Japonya,
Nə onların hüneri xəlqə dərsi-ibrət olaydı!

Nə nəxfi "Sur"i-Cəhangir⁴ və nə Məlik-Mütəkəllim⁵,
Nə bəzi kişvəri-İranda bu ləcəcət olaydı!⁶

¹ Üsuli-cədid – yeni üsul.

² Əmri-millət – millət işi.

³ Nabəkar – yaramaz, şuluqçu.

⁴ Nəxfi "Şuri" Cəhangir – Cahangir borusunun səsi. "Suri-İsrafil" 1907-1908-ci illərdə Tehranda nəşr edilən jurnal idi. Naşırı Mirzə Cahangir xan idi.

⁵ Məlik Mütəkəllim – Mirzə Nəsrulla Məlikül-Mütəkəllim (1859-1908) – Cənubi Azərbaycanın görkəmli inqilabçı, içtimai xadim və yazıçılarından biri.

⁶ Nə İran ölkəsində bəzi tərsliklər olaydı.

Nə Türkiyədə bu qanuni-əsasi nəşr olunaydı;
Nə biədəb yeni türklərdə bunca cürət olaydı!⁷

Nə xortlayaydı bu şəkl ilə “Molla Nəsrəddin”, ey kaş!
Nə kalba Səbzalılarda bu xovfı vəhşət olaydı!⁸

O köhnələrdən əcəb kim, utanmayıb da deyirlər:
Gərək bu əsrə görə boylə, boylə adət olaydı!

Bu bişüurların əqlinə, kəmalinə bax bir!
Qadam kəmaliniza! Barı sizdə qeyrət olaydı!..

⁷ Nə Türkiyədə bu əsas qanun nəşr edileydi, nə bu ədəbsiz gənc türkədə bu qədər cürət olaydı.

⁸ Nə Kerbələyi Səbzalılarda bu qorxu və hürkү olaydı.

...Tapmacanın təbiri¹

Nə lap kiçik, nə çox da çox iridir,
Qarnı yoğun, boyunu da dam tiridir,
Ruhu ölüb, nəfsi hələ diridir,
İnsaniyyət paltarının kiridir,
Məmdəlidir, əskiklərin biridir!
Molla əmi, gör tapdım, ya tapmadım?!

¹ Təbir – yozum.

Bir bəhanə əldə ünvan etməli bundan sora!
Büsbütün məxluqə elan etməli bundan sora!

Nov üsulan şərə bərəks olduğun izah edib,
Köhnəni tətbiqi-quran etməli bundan sora!¹

Xasə bu jurnal, qazet əmrində bir fitva tapıb,
Səddi-rahi-nəşri-irfan etməli bundan sora!²

Boylə iş, bunca qazet, bunca mazet olmaz canım!
Bunları məhkumi-bütlan³ etməli bundan sora!⁴

Din gedir, məzhəb gedir, qədri itir mollaların,
Çareyi-əmri-müsəlman⁵ etməli bundan sora!

Hər yetən kəndin mühərrir ədd edib, min söz yazır,
Bunları mətrudi-övtan⁶ etməli bundan sora!

Kəsməli hər növ ilə olsa nüfuzun, hörmətin,
Sərbəsər avareyi-nan⁷ etməli bundan sora!

Cırmalı dəftərlərin, sindirmalı çernil qabın,
Fikri tərvici-qələmdən etməli bundan sora!⁸

¹ Yeni üsulan şəriətə eks, zidd olduğunu izah edib, bundan sonra köhnə Qurana tətbiq etmək lazımdır.

² Xüsusən, bu jurnal, qəzet işində bir fitva tapıb, bundan sonra ünsiyyat yayılmasına qarşı bir sədd etmək lazımdır.

³ Məhkumi-bütlan – batıl və boş olmağa məhkum etmək.

⁴ Çareyi-əmri-müsəlman – müsəlmanın işinin çarəsi.

⁵ Ədd edib – sayıb.

⁶ Mətrudi-övtan – vətənlərindən redd edilmiş.

⁷ Avareyi-nan – çörək avarası.

⁸ Bundan sonra dəftərlərini cırıb, mürəkkəb qabını qırmaq və qələm qəflərinə rəvac vermək lazımdır.

Mümkün olsa lap kökündən qaldırıb bir zənn ilə
Cümlə mətbəti viran etməli bundan sora!

Siyyima, şairləri hökmən və hötmən zur ilə
Xaric-ez-islamü iman etməli bundan sora!⁹

Müxtəsər, hər kim ki, gördün fəhmi var, bir söz qanır,—
Küfr ilə məşhuri-dövran etməli bundan sora!¹⁰

Arqadaşlar, ələman, gəl tez verib də əl-ələ,
Həm bu yolda əhdü peyman etməli bundan sora!

Aid olmur indi bunlardan bizə bir mənfəət,
Pul verərlərsə, müsəlman etməli bundan sora!

⁹ Bundan sonra birinci növbədə şairləri hökmən və mütləq islam və imandan xaric etmək lazımdır.

¹⁰ Bundan sonra küfr ilə zəmanədə məşhur etmək lazımdır.

Qəmü möhnət füzun oldu,
 Səbəb boynu yoğun oldu!
 Əliflər döndü nun oldu,¹
 Səbəb boynu yoğun oldu!

Nə üçün kişvəri-İran
 Olur şəxsiyyətə qurban?²
 Məgər bayquş sevir viran,
 Və ya tale zəbun oldu?
 Səbəb boynu yoğun oldu!

Nədən oldu iki dilli,
 Ürəklər qaldı nisgilli,
 Dağıldı məclisi-milli,
 Ələmlər sərnigun oldu,³
 Səbəb boynu yoğun oldu!

Neçün məşrutə bağlandı,
 Müzəvvirlər⁴ qoçaqlandı.
 Qarınlar doydu, yağlandı,
 Vətən darülcünün⁵ oldu?
 Səbəb boynu yoğun oldu!

Qəsəm etdi⁶, inandırıldı,
 Neçün rəyin dolandırıldı,
 Özün dünyaya andırıldı,
 Mütii-nəfsi-dun oldu,⁷
 Səbəb boynu yoğun oldu!

¹ Qəm və qüssə çox oldu, səbəb boynu yoğun oldu, əlif kimi düz qəmək lər nun hərfi kimi əyildi.

² İran ölkəsi nə üçün şəxsiyyətə qurban olur.

³ Milli məclis dağıldı, bayraqlar yerə düşdü.

⁴ Müzəvvirlər – saxtakarlar, yalançılar.

⁵ Darülcünün – dəlixana, dəlilər evi.

⁶ Qəsəm etdi – and içdi.

⁷ Alçaq nəfse müti oldu.

Nədən ləğv oldu peymanlar,
Verildi odlu fərمانlar,
Bütün odlandı quranlar,
Cinayət rəhnümən oldu,⁸
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nədən qalxışdı xulqanlar,
Satıldı pula imanlar,
Töküldü bigünəh qanlar,
Ürəklər laləgun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nə üçün susdu natiqlər,
Alındı həbsə sadıqlər,
Fəqət bəzən münafiqlər,
Varib nurülüyun oldu,⁹
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nədir təkfiri “Əxbər”ın,
Nədir təhqiri “Əbrar”ın,
Nədir təqsiri “Əhrar”ın
Ki, boylə qərqi-xun oldu?¹⁰
Səbəb boynu yoğun oldu!

Qüruri-intihasından,
Həya qılmaz ədasından,
O “keyfi-mayəşa”sından.
Neçün “layəsəlun” oldu,¹¹
Bütün işlər oyun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

⁸ Cinayət yol göstərən oldu.

⁹ Ancaq bəzi xainlər gedib gözün işığı oldu.

¹⁰ “Əhrar” (“Azadlar”)ın təqsiri nədir ki, qana qərq oldu.

¹¹ Sonsuz qürurundan, ədasından utanmaz, nə üçün özbaşınalığı soruşulmadı.

İstiqlal bizimdir

Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyət!

Hanı, dersən: "Girizandır vətəndən leyli-istibdad?"
Məgər görməzmisən ətrafi tutmuş xeyli-istibdad?!
Bu gün İranı yeksər qaplampışdır seyli-istibdad,
Yazlıq ölçməkdədir xuni-cəhanı geyli-istibdad,
Hələ Təbrizə də var iştəhayı-meyli-istibdad!¹

Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyət!

Demə: "Tiği-rəşadət xiyrəsəzi-çeşmi-imkandır!"
De kim, təkfir üçün tiği-zəban hər yerdə bürrandır!
Deyən kafir müsəlmanə sanır kəndi müsəlmandır;
Bu gün həq söyləyən hər kəs olursa küfrə şayandır;
Gözəl bir əsrdir: qəhti-şüürü əqlü vicdandır!²

Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyət!

¹ Canım, yetər, çəkil get, azadlığı çox buğlandırma, bizim qazanda eñ azadlıq kəfkiri oynamaz.

² Deyirsən: "Vətəndən istibdad gecəsi qaçmaqdadır", hanı? Yoxsa gəmürsən ki, ətrafi istibdad qoşunu tutmuşdur? Bu gün İranı istibdad eñ qaplampışdır. Yazlıq dünyanın qanını istibdad çirkəbi ölçməkdədir. Hələ Təbrizə də istibdadın meyl etmək iştəhası var!

³ Demə: "Rəşadət qılınıcı gerçəkliyin gözünü kor etmişdir". De ki, eñ qılınıcı təkfir, küfrdə təqsirləndirmə üçün hər yerdə itidir, müsəlmana təfir deyən elə düşünür ki, özü müsəlmandır, bu gün haqq söyləyən kəs küfrdə təqsirləndirilməyə layiqdir. Gözəl bir əsrdir: şür, ağıl və vədanın qəhətlik dövründür!

Mücahid qalxızıb, dersən, şükuhin mülki-İranın, –
Buna təmkin edərmi, çakəranı şahi-zışanın?
Buna razı olarmı qeyrəti, namusu əyanın?
Bu yol bir şanlı qurbangahdır insafın, imanın!
Nə iman vəqtidir?! Ancaq gözət xeyrin cibisdanın!⁴

Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyət!

Əvət, “səhraryı-İran doğrudan bir odlu meydandır”,
Fəqət ol odlu meydanda duran bir şiri-ğürrandır,
Vəli, min hiyləgər, tülüksifət hər yan nümayandır,
Yatıb iranlılar, nagəh görərlər ölkə virandır,
Hələ qoy söyləsinlər də – mücahid namüsəlmandır;
Hələ qoy eyləsinlər büsbütün təkfiri-hürriyət!
Desinlər də – bizə lazım deyil təmiri-hürriyət!⁵

⁴ Deyirsən, mücahidlər İran ölkəsinin əzəmətini ucaldıb. Buna şanlı şahın nökrələri dözərmi? Buna əyanların qeyrəti, namusu razı olarmı? Bu yol imanın, insafın şanlı bir qurban yeridir! Nə iman vaxtidir?! Ancaq cibisdanın xeyrini gözlə.

⁵ Bəli, “İran çölü, doğrudan, odlu bir meydandır, ancaq o odlu meydanda duran, nərə çekən bir şirdir, ancaq hər yanda min hiyləgər, tülüksifət görünür. İranlılar yatıb, birdən görərlər. İran xaraba qalıbdır. Hələ qoy söyləsinlər ki, mücahid müsəlman deyildir. Hələ qoy azadlığı küfrdə günahlandırsınlar, desinlər ki, bizə azadlığın azad olması, qurulması lazım deyildir”.

* * *

Neyləyim, ey vay! Bu urus başdilar,
Bilmeyirəm hardan aşib-daşdilar?
Ölkədə gündən-günə çoxlaşdilar,
Hər əmələ, hər işə çulğasdilar,
Qoymayın, ay köhnələr, ay yaşdilar!
Heyvərələr hər yerə dırmaşdilar!

Hər biri min gunə iş icad edir,¹
Məclis açıb nitqlər irad edir,
Şiə ikən sünniləri şad edir,
Sünni ikən şiyə imdad edir,
Sanki bular bir-birə qardaşdilar,
Yoxdu təəssübələri, çəşbaşdilar!

Heç biri öz məzhəbinin hörmətin
Gözləməyir, gözləyir el qeyrətin;
Cümləsi bir yolda qoyub niyyətin,
Xoşlamayırlar atalar adətin;
Çünki nə sünni, nə qızılbaşdilar,
Bir yava şeydir bu başı daşdilar!

Əmri-təəssüb ola bütlan neçin?²
Sünni deyə şielərə can neçin?
Şiə bilə sünnini insan neçin?
Birləşə yəni bu müsəlman neçin?
Himmət edin, din gedir, ay başdilar!
Qoymayın, aldatdı bizi saşdilar!

İndi ki, duyduz buların niyyətin –
Cəhd eləyin pozmağa cəmiyyətin!
Bunları pozmaq bizə olmaz çətin,
Harda ki, gördüz, oxuyun lənətin;
Hökm eləyin, küfrlə uglaşdilar,
Dini-xudadən qırılıb qaşdilar,³
Cümləsi kafirlərə yoldaşdilar,
Çünki təəssübələri yox, çasdilar!

¹ Hər biri min cürə iş kəşf edir.

² Təəccüb işi niyə batıl və boş olsun?!

³ Allahın dinindən qırılıb qaşdilar.

* * *

Çatlayır, Xanbacı, qəmdən ürəyim!
Qavuşub lap acığımızdan kürəyim!

Nola bir evdə qoyaydız qarabaş,
Verməyəydiz məni bu əbləhə, kaş!

Mən ki, damdan, bacadan baxmaz idim,
Su kimi hər tərəfə axmaz idim;

Hərzə-hərzə danışib gülməz idim,
Ər nə şey olduğunu bilməz idim;

Oturub ac komasında atamın,
Biş-düşün hazır edirdim anamın;

Bitləyirdim nənəmin baş-yaxasın,
Yamayırdim babamın çul-çuxasın;

Tez durub sübh sağardım inəyi,
Xansənəmdən diləməzdim köməyi;

Neyliyirdim bəzəyi, ya düzəyi?
Dama, divarə yapardım təzəyi!

Atam əllaf, babam dülger idi,
Qardaşım culfa, əmim kargər idi;¹

Xanbibim falçı, nənəm bağ toxuyan,
Bizdə, haşa, yox idi bir oxuyan!

Evimizdə var idi hər nə desən:
Qatlıq, ayran ilə qaymaq, nə yesən!

Nə bilirdik nə zəhirmardı kitab?
Biz olan evdə haçan vardı kitab?

Büsbütün gül kimi insanlardıq,
Nə müəllim və nə dərs anlardıq;

¹ Atam ot, arpa, buğda alveri edən tacir, babam dülger, qardaşım əyrici, pambıqatan, əmim fəhlə idi.

Dəftərin andıra qalmış sözünü
Eşidib, görməmiş idik üzünü.

Boylə bir tərbiyeli evdə müdam
Bəslədiz mən kimi bir sərv-i-xüram!

Vay o gündən ki, məni ad elədiz,
Elə bildiz də ki, dilşad elədiz;

Mən də sandım ki, dönüb bəxtəvərə, -
Gedirəm bir nəfər insanə ərə!

Nə bilim boylə də insan varmış,
Şəkli-insanda da heyvan varmış?!

Ər oxurmuş da, yazarmış da, atam!
Ər deyil, möhlik² azarmış da, atam!

Ər deyil, şair imiş xanəxərab!
Fikri yazmaq, oxumaq, şügli³-kitab...

Saldız axırda yaman hale məni,
Ərə verdiz də bu qəffalə⁴ məni.

Gah yazır, gah oxuyur, gah danışır,
Gündə bir hərzə kitabnan tanışır;

Gah gedir fikrə, bərəldir gözünü,
Məhv olur oylə ki, bilmir özünü;

Sübh olunca gecələr darğa kimi
Yatmayırlı, qır-qır edir qarğɑ kimi;

Gah da bir yatsa da vəqtində əgər,
Çəkmeyir yuxladığı bir o qədər,

Qəflətən bir də görürsən ki, durur,
Yandırıb lampanı çılpaq oturur;

² Möhlik – həlakedici.

³ Şügl – iş, məşğələ.

⁴ Qəffal – kələkbaz.

Başlayır yatdığı yerde təzədən
Oxuyub yazmağa bir də təzədən.

Belə od olmaz, atam, boylə alo!
Od deyil, yanğı deyil, lovdur, lo!..

Gah görürsən ki, miz üstə yıxılır,
Baxıram halına qəlbim sıxılır;

Bir qarandaş, bir-iki parə kağız,
O qədər çəkmir – olur qarə kağız.

Xeyrini, şerrini qanmir bu kişi!
Yorulub bircə usanmir bu kişi!

Bizim evdə baxasan hər tərəfə -
Taxçaya, boxçaya, ya kim, irəfə -

Görəcəksən bütün işqabda kağız,
Kasada, nimçədə, boşqabda kağız;

Yığılıb dağ kimi hər yanda kitab,
Evdə, dəhlizdə, hər yanda kitab...

Deyirəm, ay kişi, gel bir özünə,
Bu nə işdir, a kül olsun gözüne!

Bu əməl etdi səni xanəxərab,
Pulların döndü bütün oldu kitab.

Oxuduqca gözünün qarəsini
Aparır, tap başının çarəsini!

Pul gedir, tabü təvanın da gedir,
Üstəlik bir quru canın da gedir.

Kəsbü karından⁵ əlin çıxdı, usan!
Ər olan yerde görüm yox olasan!

⁵ Kəsbü karından – iş-güçündən.

Mənimki belə düşdü!

Qəm rahnümun oldu, mənimki belə düşdü!
Dil vərteyi-xun oldu, mənimki belə düşdü!
El döndü cünun oldu, mənimki belə düşdü!
Tale mənə dun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”¹

Sən, Məmdəli², qorxma!
Qəm çəkmə, darıxma!
Dövran özünüdür!..

Qafilmışəm əhvalimə sövdayı-sərimdən,
Sövdayı-sərim etdi məni tacı-zərimdən,
Rışəm kəsilmiş demə kəskin təbərimdən,
Məşrutəyi salmaqda ikən mən nəzərimdən –
Ol nürülüyun oldu, mənimki belə düşdü!³
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən Məmdəli, qaçma!
Naəhlə əl açma!
Meydan özünüdür!..

Heç faidəbəxş olmadı tədbirlərim, heyf!
Kəşf oldu bütün aləmə təqsirlərim, heyf!
Bərəks əsər eylədi təbirlərim, heyf!
Aldatmadı bu milləti təzvirlərim, heyf!
Yıldızdakı... Yıldızdakı təmirlərim, heyf!
Həp kün-fəyəkun oldu, mənimki belə düşdü!⁴
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

¹ Qom yolgestərən oldu, mənimki belə düşdü. Ürok qan burulğanı oldu, mənimki belə düşdü. El döndü dəli oldu, mənimki belə düşdü. Tale mənə alçaq oldu mənimki belə düşdü. “Bəxt gücsüz oldu, mənimki belə düşdü”.

² Məmdəli – Məmmədəli Mirzə (1872-1925) – 1907-1909-cu illərdə İran şəhər olmuşdur.

³ Başının sevdasından öz vəziyyətimdən xəbərsiz olmuşdur. Başının sevdası mənimki başının tacından etdi. İti baltamla köküm kəsilmiş. Mən məşrutəni gözəmə maqdə iken o gözlörin işığı oldu, mənimki belə düşdü.

⁴ Yozmalarım eksino tosir etdi, heyf, bu milləti hiylələrim aldatmadı, heyf! Yıldızdakı, yıldızdakı saraylarım, heyf! Hamısı alt-üst oldu, mənimki belə düşdü (II Əbdülhəmid taxtdan salındıqdan sonra İstanbulda Yıldız sarayında saxlanan işçilərdən birinin paltarını geyib qaçarken tutulur. Şeirdə buna işaret olunur).

Sən, Məmdəli, bərk dur!
Torbaları doldur!
Xırman özünündür!..

Şeypur deyil, təbl deyil, sur çalındı,
Əks eylədi surun səsi hər qəlbə salındı,
Bir şəbdə otuz illik ümuratım alındı,⁵
Osmanlıların şahı vətəndən qovulandı,
İş döndü oyun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zə bun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli, qorxma!
Qəm çəkmə, darıxma!
Tehran özünündür!..

Sən vur işini, durma geri məkrü hiyəldən!⁶
Mən topladığım şeyləri həp qapdılardır əldən,
Bunlar keçər, amma hələ var qorxum əcəldən,
Sən qarnı yoğun bir şey idin ruzi-əzəldən⁷,
Boynun da yoğun oldu; mənimki belə düşdü!
“İqbal zə bun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən nehrəni çalxa!
Heç baxma bu xalxa!
Ayran özünündür!..

Etdim qəsəm, amma özümü səhvə sandım,
Kamil paşalar çıda edən fikrə inandım,⁸
Baxdım sənə öz əhdimi, peymanımı dandım,
İllərcə, zəmanlarca, bu gün dandığım andım,
Tarixi-qürün oldu⁹, mənimki belə düşdü!
“İqbal zə bun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli, qorxma!
Qəm çəkmə, darıxma!
Meydan özünündür!..

⁵ Bir gecədə otuz illik işlərim əlimdən çıxdı.

⁶ Məkrü hiyəl - mokr və hiylelər.

⁷ Ruzi-əzəldən - əvvəldən, ilk gündən.

⁸ Kamil paşalar düzəldən fikrə inandım. Kamil paşa II Əbdülhəmidin vaxtında vəzir-nazır olmuşdur.

⁹ Tarixi-qürün oldu - esrlər tarixi oldu.

Məzumlərin tutdu məni ahı axırda,
İncitdi xəyanətlərim allahı axırda,
Oldum Salanik qələsinə rahi axırda,
Mənfalar ara türklərin şahı axırda,
Məcburi-sükun oldu, mənimki belə düşdü!¹⁰
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Qaç, Məmdəli durma!
Çox sinənə vurma!
Məndən götür ibrət,
Sühl eylə, qudurma!
Vallah və billah,
İnsansan, inan, ah,
Fərman gedər əldən,
Saman gedər əldən,
Yalnız nə ki, Tehran,
İran gedər əldən!..

¹⁰ Axırda Salanik qalasına gedəsi oldum, axırda türklerin şahı sürgün edilmiş
arasında sakın oldu. Mənimki belə düşdü.

* * *

Vah!.. Bu imiş dərsi-üsuli-cədidi¹?!
Yox..x! Yo..x! oğul, məktəbi-üsyandı bu!
Molla deyil bundakı təlim edən!
Əlhəzər et², bir yeni şeytəndi bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Gör necə alt-üst eləyib şeyləri,
Döndərib “a-ba”ya “əlif-bey”ləri,
Bidətə³ bax, “ya” oxudur “yey”ləri,
Sanki hürufat⁴ ilə düşmandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Diqqət edib baxsan əger dərsinə -
Hər sözü təlim eləyir tərsinə;
Dəyməz o bir paslı dəmir ərsinə -
Min də desə dürçi-zərəfşandi⁵ bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Verdiyi dərsi uşağa yazdırır,
Hüccə demir, hər əməlin azdırır,
Gah oxudur, gah çıxarıb gəzdirir,
Bir demir övladı-müsəlmandı⁶ bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Bir də görürsən ki, olub heyvərə -
Əlli uşaq banladı birdən-birə,
Dərs demə, gülməli bir məsxərə!
Molla demə, məsxərəcünbandı⁷ bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

¹ Dərsi-üsuli-cədidi – yeni üsul dərsi.

² Əlhəzər et – uzaq ol.

³ Bidet – dinsizlik.

⁴ Hürufat – herflər, əlifba, burada ərəb əlifbası nəzerdə tutulur.

⁵ Dürçi-zərəfşan – qızılısaçan cavahir műcrüsü.

⁶ Övladı-müsəlman – müsəlman övladı.

⁷ Məsxərəcünban – oyunbaz, məsxərə çıxaran.

Düz yeri bir yypyumuru şey qanır,
Həm də deyir sutkada⁸ bir firlanır,
Ay dolanır, göy dayanır, gün yanır,
Kafirə bax, gör nə bədimandi⁹ bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Bundan əzəl boylə deyildi səyaq,
Dərs oxudan mollada vardı ləyaq,
Molla qoyardı başına şış papaq;
Oylə ki, bir fazili-dövrandı¹⁰ bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

İndi bütün iş dolanıb lağ-lağa,
Dərs oxdur hər başı fəslı çäga,
Etdiyi tədrisi ilan, qurbağa,
Dərs deyil, hərzəvü hədyandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Mən deyişib şiveyi-əcdadımı¹¹,
Boylə oda salmaram övladımı!
Eyləmərəm dinsiz öz əhfadımı¹²!
At çölə getsin, nə dəbistandı¹³ bu?!

Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!
Elm adına bir quru böhtandı bu!..

Nifrətə şayandı bu!
Hərzəvü hədyandı bu!
Müslimi kafir qılan
Xaneyi küfrandi¹⁴ bu!..

⁸ Sutka – bir gecə-gündüz (rus sözüdür).

⁹ Bədiman – imansız.

¹⁰ Fazili-dövran – zəmanənin en bilicisi.

¹¹ Şiveyi-əcdad – ata-baba qaydası.

¹² Əhfad – nəvələr, övladlar.

¹³ Dəbistan – məktəb.

¹⁴ Xaneyi-küfran – küfrlər evi.

Satıram

Moldayı, salmadı el dil boğaza...
Eybi yox, gərçi qoyulduq loğaza,
Yaz bu elanımı da bir kağaza,
Açmışam Reydə geniş bir mağaza:
Çox ucuz qiymətə hər şey satıram,
Ay alan!.. Məmləkəti-Rey satıram!

Mağazamda tapılır hər cürə zad:
Cami-Cəm, rəyəti-Key, təxti-Qubad;
Gərçi bazarımı etməkdə kəsad
Səy edir bir para İrani nəjad,
Leyk mən baxmayıram, hey satıram!¹
Ay alan!.. Məmləkəti-Rey satıram!

Nə gərəkdir mənə bir munca ümür
Ki, edə qəlbimi bihissü hüzur?
Babama vermədi əl “abəki-şur”,
Deyiləm naxələfү nabəşür;
Qəsri-Şirin, əsəri-Key satıram!
Ay alan!.. Məmləkəti-Rey satıram!²

İstəməm nuri, qaranlıq sevirəm,
Mülki-İrani dumanlıq sevirəm,
Boşlayıb şəhri, yabanlıq sevirəm,
Bəsdi şahlıq, dəxi xanlıq sevirəm,
Səbzəvar ilə məyamey satıram!
Ay alan!.. Məmləkəti-Rey satıram!

¹ Mağazamda hər cür şey tapılır: Cəmşid camı, Rey bayraqı, Qubad taxtı, hərçənd bazarımı bir para İran esilli olan kasad edir, ansaq mən baxmayıram, hey satıram.

² Mənə bu qədər işlər nə lazımdır ki, qəlbimi hissiz və rahatsız etsin. Naxələf və ağılsız deyiləm, Şirin qəsrini, Keyin yadigarını satıram.

Söz mənim, ev mənim, əsrar³ mənim,
İrzü namus mənim, ar mənim,
Mal mənim, məsləhəti-kar⁴ mənim,
Satıram, dövləti-Qacar⁵ mənim;

Kimə nə dəxli ki, mən şey satıram?!
Ay alan!.. Məmləkəti-Rey satıram!

Şahi-məşrutə-pənah olmaq isə,
El qoyan vəzlə şah olmaq isə,
Guş bər əmri-sipah olmaq isə,
Şah olub həmdəmi-ah olmaq isə,

Xan olub, nuş eləyib, mey satıram!⁶
Ay alan!.. Məmləkəti-Rey satıram!

³ Əsrar – sırlar.

⁴ Məsləhəti-kar – işin məsləhəti.

⁵ Dövləti-Qacar – Qacar dövləti.

⁶ Şah məşrutə quruluşuna sığınmaqdırsa, el qoyan qayda ilə şah olmaqdırsa, qulağı qoşunun əmrində olmaqdırsa, şah olub ahlarla həmdəməqdırsa, xan olub, nuş eləyib şərab satıram!

Neçin verməyir?

Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?
Gah verir filməsəl¹, gah neçin verməyir?

Gərçi bugün şah bizim başımıza sayədir,
Nami-hümayunu hər mətləbə pirayədir,
Leyk buancaq həman gördüyüümüz qayədir –
Hər səsə bir səs verir, kəndisi bimayədir,²

Yoxsuza olmaz demə - var... neçin verməyir?
Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?

Hərzə danışma, kişi, gözlə ədəb zinhar,
Şahımızı bilmə çox boylə səfahətşiar,
Əqli-səlim əhlidir büsbütün ali-Qacar,³
Verməyir, əlbəttə, bir hikməti var, sırrı var,
Yoxsa bu keyfiyyətə rah neçin verməyir?
Gah verir filməsəl, gah neçin verməyir?

Yox bu işin başqa bir hikməti ya mikməti,
Əyri otur, düz danış, vazeh edək söhbəti,
Bir kərə al boynuna, var yazığın nikbəti,⁴
Şah cəvanbəxt isə bəs nə səbəb milləti
Həftədə bir aldadır, gah neçin verməyir?
Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?
Gah verir filməsəl, gah neçin verməyir?

¹ Filməsəl – məsələn.

² Hərçənd bu gün şah bizim başımıza, kölgədir, onun mübarek adı hər mətləbin bəzəyi idir, lakin buancaq haman gördüyüümüz qayadır, hər səsə bir səs verir, ancaq özü seviyyəsizdir.

³ Şahımızı çox belə səfəhliyə adət edən bilmə, bütün Qacar nəslini sağlam ağıl sahibidir.

⁴ Əyri otur, düz danış, söhbəti aydınlaşdırıq, bir dəfə boynuna al ki, yazığın bədbəxtliyi var.

* * *

Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət həlal olsun sənə!
Bağı-şəhdə etdiyin işrət həlal olsun sənə!
Əhlinə şah olduğun dövlət həlal olsun sənə!
Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Oldun ol gündən ki, malik rütbəyi-əcdadına,
Düşmədi el qayğıından başqa bir şey yadına,
Ədlü dadə dad verdin, yetsin allah dadına,
Yaxşı bir şöhrət qazandın adına, övladına,
Getdiyin yol, tutduğun niyyət həlal olsun sənə!
Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Afərinlər doğru yollu verdiyin peymanlara,
Əhdini ifa üçün sadir olan fərمانlara,
Həftədə bir, ayda bir and içdiyin quranlara,
Aqibət hər səmtdən cəlb etdiyin mehmanlara;
Çekdiyin bu xani-biminnət həlal olsun sənə!
Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Müstəqillən hökmürəni olduğun İranına
Hankı xidmətdən saqındın ta toxunsun qanına?
İndi bir İran deyil, aləm güvənsin şanına,
Namına, namusuna, insafına, vicdanına;
Əhli-vicdan verdiyi qiymət həlal olsun sənə!
Doğrudan da Məmdəli, qeyrət həlal olsun sənə!

Altı min ildən bəri mövcud olan bir məmləkət
Görməmişdi sən kimi bir şahi-vala-mərtəbət:¹
Niyyətin saf, etiqadın pak, qəsdin məsədət,²
Millətin şad, ölkən abad, ümdə fikrin mərhəmət;
Qoyduğun tac, örtdüyün xələt həlal olsun sənə!
Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Arslanlar boynuna saldırdığın zəncirlər,
Namvərlər qətlində çəkdirdiyin şəmşirlər,
Atəşi-qəhrü qəzəblə yaxdıığın təmirlər,
Vəsfə şayandır, həqiqət, etdiyin tədbirlər,³
Ümmi-Xaqqan oğlu, bu qeyrət həlal olsun sənə!
Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

¹ Sənin kimi bir yüksək mərtəbəli şah görməmişdi.

² Niyyətin saf, etiqadın pak, məqsədin xoşbəxtliyidir.

³ Arslanların boynuna saldırdığın zəncirlər, adlı-sanlı insanları qətl etmək üçün çəkdirdiyin qılınclar, qəhr-qəzəb odları ilə yandırıldığı binalar, həqiqətən, gündəyün tədbirlər torfən layiqdir. Şah anasının oğlu, bu qeyrət sənə halal olsun.

* * *

Nədir, aya, yenə üşyanları iranlıların?
Başladı cünbüşə¹ tügyanları iranlıların,
Nəqzi-əhd eylədi əyanları iranlıların,
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Yansın iranlıların arxası, yandı ciyərim!
O yetim Məmdəlidən var yenə bir pis xəbərim;
Bələ derlər ki, qoyub təxti qaçıb tacı-sərim,
Sığınıb konsula xaqanları iranlıların,
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Əhli-İran bu qədər bişərəf olsun, nə üçün?
Düşməni-tərz-i-ümuri-sələf olsun, nə üçün?
Yeni Osmanlı kimi naxələf olsun, nə üçün?²
Bata, ya rəb, görüm İranları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Üçcə il qoymadılar təxtdə rahət yaşasın,
Bir doyunca çıxarıb kef, edib işrət yaşasın,
Ta onun sayeyi-ədlində³ bu millət yaşasın,
Olsun asudə müsəlmanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Neyləmişdi sizə, yahu, bu başıdaşdı yetim?
Ya nə vicdanə dəyər bir işə çulğasıdı yetim!?

Hərə bir hoqqa çıxardıız, karixib çasdı yetim,
Dedi, çıxsın dəxi qoy canları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Sizə öz şəninə şayəstə kərəm etmədimi?
Hökmi-məşruteyi-İranı rəqəm etmədimi?
Xətti-qurəni öpüb, yadi-qəsəm etmədimi?⁴
Niyə bəs olmadı imanları iranlıların?
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

¹ Cünbüs – qımlıdanma, hərəkətə gəlmə.

² Nə üçün İran əqli bu qədər şorofsız olsun? Nə üçün babalarının iş üsuluna düşmən olsun? Nə üçün yeni Osmanlı kimi naxələf övlad olsun?

³ Sayeyi-ədlində – ədalətinin kölgəsində.

⁴ Sizə öz şən-şərəfinə layiq kərəm etmədimi? İran məşrutesi hökmünü (fərmə-nını) yazmadımı? Qur'anın yazılışını öpüb, and içməyi yada salmadımı?

Bilmirəm andıra qalmış bu nə hürriyyət idi?
Haradan çıxdı bu söz, ya bu necə söhbət idi?
Ölkəmiz altı min ildən bəri bir cənnət idi,
İndi qan-qan deyir insanları iranlıların?
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Hələ iranlıların bir o Sipəhdarına⁵ bax!?
Bəxtiyarı elinin rütbəli Sərdarına⁶ bax!?
Bir, sən allah, buların şah ilə rəftarına bax!
Bu da əyanları, ərkanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Başına cəm eləyib hər biri bir xeyli sipah
Ki, nə var? Məmdəli, düş təxtdən, olma bize şah!
Etdilər üç günün ərzində bütün omri təbah,
Qaçdı, "ax-vay!" deyə, sultanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Bundan əvvəl bu gözəl ölkədə canlar var idi,
Yaxşı-yaxşı qocalar, adlı cəvanlar var idi,
Şahi həq zilli⁷ bilən sevgili xanlar var idi,
İndi Yefremlər⁸ olub xanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Bir də, yahu, nə gərək el qarışa şah işinə?
Göz açıb diqqət edə gah özünə, gah işinə?
Şah olan kəs olur ancaq özü agah işinə!
Yoxsa hər silsiləcünbanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Şah bilər ölkədə hər nə götürər, hər nə qoyar,
Gah cibin, gah dərisin hər kimin istərsə soyar,
Baş kəsər, ev dağıdır, can çıxarar, göz də oyar -
Min də çıxxa göye efganları iranlıların!
Becəhənnəm ki, yanır canları iranlıların
Şahın öz əbədir⁹ insanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

⁵ Sipəhdar – əvvəller Məhəmmədəli şahın tərəfdarı olan mülkədar olmuş sonra mücahidlərə başçılıq edib Tehrana hücum etmişdir.

⁶ Sərdar Əsəd – məşrutəçilərə qoşulub Məhəmmədəli şah əleyhinə mübarizə aparmışdır.

⁷ Həq zilli – Allah kölgəsi.

⁸ Yefrem xan – Qafqaz ermənilərinən olan və İran inqilabına kömək üç gedən könüllülərdən olmuşdur.

⁹ Əbd – qul, bəndə.

* * *

Ey annin ay, üzün günəş, ey qaşların kəman¹!
Ceyran gözün, qarışqa xətin, kakilin² ilan!

Alma çənən, çənəndə zənəxdan dərin quyu,
Kipriklərin qamış, dodağın bal, tənin³ kətan!

Boynun sürəhi, boy-buxunun bir uca çinar,
Əndamin ağ gümüş, yanağın qırmızı ənar⁴!

Xalın üzündə buğda, başında saçın ğürab⁵,
Qah, qah!.. Qəribə gülməlisən xaniman xərab!..

¹ Kəman – yay.

² Kakil – saç, hörük.

³ Tən – bədən.

⁴ Ənar – nar.

⁵ Ğürab – qarğıa.

Bura say!

Cəməət

Zilli-Sultan¹, bura say döydürüb aldıqlarını!
Söyüb aldıqlarını, söydürüb aldıqlarını!

Zilli - Sultan

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə² getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

Cəməət

Sən ki, Avropada idin, niyə yorta-yügürə
Cumduñ İranə, bu viranədə düşdün də girə³?
Saldın axır öz əlinlə özünü ağızibirə,
Vec bitirməz sənə, dönəmə dəxi daşə, dəmirə,
Boş danışma, bura say qapdırıb aldıqlarını!
Çapıb aldıqlarını, çapdırıb aldıqlarını!

Zilli - Sultan

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

Cəməət

Birbəbir yadına sal cümle unutduqlarını,
Millətin qanın alıb şışeyə dutduqlarını,
Qış üçün axtalayıb yayda qurutduqlarını,
Gözlərin kəllənə də çıxsa, quş udduqlarını!
Boş danışma, bura say öldürüb aldıqlarını!
Bölbüb aldıqlarını, böldürüb aldıqlarını!

¹ Zilli-Sultan – sultanın kölgəsi, Məhəmmədəli şahın atası Müzəffərəddiş şahın qardaşı idi. Məşrutə vaxtı Avropadan qayıdarkən Rəştdə İrandan çıxmasını və mülkünün müsadirə olunmasını tələb etmişlər.

² Xəta rah – səhv yol.

³ Gir – qarmaq.

Z i l l i - S u l t a n

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

C ə m a ə t

Əlli il ölkədə vurmuşdun, a zalim, işini,
Sən ki, hazır eləmişdin çiyini, bişmişini,
Təməin indi nədir ya qıcıdırısan dişini?
Aç belindən dəxi şəmsiri-müzəffərküsini⁴!
Boş danışma, bura say satdırıb aldıqlarını!
Atıb aldıqlarını, atdırıb aldıqlarını!

Z i l l i - S u l t a n

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

C ə m a ə t

Əhli-İrani uşaqdır deyə saldız beşiyə
Ki, məbada ayılıb ağlıya, durduz keşiyə,
Taki açdı gözün iranlı, soxulduz deşıyə,
İş çətinləşdi, daduş, yiğdiğini çək eşiyyə!
Boş danışma, bura say asdırıb aldıqlarını!
Basıb aldıqlarını, basdırıb aldıqlarını!

Z i l l i - S u l t a n

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

⁴ Şəmsiri-Müzəffərküs – Müzəffəri öldürən qılınc. Yəni Müzəffərəddin şahın verdiyi məşrutəni məhv edən.

Füzuliya bənzətmə

Məndə ar olsayıdı ölmək ixtiyar etməzmidim?
Abrunun noldağın bilsəydim ar etməzmidim?¹

Gər şüurum olsa idi dustü düşmən bilməyə,
Şapşalı, Fəzlüllahı işdən kənar etməzmidim?²

Anlasaydım Əsədin fikrin, Sipəhdarın işin,
Onları məqtulı-tığı-canşikar etməzmidim?³

Xaki-İranın mənə bir guşəsin versəydirler,
Kəndimi Əbdülhəmid tək bəxtiyar etməzmidim?⁴

Bilsə idim el məni axır belə müflis qovar,
Var-yoxu dərcib edib əvvəl fərar etməzmidim?⁵

Mülki-İranın düşünsəydim əlimdən getməyin,
Var ikən fürsət o mülkü tarümar etməzmidim?

Ah, ol dəm ki, Təqizadə⁶ mənə əl vermədi,
Mümkün olsayıdı başın təndən kənar etməzmidim?

Qoy desinlər, Mədəli düşdü Ades sövdasına,
Məncili versəydirler orda qərar etməzmidim?..⁷

¹ Məndə ar olsayıdı, ölməyi seçməzdimmi? Üzün suyunun nə olduğunu bilsəydim, xəcalət çəkməzdimmi?

² Dost və düşməni tanımağa şüurum olsayıdı, Şapşalı, Fəzullahı işdən kənar etməzdimmi? Şapşal Məhəmmədəli şahın mürəbbisi, əksinqılıq zamanı məsləhətçisi olmuşdur, Şeyx Fərzullah Tehran müctəhidlərindən idi.

³ Əsədin fikrini, Sipehdarın işini anlasaydım, onları can alan qılıncıla qətl etməzdimmi? Sərdar Əsəd və Sipehdar İran inqilabının mücahidlərindən, rəhbərlərindən olmuşlar.

⁴ İran torpağının bir bucağını mənə versələr, özümü Əbdülhəmid kira xoşbəxt etməzdimmi?

⁵ Elin məni belə müflis halda qovacağını bilsəydim, var-yoxu cibim doldurub qaçmazdimmi?

⁶ Təqizadə - İran Milli məclisinin məşhur natiqlərindən biri olmuşdur.

⁷ Qoy desinlər Məhəmmədəli Odessa sevdasına düşüb, Məncili məncili versəydirler, orda qərar etməzdimmi?

* * *

Vaiz, qələm əhlin niyə təhqir eləyirsən?
Ey əbri-siyəh, nuri nə təstir eləyirsən!¹

El cümlə dönüb olsa da kafir işin olmaz,
Təzvirini kim ki, duya təkfir eləyirsən!²

Lən eyləyərək qasibə məxluqu soyursan,
Fani deyərək aləmi təmir eləyirsən!³

Gördüm yuxuda bağı-behiş içrə gəzirsən,
İnsaf!.. Bunu sən necə təbir eləyirsən?⁴

Tərk eylə riyani ki, riya şirk-i-xəfidir,
İşbu sözü kəndin belə təqrir eləyirsən!⁵

Mən məkrini hiss etməyə meyl etmədim əsla,
Kəndin dili-həssasımə təsir eləyirsən!⁶

Bizdən gözünü yığ ki, sənə aldanan olmaz,
Get onları xam tovla ki, təzvir eləyirsən!⁷

¹ Ey qara bulud, işığı niyə pərdəleyirsən?

² Kim hiyləni duysa, onu küfrdə təqsirləndirirsən.

³ Özgə malını mənimseyənə lənət oxuyub xalqı soyursan, dünyaya fani deyərək onu abadlaşdırırsan.

⁴ Yuxuda gördüm ki, cənnət bağında gəzirsən, insafla de, bunu necə yoxursan!

⁵ İkiüzlülüyüünü burax, ikiüzlülük gizli kafirlikdir, bax bu sözü özün belə deyirsən!

⁶ Mən sənin məkrinə əsla meyl göstərmədim, sən özün həssas ürəyimə təsir edirsən.

⁷ Bizdən gözünü çək ki, sənə aldanan olmaz, get kimə hiylə gəlirsənə, onları xamlı və tovla.

* * *

Yaşamaq istər isək, sərf əvam olmalıyız!
Atıb insanlığı, bilmənlə həvam¹ olmalıyız!

Yaşamaq istər isək dəhrdə əmniyyət ilə,
Elmə, fənnə, üdəbayə baxalım nifrət ilə,
Uyalım fitnələrə əldəki vəhşiyət ilə,
Yatalım bəstəri-qəflətdə uzun müddət ilə;
Püxtəlikdən nə yetər, biz hələ xam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək, sərf əvam olmalıyız!

Balışa baş qoyalım, yorğanı bərdüş edəlim,
Pənbeyi-qəfləti yox, zeybəqi dərguş edəlim,
Xabi-övham görüb, seyl kimi cuş edəlim,
Qeyrətü himməti-islamı fəramuş edəlim;
Dusta mayeyi-qəm, düşmənə kam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək, sərf əvam olmalıyız!

Fikri-tədris edən əşxası kənar etməliyiz,
Hər nasıl olsa bu bidinləri zar etməliyiz,
Ölkədən bunları məcburi-fərar etməliyiz,
Tez zamanda vətəni, milləti xar etməliyiz;
Boyləcə naili-məqsudü məram olmalıyız!⁴
Yaşamaq istər isək, sərf əvam olmalıyız!

¹ Bilmənlə həvam – büsbütün həşərat.

² Dünyada əmin-amalıqdə yaşamaq istəyiriksə, elmə, fənnə, ədiblik nifrətlə baxaq. Əvvəlki vəhşiliklərlə fitnələrə uyaq, uzun müddətlə qəf lət yatağında yataq. Bişmiş olmaqdan nə çıxar, biz hələ ciy olmalıyq.

³ Balışa baş qoyub, yorğanı ciynimizə çəkək, qəflət pambığını deyil, qəlağımıza civə tökək. Vahiməli yuxular görüb, sel kimi aşib-dəsaq, islam qeyrət və himmətini unudaq. Dosta qəm mayası, düşmənin isə muraqla.

⁴ Tədris fikri edən şəxsləri kənar etməliyik. Hər necə olur-olsun bu dosizləri dərdə salmalıdır. Bunları ölkədən qaçmağa məcbur etməliyik, təzamanda milləti, vətəni xar etməliyik. Beləcə məqsəd və məramının çatmalıdır.

Başqalar çox da balonlarla edir seyri-həva,
Biz bu seyri edirik xabdə hər sübhü məsa,
Qövli-axundu unutdunmu ki, vəz etdi sana:
Dəhr fanidir, əzizim, ona uyma əbəda!

Tərki-dünya ilə firdovsə xürəm olmalıyız!⁵
Yaşamaq istər isək, sərf əvam olmalıyız!

Nə bilirsən hələ sən səhneyi-röyadə nə var?
Əhli-zahir nə qanır aləmi-mənadə nə var?!
Hər nə var – xabdə var, yoxsa bu dünyadə nə var?!
Yaxşı yat, qol-qanad aç, uç, gör o məvadə nə var?!
Həzzi-röya ilə məşğuli-mənam olmalıyız!⁶
Yaşamaq istər isək, sərf əvam olmalıyız!

Yat, dolas cənnəti-əladəki rizvanlar ilə,
Qol-boyun ol, məzələş huriyü qılmanlar ilə,
Ye, iç!.. artıq kefə bax cümlə müsəlmanlar ilə,⁷
Qoy bu dünyani bu kafırlarə şeytanlar ilə,
Biz mələklərlə uçub ali məqam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək, sərf əvam olmalıyız!

Qoy olar kəşfi-bədaye eləsin sənət ilə, ·
Paraxod, ya vaqon icad eləsin zəhmət ilə,
Biz verib pul minərik, yol gedərik rahət ilə,⁸
Nə münasib ki, rəqabət edək hər millət ilə?!
Bizə ağılıq edən əhlə qulam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək, sərf əvam olmalıyız!

⁵ Çox da ki, başqları balonlarda havada gəzir, biz hər axşam, sabah bu
gəzintini yuxuda edirik. Axundun sözünü unutdunmu ki, sənə deyirdi:
"Dünya fanidir, heç vaxt ona uyma. Dünyani tərk etməklə cənnətə doğru
getməliyik".

⁶ Sən hələ nə bilirsən ki, yuxu sehnəsində nə var? Zahir əhli olanlar nə
qanır ki, məna aləmində nə var?! Nə varsa, yuxuda var, yoxsa bu dünyadə
nə var?! Yaxşı yat, qol-qanad aç, uç gör o yerdə nə var. Röyadan
həzz alıb yuxu ilə məşğul olmalıyıq.

⁷ Yat, yüksək cənnətdəki rizvanlar ilə dolan, qol-boyun olub huri və
qılmanlar ilə məzələn. Ye, iç, müsəlmanlar ilə çoxlu kefə bax!

⁸ Qoy onlar sənət yolu ilə gözəl şeylər kəşf etsinlər, zəhmət çəkib pa-
raxod, ya vaqon icad etsinlər, biz pul verib minərik və rahatlıqla yol ge-
dənək.

* * *

Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

Qoy nə əslin, nəcabətin olsun,
Nə nəcibanə halətin olsun,
Baş-ayaq eyb içində olsan da –
Tək bu aləmdə dövlətin olsun;
Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

Olmasın fəhmin, əqlin, idrakin,
Var nə qəm, ta ki, vardır əmlakin;
Atəşi-xanəsuzi-millət ikən –
Hər kəsin səcdəgahidir xakın;¹
Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

Olmayırlar, olmasın da insafın,
Dut qanın şışə içrə əsnafın²,
Ta ki, var əldə beş buçuq quruşun –
Mötəbərsən gözündə əşrafın³;
Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

¹ Millətin evini yandıran bir atəş olduğun halda.

² Əsnaf – sənətkarlar, peşə adamları.

³ Əşraf – şərəfli adamlar.

Vermirəm a!..

Mən ölüm, Molla, bizim Xankişinin qanına bax,
Evinə, mənzilinə, mülkünə, eyvanına bax,
Puluna, alverinə, sərvətü samanına bax,
Nəfsinə, hirsinə, insafina, vicdanına bax,

Gör bu qan ilə bunun şəninə ehsan yaraşır?

Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?

Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Ac, yanıq kimsə deyildir, yeməyə var çörəyi,
Yeməyə var çörək, əmma buna dözmür ürəyi,
Həvəsi yiğmağadır, yiğmağadır hər gərəyi,
Arizusu budur: altundan olaydı dirəyi!

Gör bu niyyətlə bunun şəninə ehsan yaraşır?

Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?

Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Var sürilə qoyunu, ilxi ilə at, öküzü
Olsa da min bu qədər mal-qarası, acdı gözü
Eləyir səcdə pula, bu sözə qaildir¹ özü,
Sanma böhtan atıram, kəndi deyir işbu sözü,

Gör bu hirs ilə bunun şəninə ehsan yaraşır?

Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?

Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Qocalıb ötmədədir yetmiş, həştadı yaşı,
Yoxdur oğlu-uşağı, bir qarıdır, bir də başı,
Günbəgündən çoxalıb artmadadır mülkü, maşı,
Düz deyil arşını, ölçüsü, tərazusu, daşı;

Gör bu nəfs ilə bunun şəninə ehsan yaraşır?

Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?

Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

¹ Qail – etiraf edən, təsdiqləyən, söyləyən, inanan.

Gündə on şahı ilə cümlə ümuri dolanır,
 Bavücid in ki, dəmadəm əməli zorbalanır,²
 Başqası pul sanıyanda bunun ağızı sulanır,
 Başlayır hürməyə nəfsi, təməi qurcalanır,
 Gör bu nəfs ilə bunun şəninə ehsan yaraşır?
 Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
 Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Deyirəm ölməyini, ay kişi, bir al nəzərə,
 Övrətin, malın ilə çatmalıdır başqa ərə,
 Əl bulaşdırma, deyir, kari-qəzavü qədərə³,
 Bəlkə məndən qabaq övrət cumacaqdır səqərə⁴?!
 Gör bu niyyətlə bunun şəninə ehsan yaraşır?
 Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
 Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Deyirəm, bari bir az pul ayırdı ehsanın üçün,
 Məktəbə vəqf elə xeyrat olaraq şanın üçün;
 Söyləyir, get bu duanı oxu öz canın üçün,
 Vermərəm bir qara pul da belə hədyanın üçün!
 Gör bu qeyrətlə bunun şəninə ehsan yaraşır?
 Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
 Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Molla, bu barədə zəhmət də əgər olsa sana,
 Yaz bizim əhli-məariflərə elan ilə ta:
 Bir də, məktəb pulu ver söyləməsinlər buna ha!..
 Dün eşitdim ki, dəxi etməyəcək şərmü həya⁵,
 Apaçıq söyləyəcək: - Vermirəm a!..Vermirəm a!..
 Gör bu şərm ilə bunun şəninə ehsan yaraşır?
 Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
 Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

² Gündə on şahı ilə bütün işləri həll olunur, buna görədir ki, əməli anba an böyükür.

³ Kari-qəzavü qədər – qəza və qədərin işi.

⁴ Səqər – cəhənnəm.

⁵ Şərmü həya – abır və həya. Utanmaq və həya etmək.

Canın çıxsın

Canın çıxsın gözündən qanmayaydın!
Qanıb da hər işi odlanmayaydın!

Cəhalət rismanın qırmayaydın!
Əvamünnasdən ayrılmayaydın!¹

Sənanı, hənzəli baltək yeyəydin!
Hərifin məşrəbincə söz deyəydin!²

Bütün mövhümunu təsdiq edəydin!
Başında noxta, ardınca gedəydin!

Nə tədbir, indi iş işdən keçibdir,
Sözün dildən, ətin dişdən keçibdir!

Dəxi etmə şikayət bizdən əsla!
Get öz bəxtindən eylə indi şəkva³!

Nə üçün hüsnü qübhi anladın da?⁴
Bütün el yatmış ikən banladın da?

Öpəydin əl-ayağın cüstü çalak,
Olaydın sən dəxi bir mömini-pak!⁵

Çek indi dutduğun karın⁶ cəzasın!
Eşit hər səmtdən lənət sədasın!..

¹ Cəhalət ipini qırmayaydın, avam camaatdan ayrılmayaydın.

² Aci dərmanı, acı xiyanı bal kimi yeyəydin, hərifin xasiyyətinə uyğun söz deyəydin.

³ Şəkva (şikvə) – şikayət.

⁴ Nə üçün gözəlliyi ve çırキンliyi anladın.

⁵ Cəld və bacarıqla əl-ayağını öpəydin, sən dəxi bir pak mömin olaydın.

⁶ Kar – iş.

Yox, yazmaram!

Molla dayı, çox bərk daşır qazanın!..
Başçısısan hər yolundan azanın!
Baharından görünməyir xəzanın,
Çünki hər yerdən var neçə yazarın;
Burdan da mən xəbər yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Qismət olsa, bundan belə yazmaram,
Toxunmasa sözüm elə, yazmaram!

Yazdığımı yalan-palan qatıram,“İşan” kimi rüşvət pula yatmaram,
İmanımı Hac Kazıma satmaram,
Boşsan deyib, Fəxrini aldatmaram,
Məsləhətsə əgər yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Fürsət olsa, bundan belə yazmaram,
Girə bilsəm daşqın selə, yazmaram!

Kəbin kəssəm doşab kimi axmaram,
Göz altından Fəxri tərəf baxmaram,
“Ənkəhtünü” “təlləqtüyə” çaxmaram¹,
Hac Bədəli yandırıban yaxmaram,
Dalda gedib söyər; yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Möhlət olsa, bundan belə yazmaram,
Elə yassam, bili-bilə yazmaram!

Dövlətliyə yaltaqlanmaq bilmərəm,
Qəmli ikən yalan yerə gülmərəm,
Pristavin çəkməsini silmərəm,
Hörmətimi gözlərəm, əksilmərəm,
Mollalığa dəyər, yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Qismət olsa, bundan belə yazmaram,
Əgər poçta yassam, tələ yazmaram!

¹ “Ənkəhtünü” “təlləqtü” çaxmaram – “Nikahlayıram”ı “təlaq verirəm”. “boşayıram” a qatmaram.

Qumarbazın hədiyyəsin almaram,
Bir şübhəli pul kisəmə salmaram,
Üzə salıb gücən qonaq qalmaram,
Qonaq qalsam cibin-zadın çalmaram,
Üzmim² əldən gedər, yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Növbət olsa, bundan belə yazmaram,
Davam etsə duman, yelə yazmaram!

Eylədiyim vəzə inannam özüm,
Eldən qabaq, eybimi qannam özüm,
Qövlümə felimlə dayannam özüm,³
Pis hərəkət etsəm, utannam özüm,
Halim olar bətər, yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Hacət olsa⁴, bundan belə yazmaram!

Dalda qeybət, üzdə səna etmərəm,
Gizli söyüş, zahir dua etmərəm,
Xəlqi görcək riya-miya etmərəm,
Riya etmiş olsam, həya etmərəm
Allahımdan məgər! Yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Halət olsa, bundan belə yazmaram!
Uysam məkrə, düşsəm felə, yazmaram!
Qovlansam da evdən çölə, yazmaram!
Uyub sənə öz yolumdan azmaram!..

² Üzm - abır, həya.

³ Sözümüz arxasında işimlə dayanaram.

⁴ Hacət olsa - cəhiyac olsa.

* * *

Zahid ölməkdən qabaq məqsudinə çatmaq dilər,
Cənnətə uyqu ipiylə bir kəmənd atmaq dilər.

Etiqadınca yatar-yatmaz qucar qılmanları,
Ol səbəbdəndir nəməz üstündə də yatmaq dilər.

Əbləhin fikrincə cənnət bir Buxara şəhridir,
Beççə tək qılmanları bulduqca oynatmaq dilər.

Məqsədi sövmü səlatindən¹ bu imişkən, yazıq
Həm xudanı, həm də məxluqatı aldatmaq dilər.

Uyquda axtardığın zahirdə, ya rəb, tapmasın!
Yoxsa illik taətin biryolluğa satmaq dilər!

Rindi-rüsva gördüğün zahid görərsə, şübhəsiz,
Səbhəsin, səccadəsin zöhdilə fırlatmaq dilər.²

Küfrün iksir olduğun zahid, amandır, bilməsin,
Yoxsa bir zərrə bulub imanına qatmaq dilər!

¹ Sövmü səlat – oruc və namaz.

² Rüsva olan rindin gördüğünü zahid görərsə, şübhəsiz, təsbih və səccadəsini zöhd ilə fırlatmaq istəyər.

* * *

Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!
Qeyrətimiz bəlli bütün millətə!..

Biz qoca qafqazlı igid ərlərik,
Cümlə hünərməndlərik, nərlərik,
İş görəcək yerdə söz əzbərlərik
Aşıqikancaq quru, boş söhbətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Çırmanarıq keçməyə çay gəlməmiş,
Başlayarıq qızmağa yay gəlməmiş,
Söz verərik indi – bir ay gəlməmiş,
Asta qaçıb dürtülərik xəlvətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Cümlə cəhan yatsa da, biz yatmariq,
Qeyrəti-milliyəmizi atmariq,
Əhlimizi başqalara satmariq,
Bir quruşa, bir pula, ya bir çetə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bizdə görünməz nə fəsadü nifaq¹,
İsləmədə bir-birimizdən qoçaq,
Bax, budur islami gətirrik qabaq;
Boyləcə xidmət olunur millətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bir işə min hümmətimiz var bizim!
Bax, neçə cəmiyyətimiz var bizim!
Bunda gözəl niyyətimiz var bizim;
Ay barakallah, bu gözəl niyyətə!
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

¹ Fəsadü nifaq – araqarışdırma və ikitirəlik.

Hansi məkatib² ki, onu açmadıq?
Hansi sənaye ki, para saçmadıq?
Verdiyimiz sözdən uzaq qaçmadıq;
İşlərimiz mindi bütün surətə!..
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bax, neçə darüləcəzə, dari-elm!
Bir neçə məktəb, neçə asari-elm!..
Bizlərik, əlbəttə, xiridari-elm!³
Çatmışıq ondandı belə hörmətə!..
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bizdə nə fələ tapılır, nə gəda,
Bizdə nə sail və nə bir binəva,⁴
Bəxtəvər övladımıza mərhəba
Baş aparıb hər biri bir sənətə!..
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Etmişik ifa atalıq mehrini,
Çəkmişik övladımızın fikrini,
Ömrümüz olsa görərik bəhrini,
Onda ki, onlar uyacaq sırqətə,
Həbsdə məşğul olacaq işrətə,⁵
Fəxr edərik biz də bütün millətə!
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Ay barakallah, bu gözəl niyyətə!..

² Məkatib – məktəblər.

³ Bax, bizdə neçə əlliñər evi, elm evi, bir neçə məktəb, neçə elm əsərləri var! Əlbəttə, elm alıcıları bizlərik.

⁴ Bizdə nə fəhlə tapılırlar, nə yoxsul, bizdə nə dilənçi var, nə bir zavallı.

⁵ O vaxt ki, onlar oğurluğa uyacaqlar, həbsdə işrətə məşğul olacaqlar.

Qocalar marşı

Bir qocayam, çağ nər kimi yaşaram,
Dörd arvadı bir-birinə qoşaram,
Bir ildə üç-dördün alıb boşaram,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

Barmağımı əqiq üzük taxaram,
Saqqalıma çox-çox xına yaxaram,
Hər yerdə bir arvad görsəm baxaram,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

Oruc tutub, namazımı qılaram,
Dəsmalımı göz yaşıma bularam,
Huriləri virdimdə arzularam,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

Bir möminəm, əba, qəba bürünnəm,
Nəzərlərdə mələk kimi görünnəm,
Bir uşaqçıñ illər ilə sürünnəm,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

On yaşında uşaqların başına,
Əl çəkərəm gah gözünə, qaşına,
“Xod” verərəm gecə-gündüz maşına,¹
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

Axırətim, imanım var, dinim var,
Ariflərnən ədavətim, kinim var,
Bir xoruzam əlli yerdə hinim var,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

¹ Gecə-gündüz maşına “xod”, yəni sürət verərəm. Xod sözü rусcadır. Sunatın dilinə məqsədli şəkildə verilir.

Ürəfa marşı

İntelligentik, gəzərik naz ilə,
Ömr edərik nəşeyi-dəmsaz ilə,
Həftədə bir dilbəri-tənnaz ilə
Həmdəm olub işləri samanlıq,¹
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!

Xoşlamarıq bir para nadanları,
Şivei-nisvani-müsəlmanları,²
Neyləyirik Fatma-Tükəzbanları?!
Annaları, Sonyaları yanlarıq,
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!

Bir para biəqlü fərasət bizə
Eyləyir isnadi-qəbahət bizə,
İstəyir etsin nə nəsihət bizə,
Bir bunu qanmir ki, biz irfanlıq,³
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!

Kimsəyə yox dəxli ki, biz işrəti
Xoşlayırıq; boşlayırıq külfəti,
Guşeyi-qəstində olan ləzzəti
Xaneyi-viranda haçaq anlarıq?!⁴
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!

¹ Ürəfa marşı – arıflar marşı. Ziyalılarıq naz ilə gəzərik. Uyğun nəşə ilə ömr edərik. Hər həftə bir oynağan dilbərlə həmdəm olub işləri qaydasını xoşlamarıq.

² Bir para nadanları, müsəlman qadınlarının qaydasını xoşlamarıq.

³ Bir para ağılsız və fərasətsizlər bizə çirkin işlər aid edirlər. Nə nəşə edirlərsə, etsinlər, bir bunu qanmir ki, biz ürəfan, mərifət sahibləniyik.

⁴ Biz işrəti xoşlayırıq, ailə-uşağı xoşlamırıq, kimsəyə dəxli yoxdur. Mə manxana bucağında olan ləzzəti, xaraba evdə nə vaxt anlarıq?!

İntelligentik, bu ki, böhtan deyil,
Türki danışmaq bizə şayan deyil,
Türk dili qabili-irfan deyil,
Biz buna qail olan insanlarıq!⁵
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!

Türk qəzeti versə də əqlə ziya,
Mən onu almam əlimə mütləqa,
Çünki müsəlmanca qonuşmaq bana
Eybdır! Öz eybimizi anlarıq!
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!

Yox işimiz məcməi-islam ilə
Püxtə nasıl səhbət edər xam ilə?
Çünki klublarda sərəncam ilə
Hər gecə bir mətləbi ünvanlarıq,⁶
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!

⁵ Intelligentik bu ki, böhtan deyil, türkçə danışmaq bizə layiq deyil, türk dili marifətə qabil deyil, biz bunu etiraf edən, inanan insanlarıq.
⁶ İslam camaatı ilə işimiz yoxdur, bişkin adam çiylə necə səhbət edər?!
Çünki klublarda hər gecə bir mətləbi sərəncam ilə həll cdərik.

Pula təvəccöh¹

Nuri-çəşmanımmışan², ey pul, ya canımmışan?
İsmətim, namusum, irzim, qeyrətim, qanımmışan?
Hörmətim, fəxrim, cəlalım, şövkətim, şanımmışan?
Müshəfim, Məkkəm, Mədinəm, qibləm, ərkanımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

Keçdi ömrüm şügli-təhsilində mövqufi-məlal,
Dərdə düşdüm, bəstəri-həsrətdə qaldım xəstəhal,
Səndədir könlüm yenə etsəm cəhandan irtihal,³
Sən mənim ömrüm, həyatım, cövhərim, canımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

Ah, zalim, ah kim, oldum yolunda canfəda,
Bir doyunca qıymadım səndən alam zövqü səfa,
İndi varislər hücumavər olub yeksər sana,
Varisin, yaxud mənim mali-cibişdanımmışan?⁴
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

Eyləməz varislərim məntək səni sənduqə dərc,
Hər biri eylər səni bir növ ilə min yerdə xərc,
Restoranlarda, klublarda olarsan hərcü mərc,
Hər yetən çeynər səni, bilməm ətim, qanımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

¹ Pula təvəccöh – pula üz tutma.

² Nuri-çəşmanımmışan – gözlərimin nurusanmı?

³ Ömrüm səni toplamağa məşğul olmaqla qəm və qüssə ilə keçdi. Dərdə düşdüm, həsrət yatağında xəstə halda qaldım. Dünyadan köçsəm də, körlüm yenə səndədir.

⁴ İndi varislər tamam sənə hücumədici olublar, varisin, yoxsa mənim tibimin malışan?!

Sevdiyim, bundan belə hini-zəvalındır sənin,
İşbu vəch ilə könül cayi-məlalındır sənin,
Xatirim, qəlbim, sərim vəqfi-xəyalındır sənin,⁵
Sən məni məftun edən nazəndə cananımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

Səndən əl çəkməzdəm olsayıdı əlimdə iqtidar,
Lakin icbarən əcəl eylər məni səndən kənar,
Canım ağızından çıxınca söylərəm biixtiyar:
Nuri-çeşmanımmışan, ey pul, ya canımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

⁵ Sevdiyim, indi sənin yox olma vaxtındır, bax buna görə ürək sənin qəm-qüssə yerindir. Xatirim, qəlbim. Başım sənin xəyalına vəqf olunmuşdur.

Təşəkkür

Mollalar, taleimiz oldu əcəb yar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

O ki, məktəbləri məhv etmək idi niyyətimiz,
Yox idi əldə və lakin ona bir qüdrətimiz,
Məktəb artıqca azalmaqdə idi hörmətimiz,
O açıldıqca qapanmaqdə idi sənətimiz,
Günbəgün zaid¹ olurdu qəmimiz, möhnətimiz,
Arqadaşlar, sevinin, oldu rəva hacətimiz²!
Qəmimiz bitdi, fərəh oldu nü mudar³ bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

Missonerlər, o gözəl fikrli ərbabi-düha⁴
San-Peterburqda etmişlər əcəb bir şura
Ki, müsəlmanlar açan bunca məkatib nə rəva,
Oxudub həndəsə, təlim edələr coğrafiya,
Hikmətü heyətü tarixilə elmi-əşya,
Bu işə bizdə təhəmmül ola bilməz əsla⁵!
Çalışın, hümmət edək dəfinə zinhar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

Misyonerlər bu gözəl əmrə edərkən iqdam
Biz neçin lal oturub, eyləməyək bəhsə dəvəm?
Xassə bu elmlərin biz üləməyi-islam
Etmişik bir kərə təhsilini islamə həram,
Bunları bilməz ikən biz, niyə övladı-əvəm
Oxuyub, adəm olub, eyləsin ağazı-kələm?⁶
Şimdi fırsat var ikən görməli bir kar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

¹ Zaid – artıq, çox.

² Hacət – ehtiyac, istək.

³ Nü mudar oldu – göründü.

⁴ Ərbabi-düha – düha sahibləri.

⁵ Əsla bu işə bizdə səbr, dözüm ola bilməz.

⁶ Misyonerlər bu işə başlayarkən biz nə üçün lal oturub, mübahisəyə dəvəm etməliyik?! Xüsusən, biz islam alımları bu elmlərin əldə edilməsini bir dəfə haram etmişik. Bunları biz bilmədiyimiz halda avam camiatın övladı oxuyub adam olsun və sözə başlasın.

Misyonerlər, görüm allah sizə ehsan eləsin,
Biz kimi, sizləri də daxili-iman eləsin,
Qoymadız çünki müsəlmanları tüğyan eləsin,
Yeni məktəbləri allah özü viran eləsin!
Uçurub dam-daşını, xak ilə yeksan eləsin!
İndi qoy məktəb açanlar gedib əfəqan eləsin!..
Qalsın hər yerdə müəllimləri bikar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

Millət şərqisi

Qeyrət edib çalışdın, düşdün qabağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Hər yerde, hər məkanda hər dürlü iş qayırdın,
İslamə xidmət etdin, məzəhbələri ayırdın,
Yüzlərcə cövgə yapdın¹, minlərcə söz buyurdun,
Hər gündə bir cəmaət atdın qırğı, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Uyquda ikən aləm, əfradını² oyatdın,
Cümlə miləl içində öz şənini ucaltdın³,
Hörmətli ad qazandın, ali məqama çatdın,
Əhsən, səd əhsən, əhsən bu təmtərağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Minbəd ciddü cəhdin yoxdur bize lüzumi,
Zira ki, əsri-halın bambaşqadır rüsumi,
Məktəb sevir cəmaət, təqdis edir ülumi,
Tərcih edir vaqonu ata, ulağa, millət!⁴
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Seyr etməyə fəzanı icad olur balonlar,
Bir yandan aftamillər, bir səmtdən vağonlar,
Hər ixtiraə dair təsis olur salonlar,
Vallah, bular azıblar başdan ayağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

¹ Cövgə yapdın – dəstə düzəldin.

² Əfrad – fəndlər.

³ Bütün millətlər içində şan-şərəfini ucaltdın.

⁴ Bundan sonra səy və cəhdin bize gərəyi yoxdur, zira ki, indiki əsm qaydası bambaşqadır. Cəmaat məktəb sevir, elmi müqəddəsləşdirir, millət vaqonu atdan, ulaqdan üstün tutur.

Bunlar bütün cəhanın əsbabi-etilası,
Onlar əsiri-dünya, biz axirət fədası,
Beş gündür ömri-dünya, yoxdur onun bəqası,
Bizcə xətadır uymaq boylə məzağa, millət!⁵
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

İslam üçün gərəkməz kafirlərin şüarı,
Qoy onların ucalsın həm qəsri-zərnigarı,
Biz gözlərik fəqət bir eyvani-xüldzarı,
Ol yerdə hurilərlə dolluq otağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

⁵ Bütün bunlar dünyanın yüksəlişinin səbəbləridir. Onlar dünyanın əsiri, biz axirət fədasiyiq. Dünyanın ömrü beş gündür, onun axını yoxdur. Bizcə, belə bir ləzzətə, dada uymaq səhvdir.

Giley yaxud umu-küsü

Get-gedə, "Zənbur"¹ ağa, sən də çəşirsan deyəsən?!
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Sən düz adəmsən əgər səndə bu tədbir nədir?
Jurnalın çəkdiyin ol çalmalı təsvir nədir?
Qollarından sarılan kimdir, o zəncir nədir?
Dinmədikcə sənə sərhəddən aşırısan deyəsən?!
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Nədir ol həlqeyi-zəncirdə bir parə süvər?
Kimləri göstəriyor həlqə dərunindəkilər?
Şəkli-islamə gülən kimdir o ifritsiyər?²
Sən bu rəftar ilə bizdən uzaşırsan deyəsən?!
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Açmağa bir para əsrarı edib səyü təlaş,
Çalışırsan ki, bize təng ola ta rahi-məəş?³
Bu qədər etmə cəsarət, özünü gözlə, yavaş!..
Dəymədikcə kefinə loğalaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?⁴

Sən bu şəkl ilə bütün xəlqi oyatdin da deyək,
Bizi mənfür eləyib, bir yana qatdin da deyək,
Sənə nə xeyr olacaq bizləri atdin da deyək?
Boş yerə boylə bizimlə dalaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

¹ "Zənbur" – 1909-1910-cu illərdə Bakıda nəşr olunan həftəlik satira jurnalı idi.

² O zəncirin həlqəsində olan bir para şəkillər nədir? Həlqənin içindəkilər kimləri göstərir. Müsəlmanın şəklinə gülən o ifrit sıfətli kimdir?

³ Bir para sirləri açmaq üçün səy və cəhd edirsən, çalışırsan ki, biza dəlanışlı yolu dar olsun.

⁴ Adətə, qanun-qaydaya, ənənəyə sataşırsan, deyəsən.

Məzhəkə jurnalın əvvəl bizə, ibrətdi, dedin,
Bir para şəxsə sataşdın, bu nəsihətdi, dedin,
Bizi qatdın işə, bir növ zərafətdi, dedin,
İndi amma dəxi ciddən savaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

Şəxsi-islamın əgər biz qolunu bağlamışıq –
Nə günah eyləmişik? Millət üçün ağlamışıq...
Hifz edib məzhəbi, şeytanı yaxıb dağlamışıq!

Bizi görməkdə müqəssir, dolaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

Biz əgər olmasaq, islamə nigəhban⁵ kim olar?
Beş gün ötməz ki, bu bağın gülü reyhanı solar,
İxtiraati-şəniə bütün islamə dolar,⁶
Leyk sən anlamayıb işdə çəşırsan deyəsən?!
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Asta-asta dəbərib, qurdalaşırsan deyəsən?!
Bəz əfsanəçilərlə yanaşırsan deyəsən?!
Büsbütün məfsədələrlə⁷ bulaşırsan deyəsən?!

A balam, eybini qan!
Bir həya eylə, utan!
Yoxsa təkfir edərik,
Lapca rüsva olusan!..

⁵ Nigəhban – keşikçi.

⁶ Bütün zərərli ixtiralar islam aləminə dolar.

⁷ Məfsədə – fitnə-fəsad.

* * *

Altmış illik ömrüm oldu səndə bərbad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Zənn edirdim mən bütün aləmdə İrandan səva,
Bir fərəhabad yer yoxdur o samandan səva,
Övrət olmaz hüsndə Fatma, Tükəzbandan səva,
Var imiş Rusiyədə min-min pərizad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Ey vətən, huri görürdüm səndəki övrətləri,
Derdim ol hurilərin sənsən yəqin cənnətləri,
İndi heyranam baxıb gördükcə bu ləbətləri¹,
Hər birində başqa ləzzət, başqa bir dad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Haliya Bakudəyəm, Baku demə bir xüldzar,
Xassə dərya sahili: bir ləbətistani-tatar,
Hər tərəf ağ-çağ madamlar, bir-birindən gülüzər²,
Türfə dilbər, töhfə bir şey, yaxşı bir zad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Min mənimtək kablayı bir Sonyanın dildadəsi,
Min mənimtək pakdin bir rumkanın iftadəsi,
Min mənimtək möminin bilməm nolub səccadəsi³,
Bəndəlik qeydin qırıb, olmuşdur azad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

¹ Ləbət – gözəl qız, kukla, oyuncaq.

² İndi Bakıdayam, Bakı demə bir cənnət, bir gözəllər məskəni, xüsusə dərya sahili, bir tatar gözəlləri yurdu. Hər yan ağ-çağ madamlar, bərindən gülüzlü.

³ Min mənim kimi kərbəlayı bir Sonyanın aşiqi, min mənim kimi tanınlı adam bir rumkanın, bir qədəhin düşkünü, min mənim tək mömən səccadəsi bilmirəm nə olub?

Bəş deyil, on bəş deyil, hər yan baxırsan, – var madam:
Ev madam, mənzil madam, balqon madam, talvar madam,
Sirk madam, qastin madam, passaj madam, bulvar madam,
Müxtəsər, əqlim çəşib, ey dad-bidad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Gərci İrandan çıxarkən başqa idi niyyətim,
Niyətim kəsb idi, vardı kəsbi-karə qeyrətim,
Qeyrətim razı deyildi, ac dolansın külfətim;⁴

Yox gözümdə indi nə külfət, nə övlad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Bəs ki, artır bunları gördükcə hər dəm rəğbətim,
Rəğbətim artırsa da, lakin qavışmır həsrətim,
Həsrətim bir şeyyədir, ancaq düzəlmir halətim!

Halətim təskini-nəfsə qılmır imdad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Qorxudurdu çıxmamışkən ölkədən qürbət məni,
Çulgayıbmış qəflətimdən vəhşətü dəhşət məni,
İndi bu gördükərimdən mat edib heyrət məni,
Özlüyümdən çıxmışam, əfsus!.. fəryad!.. Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Tazədən bərgəst edib bir də cəvan olsaydım, ah!
Şıq geyimli bir cəvani-xoşnişan olsaydım, ah!
Bu pərilərlə doyanca həmzəban olsaydım, ah!

Dəhrdə bəş gün yaşardım xürrəmü şad, Ərdəbil!⁵
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

⁴ Niyyətin, məqsədin bir qazanc əldə etmək idi, işləyib qazanımağa qeyrətim var idi, qeyrətim razı deyildi ki, ailəm-uşağım ac dolansın.

⁵ Tazədən qayıdır bir də cəvan olsaydım, ah! Şıq geyimli, xoş görkəmli bir cəvan olsaydım, ah! Bu pərilərlə doyunca səhbət etsəydim, ah! Dün-yada bəş gün şad və sevinc içinde yaşayardım, Ərdəbil!

* * *

Ey vay ki, heysiyyəti-millət¹ götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Yetməzdi bu kim, millətin əhrarı ayıldı,
Arif denilən bəzi füsunkarı ayıldı,
Məcmuə yazan bir para biarı ayıldı,
Şair ləqəbində neçə idbarı ayıldı,
Yəni ki, bu əsrin bütün əşrəri ayıldı,
Derdim, bəcəhənnəm, elin əfkəri ayıldı,
Torpaq başıma, indi də tüccarı ayıldı!²
Hər bir işə əl qatdı, mürüvvət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Var idi bu millətdə qabaq bir gözəl adət:
Bir şəxsi-müsəlman eləyən vəqtdə rihlət,
Meyyit hələ bəstərdə uzansın deyə rahət,
Qüsl etmədən əvvəl olunurdu ona hörmət,
Yüzlərcə edərdik ona sıparə tilavət,
Hər cüzvdə bir rublə çatardı bizə ücrət,
Bir hörmət idi bu bizə, həm meyyitə nisbat;
Heyfa ki, əvaxirdə bu hörmət götürüldü!³
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

¹ Heysiyyəti-millət – Millətin ləyaqət və mənliyi.

² Bu yetməzdi ki, millətin azadlıqseverləri ayıldı, arif deyilən bəzi əfsəcuları ayıldı, jurnal yazan bir para arsızları ayıldı, şair ləqəbli bir əbədbəxt ayıldı, yəni bu əsrin bütün yaramazları ayıldı, deyirdim, cənəmə ki, elin düşüncəsi ayıldı, başıma torpaq, indi də tacirləri ayıldı.

³ Müsəlman bir şəxs ölen zaman, meyit hələ yataqda rahat uzansın dey yuyulmazdan-qüsl edilməzdən əvvəl ona hörmət olunurdu. Quranın cüzbündən hər biri avazla oxunurdu. Hər cüzvdə bizə bir rüblə (məzəzəhmət haqqı) çatardı. Bu, həm bizə hörmət idi, həm də meyitə. Hayflı axırlarda bu hörmət götürüldü.

Tacirlərin indi dəyişib tiynəti yekca
Duymuşlar olar bizdəki niyyətləri guya,⁴
Ehsanlar olub tərk, qazanlar sönüb, ey va!..
Nə molla payı var, nə qonaqlıq, nə müsəmma,
Bışmir tapının bir tikə halvası da hətta,
Hər fənn ediriksə işimiz tutmayır əsla,
Ax!.. Ax!.. O keçən günlərimiz noldu, xudaya?!
Küfran elədik sanki bu nemət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Kim getsə idi Həccə və ya Kərbübəlayə,
Züvvər idi əvvəlcə o biz əhli-duayə,
Mail o duayə, vəli biz simü tilayə,
Görcək onu ünvan edərək bir neçə ayə,
Derdik ki, gərək pak ola həmyandakı mayə,
Bir xeyrli əmr idi bu biz mollarımayə,
Heyfa ki, baxılmır dəxi nəleynə, əsayə,⁵
Birləşdi hamı, sidqü sədaqət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Şadəm gələcək günlərimiz keçsə bu nisbət,
Qorxum bu ki, gündən-günə bədər ola halət,
Bir gün gələ bidar ola bilcümlə cəmaət,
Təzviri ibadətdən edə fərq bu millət,⁶
Meydanə çıxa bizdəki hər dürlü xəyanət,
Nə töhfə gələ bizlərə, nə nəzr, nə rüşvət,
Hörmət yerinə el bize izhar edə nifrət,
Hətta deyələr: – Molla, ziyaşət götürüldü!
Dolma və tərək, firmivü şərbət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

⁴ İdi tacirlərin xaciyyəti bütün dəyişib, sanki onlar bizlərdəki niyyətləri
duymuşlar.

⁵ Hər kim Həssə və ya Kərbəlaya getsə idi, əvvəlcə o bizim kimi dua
əhlina ziyarətçi olardı. O, duaya aşiq idi, biz isə qızıl-gümüşə. Onu gö-
rüb bir neçə ayə ünvanlayaraq deyirdik ki, gərək cibdəki maya təmiz ola.
Biz özünü molla göstərənlərə bu xeyirli bir iş idi.

⁶ Galəcək günlərimiz bu cür keçsə, şadəm, qorxuram ki, vəziyyət gün-
deş-günə daha pis olar. Bir gün gələ ki, bütün camaat ayıla, bu millət
bıyla ibadətdən ayrı...

Əhvalpürsanlıq yaxud qonuşma

- Nə xəbər var, məşədi?
- Sağlığın!
- Az-çox da yenə?
- Qəzet almış Hacı Əhməd də...
- Pah! Oğlan, nəmənə? Sən özün gördün alanda?
- Belə nəql eylədilər!..
- Dəxi kim qaldı, xudaya, bu vilayətdə mənə?!
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Dəxi bir başqa xəbər?
- Hac Cəfərin oğlu Veli
Qoyub uşqolaya oğlun...
- O qurumsaq da?
- Bəli!
- Sənə kim nəql elədi bu sözü?
- Bilməm kim idi.
- Oylə isə ona da min kərə lənət deməli!..
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Dəxi bir başqa xəbər yoxmu?
- Tanırsan Qəfəri?
- Nə Qəfər? Hansı Qəfər?
- Mirzə Mənafin pədəri¹!
- Tanıram!
- Dün o da bir şübhəli kəslə danışıb...
- Kim deyirdi?
- Yedici Xansənəm arvadın əri.
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Yenə bir başqa xəbər varmı?
- Bizim qonşu Kərim...
- A... A... A?..
- Bəli, hə.. hə..!

¹ Belə isə o məlunun da işi haramzadılıqdır.

² Pədər – ata.

- O nə qayrib, de görüm?
- "Molla Nəsrəddin" alıb, həm özü həm oğlu oxur.
- El bütün kafir imiş ölkədə, yoxmuş xəbərim!
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Mənə bir boylə xəbər çatdı: Səməd dam-daşını
Satıb, onversetə göndərmək üçün qardaşını...
- Bu xəbər doğrudur, ancaq bunu da bilməlisiz:
Özü də çəkmə geyib, saç da qoyubdur başına...
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Bir belə söz də deyirlər ki, sizin Kalba Aşır
Yeni məktəbcilər ilə gecə-gündüz yanaşır?!
- Bəli, düzdür bu dəxi!..
- Heyf, o dövlətdən ona!..
Dövlət azdırı onu, dini-xudadan uzaşır...
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Doğrudurmu ki, Bədəl də qoyub ağzın yabana,
Danışır bir para sözlər ki, dəyir rövzəxana?
- Bəli, qurbanın olum, lap o çıxıb məzhəbdən!
- Görməyirsənmi şışib boynu, dönüb bir qabana?!
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- O qurumsaq Cəbi də gözləməyir hörmətimi,
Burda-orda, belə derlər ki, edir qiybatımı...
- Bəli, hətta bu işin üstə onun arvadına söymüşəm!
- Borcun odur, gözləmisən qeyrətimi...
Mən də hər daim ona yağıdıraram lənətimi,
Başlayıb dəvətimi, ərz edib hacətimi,
Vəqfi-nifrin edərəm hər günümü, saətimi,³
Deyərəm xəlqə: bu bidinin işi qullabıdır,
Siz də lənət oxuyun, çünki bu məlun babıdır!..

³ Dəvətimi başlayıb, cətiyacımı bildirərəm və günümü-saatımı nifrinə həsr edərəm...

Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!
Vaqqıldama bayquş kimi, idbar¹ dilənçi!

Bu məclisimiz məclisi-ehsandır əgərçi,
Düzdüklərimiz neməti-əlvandır əgərçi,
Ehsan füqəra kəslərə şayandır əgərçi,
Bir adəti-ırsiyyə dəxi var, dilənçi!²
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Dövlətliləriz, məqsədimiz eyşü səfadır,
Mehmanlarımız büsbütün ərbabi-qinadır,
Kökdür, yekədir, boynuyoğundur, nücəbadır,
Bəydir, ağıdır, ağızı dualı üləmadır,³
Bışmişlərimiz min cürə ləzzətli qıdadır,
Dikmə gözünü mətbəxə, biar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Dəxi bizə nə boşda qalıb dəsti-süalin⁴?!
Yainki acıdan mələşir əhlin, əyalın?!
Bax, bax, necə çirkindir o mənhus cəmalın!
Hax-tüf üzünə, surəti murdar, dilənçi
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Dövlətli neçin sərf edib öz bəzlü səxasın,
Əyanı qoyub, doydura şəhrin füqərasın?
Töksün görüm allah üzünün şərmü həyasın!
Əl çək yaxamızdan, itil, idbar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

¹ İdbar – bədbəxt.

² Hərçənd, bu məclisimiz ehsan məclisidir, hərçənd düzdüklərimiz əhə nemətlərdir, hərçənd ehsan yoxsullara layiqdir, dilənçi, bir irsi adət də və!

³ Dövlətlilik, məqsədimiz eyş və səfadır, qonaqlarımız hamısı var-dület sahibləridir, kökdür, yekədir, boynuyoğundur, nəciblər təbəqəsindədir, bəy, ağıdır, ağızı dualı alımlərdir.

⁴ Dəsti-sual – istəyən əl.

Bir dəfə fəqir olduğunu anla da, zinhar,
Dövlətlilərin bişmişinə olma həvəskar,
Yoxsa yeməyə bir zadın, öl, canını qurtar!
Etmə bu qədər bizlərə azar, dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Fəqr əhli qənilərlə mülaqat edə bilməz,
Dövlətliyə insanlığın isbat edə bilməz,
Dövlətli fəqir ilə müsavat edə bilməz,⁵
Nöqsan gətirər şəninə bu kar, dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

⁵Dövlətli yoxsulla bərabər ola bilməz.

* * *

Vəz etdiyin inandı, sən amma inanmadın!
Ya liləcəb, məgər yorulub bir usanmadın?!

Yatdıqca xabi-qəflət¹ ilə millətin sənin,
Vəqf oldu layla söyləməyə xidmətin sənin,
Hər gün genəldi daireyi-hörmətin sənin,
El uğradıqca fəqrə, şışib sərvətin sənin,
Millət arıqladıqca kökəldi ətin sənin!

Rüşvət həramdır, dedin, aldin, utanmadın!
Mali-yetimə – od – deyə uddun da, yanmadın!

Qəssabxanəni bizə darüləman² dedin,
Doğru libansına bürünüb, min yalan dedin,
Olduqca müştəbih³: "Qələt etmə, inan!" – dedin,
Kim yaxşı söylədisə, ona min yaman dedin,
Qeyzə gəlib bərəldi gözün, ləntəran dedin;
Bir vəqt olar tanır, səni hər kimsə qanmadın!
Bu məhz bir söz idi – həqiqətdi sanmadın!

Fəssad olub da milləti daim damarladın,
Hər kəs əlindəkin yerə atdı, qamarladın,
Cifə⁴ dedikcə mali-cəhanı toparladın,
Fani dedikcə mülkə, – imarət hamarladın,
Sərrişteyi-mədaxili möhkəm yumarladın,
Rüşvət həramdır, dedin, aldin, utanmadın!
Vəz etdiyin inandı, sən amma inanmadın!

¹ Xabi-qəflət – qəflət yuxusu.

² Darüləman – aman evi.

³ Müştəbih – şübhəli olan, aydın olmayan.

⁴ Cifə – leş, cəmdək.

Qövli-sərih ikən, əcəba, "mən kefər" sözü,
Etməkdəsən bəhaneyi-təkfir hər sözü,
Zənnim budur ki, ortada gər olsa zər sözü,
Hərgiz danışmasan belə alçaq, hədər sözü,
Vicdanə, abruyə, həyayə dəyər sözü,
Bir vəqt olar tanır səni hər kimsə qanmadın!
Ya liləcəb⁵, məgər yorulub bir usanmadın?!

Cildi qənəmdə⁶ oldun, əcəb gürgi-canşikar,
Nəfsin susub, yorulmayaraq oldu töməxar,
Hiylən duyuldu şimdi, sənə olmaz etibar,
Əsrari-müxtəfilərin olduqca aşikar –
Qalsın deyə səhayifi-dəftərdə yadigar –
Bir vəqt olar tanır səni hər kimsə qanmadın!
Ya liləcəb, məgər yorulub bir usanmadın?!

⁵ Ya liləcəb – cy təəccüblü olan!

⁶ Qoyun cildində.

* * *

Bir bölük boşboğazıq, heyvərəlik adətimiz,
Doludur lənət ilə, qeybət ilə söhbətimiz,
Oxumaqdan payımız yox, yazıdan qismətimiz,
Bu əvamlıqla belə hər sözü təfsir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Hər sözə çulğaşarıq, hər bir işi qurdalarıq,
Harda bir nur görürsək, ona qarşı olarıq,
Bəzinə diş qıcıdır, bəzinə quyruq bularıq,
Bizə hər kəs çörək atsa, onu təqdir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Deyilik naşı bu işdə, - ağarıbdır yalımız,
Bilirik dini-müsəlmani bu gün öz malımız,
Üzüqırkıq deyilik, - bir şələdir saqqalımız,
Tərpədib xeyrə onu, aləti-təzvir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Gedərik məscidə hər gün, qılarıq onda nəmaz,
Xüşkə möminlik edib, başlayarıq razü niyaz,
Məscid olsun, - alarıq satsa çocuqlar bizə naz,
Bu uşaqbazlığı biz zöhd ilə təstir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Danışib-söyləşərik hər necə ünvan olsun,
İftira, ləğv, əbəs, hərzəvü hədyan olsun,
Hər kəsə bağlayarıq hər cürə böhtan olsun,
Qoy bizim din evimiz olsa da viran, olsun,
Güç verib zikrə, cinan qəsrini təmir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

¹ Təfsir edərik – şərh edərik.

² Təkfir edərik – kafir adlandırıraq.

³ Aləti təzvir edərik – hiylə aləti edərik.

⁴ Təstir edərik – pərdələyərik, üstünü örterik.

Möminik, keflənərik arzuyi-cənnət ilə,
Oxumuşlar adını yad edərik lənət ilə,
Düşmənik elm ilə, insaf ilə, hüttiyət ilə,

Biz bu əfsanələri cəhl ilə tənfir edərik⁵!

Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Ölkəni seyr edərək hər cürə insan görürük,
Ancaq öz nəfsimizi pak müsəlman görürük,
Bu xəyal ilə yatıb huriyü qılman görürük,

Xabi-sadiq deyə bu haləti təbir edərik!⁶

Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

⁵ Tənfir edərik – nifratımızı bildirərik.

⁶ Bu vəziyyəti doğru yuxudur, deyə yozanıq.

Oxutmuram, əl çəkin!

Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Gərçi bu bədbəxt özü elmə həvəskardır,
Kəsbi-kəmal etməyə səyi dəxi vardır,
Məncə bu işlər bütün şiveyi-küffardır,¹
Dinə zərərdir, zərər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Bəs ki, uşaqdır hələ, yaxşı-yaman sanmayırlar,
Elmin əbəs olduğun anlamayırlar, qanmayırlar,
Sair uşaqlar kimi hər sözə aldanmayırlar,
Eyləyir ömrün hədər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Eyləmərəm rəhm onun gözdən axan yaşına,
Baxsın özündən böyük öz qoçu qardaşına,
Ölsə də verməm riza şapqa qoya başına,
Kafir ola bir nəfər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Uşaq mənimdir, baba, dəxli nədir sizlərə?
Kim sizi qəyyum edib hökm edəsiz bizlərə?
Yatmaram əsla belə dinə dəyər sözlərə!
Bir kərə qan, müxtəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Qoysanız öz oğlumu mən salım öz halimə,
Sənətimi öyrədib, uydurum əhvalimə,
Dün bu oxutmaq sözün ərz elədim alimə,
Söylədi, “haza kəfər...”², oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

¹ Nərçənd, bu bədbəxt özü elmə həvəslidir, ağıl-kamal əldə etməyə əsli də var. Məncə, bütün bu işlər kafırlərin qaydasıdır.

² “Haza kəfər...” – “Bu küfrdir!”

Bəsdi, cəhənnəm olun, bunca ki, aldatmısız,
İndi beş ildir tamam dinimə əl qatmısız,
Sevgili övladımı kafirə oxşatmısız,
Duydum işin sərbəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Satmaram öz əqlimi siz kimi laməzhəbə³,
Raziyam oğlum gedə qəbrə, - nə ki məktəbə!
Məktəb adın çəkməyin, - mələbədir, mələbə⁴!..
Əlhəzər, ondan həzər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Bəsdir o bildikləri, kaş onu da bilməsə!
Canıma olsun fəda bir də üzü gülməsə!
Ta ki, o zehnindəki fikrləri silməsə,
Sanma ola bəxtəvər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Fikrimi verməm əbəs siz kimi nadanlara,
Sövq edəsiz oğlumu bir para hədyanlara,
Çünki xəyanətçisiz cümlə müsəlmanlara,
Mənzilinizdir səqər⁵, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Dinə zərərdir, zərər, oxunturam, əl çəkin!

³ Laməzhəb – məzhəbsiz.

⁴ Mələbə – oyun yeri.

⁵ Səqər – cəhənnəm.

Asudəlik bu saət yerdən göyə cəhanda

“Dil mırəvəd zidəstəm, sahib dilan xudara,
Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara!”¹

Asudəlik bu saət yerdən göyə cəhanda
Var isə vardırancaq İranda hər məkanda:
Təbrizdə, Sərabda, Xalxalda, Xançobanda,
Qeyrətli Şahsevəndə, hər anda, hər zəmanda,
Lorlarda, Şıx-gözəldə, Keşkanda, İsfəhanda,
Tehranda, əncüməndə, kabnetdə, parlamanda,
İşlər bütün həqiqət, sözlər bütün güvara,
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

Dalma təfəkküratə, qare ki, işbu halət –
Ya kimlərin gücündən İranda etdir nəşət?
Əlyövm hər tərəfdən çarpir gözə şikayət,
Hər kəsdə vəcdü şadi, hər yerdə əmnü rahət,
Əhvali-daxiliyyə bilxeyrү vəssəlamət,
Dadü sitəddə rövnəq, şirkətlə hər ticarət,
Xoşdil bütün cəmaət, razi bütün rəiyət,
Asudə hali-millət, dair ümuri-dövlət,
Nəzmü nəsəq mühəyya, ləşkər bütün səfara,
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara.”²

Zənn etmə hazırlanın səyilə bimühaba
Bu rütbə etilalıq beş gündə oldu bərpa!..

¹ “Ürək əlimdən gedir, ey ürək sahibləri, allah xatirinə! Təəssüf ki, gizli sırr aşkar olacaqdır”.

² Oxucu, fikirlərə dalma ki, bu vəziyyət kimlərin gücü ilə meydana çıxır. Bu gün hər yandan şikayət göze çarpir, hər kəsdə vəcd və şadlıq, hər yerdə əmin-amanlıq və rahatlıqdır. Daxili vəziyyət xeyir və salandır içindədir. Almaq və verməkdə yoxsulluq, hər ticarət qarşıqlıdır. Bütün camaatın ürəyi şad, bütün cəmiyyət razıdır. Millətin hali asudə, dövlət işləri dövr etməkdədir. Nizam-intizam və qayda hazır, qoşun tamam və gədədir. “Dərda bax ki, gizli sırr aşkar olacaqdır”.

Yox, yox, xəta edirsən, haşa və süməmə haşa!
Gərçi bular da az-çox bir iş görübələr, amma
Keçmiş binayi-xeyrin asarıdır həmana,
Qaib müdəbbirənin tədbiridir ki, hala
Etdikləri sədaqət bir-bir olur da peyda,
Açıqları bulaqlar cari olur sərapa,³

“Hətəssəbhə, həyyu ya eyyühəssükara!”

“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

Bunlar əbəsmi, yahu, məlulə yoxmu illət?
Hümmətsizin olurmu bunca müvəffəqiyət?!
İran səadətində çoxlar edirdi xidmət,
Çoxlar bu məmləkətdə göstərdi səyü qeyrət...
Zoncumlə Nasırəddin, – həqq eyləsin də rəhmət!
Hər beşdə-üçdə etdi hər səmtə bir səyahət,
Hər bir səyahətində seltək axıtdı sərvət,
Yüksəldi ərşə qarşı xaki-diyari-Dara...⁴
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

İştə bunun üçündür iranlı bilməsərrət,
Dünyalarə axışdı, olduqca gördü izzət
Her şəhri qıl tamaşa, hər səmtə eylə diqqət:
Məşriqdə minlər ilə, məğribdə bilizafət,
Türkiyyədə ziyadə, Rusiyyədə nəhayət,
Çində, Xətadə... Bəh-bəh!.. Həp aşinayı-qürbət!
Hər sudə bittəkəssür, hər kudə bizziyadət,

³ Zənn etmə ki, indikilərin səyi ilə çalışmadan bu dərəcədə yüksəliş beş gündə bərpa oldu. Yox, yox, səhv edirsən, haşa və yenə haşa! Hərçənd bunlar da bir iş görübələr, ancaq bunlar keçmiş xeyir binasının təsirləridir. Ölüb getmiş tədbir tökənlərin tədbiridir ki, indi etdikləri sədaqət bir-bir peyda olur. Başdan-başa açıqları bulaqlar axır.

⁴ Ey allah, bunlar əbəsdirmi, şikəstliyə bir səbəb yoxdurmu? Çalışmadan bu qədər uğur qazanılırmı? İranın xoşbəxtliyi üçün çoxları xidmət edirdi, çoxları bu ölkədə səy və qeyrət göstərdi, o cümlədən Nazırəddin, allah rəhmət etsin, hər beşdə, üçdə, hər yana səfər etdi, hər bir səfərində sel kimi sərvət axıtdı. Dara ölkəsinin torpağı göye doğru yüksəldi...

İranlıdır görürsən, amma nə şanlı röyət!
Amma nə datlı didar, amma nə xoş qiyafət!
Hər şəxsə zahir ikən yox ərzi-halə hacət...
Tərif üçün və bir də yoxdur dilimdə yara,⁵
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

Ha, indi də Əhəd xan, ol mənbəi-ədalət,
“Abadiye” vətənçin minbabı tabeiyət,
Nasirtək etmək ister isbatı qədri-millət,
Bol-bol səyahətindən məqsudu məhz ibrət,
Cudü səxavətindən mən eyləməm hekayət...
Qoy madmazellər etsin tərifini, nəhayət,
İrana bənzər olsun qoy-səfheyi-Buxara!⁶
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

⁵ Məhz buna görədir ki, iranlı sevinclə dünyaya axışdı, olduqca hörmətizət gördü. Hər şəhəri göz, hər yana diqqət elə, Şərqdə minlərlə, Qəbədə həddən artıq. Türkiyədə çox, Rusiyada həddən çox, Çində, Xəzəndə bəh-bəh, hamısı qurbanlı tanış. Hər yanda artıqlaması ilə, hər yerdə çəlugu ilə. Görürsən, iranlıdır, ancaq nə şanlı görüş, ancaq nə dadlı qonşuma, ancaq nə qədər xoş görkəm! Hər şəxsə aydın olduğu üçün vəziyyət bildirməyə nə ehtiyac var! Bir də tərif üçün dilimdə güc yoxdur.

⁶ Ha, indi də Əhəd xan (Buxara əmiri idi), o ədalət mənbəyi, vətənə azadlığı üçün tabe olma qapısı açır, Nasir kimi (Nasirəddin şah kimi) millətin qədir-qiyəmətini isbat etmək istəyir. Bol-bol səfərlərindən məqsədi ancaq ibrət almaqdır. Mən səxavət və əliaçıqlığından danışmiram, qoy onun tərifini axır madmazellər etsinlər. Buxara sahəsi də qoy İran bənzər olsun.

* * *

Bəlayi-fəqr¹ düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!
Üzün oldisə ger küləfət yanında qarə, səbr eylə!

Əsiri-qeydi-fəqr oldun, yazıq təslimi-hirman ol!
Çalışma, bir işə getmə, fəqət məyusü nalan ol!
Qəzaya çarə yox, giryən ol, üryan ol, pərişan ol!
Səbur ol, şakir ol, yəni müsəlman ol, müsəlman ol!

Çatar öz rizqi-məqsumun, dolan avarə, səbr eylə!²
Bəlayi-fəqr düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Məaşın ta ki, təng oldu, ənis ol dərdü möhnətlə!
Boş ol, süst ol, ümidin qət qıl, yar ol ətalətlə!
Bunu təqdirə nisbət ver, yaşa daim rəzalətlə!
Həvadə seyr edən insanə baxma çəsmi-qeyrətlə!
Burax kəsbi, unut səyi, yapışma karə, səbr eylə!³
Bəlayi-fəqr düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Yetərkən zalimin zülmü sənə, dövri-qəzadən bil!
Çatarkən amirin zəcri, onu seyri-səmadən bil!
Özün öz əczinə bais olurkən, masəvadən bil!
Bu məşumiyyəti biganədən gör, aşinadən bil!⁴
Əzil, pamal ol, axtarma buna bir çarə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqr düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

¹ Bəlayi-fəqr – yoxsulluq bələsi.

² Yoxsulluq zəncirinə əsir oldun, yazıq, məhrumluğa təslim ol, döz. Çalışma, bir işə getmə, ancaq məyus ve ağlar ol. Qəzaya çarə yoxdur, ağlar ol, çılpaq ol, dərdli ol. Səbirlər ol, şükür elə, yəni müsəlman ol, müsəlman ol, müsəlman ol! Sənə ayrılmış ruzin çatar, avara dolan, səbr et.

³ Dolanışığın dar olsa, dərd və möhnətlə yoldaş ol, boş ol, süst ol, ümidi kəs, ətalətlə dost ol, bunu qədərin işi hesab et, həmişə alçaq vəziyyətdə yaşa. Qeyrət gözü ilə göydə gəzən insana baxma, işləyib qazanmağı burax, səyi unut, işə yapışma, səbr et.

⁴ Zalimin zülmü yetərkən, bunu qəzanın dövr etməsindən bil, əmr edənlərin tezyiqini görəndə, bunu səmanın hərəkətindən bil, özün öz acizliyinə bais olduğunu halda, bunu allahdan bil. Bu uğursuzluğu özgədən gör, dostdan bil.

Əgər çox təngdil olsan bu işdən, qıl fəğan, ağla!
Girişmə başqa bir tədbirə, ancaq hər zaman ağla!
Bütün dünyadan el çək, aşkar ağla, nihan ağla!
Qapansın gözlərin, fikrin, düşünmə, görmə, yan, ağla!

Tüpür namusa, baxma nəngə, gəlmə arə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Feqət bir iş də görmək istər isən, gör müsəlməntək!
Təhəmməl cılə cövri-mülkədarə, işlə heyvantək!
Çalış, ək, biç, aparsın bəy, evin qalsın dəyirməntək!
Ayılma, haqqını qanma, xəbərdar olma insantək!⁵

Darılma, incimə, tab eylə hər azarə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr cılə!

Və gər az-çox var isə qeyrətin, kafırlərə baxma!
Bir asan kəsbə məşğul olmaq ilə dindən çıxma!
Uşaqlarçın çörək çıxsın deyə, ha din evin yixma!
Vəbalın boynuma, get fələlik et, qəlbini sıxma!

Sənə iş sahibi pul verməsə, yan narə⁶, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Və yaxud gər əsər varsa canında zurü qüvvətdən,
Qolun güclü, üzün qansız, dilin xalisə rəhmətdən,
Qutar bir dəfəlik dərdü ələmdən, bari-möhnətdən,
Quduqluq iştə bir pişə, gözəl hər dürlü sənətdən:
Bas al, kəs al, vur al, yix al, qoşul füccaro⁷, fəxr eylə!
Məqamı-hörmətə çatdin, dəxi həmvarə fəxr eylə!⁸

Yanaş eşrərə, fəxr eylə!
Bulaş hər karə, fəxr eylə
Tutulma nəngə, namusə,
Utanma arə, fəxr eylə!..⁹

⁵ Ancaq bir iş də görmək istəsən, müsəlmən kimi gör, mülkədən cırın
rūnə döz, heyvan kimi işlə.

⁶ Nar – od.

⁷ Füccar – əxlaqsız, tərbiyəsizlər.

⁸ Hörmət məqamına çatdinsa, daha həmişə fəxr et.

⁹ Yaramaz adamlara yaxınlaş, fəxr et, hər işə bulaş, fəxr et, arə, namən tutulma, ar edib utanma, fəxr et.

* * *

Sonya, ey dilbəri-pakizə əda!¹
Sənə bu Naqdı bəyin canı fəda!
Aşıq oldum o zamandan ki, sana,
Hər ne hökm eylədin, ey mahliqa²,
Etmədim onda təxəllüf əbəda³,
Diləyin oldu məramınca rəva!
“Gözəlim, şimdə nədir fəmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Sənəmim, jalərxum, gülbədənim,
Mələyim, sərvqədim, simtənim,
Ey fərəhbəxş dili-pürmihənim,⁴
Söyle, aya, günəhim noldu mənim,
Qarğalar məskəni oldu çəmənim?
Keçdi əgyar əlinə yasəmənim?
El bütün oldu bu gün tənəzənim⁵?
“Gözəlim, şimdə nədir fəmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Ta dedin tabeyi-fərman⁶ ol, oldum,
Hüsnumə valehü heyran ol, oldum,
Nazənin canıma qurban ol, oldum,
Eşqdə xanəsi viran ol, oldum,
Qapıma ecz ilə dərban⁷ ol, oldum,
Aqibət müstəhəqi-nan⁸ ol, oldum,
“Gözəlim, şimdə nədir fəmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

¹ Sonya, ey gözəl hərəketli dilbər.

² Mahliqa – ay simalı.

³ Həç vaxt ona zidd olmadım.

⁴ Ey sənəmim, lale üzlüm, gül bədənim, mələyim, sərv boyolum, gümüş bədənləm, ey çox qəmlı ürəyime sevinc bəxş edən.

⁵ Tənəzən – tənə vuran, tənə edən.

⁶ Tabeyi-fərman – fərmana tabe olan.

⁷ Dərban – qapıcı.

⁸ Müstəhəqi-nan – çörəyə möhtac.

Dil o gündən ki, düçar oldu sənə,
Bir yazıq aşiqi-zar oldu sənə,
Uydu, bisəbrü qərar oldu sənə,
Var-yoxum ta ki, nisar oldu sənə,
Bir də baxmaq mənə ar oldu sənə,
Başqa bir cəzbəli yar oldu sənə!
“Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Əmr qıldın mənə, şeyda ol, oldum,
Eşqdə bisərə pa ol, oldum,
Yəni sərdadeyi-sevda ol, oldum,
Tərki-namusə mühəyya ol, oldum,
Nəzəri-xəlqdə ədna ol, oldum,⁹
“Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Söylədin hörmətini at, atdım,
Malını, sərvətini at, atdım,
Əhlini, kulfətini at, atdım,
Qövmünü, millətini at, atdım,
Cümə heysiyyətini at, atdım,
Müxtəsər, qeyrətini at, atdım,
“Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Mənə aid bütün irsi-pədərim –
Əkinim, mülküm, evim bumü bərim
Nə zəman getdi isə yox xəbərim,¹⁰
Səndə idi mənimancaq nəzərim,
Həp sənə oldu fəda simü zərim,
Qalmadı yanmağa bir parça tirim,
“Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

⁹ Mənə əmr etdin ki, sənə vurğun olum, oldum, eşqdə avara ol, oldum, ya sevda yolunda başını ver, verdim, namusu tərk etməyə hazır ol, oldum, şəhərətini çölə at, rüsvay ol, oldum, xalqın nəzərində alçaq ol, oldum.

¹⁰ Mənə aid olan bütün ata irsim, əkinim, mülküm, yurdum, torpağım o zaman getdişə, xəbərim yoxdur.

Mənə əvvəlcə özün yar oldun,
Sevdiyimsən, deyə dildar oldun,
Məst ikən mən hələ huşyar oldun,
Başqa bir fikrə həvəskar oldun,
Cümlə maəmləkimə nar oldun,¹¹
Məni yox etdin, özün var oldun.

“Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Leyk mən bunca fəlakətlə yenə,
Varam əvvəlki sədaqətlə yenə,
Durmuşam eyni iradətlə yenə,
Baxıram kuyinə həsrətlə yenə,
Mümkin olduqca bu halətlə yenə
Sürərəm ömrümü qəflətlə yenə,
Agəh olmam bu rəzalətlə yenə
“Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Çünki biz taifə əhli-kərəmiz,
Mərəzi-eşqdə sabitqədəmiz,
Zadəganız, həpimiz möhtərəmiz,
Eşq meydanına yeksər həşəmiz,
Dinü dildadeyi-zibasənəmiz,
İşbu vəch ilə səzayi-ədəmiz...¹²
“Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

¹¹ Bütün mal-mülkümə od oldun.

¹² Çünki biz tayfa kərəm sahibiyik, eşq xəstəliyində dönməz, dəyişməzik. Zadəganıq, hamımız möhtərəmik, eşq meydanında tamam qulluqçularıq. Dini və ürəyi gözəl sənəmlərə verərik. Bax bu səbəbə görə də puç olmağa layiqik.

* * *

Neçin məktəbə rəğbətim olmayı?
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Mənə hər qəzetçi bərəldir gözün,
Yazır hey qəzətlərdə məktəb sözün,
Sözün qoy deyim bir kərə lap düzün:
Bu işdən mənə bir qazanc olmayı!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Oxur, bundan hər kəs qanar həqqini,
Qanan mütləq ali sanar həqqini,
Axund isə xəlqin danar həqqini,
Bununçün mənim rəğbətim olmayı!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Mənə xeyrsiz olduğuyçün bu kar,
Ona bağlaram küfr adın zinhar,
Cəmaət də duymuş bunu aşikar;
Bu işdən mənə bir qazanc olmayı!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Və bir də bu məktəblilər bilüümum
Oxurlar kəmalinca ali ülum,¹
Edirlər bizə sonra yeksər hücum,
Bununçün ona rəğbətim olmayı!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Əgər məktəb əmrində bilintixab,
Mənə tapşırılsa ümumən hesab
Mən ol vəqt, haşa, edəm ictinab?!²
Fəqət indilik bir qazanc olmayı!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

¹ Və bir də bu məktəblilər, ümumiyyətlə, layiqince yüksək elmlər oxurlar.

² Əgər məktəb işində seçməklə ümumən hesab mənə tapşırılsa, man o vaxt, haşa, chtiyat etməram, geri durmaram.

Ax!..Ax!..Ay keçən günlərim! Vay mənə!
Hər evdən gəlirdi neçə pay mənə –
Plov, halva, bal, yağı, şeker, çay mənə!
Nə çarə ki, indi bular olmayırlı!
Qarın dolmayırlı, dolmayırlı, dolmayırlı!

Çətindir bizimcün bütün məsələ,
Bir ildə üç ehsan da keçmir ələ,
Belə qalsa iş, razı olduq hələ,
Bu da olmayırlı, olmayırlı, olmayırlı!
Qarın dolmayırlı, dolmayırlı, dolmayırlı!

Yığıncaqlar indi söz ilə ötür,
Beş-üç kəlmə söz söyləyir, iş bitir,
Fəqət şənimiz günbəgün itir,
Bizə ehtiram olmayırlı, olmayırlı!
Qarın dolmayırlı, dolmayırlı, dolmayırlı!..

Qaç, at basdı!

Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!
Ötüsdən çıxan bir cəmaət gəlir!
Edib cümle əqvamə səbqət, gəlir!
Verib hər kəsə dərsi-ibrət gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Çekil, yol ver, at bağırı çatlatmışıq,
Vurub yıxmışıq, tutmuşuq, atmişıq,
Çapıb qovmuşuq, qan-tərə batmışıq,
Müsavat, ədalət, üxüvvət gəlir!²
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Neçə əsrdir indi bilihtimam,
Qoyub nami-milliyətə ehtiram,
Qoçaq, əlləşib çarpışib sübhü şam,
Xüsusən bu sonku beş ildə təmam
Edib aləmə bəxş-i-heyrət, gəlir!³
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Nədir, yoxsa zənninçə etdim xəta?
Sus! Etməm xəta! Söyləməm nabəca!
Məzah etmiş oldum sanırsan bəsa?
Dodaqaltı gülmək nədir, söylə ya?⁴
Sənə bəlkə bunlar zərafət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

¹ Bütün xalqları ötüb gəlir, hər kəsə bir ibret dərsi verib gəlir.

² Bərabərlik, ədalət, qardaşlıq gəlir.

³ Neçə əsrdir indi səylə millətin adına hörmət qoyub səhər-axşam qoşılıqla əlləşib, çarpışib, xüsusən, bu sonku beş ildə tamam aləmə bəxş edib gəlir.

⁴ Nədir, yoxsa, zənninçə, səhv etdim. Sus! Səhv etmərəm! Yersiz sədanişmaram! Çox zarafat etdiyimimi düşünürsən, söylə dodaqaltı güllə nədir?

Buyur, qıl da dünyaya ətfî-nəzər,
Müsəlman kimi kim olub bəxtəvər?!
Bu İran, o Türkiye - həp bixətər,
Əvət, başla Fasdan Xətayə qədər,
Baxıldıqca qəlbə məsərrət gəlir!..⁵
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

O Albanyada arnavud qeyrəti,
Bu Qəzvindəki mürtəce heyəti,
Kiriddə müsəlmanların haleti,
Buxarada məzhəbçilər söhbəti,
Yəməndə də başqa rəvayət gəlir!
Qaç oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bu Rusiyyənin əhli-imanları,
Ki, yəni bu səmtin müsəlmanları,
O yekşənbə, cümə, bu dükkanları,
O dum macərası, bu vicdanları,
Hələ etirazə nə hacət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bu – Qafqaz, bu da – Qafqaz arıfları,
Bu da – əhli-nazə təarüfləri,
Bu millət yolunda məsarifləri,
Bu da şanlı-şanlı məarifləri,⁶
Bulardan dəxi boylə xidmət gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

⁵ Buyur, dünyaya gözünün ucu ilə bax, müsəlman kimi kim bəxtəvər olub?! Bu İran, o Türkiye – hamısı xətersiz, bəli Fasdan başla Xətaya qədər baxıldıqca qəlbə sevinc gəlir.

⁶ Bu – Qafqaz, bu da Qafqaz arıfları, ziyalıları, bu da onların naz əhlinə yanaşmalan, bu millet yolunda xərc çəkmələri, bu da şanlı-şanlı maarifləri, yəni elm və mərifətləri.

Bununla belə biz neçin bəxtiyar
Olub etməyək də hələ iftixar?!
De, nöqsanımız hansıdır, zinhar?
Bu – siyrət, bu – surət, bu – qeyrət, bu – ar...?
Bizə, ya, nə nisbətlə töhmət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Həp əfradımızda bir əzmü səbat,
Bu əzmü səbat ilə bulduq nicat,
Bu gün cümləmiz bəkləriz bir həyat,
Bir əhval, bir fikr, bir iltifat...⁸
Bu əfskarə qarşı nə diqqət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Hanı bizdə, yahu, nifaqü təzad?
Hanı bizdə həmdinimizlə inad?
Bu – ülfət, bu – rəfət, bu da – ittihad!
Bax, iştə, bu – məclis, bu da – iniqad!
Nə mabeynə nifrət, nə lənət gəlir,⁹
Nə böhtan, nə hədyan, nə qeybət gəlir,
Nə cib, nə cibbişdan, nə rüşvət gəlir,
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!..

⁷ Bu xaciyyət, bu surət, bu qeyrət, bu da ar.

⁸ Bütün fərdlərimizdə bir qəti niyyət, bir mətanət var, bu qətiyyət və mətanətlə nicat tapdılq. Bu gün hamımız bir həyat gözləyirik. Bir əhval, bir fikir, bir lütfkarlıq var.

⁹ Araya nə nifrət, nə lənət gəlir.

* * *

Əhli-İranda¹, pah oğlan, yenə hümmət görünür!
Yenə hər guşədə bir tazə cəmaət görünür!
Baxasan hər tərəfə - cünbüsü qeyrət² görünür!

Bütün əsbabi-tərəqqidən³ əlamət görünür!
Əhsənullah⁴ ki, dəxi bizdə səadət görünür!

Oxuduqca qəzetə qəmli ürəklər açılır,
Fərəhəngiz⁵ xəbərlər görərək qəm qaçılır,
Qalbdən, gözdən ona əşki-bəşəşət⁶ saçılır,
Çünki hər səfhədə bir tazə pəvayət görünür!
Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

İracək olsa əgər göz, nəzər İran işinə,
Xassə, İranda olan kişvəri-Tehran⁷ işinə,
Üləmə⁸ fikrinə, bəy xahişinə, xan işinə,
Gündə bir fırqəni təşkil edən əyan işinə,
Nə xəyanət, nə ədavət, nə cinayət görünür!
Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

Etidali⁹ deyə bir fırqənin ünvanından,
Sevinir şəxs bunun məsləkü vicdanından,
İndi iranlıların qəm ötəməz yanından,
Keçəcəklər kişilər millət üçün canından,
Çünki bunlarda bu gün bir yeni hümmət görünür!
Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

¹ Əhli-İran – İran əhalisi.

² Cünbüsü qeyrət – qimildanma ve qeyrət.

³ Əsbabi-tərəqqi – inkişaf səbəbləri, əlamətləri.

⁴ Əhsənullah – maşallah, əhsən.

⁵ Fərəhangiz – sevinc oyadan.

⁶ Əşki-bəşəşət – sevinc yaşları.

⁷ Kişvəri-Tehran – Tehran ölkəsi.

⁸ Üləmə – alımlar.

⁹ Etidali – orta hala məxsus. İranda təşkil edilən partiyaların biri.

Neçə ac bəy, neçə tox molla, neçə kök qazi,
Üzv olub məclisə həll etdilər istiqrazi,
Olsun allah belə kamil kişilərdən razi,
Unuduldu dəxi İranda şüuni-mazi¹⁰,

İndi İran demə bir guşeyi-cənnət¹¹ görünür
Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

Gərçi xud¹² zəlzələ Təbrizə bir az verdi zərər,
Şərqi İranda çoxun həm elədi zirü zəbər¹³,
Etməyir məclis əgerçi bulara ətfi-nəzər¹⁴,

Çünki işlər hələ bir növ zərafət görünür!
Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

¹⁰ Şüuni-mazi – keçmiş şan-şərəflər.

¹¹ Guşeyi-cənnət – cənnət guşəsi.

¹² Xud – özü.

¹³ Zirü zəbər – alt-üst.

¹⁴ Ətfi-nəzər – gözünün ucu ilə baxmaq.

Yatmışan, Molla əmu, gürcülər içrə hələ sən!
 Nə olur ta bu müsəlmanlıqda da bir gələsən,
 Bakudo bir neçə gün rahət edib dincələsən,
 Hacılarla olaşan hər gecə həmməşğələ sən,
 Görəsən bir para yerlərdə nə canlar var, əmu!
 Necə kef çəkməyə xəlvətcə məkanlar var, əmu!

Dolaşış bulvari hər gün gəzəsən biminnət,
 Xasse, axşama qalarkən bir, iki, üç saət,
 Görəsən orda neçə oğlan, uşaq, qız, övrət –
 Cümlesi simbədən, zöhrecəbin, məhtələt,
 Xubru, qaliyəmu, qönçədəhənlər var, əmu!¹
 Özün insaf edəsən, ta necə canlar var, əmu!

Ol yerə sanma çıxır seyrə fəqət hərcayilar,
 Yox, yox orda gəzənin eksəri mömin sayılar,
 Lap sənintək əmilərdir və mənimtək dayılar,
 Pak, mömin hacılar, məşhədilər, kablayılar,
 Həpsinin səcdədən alnında nişanlar var, əmu!
 Dəyişik donda gəzən mərsiyəxanlar var, əmu!

Cümlesi ağızı dualı, bütünü əhli-nəmaz,
 Əldəki səbheyi-səddanələri tulü diraz,²
 Dilim, ağızım qurusun şökke düşürsəm də bir az!
 Demirəm mən nə sheyidbazdı, nə də ki, beçəbaz...
 Bir para çünki xəta yollu gümanlar var, əmu!
 Nə işim, bəzi gümanlarda ziyanlar var, əmu!

Demirəm bulvara bunlar nə xəyal ilə gəlir?!
 Kişilər bəlkə də bir başqa məal³ ilə gəlir!..
 Bu qedər var... dəyişik sureti-hal ilə gəlir,
 Qəmū həsrətlə gedir, dərdü mələl ilə gəlir!
 Bilmirəm bunda nə əsrarı-nihanlar⁴ var, əmu?
 Bildiyimcə desəm, aya, inananlar var, əmu?!

¹ Hamısı gümüş bədənli, zöhrə alınlı, ay simalı, gözəl üzlü, qaliye etri ilə etirənmiş saçlı olan, qönçə ağızlılar var, əmi.

² Hamısı ağızı dualı, bütünü namaz əhli, əldəki yüz dənəli təsbihləri uzun, yekə.

³ Məal – niyyət, məqsəd.

⁴ Əsrarı-nihan – Gizli sırlar.

* * *

Mürtəce xadimlərim, ha indi xidmət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun¹, iş vəqt, qeyrət vəqtidir!

Gizli cəmiyyət yapın, məclis qurun, şura edin,
Rəşt, Zəncan irticəin hər yerə icra edin,
Hər nəsilə rişeyi-məşrutəyi imha edin,
Heykəli-mənfuri-istibdadımı ehya edin,
İghtişaşə başlayın hər yerdə, fürsət vəqtidir!²
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqt, qeyrət vəqtidir!

Cəhd edin göndərdiyim təhrirlər puç olmasın,
Yazdığınım, göstərdiyim təzvirlər puç olmasın,
Məmdəli-Kazım tökən tədbirlər puç olmasın,
Verdiyim qövl, aldiğim təqrirlər puç olmasın,³
İndi isbatı-hünər, sidqü sədaqət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqt, qeyrət vəqtidir!

Sanmayın ancaq Ədesdə kefdəyəm nisvan⁴ ilə,
İrtibatım⁵ yoxdur öz mülküm olan Tehran ilə,
Lafəvallah⁶, var əlaqəm büsbütün İran ilə,
Rəşt ilə, Qəzvin ilə, Kirman ilə, Zəncan ilə!
Mən işi qaldırmışam, sizdən də hümmət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqt, qeyrət vəqtidir!

¹ Huşyar olun – ayıq olun.

² Rəşt, Zəncan irticasını hər yerdə icra edin, hər necə olur-olsun mənənənin kökünü məhv edin, istibdadın mənfür heykəlini dırçaldın, hər yerdə ixtişaşə başlayın, fürsət vaxtıdır.

³ Cəhd edin göndərdiyim yazılar puç olmasın, yazdığınım göstərdiyim bığlılər puç olmasın, Məmdəli və Kazım tökən tədbirlər puç olmasın. Verdiyim söz, aldiğim vədlər puç olmasın. İndi hünəri sübut etmək, dəfə ruluq, sədaqət vaxtıdır.

⁴ Nisvan – qadın.

⁵ İrtibat – əlaqə, bağlılıq.

⁶ Lafəvallah – vallah belə deyil, yox vallah!

Sanmayın azdır bu gün İranda əvanım⁷ mənim,
Ev başı hər yerdə var minlərcə dərbanım⁸ mənim,
Onlara sadir olur⁹ hər anda fərmanım mənim,
Mən bu yolda işdəyəm, var hər qədər canım mənim!

Leyk sizdən də mənə indi həmiyyət vəqtidir!

Yatmayın, hüşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

Bax, nasıl İran bu saat haləti-böhrənadadır,
Parlamən heyətdə əza mərəzi-tufənadadır,
Qanmayır heç kəs ki, kəştı qanda, dərya qandadır,
Müxtəsər, hər vəchlə məşrutə min nöqsandadır,

Etməyin qəflət, bu fürsətdən qənimət vəqtidir!¹⁰

Yatmayın, hüşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

Görməyirsizmi, kişi gəh söz, gəh istəfa verir,
Xeyrsizmi mənsəbindən əl çəkir, yekca verir?
Ya Nəcəfdən müctəhid müftə məgər fitva verir?!
Sanma bu fitvayə bishəqqüləməl imza verir...!¹¹

İş aparmaqçın bu gün dünyadə fürsət vəqtidir!

Yatmayın, hüşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

⁷Əvan – köməkçilər.

⁸Dərban – qapıcı.

⁹Sadir olur – zahir olur, görünür.

¹⁰Bax, nece İran bu gün böhrən halindadır, parlaman həyrətdə, üzvlər təsən xəstəliyindədir. Heç kəs anlamır ki, gəmi harada, dərya haradadır. Qası, məşrutə hər cəhətdən min nöqsan içindədir, qəflət etməyin, bu fürsətdən faydalanaq vaxtıdır.

¹¹Görmüsünüzmü, kişi gah söz verir, gah istəfa verir, xeyrsizdirmi mənsəbindən əl çəkib tamam verir, ya Nəcəfdən müctəhid məgər müftə fitva verir, sanma ki, bu fitvaya işin haqqı olmadan imza verir.

Bir dəstə gül

İranlı deyir ki, ədl ilə dad olsun;
Osmanlı deyir ki, millət azad olsun;
Zahid nə deyir? – Deyir ki, qarım dolsun,
İranlı da, osmanlı da bərbad olsun!

Tacir arayır ki, bir ticarət yapsın,
Amil çalışır bu yolda xidmət yapsın,
İş mollalarındır ki, çalsın-çapsın,
Yatsın, dursun, qüsli-cənabət yapsın.¹

Jurnal, qəzetə çıxır ki, millət oxusun,
Hər bir əsərindən alsın ibrət, oxusun;
Rusca oxumuşlara bu iş ar gəlir,
Derlər, bunu qoy qara cəmaət oxusun.

Zənn etmə ki, zikrə, səcdəyə dalmaq üçün,
Zahid yüyürür məscidə ecr almaq üçün,²
Dün çaldığı səccadəyi satmış da yemiş,
İndi yüyürür əlavəsin çalmaq üçün.

¹ Yatsın, dursun, napak olmanın qüslünü, yəni yuyunmaq işini etsin.

² Zahid məscidə yüyürür ki, bir iş görüb haqqını alsın.

Bakıda bir kənddə mühavirə¹

Kəndçi

Denilir "elən oxuyun" sözləri hər anda bizi,
Bunu təsdiq ediyor ayeyi-quran da bizi²!

Axund

Hansı qurandır o ki, onda yazılmış bu xəbər?
Şie mollası yanan türkicə quransa əgər,
Mən onun yazdığını qurana yavılq durmayıram,
Maşa ilə yapışib, el də belə vurmayıram.

Kəndçi

Xub, buyur sünni yanan bir neçə təfsiri oxu,
Elmin icabı üçün ondakı təqdiri oxu!³

Axund

Oh, apar bir yana at sünni yanan təfsiri!
Başına dəysin onun tərcüməsi, təhriri!
Bizlərə molla filankəs yanan asar gərək!
Biz olaq ondakı məzmunə xəbərdar gərək!⁴

Kəndçi

O yazib: yer öküzin buynuzu üstündə durur,
Biz gərəkdir inanaq ki, kişi boylə buyurur?!

Axund

Buna şübhən də var?

Kəndçi

Əlbəttə, inanmam bu sözə!

Axund

Lənətullah, a gavur, şəkk ediyorsan öküzə?!⁵

¹ Mühavirə - söhbət.

² Bunu bizi Quran ayəsi də təsdiq edir.

³ Yaxşı. Buyur sünni yanan bir neçə şərhi oxu, elmin vacibliyi haqqında ondakı qiyməti oxu.

⁴ Oh! Sünni yanan izahı apar o yana at, onun tərcüməsi, yazdığını başına dəysin. Bizlərə molla filankəs yanan əsərlər lazımdır. Gərək biz ondakı məzmununa xəbərdar olaq.

⁵ Allah lənət etsin, a kafir, öküzə şəkk edirsən?!

Ay can! ay can!..

Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən, ay can! Ay can!..
Xəlqin canı qurtardı töhmətdən, ay can! Ay can!..

Qıl yaymayırda əsla zalımların gözündən,
Rüsvay idik cahanda məlunların sözündən,
Ax, ax! Nə yaxşı oldu iş düşdü öz-özündən,
Əlləşməmiş qutardıq zəhmətdən, ay can! Ay can!..
Düşdü bütün qəzetlər qiymətdən, ay can! Ay can!..

Badi-səba, apar ver Molla Qəvama müjdə,¹
Yazzın, de, Lənkəranda Molla Sələmə müjdə,
Söylə, o da yetirsin cümlə əvama müjdə;
Minbərdə rəqsə gəlsin behcətdən², ay can! Ay can!..
Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən, ay can! Ay can!..

Ərz et bəşəşət ilə Qafqaydakı vücudə:
Jurnal, qəzet qapandı, durma, yixıl sücudə,
Hər nə bilirsən eylə qeybətdə, rubərudə,³
Yazmaz dəxi yananlar bidətdən, ay can! Ay can!..
Xəlqin canı qurtardı töhmətdən, ay can! Ay can!..

Get Qubbəyə, səlam et Molla Hacı Babaya,⁴
Söylə tutuldu cümlə jurnal, qəzet vəbayə,
Mömin müridlər ilə dur qoş səda-sədayə,
Ümmətlərin yiğilsın bir kətdən, ay can! Ay can!..
Düşdü bütün qəzetlər qiymətdən, ay can! Ay can!..

Yatdı yazı yananlar, fürsət dəxi sizindir,
Qarşıda var orucluq, söhbət dəxi sizindir,
Məsciddə minbər üzrə lənət dəxi sizindir,
Ayrılmayan ölüncə lənətdən, ay can! Ay can!..
Düşdü bütün qəzetlər qiymətdən, ay can! Ay can!..

¹ Səba yeli, apar Molla Qəvama müştuluq ver.

² Behcət – sevinc, şadlıq.

³ Qafqazdakı (Vladiqafqaz nəzərdə tutulur) bütün vücundlara sevincə xəbər bildir, jurnal, qəzet bağlandı, durma, səcdəyə dur. Arxada və üzdə hər nə bilirsən elə.

⁴ Molla Qəvam, Molla Salam, Molla Hacı Baba o dövrün ruhaniyələrindəndir.

Amma, millət a!..

Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

Az zəmanda nə sərəncam etdi?! Amma, millət a!..

Öz gücün hər qövmə ifham etdi! Amma, millət a!..

Varlığın mərdanə elam etdi! Amma, millət a!..¹

Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

Basdı, keçdi əhli-İran, qatladı hər milləti,

Bildi qədrin, aldı həqqin, qovzadı milliyyəti,

Aldığı məşrutəni parlatdı parlaq qeyrəti,

Əhsənullah, hümməti-tam etdi! Amma, millət a!..²

Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

İş başında əyləşən kəslər xəyanətdən səva,

Bay, yanıldım, qoy deyim, hə, lap sədaqətdən səva,

Etməz oldu bir nəfər olsun da xidmətdən səva,

Var-yoxun həp bəzli-islam etdi! Amma, millət a!..

Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

Əql heyrandır ki, saysın bir-bir əhrarın işin,³

Qanmaq olmur, anlamaq olmur Sipəhdarın işin,

Yefremin, ya Bağırın, yainki Səttarın işin,⁴

Mərhəbalar! Bəh, nə əncam etdi! Amma, millət a!..

Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

¹ Molla dayı, gördün nə iş başladı?! Amma millət a!... Az zamanda işi sena yetirdi?! Amma millət a! Hər xalqa öz gücünü anlatdı?! Varlığının mərdanə bir tərzdə bildirdi! Amma millət a!

² Əhsən! Tam bir qeyrət göstərdi?! Amma millət a?!

³ Azadlıqsevərlərin işini saymaqda ağıl heyrandır?

⁴ Sipəhdar, Yefrem, Bağır (Bağır xan), Səttar (Səttar xan) İran inqilabının başçılarındandır.

Eylesin Səttarı Bağır başqa bir iyma⁵, neçin?
Ya hökumət eyləsin əhrarlı dəva, neçin?
Qanmiram, əlqissə, sərdarı Bəhadir ya neçin
Bağırı təslimi-Səmsam etdi! Amma, millət a!..⁶
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

Get, daha ol arxayın, yat, eyləmə sərsəm, kişi!
Parladı, meydana çıxdı millət, etmə qəm, kişi!
Qoy bizi təqdir edib də söyləsin aləm, kişi!
İktisabi-izzəti-nam etdi!⁷ Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

⁵ İyma – him-cimlə anlatma.

⁶ Xülasə, qanmiram ki, sərdar Bahadır xan nə üçün Bağırı (Bağır گەنگەن) Səmsama təslim etdi?! Amma millət a! Bahadır İrandakı məşrutə hərəkətinin iştirakçılarından biridir, Səmsam isə "Molla Nəsrəddin"ın qeydə görə onun atasıdır.

⁷ Böyük ad və hörmət qazandı.

* * *

Şurə gəlib şad olun, iranlılar!
Qüssədən azad olun, iranlılar!

Aləmə təsir etdi ahınız,
Doğdu yenə behcət ilə mahınız,¹
Yada salır sizləri öz şahınız,
Günbəgün abad olun, iranlılar!
Qüssədən azad olun, iranlılar!

Yar olacaq sayeyi-sultan sizə,
Eyləyəcək lütfi-firavan sizə,
Çün gələcək Məmdəli mehman sizə,
İndidən irşad olun, iranlılar!²
Qüssədən azad olun, iranlılar!

Dərdü qəmi, qüssəni bir yan atın,
İstəyəcək məqsədə yeksər çatın,
İndi dəxi həşrə qədər bərk yatın,
Xab görüb şad olun, iranlılar!³
Qüssədən azad olun, iranlılar!

¹ Ahınız aləmə təsir etdi, yenə gözəlliklə ayınız doğdu.

² Sultanın kölgəsi sizə yar olacaq, sizə çoxlu lütfər edəcək, Məmdəli sizə qonaq gələcək, ona görə də indidən doğru yola gəlin, iranlılar.

³ Yuxu görüb şad olun, iranlılar.

* * *

Derlər, İran günbəgündən xar olur, əlbəttə ki!
Səhhətin hifz etməyən bimar olur, əlbəttə ki!¹

Bir diyarın ki, olur əyanı yeksər cibdust,
Zilli-Sultan çağrılır, sərdar olur, əlbəttə ki!²

Kamiran mirzalərin təşviqidir ki, "bəst" də
Əyləşənlər büsbütün biar olur, əlbəttə ki!³

Söyləyir bunlar ki, şah Qacar ikən naib⁴ ona,
Bizcə, həmnəsli olan Qacar olur, əlbəttə ki!

Məndən olsa Məmdəli layiqlidir naibliyə,
Onda İran bir gözəl gülzar olur, əlbəttə ki!..

¹ Sağlamlığını qorumayan, əlbəttə ki, xəstə olar.

² Bir ölkənin ki, əyanı büsbütün cibini sevir, zilli-Sultan çağnılır, sərdar olur, əlbəttə ki!

³ Kamran mirzələrinin (mirzə - şahzadələrə deyilir) təşviqidir ki, aman yərində oturanlar büsbütün arsız olurlar, əlbət ki!

⁴ Naib – varis, vəliəhd. Kamran Mirzə Qacar sahzadələrindən idi. Nəbüs-səltənənin ölümündən sonra onun təşviqi ilə bir neçə Qacar şahzadəsi xarici səfirliliklərdə "bəstə" yəni aman yerinə oturub, yeni naibüs-səltənənin Qacar sülaləsindən olmasını tələb edirlər.

Qurban bayramı

Bayram olcaq, şövkətlilər, şanlılar,
Dövlətlilər, pullular, milyanlılar,
Tirboyunlar, şışqarınlar, canlılar
Qurban kəsir Xəlilüllah¹ eşqinə,
Fağır-füğur gəzir allah eşqinə.

İki qonşu bir-birinin milləti,
Hər ikisi bir peyğəmbər ümməti,
Biri kəsir qurban, bişirir əti,
Bayram edir Xəlilüllah eşqinə,
O biri də baxır allah eşqinə.

Bu qonşunun oğlu geyir, sallanır,
Qalstuku taxır, qıraqxallanır,
Atası da ona baxır hallanır,
Fəxr eləyir Xəlilüllah eşqinə,
Əl cibə salmayır allah eşqinə.

Görürsənmi bizim Hacı Pirini,
Paylamayır ətin ondan birini,
Qonşu sorur barmağının kirini,
Hacı yeyir Xəlilüllah eşqinə,
Yatır, şisir, köpür allah eşqinə.

Dedim, hacı, gözlə işin birisin,
Diqqət elə irəlisin, gerisin,
Ver məktəbə qoyunların dərisin,
Elm oxunsun Xəlilüllah eşqinə,
Çocuqları şad et allah eşqinə.

Dedi, bizdə dəri vermək sınağı
Yoxdur, versəm ollam arvad qınağı,
Basdırırıq onda xəmir çanağı,
Bərəkətdir, Xəlilüllah eşqinə,
Saxlayırıq evdə allah eşqinə.

¹ Xəlilüllah – İbrahim Xəlil peyğəmbərin ləqəbidir, allahın dostu deməkdir. Qurban bayramının əsasını o qoymuşdur. O, oğlu İsmayılli allaha qurban keşmək istəyərkən, göydən ona bir qoç endirilmiş. İsmayılin əvəzinə bəmin qoçu qurban keşmişdir. Beləliklə, insan qurbanı vermək mərasimi qoç qurbanı vermək mərasimi ilə əvəz olunmuşdur.

Zahidlərə

Aç dilini, yum gözünü, zahida,
Vird oxu, heç anlama mənasını!

Baxma bir ibrətlə bütün aləmə,
Görmə həqin nuri-təcəllasını!¹

Xüşk ibadətlə, quru zöhdə
Anlama sən eşq müəmmasını.²

Zöhdü öyüb, eyləmə inkari-eşq,
Şəxs bulur eşqlə mövləsini.³

Qeysə əbəs vermə cünun namını,
Görməyərək surəti-Leylasını.⁴

Guşeyi-xəlvətdə oturma, kişi,
Bilmə həqin guşədə məvasını.⁵

Qəsdin əgər yar isə, gəl, göstərim,
Varsa gözün, eylə təmaşasını.

Sənətə bax, sancınə pey apar,
Dərk elə keyfiyyəti-insasını.⁶

Leyk hanı səndə bəsirət gözü,
Ta görəsən vəchi-dilarasını?!⁷

Hu çəkib axır gəzəsən kubəku,
Tərk edəsən zöhd müsəllasını.⁸

Küfrdə təqlid edəsən şairə,
Zikr edəsən şeri-müqəffasını.⁹

¹ Bütün aləmə ibrətlə baxma, allah nurunun təzahür etməsini görmə.

² Quru ibadətlə, quru zöhd ilə sən eşq tapmacasını anlama.

³ Zöhdü tərifləyib, eşqi inkar etmə, insan allahını eşq ilə tapır.

⁴ Qeysə əbəs yərə onun Leylasının surətini görmədən cünun-dəli adı verə.

⁵ Kişi, xəlvət bir bucaqda oturma, allahın yerini bir bucaqda bilmə.

⁶ Sənətə bax, yaradanın izinə düş, onun vücudə gətirmə işinin keyfiyyətini dərk et.

⁷ Ancaq səndə o görən göz hanı! Ta onun ürək oxşayan surətini görəsən.

⁸ Hu çəkib axır yerbəyer gəzəsən, zöhdün quru sözünü tork edəsən.

⁹ Küfrdə şairə təqlid edəsən, onun qafiyəli şeirini zikr edib söyləyəsən.

* * *

Millətinin halı pərişan ola,
 Hər bir işi nifrətə şayan ola¹,
 Cahil ola, vəhşiyü nadan ola,
 Qəm yemə, səbr et, bu da, yahu², keçər!

Daireyi-əqlü ədəbdən kənar,
 Əmri müsəlman edə daim şiar³,
 Olmaya bir kimsədə namusü ar,
 Qəm yemə, tab et, bu da, yahu, keçər!

Hər işimiz məzxərəli, gülməli,
 Olsa bizim, pozma kefin, ay dəli,
 Hər neləsə Kəlb Cəfər, Kəlbəli,
 Qəm yemə, tab et, bu da, yahu, keçər!

Vaizimiz söyləyə minbərdə gər,
 Biri-ələm, möcüzi-şəqqülqəmər,
 Zəfəri-cindən sənə versə xəbər,⁴
 Sakitü lal ol, bu da, yahu, keçər!

Mərsiyəxan gündə çıxa minbərə,
 Xəlqi soya, düşməyə əsla yerə,
 Tab elə, döz boylə yaman günlərə,
 İncimə, səbr et, bu da, yahu, keçər!

¹ Şayan ola – layiq ola.

² Yahu – Ey, bura bax! Ey allah, aman allah.

³ Müsəlman həmişə ağıl və ədəbdən kənar iş, şüar cdə.

⁴ Əgər minbərdə vaizimiz ayın iki bölünməsindən, bayraqdan, cinin qələbəsindən sənə xəbər versə, sakit və lal ol, ey, bura bax, bu da keçər.

Oğru, əcamir⁵ doluşa məclisə,
Zəng vura, toy çala, şaxsey gedə
Baş-qulağın qanına qəltan edə,
Dinmə, danışma, bu da, yahu, keçər!

Tüstü basa məscidi külxan ola,
Tab eləmək xarici-imkan ola,
Mərsiyəmiz kizb ola, böhtan ola,
İncimə, qatdaş, bu da, yahu, keçər!⁶

Çakər ola mərsiyəxani-səhih,
Qövli qələt, feli təmamən qəbih,
Vədeyi-cənnət verə xəlqə sərih,
Dinmə, danışma, bu da, yahu, keçər!⁷

Bəzzazımız başa çala zərbəti,
Kəndinə tərgib eləyə milləti,
Əmri-səvab ədd edə bu bidəti,
Qəm yemə, səbr et, bu da, yahu, keçər!

Məscidinə oğru girə aşikar,
Sırqət edə çəkmə, qalos, hər nə var,
Payi-bürəhnə qalasan zinhar,
Dinmə, danışma, bu da, yahu, keçər!..⁸

⁵ Əcamir – qaragūruh.

⁶ Məscidi tüstü başa, ora ocaqxana ola, dözmək imkan xaricində ola, mərsiyəmiz yalan ola, böhtan ola, incimə, qatlaş, bu da, bura bax, keçər.

⁷ Nökər doğru mərsiyəxan ola, sözü səhv, işi büsbütün çirkin ola, ayda şəkildə xalqa cənnət vədəsi verə.

⁸ Arşınmalçıımız başına zərbə çala, milləti özünə rəğbətləndirə, bu dinsiz liyi savab iş saya, qəm yemə, cəbr et, bu da, bura bax, keçər.

⁹ Məscidinə aşkar oğru girə, çəkmə, qalos, hər nə var oğurlaya, zinhar ayaqyalın qalasan, dinmə, danışma, bu da, bura bax, keçər.

Avropada Məmdəlinin eşqbazlığı

Məm dəli

Rəhm et mənə, can madmazel!
Könlüm olub qan, madmazel!
Birbaş Ədesdən¹ gəlmışəm
Ardınca, canan madmazel!
Gör hali-biaramımı²,
Dil bisükundur, gəl mənə!³
Eşqim füzundur, gəl mənə!⁴

Mad mazel

Rədd ol, a zalim Məmdəli!
Şahi-məzalim Məmdəli!
Artıq həyasız görməyə
Yoxdur məcalim, Məmdəli!
Get, get ki, zülmündən vətən
Dəryayı-xundur⁵, gəlmənəm!
Boynun yoğundur, gəlmənəm!

Məm dəli

Mən öz yerimdə şah idim,
Şahi-fələkxərgah idim,⁶
Şənim, cəlalım var idi,
Axır nə zillüllah idim;
İranda çox yerdə yenə
Şənim məsundur, gəl mənə!⁷
Eşqim füzundur, gəl mənə!

¹ Ədes - Odessa.

² Hali biaram - aramsız hal.

³ Ürəyim rahatsızdır, mənə gəl.

⁴ Eşqim artıqdır, mənə gəl!

⁵ Dəryayı-xun - qan dəryası.

⁶ Çadın göyə yüksələn şah idim.

⁷ Şənim, şərəfim qorunur, mənə gəl.

M a d m a z e l

Sən bir dəni mərdudsən,
Hər şəndən mətrudsən,
Bir müstəbid Şəddadsən,
Bir müstəqil Nəmrudsən,⁸
Min dəfə onlardan dəxi
Zülmün füzundur, gəlmənəm!
Boynun yoğundur, gəlmənəm!

M a m d ə l i

Zənn etmə, İran sərbəsər
Olmuş mənimlə kinəvər;
Əlyövm İranda yenə
Var nökərim min-min nəfər;
Onlar bütün gürgi-əcəl,
Millət qoyundur, gəl mənə!⁹
Eşqim füzundur, gəl mənə!

M a d m a z e l

Doğru bu, lakin əhli-kar
Az olsa da İranda var;
Məncə, bu xain niyyətin
Etməz isabət zinhar;
Çünki sənin halın cünun,
Şəxsin zəbundur, gəlmənəm!
Bəxtin nigundur, gəlmənəm!
Fikrin də dundur, gəlmənəm!¹⁰
Karın oyundur, gəlmənəm!
Söz müxtəsər, bir dəfə qan:
Boynun yoğundur, gəlmənəm!..

⁸ Sən bir alçaq qovulmuşsan, hər şan-şərəfdən rədd olunubsan, müstəbid bir Şəddadsan, bir müstəqil Nəmrudsan.

⁹ Zənn etmə ki, İran bütün mənə qarşı kinlidir, bu gün İranda yənə min nökərin var. Onlar bütün əcəl canavarlardır.

¹⁰ Bu doğru, ancaq iş adamı az olsa da, İranda var. Məncə, bu xain niyyətin, zinhar hedəfə dəyməz. Çünki sənin halın dəlilikdir, şəxsin gəsəndür, gəlmərəm, bəxtin dönübdür, gəlmərəm, fikrin alçaqdır, gəlmərəm.

Yuxu

Heyvərə, ey müdiri-əhli-füsün,¹
Bir yuxu görmüşəm, de, xeyr olsun!

Görürəm mən dünən gecə yuxuda
Yenə də sakın olmuşam Bakuda.

Bakudə, leyk lap uzaqlarda
Gəzirəm bir para soqaqlarda;

O soqaqlar ki, ruzi-fitrətdən
Ari idi bütün nəzafətdən;²

İndi, səd mərhəba, səfalənmiş,
Nuri-fanus ilə ziyalənmiş;³

Yox ikən sabiqən⁴ gediş-gəlişi,
İndi bir başqa rəng alıbdır işi;

Qapılardan çıxış, giriş vardır,
Bunda, əlbəttə ki, bir iş vardır...

Görürəm bunda bəzi əyanı,
Həpsinin var nəcabəti, şanı;

Qapını birbəbir döyür, danışır,
Bəzisilə hələ təzə tanışır.

Söz alır, pul verir, rica ediyor,
Ayrıla-ayrıla dua ediyor;

Bəzinə iştəhayı-mədə⁵ verir,
Bəzinə başqa-başqa vədə verir...

¹ Ey cadu, hiylə əqli olan heyvərə müdirlər.

² O kükçələr ki, yaradılış gündündən bütün təmizlikdən uzaq idi.

³ İndi, yüz ehsən, gözəlləşmiş, fənər işıqları ilə nurlanmışdır.

⁴ Sabiqən - keçmişdə.

⁵ İştəhayı-mədə - mədə iştahası.

İstədim anlayam – nə işdir bu,
Nə alışdır bu, nə verişdir bu?

Məni xıs basdı fərti-heyrətdən,
Heyf, oyandım o xabi-rahətdən!⁶

İndi, ey Heyvərə, varınsa hünər,
Söylə təbirini bilirsən əgər?!

O soqaqlar, o şəxslər, yahu,
Kimdir aya, nədir, nə işdir bu?

Nizədar

Təbir

Nizədara, edib yuxun təsir,
Guş ver, mən edim onu təbir!⁷

Gördüyündür Bakı qlasnılıarı
Ki, təmizlətdilər kuçə-bazarı;

Gecələr gəşt edib yiğirlar “səs”,
Arifə bir işarə olmuş bəs!..⁸

⁶ Məni artıq heyrətdən tər basdı, hayif ki, o rahat yuxudan oyandım

⁷ Yuxun Nizədara təsir edib, qulaq ver, mən onu yozum.

⁸ Gecələr gəzib səs yiğirlar, arifə bir işarə bəs olmuşdur...

Ay can...

Müftinin rəyi ilə kəşfi-vücuhi-nisvan
Şərdə cayız imiş, hökm ediyormuş Quran;
Müslimə övrətə baxmaqda da yoxmuş hörmət,
Övrətin əl-üzü övrət ki, deyilmiş, ay can!..¹

Pəs yaziq zadeyi-Neman nə deyirdi, əcəba?
Ya ona lən edən oğlan nə deyirdi, əcəba?
Həzərati-üləmadə pəs o cünbüş nə idi?..
O zaman cümlə müsəlman nə deyirdi, əcəba?²

Nə deyirdi Şəkinin, Gəncənin imanlıları,
Tiflisin bir para məzhəbçi dəliqanlıları,
Culfanın, Naxçıvanın, Ordubadın hampaları,
Bakının zorbaları, Lənkəranın canlıları?

Şimdi, yahu, bu tühaf³ işlərə vicdan nə deyir?
Əql nə hökm ediyor, ya buna irfan nə deyir?
Hərə Qurana verir istədiyi mənənə,
Aç, oxu, bunlara gör həzrəti-Quran nə deyir?

Nə deyir? – Bəllidir ərbabına⁴, mən bilməyirəm,
Bir para molla kimi hiyləvü fən bilməyirəm,
Deməz allah iki mənalı sözü qullarına,
Bu qədər anlamışam, başqa sūxən⁵ bilməyirəm.

¹ Müftinin fikrinə görə, qadının üzünü açması şəriətdə icazə verilən imiş, Quran belə hökm edirmiş. Qadına baxmaqda da müsəlmana qadağa yox imiş, qadının əl-üzü qadın deyilmiş ki, ay can.

² Bəs yaziq Nemanın oğlu ("Molla Nəsreddin"çi Ömər Faiq Nemanzadə) o deyirdi, təəccüblüdür? Ya ona lənət edən oğlan nə deyirdi, təəccüblüdür? Həzrət alimlərdə bəs o hərəkətə gəlmə nə idi? O zaman bütün müsəlmanlar nə deyirdi, əcəbdir?

³ Tühaf – gülünc, qəribə.

⁴ Ərbabına – yiyesinə, sahibinə.

⁵ Sūxən – söz.

Təbriz müxbirinə

Müxbirüssəltənəyə şəkk edəcəksənmi yənə?!
“Diplomatlıqda” bu il çaldığı kusilə bilə!¹

Bax necə bir yekə Təbrizi məhərrəmlikdə
Aldı üç min təmənə cümlə nüfusilə bilə!²

Hankı məbləğlə bu sövdayı bitirdi, əcəba?
Füqərayı-vətənin odlu fülusilə bilə!³

Sən hələ əncümən əzəsini vəsf eylə, yəziq,
Əncümən çoxdan ayaqlandı rüüsilə bilə...⁴

Görməyirsənmi ki, azad edilir fitnəçilər,
Tutulur əmnü əman əhli xüsusilə bilə.⁵

Nə ki, İranda törənməkdə idi Məmdəlinin
Səltənət təxtinə öz nəhs cülusilə bilə;⁶

İndi Təbrizdə də nəşət edən onlardı,
Bu hərifin də o əfkari-nühusilə bilə.⁷

Məncə, təqdirə səzadır, kişi şeytandan alıb,
Kamil öyrəndiyi elmilə, dürusilə bilə.⁸

Xainin boynuna həp vizri, vəbalı vətənin -
Müslimi, gəbri, nəsarəsi, məcusilə bilə.⁹

¹ Müxbirüssoltənoyo diplomatlıqda bu il çaldığı tobili ilə birlikdə yənə şallı edəcəksənmi?

² Bax necə bir yekə Təbrizi məhərrəmlikdə bütün əhalisi ilə birlikdə üç məsələ təmənə aldı.

³ Təcəccübüldür, vətən yoxsullarının odlu fülsəsi (xırda miss pul) ilə bu sövdə hansı məbləğlə bitirdi?

⁴ Yəziq, sən həlo əncümən üzvlərini təriflə, əncümən (parlement) rəisi ilə birlikdə çoxdan ayaqlandı.

⁵ Görürsənmi, fitnoçilər azad edilir, əmin-amanlıq əhli olanlar xüsusilə tutulur.

⁶ Məmdəlinin səltənət taxtinə o ugursuz çıxmazı ilə İranda hər nə törənməkdə idisə,

⁷ İndi Təbrizdə də bu hərifin də o ugursuz fikirləri ilə birlikdə meydana çıxış onlardır.

⁸ Məncə, təqdirə layiqdir ki, kişi bunları kamil öyrəndiyi elm və dərsəni ilə birlikdə şeytandan alıb.

⁹ Vətənin müsəlmanı, gəbri, xristianı, ateşpərəsti ilə birlikdə bütün günah və təzəsəri xainin boynuna olsun.

Əzrailin istefası

Əzrail ərz edərək söylədi: “Ey rəbbi-ənam¹...
Bir təbib, iştə, bu il qullarını qırdı təmam.

Mən edincə hələ bir ölməli bimarı² həlak,
O alır ölməməli min nəfərin canını pak.

Verdiyin canları min-min ki, bu zalım alacaq,
De görüm, qul deyə, yahu, sənə bəs kim qalacaq?

Qoy alım canını bari, qoparım məhşərini,
Yoxsa, billah, qıracaq qullarının əksərini³.

Bu təmənnamı qəbul eyləməz olsan hala,
Kərəm et, ta əməlimdən verəyim istefa.

Başqa bir xidmətə nəsbən⁴ məni qıl minnətdar,
Əzrail olmayı ver işbu təbibə zinhar”.

¹Rəbbi-ənam – bəxşislər verən allah.

²Bimar – xəstə.

³Əksərini – çoxunu.

⁴Nəsbən – təyin edərək.

* * *

Ağladıqca kişi qeyrətsiz olur,
Necə ki, ağladı İran oldu.

O zaman ki, bezikib şah qaçdı,
Mürtəcelər dəxi pünhan oldu;

Parlamən parladı əzəsi ilə¹,
Dedik, İran yenə İran oldu;

Məclis içrə ümənayi-millət
Nami-milliyətə şayan oldu;²

Düzəlib işlərin əskik-gərəyi,
Millətin dərdinə dərman oldu.

Leyk biz işbu təmənnadə ikən,
Bax ki, İranda nə dastan oldu!..

Hər yetən keçdi cəmaət başına,
Hər ötən silsiləcünban oldu;

Yetdi bir mərtəbəyə surəti-kar³, -
Parlamən qəhvəçi dükkan oldu;

İçilən çay, yeyilən yağılı plov,
Çəkilən hoqqavü qəlyan oldu.

Parlamandır, balam, axır burada,
Kim danışdı, nə söz ünvan oldu?

Hansi bir məsələdən bəhs edilib,
Hasili millətə elan oldu?

Yox, əfəndim, yanılış zənn etmə,
Sanma iş layiqi-vicdan oldu;

¹ Əzəsi ilə – üzvləri ilə.

² Məclis içinde millət böyükləri millətin adına layiq edildi.

³ Surəti-kar – işin surəti.

Doğru, gərçi üfüqi-İrandan
 Şəmsi-məşrutə dirəxşan oldu;⁴
 Yəni millət işi millət əlinə
 Verilib, məsələ asan oldu;
 Şimdi öz işlərini icrayə
 Dəsti-millətdə⁵ bir imkan oldu?
 Leyk bildinmi büzürgani-vətən
 Belə iş gördü ki, şayan oldu?!⁶
 Cırmanıb iş görəcək yerdə, yazıq,
 Vay, dədəm vay! – deyə giryan⁷ oldu;
 Gözlülər başladılar ağlamağa,
 Kurlər də ona xəndan⁸ oldu.
 İş yatıb qaldı arada olütək,
 Nə ona meyl, nə iman oldu,
 Əsl mətləb unuduldu, lakin
 Fəri-karı hamı cuyan oldu.⁹
 Gördü meydanı adamdan xalı –
 Hərə bir əzmə şitaban oldu.¹⁰
 Hər kəs ancaq bacarıb aldı ləqəb,
 Daxili-zümreyi-ərkan oldu.¹¹
 Dürtülüb soxdu özün parlamana,
 Parlaman məcməi-irfan (?) oldu;¹²

⁴ Doğru, əgər İran üfűqündən məşrutə günəşi parladısa...

⁵ Dəsti-millətdə – millətin əlində.

⁶ Ancaq bildinmi vətənin böyükleri belə iş gördü ki, layiqli oldu.

⁷ Giryan – ağlar.

⁸ Xəndan oldu – güldü.

⁹ Hamı az əhəmiyyətli iş axtarmağa başladı.

¹⁰ Hərə bir iş üçün tələsdi.

¹¹ Hər kəs ancaq bacarıb ləqəb aldı, əyanlar zümrəsinə daxil oldu.

¹² Dürtülüb özünü parlamente soxdu, parlament ürfan yiğincığı oldu.

Pah, nə çoxdur bütün İranda ləqəb,
Kimi bəy oldu, kimi xan oldu...

Çıxdı meydana müləqqəb¹³ kişilər,
Bəxtəvərlər hamı əyan oldu.

İş necə oldu, onu alma xəbər,
Bayaq ərz etdim, o nisyan oldu...

Bir deyən olmadı, ey xanəxərab,
Məmləkət xak ilə yeksan oldu!¹⁴

Siz hələ aşiqi-şeydayi-ləqəb,
Bu dami layiqi-insan oldu?!¹⁵

Ləqəb iş görməz, əfəndim, kişinin
Adı ya Samü Nəriman oldu.

Kişidən istənilən işdir, iş,
Kim ki, iş yapdı, o zişan oldu!¹⁶

De görək, şimdə müqəddəs vətənin
Hansı bir müşkülü asan oldu?

Ancaq iş gördü ləqəb "fabrikası",
Bütün işlər ona qurban oldu.

İndi qandınsa işin əngəlini,
Demə İran niyə viran oldu?!

¹³ Müləqqəb – ləqəbli.

¹⁴ Bir deyən olmadı, ey evi yixilmiş, ölkə yerlə yeksan oldu.

¹⁵ Siz hələ ləqəb sevdası və aşiqiniz, bu da insanlığa layiqmi oldu?

¹⁶ Kim ki, iş gördü, o, şanlı oldu.

* * *

Çox da demə, sərvətü samanlıyam, ey filan!
Boldu pulum, bir neçə milyanlıyam, – bir utan!
Möhtərəməm, mötəbərəm, şanlıyam, – dur, dayan!
Məşhədiyəm, kablayıyam, hacıyam, naciyam¹,
Dinliyəm, imanlıyam, ərkanlıyam,
Həm əli quranlıyam.

Səndə deyək din də var, iman da var, – filməsəl,
Ev dolusu neməti-əlvan da var, – bibədəl,
Xəz-küleçə, sərvətü saman da var, – çox gözəl,
Ev-eşik, eyvan, mütəəddid otaq, – təmtəraq,²
Yağlı plov, dadlı fisincan da var,
Şərbəti-reyhan da var³.

Qonşuda lakin neçə üryan da var, – qış, boran...
Giryə də var, naləvü əfqan da var, nimcan...
Sən ki, şəriətçisən, ey binəva, qıl həya!
Şərdə axır nə, bir ehsan da var,

Həqqi-müsəlman da var...⁴
İndi get insaf elə,
Aç başını, ver yelə,
Məzhəbü iman sözün
Vird eləmə bir belə!..

¹ Məşhədi – Məşhəddə olan, Kabayı – Kərbəlada olan, Hacı – həcc ziyyarətinə getmiş adam, naci – nicat verən.

² Ev-eşik, çoxsaylı otaq və təmtəraq!

³ Şərbəti-reyhan – reyhan şərbəti.

⁴ Ağlamaq da var, nalə və əfəqan da var, yarımcən, sən ki, şəriətçisən, ey zavallı həya et, utan, şəriətdə axı nə, bir ehsan vermək də var, müsəlmanlıq haqqı da var.

Balaca səhnə

Vəqta ki, məşrutə xəbəri İran kəndçilərinin qulağınpa yətişdi, bir nəfər qoca əkinçi əkinin içində səcdəyə yixilib dedi:

Səd şükr ki, oldu nur-baran
Məşrutə ilə bu xaki-İran
Rəxnə yetişib binayı-zülmə,
Yer qalmadı kədxudayı-zülmə:¹
Zülmün, sitəmin çıraqı söndü,
İran yenə bir behiştə döndü;
Hakimlərin ixtiyarı bitdi,
Dehqanların iztirarı bitdi;
Bundan sora rəncbər döyülməz,
Nahəq yerə binəva söyülməz;
Salmaz bizi mülkədar rəncə,
Qurmasız bizə bir daha şikəncə...²

Yazılıq bu şerləri oxur-oxumaz nagah divan məmurlarından bir nəfər fərraş hazır olub, əkinçinin, əhlü əyalının gözü önünde qollarını bağlayıb, at qabağında piyada, ayaq ilə onu ərbabın qapısına gətirdi.

Ərbabın gözləri qızarmış əlində bir təlimi dışarı çıxıb, əkinçini gördükdə dedi:

Ha... kətçi, bir ay keçir ki, xirmən
Ötdü, nərələrdə qalmışan sən?
Məhsulu bütün özün götürdün,
Ərbabə nə pişkeş gətirdin?
Bostandakı meyvəcatı dərdin,
Aya, de görək, bizə nə verdin?
Nə buğda, nə arpa çatdı səndən,

¹ Yüz şükür ki, məşrutə ilə İran torpağına nur yağışı yağdı, zülmün binəsına ziyan yetdi, zülm kəndxudasına yer qalmadı.

² Mülkədar bizi əziyyətə salmaz, bir daha bizə işgəncə qurmaz.

Nə lobya, noxud, nə paxla, ərzən;
Lazım sənə indi min üqubət³,
Ta ibrət ala bütün rəiyyət!

Biçarə əkinçi boynu çiynində, tamam bədəni əsə-əsə,
qorxa-qorxa baş endirib ərz etdi:

Allaha qəsəm ki, mən fəqirəm,
Köç-külfət əlində dəstgirəm,
Ətfali-səğirə pasibanəm,
Avareyi-əklü şürbü nanəm;
Məlumi-cənabınızdır, ərbab,
Bu il quraq oldu, tapmadıq ab;⁴
Əkdiklərimin təmami yandı,
Fəryadlarım göyə dayandı;
Vallah, özümüz də qalmışlıq ac,
Bir parça quru lavaşa möhtac...

Ərbab kətçidən bu sözləri eşidincə ağızı köprümiş, gözləri
hədəqədən çıxmış bir halətdə qışqırı:

- Uşaqlar, falaqqa, çubuq hazır edin, od yandırın, şış
qızdırın!

Bu əsnadə dörd nəfər zalim əllərində şallaq, biçarə
kəlçinin ayaqlarını möhkəm bağlayıb, falaqqaya salıb,
döyməyə başladılar.

³ Üqubat – əzab.

⁴ Allaha and olsun ki, mən yoxsulam, köç-külfət əlində əsirəm, kiçik
çaqlara keşikciyəm, yemək, içmək, çörək üçün avarayam. Ərbab, cəna-
bına məlumdur ki, bu il quraq oldu, su tapmadıq.

Ə r b a b

Vur, vur ki, gətirməyibdir arpa!

Ə k i n ç i

İnsan dözəməz bu şarpaşarpa!

Ə r b a b

Vur, vur ki, bir az da məstкамəm⁵!

Ə k i n ç i

Canım çıxar, urma, bidəvaməm⁶!

Ə r b a b

Vur, vur ki, nə yağ verib, nə qaymağ!

Ə k i n ç i

Vurma ki, deyil ineklərim sağ!

Ə r b a b

Vur, vur ki, bunu qudurtdu məclis!

Ə k i n ç i

Vurma, məni hakim etdi müflis!

Ə r b a b

Məşrutə bunu xərab edibdir!

Ə k i n ç i

Zülmün məni dilkəbab⁷ edibdir!

Ə r b a b

Hürriyyət edib bu şumu gümrəh!⁸

Ə k i n ç i

Fəryadə yetiş, amandır, allah!

Əla lənətullah ələl-qövmüzzalimin.⁹

⁵ Məstкам – arzuya çatmaqla sərخoş.

⁶ Bidəvam – davamsız.

⁷ Dilkəbab – ürəyi kabab olma.

⁸ Azadlıq bu uğursuzu yoldan azdırıbdır.

⁹ Zalımlar tayfasına allah lənət etsin.

Vaqieyi-yubileykaranə

Girdim yerime başımda qayğu,
Gördüm gecə bir qəribə uyğu:

Bir şəhrdəyəm ki, cümlə dəhri
Gəzsən, bulamazsan oylə şəhri;¹

Ləzzətli suyu, gözəl havası,
Var behcəti, zövqü, həm səfəsi;

Əhli bütün əhli-fəzlü insaf,
Həp mömin-pak, müslimi-saf;

Şəhri-füzəla, diyari-irfan,
Mömin yatağı, qədim Şirvan.²

Əlqissə, gəzib bu şəhri yekca,³
Hər bir yerin eylədim tamaşa;

Gəzdikcə adam görünmür, ancaq
Bir səmtdə vardı bir yiğincaq.

Vəqta ki, bu izdihamı gördüm,
Mən də o yerə qoşub yüyürdüm;

Baxdım ki, əzim bir cəmaət,
Eyzən ürəfa, əvət, həqiqət!⁴

Lakin nə üçündür işbu əhval? -
Sordum, birisi dedi bu minval:

“Rahi-mədəniyyəti tey etdik,
Bir şəxsi-əzizə yübley etdik”.⁵

“Əhsən, – dedim, – ən gözəlcə bir şey,
Xaqani üçünmü işbu yübley?

¹ Bir şəhrdəyəm ki, bütün dünyani gəzsən də, elə şəhər tapmazsan.

² Fazillar şəhəri, irfan ölkəsi, mömin yatağı, qədim Şirvan.

³ Xülasə, bu şəhəri bütün gəzdim.

⁴ Baxdım ki, böyük bir yiğincaq, elə arıflər, bəli, həqiqət.

⁵ Mədəniyyət yolunu izlədik, bir əziz şəxse yubiley etdik.

Ya seyyidi-paki-Zülfüqarı
Yad etdiz o şairi-diyarı?⁶

Yoxsa Məlikov Həsənbəyi – pir
Əlyövm olunur vətəndə təqdir?⁷

Əkdikləri danələr göyərdi,
Bəh-bəh, necə dadlı meyvə verdi!

Yaxud, de görüm, müdiri-“Kəşkül”
Ünsizadə Səidi-məqul

Etdikləri ictihadə nisbət
Millətdən alır bu gündə qiymət?⁸

Yainki o Seyyidi-Əzimi
Şad etdiz o şairi-nədimi?⁹

Yoxsa Qəniyev Məcidi təbcil
Etmək səbəbincədir bu təşkil?¹⁰

Məhmudbəyov ol Həbibə yoxsa,
Alqışladız ol ədibi yoxsa?

Yaxud, de görüm, müdiri-“Rəhbər”
Məhmudbəyəmi bu etinalar?¹¹

“Lal ol, – dedi, – Zülfüqar kimdir?!
Xaqaniyi-namdar kimdir?!¹²

Kimdir Məlikov Həsənbəyi-pir?
Millət onu çoxdan etdi təkfir!

Kimdir, nəçidir o Ünsizadə?
Həp dinimizi verirdi bədə!

Ya Seyyid Əzim kimdir, oğlan?
Bir şair idi yazırı hədyan!

⁶ Ya pak Zülfüqarı, ölkənin o şairini yad etdiniz.

⁷ Yoxsa qoca Həsənbəy Məlikov bu gün vətəndə təqdir olunur?

⁸ Etdiyi səylərə görə bu gün millətdən qiymət alır?

⁹ Yaxud Seyid Əzimi, o dost şairi şad etdiniz?

¹⁰ Yoxsa Qəniyev Məcidi hörmətləndirmək səbəbi ilə bu təşkil olunmuşdur?

¹¹ Yaxud, de görüm, bu diqqət “Rəhbər”in müdürü Mahmud bəyəmi aiddir.

¹² Adlı-sanlı Xaqani kimdir?

Məhmudü Həbib, ya Məcidin
Çəkmə adını o üç pəlidin!¹³

Ömründə belə niyaz qılmaz,
Bunlar üçü də nəmaz qılmaz.

Yubleydir bu, həba deyildir,
Var qiyməti, kəmbəha deyildir;¹⁴

Hər elimi ufaq müəllim əsla
Layiq olamaz bu feyzə, illa.¹⁵

Layiq belə yubleyə ziyadə
Əlhafız əfəndi Şeyxzadə".¹⁶

İşbu sözü söyləyib də təkrar,
İstərdi cdə bir az da göftar.

"Dinmə", – dedim, – oldu qıssə məfhüm,
Rumi ki, dedin, qəziyyə məlum...".¹⁷

.....
Dərpərdə olan rümuzu qandım,
Bu halda xabdən oyandım.¹⁸

Gördüm bu rübaiyi mükərrər
Təbim ediyor dəmadəm əzbər:¹⁹

Qanunu qəvaidi-təbiət
Qoymuş bu cəhanda boyla adət:

"İnsandakı cəhildən ziyadə
Həqsizlər edərlər istifadə".²⁰

¹³ Mahmud, Həbib, ya Məcid kimi üç murdarın adını çəkmə.

¹⁴ Bu yubleydir, boş iş deyildir, qiyməti var, az qiymətli deyildir.

¹⁵ Hər elmin xırda müəllimi bu feyzə layiq ola bilməz.

¹⁶ Belə yubleyə artıq layiq olan Əlhafız əfəndi Şeyxzadədir.

¹⁷ Dedim: "Dinmə, əhvalat anlaşıldı, rumlu dedinsə, əhvalat məlumdur.

¹⁸ Pərdədə olan rəmzləri qandım, bu halda yuxudan oyandım.

¹⁹ Gördüm ilhamının təkrar olaraq bu rübabını anbaan əzbərdən söyləyir.

²⁰ Təbiətin qanunu və qaydaları bu dünyada belə bir adət qoymuşdur. İnsandakı cəhalətdən daha çox haqsızlar istifadə edərlər".

* * *

Əşhədü billahi əliyyül əzim,
Sahibi-imanəm, a şirvanlılar!¹
Yox yeni bir dinə yeqinin mənim,
Köhnə müsəlmanəm, a şirvanlılar!

Şiəyəm, əmma nə bu əşkaldən,
Sünniyəm, əmma nə bu əmsaldən.
Sufiyəm, əmma nə bu əbdaldən,²
Həq sevən insanəm, a şirvanlılar!

Ümməti-mərhuməvü məğfur ilə,
Əmrədəyəm taəti-məzbur ilə,
Küfrümə hökm eyləməyin zur ilə,
Qaili-quranəm, a şirvanlılar!³

¹ Allahın böyüklüğünə və ezmətinə şəhadət edirəm, iman sahibiyəm, a şirvanlılar.

² Şiəyəm, ancaq bu şəkildən yox, sünniyəm, amma bu kimilərdən yox, sufiyəm, amma bu abdallardan yox.

³ Rəhmətə gedən və bağışlanan ümmətlə birlikdə Quranın və allahın qoyduğu itaət işindəyəm. Zorla kafir olduğuma hökm verməyin, Quranın inananam, a şirvanlılar.

Həmdülillah ki, bu gün bəxtəvər oldu başımız

Həmdülillah¹ ki, bu gün bəxtəvər oldu başımız,
Gəldi novruz, demək, artı bir il də yaşımız,
Bütün əqvamə görə gerçi çox azdır yaşımız,
Bavücud-in ikidir bir sənədə il başımız:
Biri novruz, biri mahi-məhərrəmdir, əmu!
Birisə mayeyi-işrət, birisi qəmdir, əmu!²

Bu səbəbdən bir ili biz də iki pay edərik:
Bir payı on bir, ikinci payı bir ay edərik,
On bir ay nala çəkib, ağlayıb ax-vay edərik,
Bir ayı ləbləbi-kışmış yeyib, oxqay, edərik;
Çünkü bu cyd biz islAMDƏ əzəmdir, əmu!
Şiveyi-məzhəbi-Zərdüst, əseri-Cəmdir, əmu!³

Bu bir ayda geyinib sallanarıq behcət ilə⁴,
Əlli-əlli olaraq ev gəzərik işrət ilə,
Girərik hər evə, hər mənzilə cəmiyyət ilə,
İçərik çay, yeyərik hil-noğulu ləzzət ilə,
Çox da ev sahibinin iş-gücü dərhəmdir, əmu!
Eyddə borc eləmək dəbi müsəlləmdir, əmu!⁵

Tapdı vəqta ki, ərəb ləşkəri ətrakə zəfər,
Dini-abaimizi eyledi həp zirü zəbər
Biz də atdıq bütün adatımızı, bircə məgər
Bu mübarək günü təqdis ilə bu ana qədər
Saxladıq, çünkü biz islamə çox əlzəmdir, əmu!
Bəşikəstə olan ərbab məgər kəmdir, əmu?!⁶

Leyk bu eydimizin bircə qüsuru yenə var.⁷

¹ Həmdülillah ~ allaha şükür.

² Əgor bütün millotlərə görə yaşımız çox azdırsa, buna görə də bir ildə iki il başımız yzr. Biri novruz, biri məhəmməd ayıdır, əmi, birisi işrət mayası, biri qəmdir, əmi.

³ Çünkü bu bayram biz müsəlmanlarda böyükdür, əmi! Zərdüst məzhəbinin gəydası, Cəmşidin yadigarıdır, əmi!

⁴ Behcət ilə ~ sevincle, şadlıqla.

⁵ Çox da ev sahibinin işi qarışıqdır, bayramda borc eləmək adəti mübahisəsizdir, əmi.

⁶ O vaxt ki, ərəb qoşunu türklərə qələbə çaldı, ocdadımızın dinini alt-üst etdi. Biz də bütün adətlərimizi atdıq, bircə bu mübarək günü bu ana qədər müqəddəs-leşdirib saxladıq. Çünkü biz müsəlmanlara çox lazımdır, əmi! Əmi, məgər sınmış, var-yoxu əldən çıxmış ərbablar-sahiblər azdır.

⁷ Ancaq bu bayramımızın yeno bircə qüsuru var...

Taziyanələr

1

Görünçə şəxs bir ərbabi-sərvətin üzünü –
Görür mücəssəm olan bir ləamətin üzünü!¹

Gözüm ağarsın əgər yüzdə, mində milyonda –
Görürsə ölkədə bir əhli-hümmətin üzünü!

Qəmim ki, var mənim ancaq budur: qiyamətdə
Ki, bir də görməliyəm işbu millətin üzünü!

2

Dindirir əsr bizi, – dinməyiriz,
Açılan toplara diksinməyiriz;
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ astomobil minməyiriz;
Quş kimi göydə uçar yerdəkilər
Bizi gömmüş yerə minbərdəkilər!

3

Əksimə

Zahidin əksimə düşək nəzəri-xudbinı –
Görür ayineyi-safimdə o bir bidini;²
Zənn edər əqli-qəsirilə o mənəhus mənəm,
O mənə lənət edər, mən deyərəm amin;³
Gec-tez, əlbəttə, kəsər bir bu qədər lənət onu,
Yerdə qalmaz mənim aminim, onun təlini.⁴

¹ Bir şəxs bir var-dövlət sahibinin üzünü görəndə sanki alçaqlığın cismənmiş üzünü görür.

² Zahidin xudbin nozori əksimə, şəklimə düşəndə, o, mənim saf aynanda bir dinsiz görür.

³ Dar düşüncəsi ilə clo zənn edir ki, o uğursuz mənəm, o mənə lənət edir, mən amin deyirəm.

⁴ Əlbəttə, gec-tez bu qədər lənət onu kəsər, mənim aminim, onun lənətləməsi yerdə qalmaz.

Dün cəhənnəm vəsfini zahiddən eylərdim sual,
Cənnəti ağızın açıb etdi mənə vəsf-i-sifat;
Ol cəhənnəm ki, zəlalət əhlini təzib edər,
Göstərir hala onu qüdrətlə ərbabi-“Nicat”.⁵

Kürd çaldıqca boru çingənə oynar, derlər, –
Bir məsəldir ki, demiş Türkiyə izanlıları.
Bir tuhaf çalğı ilə oynadıyoq avropalı
Şimdi yunanlı ilə bir sürü osmanlıları.⁶

Yıldırımlar yağsa göydən, titrəməz ruhum mənim,
Dağlar atəş püskürərsə kargər olmaz bana;
Hücreyi-tehtəl-türabında mənim həp düşmənin
Öldürür ənfasi-təkfirindəki murdar hava.⁷

Bizi aldatma, xacə, hər sözünə,
Bizə yox, get nəsihət et özünə!
Görüyorkən⁸ gözün düzü əyri, –
Bizdən əl çək də, çarə qıl gözüne!

⁵Aşam cəhənnomin nəcə olduğunu zahiddən soruştum. Ağızını açıb connotin sıfırını mənə toriflədi. O cəhənnəm ki, alçaqlıq sahiblərinə əzab verir, onu indi qədrəde “Nicat” sahibi göstərir (“Nicat” Bakıda təşkil edilən maarif cəmiyyəti də 1910-11-ci illərdə “Nicat” adlı qəzet də naşr etmişlər).

⁶Türkiyə ferasətliləri bir məsol demişlər ki, kürd boru çalanda çingənə, yoni qənə oynayaq deyirlər. Avropalı bir qəribə çalğı iləindi yunanlı ilə bir sürü osmanlıları oynadır.

⁷Göydən ildinmlər yağsa, mənim ruhum titrəməz, dağlar od püskürsə, mənə təsir etməz. Zirzomi otağında məni düşmənin küfrdə günahlandırın murdar nəfəsəndəki hava öldürür.

⁸Görüyorkən - görürkən.

8

Şanlı gördükcə məni sanki edir qövr fələk,
Min kələk cidə edir başıma filfövr fələk.⁹

Namurad olmağım oldisə muradi oldum,
Şimdi bilməm nə murad ilə edir dövr fələk?

Asiman oldumu surax¹⁰ iki gün güldü üzüm
Ki, mükafat olaraq bunca edir cövr fələk?!

Artıq oynatma məni sən dəxi, ey eşqi-cünun¹¹,
Mən özüm oynayıram çalsa da hər tövr fələk!

Şimdilik rəqsdəyiz, ta görəlim kim yixılır;
Mənү dil, eşqü həvəs, hutü həməl, sövrü fələk?¹²

9

Arif çalışır ki, millət azad olsun,
Zahid çıxır ki, məscid abad olsun.
Söz boynu qraxmallılarındır ki, deyir:
– Bir madmazel olsun ki, pərizad olsun!

10

Dün yatıb Mir Haşımı röyadə gördüm, söylədim:
Seyyidim, hicrində ərzi-şurişi-həşr eylərəm.
Ən boğuntu bir "Səda" ilə dedi: görməzmisən –
Hiylələr icad edib, bir qəztəcik nəşr eylərəm.¹³

⁹ Fələk məni şanlı gördükcə, sanki narahat olur, o saat başıma min kələk toplayır.

¹⁰ Surax – dəlik-deşik.

¹¹ Eşqi-cünun – dəlilik eşqi.

¹² Mən və ürək, eşq və həvəs, hut və həməl, Öküz bürkü və fələk.

¹³ Gecə yatıb Mir Haşımı yuxuda gördüm, söylədim: "Seyyidim, aynılığında qızı mot hoyecanı bildirərəm". Ən boğuş bir "Soda" ilə dedi: "Görmürsənmi: hiylələr düzəldib bir qəzetçik nəşr edirəm". ("Səda" 1909-1911-ci illərdə Bakıda Həzər boy Vozirovun redaktorluğu ilə nəşr olunan bir qəzet idi.)

11 ...Deyir

Oylə səngindir ki, əsqali-təəssübdən yüküm,
Gündə min tərpənsə yer, tərpənməz əsla bir tüküm!¹⁴

12 Tapdım!..

Qoy sağ olsun başımız, düşməsin əsla ayağa,
O bizi torğa qoyub¹⁵, gərçi satıb yandırı;
Bir qədəh şol¹⁶... suyu şimdi iki yüz yirmi beşə
Bizə içdirmək ilə yanğıımızı qandırı.

13

Hankı alçaq bir əlin qeyd etdiyi xətdir o ki,
Büsbütn təqdirə şayan xətlərin əlasıdır?
Mən bunu hər əhli-vicdan sual etdim, dedi:
Xəlinə Əbdülhəmidin çəkdiyi imzasıdır.¹⁷

14

- Yoldaşım, yatmışmışan?
- Yox, bir sözün varsa, buyur!
- On manat qərz istərəm...
- Yox, yox, bəradər, yatmışam!¹⁸

15

Başqa millətdən hüququn almaq üçün hər zaman
İngilabiyun, səlahiyyun, rəşadiyyun çıxar!
Bizdən isə satmağa namusü irzi-milləti
Etidaliyyun, himariyyun, fəsadiyyun çıxar!¹⁹

¹⁴ Təəssüb duyğularından yüküm cələ ağırdır ki, yer gündə min dəfə tərpənsə, əsləküm tərpənməz.

¹⁵ Torğa qoyub – satmağa qoyub.

¹⁶ Şol – Şollar sözünün ilk heccasıdır.

¹⁷ O həsi alçaq əlin çəkdiyi xətdir (imzadır) ki, bütün təqdirə layiq olan xətlərin əsəridir. Mən bunu bir vicdan sahibindən soruşdum, dedi: "Əbdülhəmidin taxtdən şəmasına dair çəkdiyi imzasıdır".

¹⁸ On manat borc istəyirəm... – Yox, qardaş, yatmışam.

¹⁹ Hər zaman hüququnu almaq üçün başqa millətdən ingilabçılar, doğruçuluq, əməlilik torofdarları, xalqı doğru yola aparanlar çıxar, bizdə isə millətin namu-

16

Dün oxurkən bir müdürü-məktəbin məktubunu
 Min qələt gördüm qarışmış bir vərəq imlasına;
 Uf!.. Yaziq millət, dedim, bilsəyдинiz məktəb nədir,
 Boylələr düşməzdi təlim etmənin sevdasına.²⁰

17

Əlhəzər, qoyma baxa əksimə zahid ki, onun
 Nuri-həq dideyi-xudbininə zülmət görünür;
 Qoy bu ayinəyə ol paknəzər baxsın ki,
 Bütün əşyadə ona nuri-həqiqət görünür.²¹

18

Qəztələr tövqifini yalnız Sipəhdar əkməyir
 Bizdə də əksik deyildir boylə biidraklər!
 Çarparaq cari olan bunca məarif seylinin
 Qarşısın sədd etməyə qabilmədir xəşəklər?²²

19

Sanma bir məsləki təqiblə möhkəm qalaram,²³
 Əlli arxın suyunu gündə bir arxa calaram!
 Kefimin gəlməsinə bax, nə gərək yaxşı, yaman?
 Mən gəhi mixi, gəhi nəli döyüb tapdalarım

sunu, irzini satmaq üçün etidalçılar, heyvanlıq yolu ilə gedənlər, araqanşdırıla çıxar.

²⁰ Axşam bir məktəb müdürünnin məktubunu oxuyarkən, bir vərəq yazısına qışmış min səhv gördüm. Uf, yaziq millət, dedim, o məktəbin nə olduğunu bilsəy diniz, belələri elm öyrotmok sevdasına düşməzdi.

²¹ Amandır, qoyma zahid mənim əksimə baxsın, haqq nuru onun xudbin gəzəq qaranlıq görünür. Qoy bu aynaya təmiz nəzər olanlar baxsınlar ki, ona binə oşyada həqiqətin işığı görünür.

²² Qəzetlərin bağlanması işini yalnız Sipəhdar əkmir, belə idraksızlar bizdə də deyildir. Çarparaq axan bu qodor məarif selinin qarşısına çör-çöplər səd çəkməyə qabildirmi? (Sipəhdar İran torpaq sahiblərindəndir).

²³ Sanma ki, mən bir məsləki izleyərək onda möhkəm qalaram.

20

Dün bir eşşəkxışal insanə
Gəlməmiş xoş təraneyi-zənbur;
Atdı şıllaq, dedim, əfəndim, sus,
Dağlıar bilmə xaneyi-“Zənbur”.²⁴

21

Cənnətdəki huriləri, qılmanları allah, –
Qovdum, - deyə bir vəhylə etsə səni ifham,
Zahid, mən ölüm, gizləmə, aç sidqini söylə,
Sən bir də edərsənmi nəmaz əmrinə iqdam?²⁵

22

Kimdir arif? – deyə sordum, dedilər, əsrə görə:
Arifin indi nə dini və nə imanı olur.
Bunu bildim, tanıdım, zahidi sordum, dedilər:
Zahidin heç şeyi olmazsa, cibışdanı olur.

23

Oğlunun vasiteyi-xilqəti olmaqla fəqət,
Atılıq borcunu ifa edəməz insanlar;
Atılıq borcu eyi tərbiyənin qeyri deyil,
Yoxsa bir işdədir insanlar ilə heyvanlar.²⁶

24

Deyirdik bir zəmanlar biz kəmali-fəxrü hümmətlə:
“Cəhangiranə bir dövlət çıxardıq bir əşirətdən!”
Bu gün də iftixar etsək səzadır fərti-qeyrətlə;
Kərəmkaranə beş dövlət yetişdirdik rəiyyətdən!²⁷

²⁴Zən cəsək xasiyyətli bir insana zənburun, yəni arının nəğməsi xoş gəlmə-
düyü. Şıllaq atdı, dedim, əfəndim, sus, “Zənbur” (jurnalının) evinin dağılacağını
düşün.

²⁵Allah cənnətdəki huriləri, qılmanları qovdum deyə səni vəhy ilə başa salsa. za-
tərəfən ölüm, gizləmə, aç doğrunu söylo, son bir də namaz işinə qədəm qoyar-
ı.

²⁶Lətlər ancaq oğlunun yaranmasının vasitəsi olmaqla atılıq borcunu yerinə
gətirməz. Atılıq borcu yaxşı tərbiyədən başqa bir şey deyildir, yoxsa insan-
heyvanlar bir işdədirler.

²⁷Biz zəmanlar böyük bir fəxr və qeyrətlə deyirdik: “Bir təyfadın dünyamı tutan
dövlət çıxardıq”. Bu gün də artıq bir qeyrətlə iftixar etsək layiqdir: soxavət

Mütləqiyətə əbd şəklində
 Mütəşəkkil olan nifaqü təzad
 Dövri-məşrutədə siyaset ilə
 Mülki-İranə salmasının fəsad?²⁸

Bir müdirin ki, keçməyə qoluna
 Qolu bulvarda bir gözəl sənəmin,
 O necə milləti çəkər qabağa,
 Ya "Səda"sı nasıl çıxar qələmin?²⁹

Bir gül

Vaiz ki, çıxar minbərə, hey püflər odu,
 Təkfirə qoyar kimin ki, eşq işə modu;
 Vardır deyəsən bu xazini-niyranın
 Ağzında ekstrenni kafir zavodu.³⁰

Sipəhdar deyir ki:

Arşimed: "Bir nöqtə bulsaydım, ona bilistinad
 Qaldıradım cirmi-ərzi" – söyləmişdir: leyk mən!³¹
 Qaldıradım büsbütün İranı da, Turanı da –
 Kisəmə girsəydi ancaq bir beş-on min tūmən.

və comərdliklə rəsiyyətdən beş dövlət yetişdirdik. (Dirnaq içindəki misa türsü sairi Namiq Kamalındır).

²⁸ Mütləqiyət zamanı qul şəklində olan ikitirəlik və ziddiyyət məşruə dönmək siyaset ilə İran ölkəsinə qarşıqlıq salmasının?

²⁹ Ya qələmin "Səda"sı necə çıxar?! (Taziyanə Haşim bay Vəzirovun "Səda" şəxsiyətini ünvanlaşmışdır).

³⁰ Vaiz minbərə çıxıb odu püfləyir və kimin eşq dəbi varsa, onu küfrədə gicələndirər. Deyəsən bu cəhennəm xəzinədarının ağzında ekstrenni (hazır) kafir zavodu var.

³¹ Arximed: "Bir nöqtə tapsaydım, ona istinad edərək yer kürəsini qaldırdı". demisidir, ancaq mən...

29

Hüseyin Kəmal deyir ki:

Tənə təhqirə təhəmmül edərəm mən, lakin
 Tən edən zati-fürumayədə vicdan olsa;
 Nə gözəldir bu sözü şairi-osmaninin:
 "Tən edən dinimizə bari müsəlman olsa."³²

30

Rəməzan söhbəti

Bizim hacı deyir ki:

Ələman artıq orucdan, ələman!
 Qoymadı taqət oruc məndə, inan!
 Sən oruc yersən, balam, lakin məni
 Yer oruc hər ləhzə, hər an, hər zaman!³³

31

Oruc deyir ki:

Ey hacı, məndən şikayət eyləmə,
 Kəndinə et kəndi şəkviyyatını;
 Mən səni illərlə görmək istəməm,
 Sərmühərrir görəsə səhviyyatını!³⁴

32

"Səda"nın 162-ci nömrəsinə

Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm,
 Məndə hər kəs görür öz qas-gözünü;
 Necə kim, dün "Birisi" baxdı mənə,
 Gördü ayinədə ancaq özünü.³⁵

³² Tənə edən nacins şoxsədə vicdan olsa, mən tənə və təhqirə dözərom. Osmanlı şairinin bu sözü nə gözəldir: "Dinimizə tənə edən bari müsəlman olsa!"

³³ Sən oruc yeyirsin, balam, ancaq məni hər an, hər ləhzə, hər zaman oruc yeyir.

³⁴ Ey hacı, məndən şikayət etmə, öz şikayətlərini özünə et. Baş redaktor səhvini görsə, mən səni illərlə görmək istəmərom.

³⁵ "Birisi" sözü H. Vəzirovun "Səda" qəzetiində işlətdiyi gizli imzadır.

33

Etila etdikcə, derlər, yüksəyə təyyarələr –
Görməyə nail olur hər yanda alçaq yerləri.
İşbu qanunu bizim mənsəblilər bilsəydi, ah,
Bir kərə görsəydi də alçaqdakı müztərləri!..³⁶

34

Kəndli deyir ki:

Bakıda nafiz ikən əllidən artıq üləma, –
Rəməzan eydini tək bircə gün elam etdi;
Yenə az-çox bərəkət varsa bizim qəryədədir,
İki alim hərəsi bir günü bayram etdi.³⁷

35

Bakılı deyir ki:

Rəməzan eydinin icrasını hərçənd bizə³⁸
Həzərati-üləma bircə gün elam etdi;
Biz o bir gündə də açdıq dükan, aldıq, satdıq,
Ancaq onlar qara məxluq ilə bayram etdi.³⁹

36

Şah deyir: – Ağlayıram, bəs ki, üzüm çirkindir,
İldə bir görsəm əgər ayinədə surətimi!
Ona ərz etdi vəziri: – Səni hər gün görürəm,
Nə qədər ağlayıram, şimdə düşün halətimi!..³⁹

³⁶ Deyirlər, təyyarələr yüksəyə qalxdıqca, hər yanda alçaq yerləri görməyə nə
olur. Ah, bax bu qanunu bizim mənsəb sahibləri bilsəydi, bir dəfə alçaqdakı ə
rosizləri görsəyidilər.

³⁷ Bakıda əllidən artıq alim nüfuz sahibi ikən, Ramazan bayramını ancaq tə
birçə gün bildirdi. Yenə az-çox bərəkət varsa, bizim konddədir, iki alim hərə
bir gün bayram edir.

³⁸ Ramazan bayramının icrasını bizə hərçənd həzərət alımlor bircə gün elan edl
lər, biz o bir gündə do dükanı açdıq, aldıq, satdıq, ancaq onlar qara məxluq il
bayram etdilər.

³⁹ Şah dedi: – Üzüm o dərəcədə çirkindir ki, ildə bir dəfə aynada surəti
görsəm ağlayıram. Vozir ona dedi: – Səni hər gün görürəm, no qədər ağlayıra
voziyyotimi indi düşün.

37 İnteligentlər deyir ki:

Deyirik haləti-tehsildə: millət! millət!
Diplom alcaq görünür bizlərə illət millət;
Basırıq bağırmızı hər birimiz bir hacını,
Canı çıxın ki, görür min cürə zillət millət!..⁴⁰

38

İranlılar deyir ki:

Bunca qeyrət ki, biz etdik vətən uğrunda bu gün,
Yarın⁴¹ İranımız, əlbətə ki, bir babət olur;
Biz bu qeyrətlə bütün aləmə fəxr etməliyiz
Ki, ufaq⁴² dövlətimiz bir neçə zor dövlət olur.

39

- Söylə, təqsiri nədir tapdalayırsan yazıçı?
- Boylə işlər çox olur, cümləsi şeytan işidir!
- Etdiyin cürmünü⁴³ şeytan adına çıxma, onun
Yox bu işdən xəbəri, söylə: müsəlman işidir!

40

Millət deyir ki:

İnteligent ağalar, biz sizi çoxdan tanırıq...
Bilirik sizdə bu gün qeyrəti-millət yoxdur!
Biz niyə məktəbi, təhsili-ülumi⁴⁴ sevirik,
Çünki məktəb adına bizdə xəyanət yoxdur.

⁴⁰ Tehsil zamanı deyirik: – Millət! Millət! Diplomu alan kimi millət bizo bir dard
gənişir. Hər birimiz bir hacını bağırmızı basırıq. Millət min cür zillət görürse,
canı çıxın.

⁴¹ Yann – sabah.

⁴² Ufəq – kiçik.

⁴³ Cüm – cinayət, günah.

⁴⁴ Təhsili-ülüm – clmlər oldu etmək, clmlar tohsili.

41

Qlasnı seçkisini qoydu dum müzakirəyə,
Çatır sezon ki, yenə əlbəəl gəzə rüşvət.
Qlasnı olmaq iki şərtə bağlıdır ancaq:
Birinci rüşvət, ikinci hədə, fəqət xəlvət,⁴⁵

42

Bakılılıar deyirlər ki:

Şamaxılıilar kimi işsiz, kifayəsiz⁴⁶ deyiliz
Ki, tel vuraq dumaya biz ana lisani⁴⁷ üçün;
Klubda, bağda, qoruqda var ol qədər işimiz
Ki, ev uşaq yada düşmür, o Anna canı üçün!..

43

Dilənçi deyir ki:

Əl açıb sail olmağın xoşdur,
Gərçi bir həbbə sim isə diləyin;
O səfilanə sırqətindən kim,
Kəsilə bir fulus üçün biləyin.⁴⁸

44

Çox təəccüb edirəm tərzi-cədidə ki, onu
Əcnəbilər oxuduqca hünər izhar ediyor.
Halbuki millətimizdən onu kim ki, oxuyur,
Qaliba həzrəti-allahı da inkar ediyor.⁴⁹

⁴⁵ Duma deputat seçkisini müzakirəyo qoydu, mövsümü çatır ki, yenə rüşvat el-boş gəzsin. Deputat olmaq ancaq iki şərtə bağlıdır; birinci rüşvət, ikinci hədə ancaq xəlvət.

⁴⁶ Kifayəsiz – bacarıqsız.

⁴⁷ Lisan – dil.

⁴⁸ O səfillər kimi oğurluq edib bir qara qəpik üçün bileyinin kəsilməyindənən əgər diləyin bir dənə gümüş pulsursa, ol açıb dilənçi olmağın yaxşıdır.

⁴⁹ Yeni üsula təəccüb edirom ki, onu əcnəbilər oxuduqca, hünər göstərir, həbbə millətimizdən onu hər kim oxuyursa, çox vaxt həzrət allahı da inkar edir.

45

Gərçi pərvaz etdi ayroplan dünən bir quş kimi,
Aləmi heyrətdə qoydu elmü irfan naminə;
Leyk bizlərtək hələ qadir deyildir uçmağa,
Rəxti-xab içrə yatarkən hürü qılman naminə.⁵⁰

46

Axşam olcaq uşeniklər⁵¹ hərə bir madmazelin
Keçirib qol qoluna kuçədə cövlan ediyor;
Sonyalar bunları tədris edəsiymiş, əcəba,
Uçitellər⁵² dəxi məktəbdə nə meydan ediyor?!

47

Cümələrdə dükan açmaz bakılı,
İstəsən gəz Bakının hər yerini;
Ancaq, ancaq... arasından qapının
Şey satıb razı edər müştərini.

48

Öymə nəsəbi, öyməyə şayistə həsəbdir,
Gördük o müləvvəsləri kim, paknəsəbdir.
Hərçənd ki, dünyadə oğul varisi-əbdir,
Ən xeyrli miras, vəli, elmü ədəbdir.⁵³

49

Cəvankən fəqrdən etmə şikayət,
Cəvanlıqdan böyük bir sərvət olmaz!
Qoca müstəğniyi-sərvət də olsa,
Qolunda bir çocuğa qüvvət olmaz!⁵⁴

⁵⁰ Hərçənd dünən acroplan bir quş kimi uçdu, elmə və ürfan xatirinə aləmi heyrətdə qoydu, ancaq hələ bizlər kimi yorğan-döşək içinde yatarkən huri və qılman əşqına uçmağa qadir deyildir.

⁵¹ Uşeniklər – şagirdlər.

⁵² Uçitellər – müəllimlər.

⁵³ Aş-abanı öymə, öyməyə layiq insanın özüdür, əсли-nəsəbi təmiz olan o mürdəşlər gördük. Hərçənd, dünyada atanın varisi oğuldur, ancaq ən xeyrli miras elm və ədəbdir.

⁵⁴ Cəvan vaxtı yoxsulluqdan şikayətlənmə, cəvanlıqdan böyük bir sərvət olmaz, əmanın sərvəti çox olsa da, qolunda bir uşaq qədər quvvət olmaz.

50

Oğrulardan da bədəxlaq⁵⁵ qumarbazlardır,
Çünkü bu fırqədə onlar kimi cürət yoxdur;
Gərçi⁵⁶ bunlarda da, onlarda da vicdana görə
Səyü, namusü həya, hümmətü qeyrət yoxdur.

51

Tap görüm!..

Həp kiçiklər kiçik ikən böyükür,
O nədir ki, böyük ikən kiçilir?

Al, tapdım!..

Bu kiçilmək fəqət müsəlmanın
Boynuna hər bir əmrədə biçilir!

52

Mülki-Şirazə Zilli-Sultanın
Yenə hakimliyi müqərrər isə,
Kim deməz ömrü bitdi İranın –
On min ildən daha müəmmər isə?!⁵⁷

53

Mürtəcelər, sevinin, kişvəri-İranə yenə
Taniyıb bildiyiniz sayeyi-sultan gəlir!⁵⁸
Pişvazə yürüün, gəlcək öpün əllərini,
Çünkü bu zati-mükərrəm sizə mehman gəlir!⁵⁹
Hələlik dinməyəcək, oylə ki, bərkizdi yerin
Verməyə hürlərin qətlinə fərman, gəlir!⁶⁰
Mülki-Təbrizdə kəsdirdiyi qurbanlardan
İndi Şirazda kəsdirməyə qurban, gəlir!

⁵⁵ Bədəxlaq – pis oxlaqlı.

⁵⁶ Gərçi – hərçənd.

⁵⁷ Zilli Sultanın Şiraz ölkəsinə hakimliyi qərara alınmışsa, kim deməz ki, on min ildən artıq ömr süren İranın ömrü bitdi.

⁵⁸ Mürtəccələr, sevinin İran ölkəsinə yene tanıyıb bildiyimiz sultanın kölgəsi galır.

⁵⁹ Qarşılıamağa yürüün, göləndə əllərini öpün, çünkü bu möhtərəm şəxs sizə qonaq golur.

⁶⁰ Hələlik dinməyəcək, elo ki, yerini bərkitdi, azadlıq sevərlərin qətl edilmasına fərman golocok.

54

Zilli-Sultana, armandır, verməyin İrana yol,
Rehm edin bir kərrə xəlqüllaha⁶¹, allah eşqinə!
İşbu millət xainin mən, sən deyil, aləm tanır,
Yalxı xəlqüllah deyil⁶², allah satar şah eşqinə!

55

Onlar ki, ədir hörmətü namusunu təqdis –
Bir digərinin irzine eylərmi xəyanət?
Dersəm ki, zinakarlərin qeyrəti olmaz,
Olmazmı mənim işbu sözüm cyni həqiqət?!⁶³

56

Saxtə bir xətti-xam ilə mənə kağız yazıb,
Ey məni təhdid edən min dürlü təkidat ilə!
Boylə: "Xortdan gəldi, dur qaç!" sözlərin get tiflə de!
Zatını Sabir tanırkən qorxmaz övhamat ilə!..⁶⁴

57

Hatifdən gələn bir nida deyir ki:

Görəsən Məmdəlinin yapdığı əfali nədir?
Bu səyahətdən onun qayeyi-amalı nədir?
Zilli-Sultan ilə, aya, nə üçündür bu görüş?
Naibüssəltənəyə ya deyəcək halı nədir?⁶⁵

⁶¹ Xəlqüllah – allah bəndəleri.

⁶² Yalxı xəlqüllah deyil – təkcə allahın xalqı deyil.

⁶³ Ədamlar ki, öz hörmət ve namusunu yüksək tutur, bir başqasının namusuna uyzan edərmi? Əger zina iş tutanların qeyrəti olmaz desəm, mənim bu sözüm çox haqiqət olmazmı?

⁶⁴ Ey saxta və ciy bir xətt ilə mənə kağız yazıb min dürlü təkidlərə mani hədə-hərəkət "xortdan gəldi, dur qaç!" sözlərini get uşağa de! Sabir zatını tanıdığı bəs mövhümətlə qorxmaz.

⁶⁵ Görəsən, Məmdəlinin etdiyi işlər nodır? Bu səyahətdən onun diloyinin möqəddəsi nodır? Görəsən, Zilli Sultanla bu görüş nə üçündür? Naibüssəltənəyə deyəcək vəziyyəti nədir?

Vyana telegrafları deyir ki:

Qardaş oğlu, əmidir Məmdəli, Zilli-Sultan,
Sənə nə ta bilesən bunların əqvalı⁶⁶ nədir?
Şübhələnmə, yox onun gizlicə bir başqa işi,
O gedir ta görə Avropanın əhvalı nədir⁶⁷?

"Naye-Fraye-Press" qəzetəsi deyir ki:

Bizə pək doğru xəbərlər yetişir İrandan,
Yazıyorlar ki, işin surəti, əşkali⁶⁸ nədir!
İstəyir Məmdəli hürriyyətə bir zərbə vura,
Yoxsa Avropada bica onun əşğalı nədir?!⁶⁹

Berlin mətbuati ciddən inandırır ki:

Bizcə, Rusiyə bilir Məmdəlinin məqsədini
Ki, bu fikrindən onun hələ nə, iqbali nədir?!
Yenə İranə onu şah edəcəklər deyəsən,
Gər bu şah olsa yazıq millətin əhvalı nədir?!

Rusiya mətbuati deyir ki:

O özü gəzməyə çoxdan bəri müştəq idi,
Ona lazıim deyil İran nədir, əmsalı⁷⁰ nədir!
O, siyasi işə hərgiz də qarışmaz, çünki
Özü çox yaxşı bilir ki, bu işin dalı nədir...
Məclis ol vəqt ona bir çet də məvacib verməz,
O zaman Məmdəlinin söyləyəcək qalı⁷¹ nədir?
Naibüssəltənə ilə bu səfərdə ancaq
Görüşüb söyleşəcək: keyfi nədir, hələ nədir?
Geləcək məsədətiçin danışib İranın –
Ona yol göstərəcək surəti-ikmalı⁷² nədir!

⁶⁶ Əqval – sözler.

⁶⁷ Əhvalı nədir – vəziyyəti necədir.

⁶⁸ Əşkal – şəkillər.

⁶⁹ Yoxsa boş yere Avropada onun nə məşguliyyəti var?!

⁷⁰ Əmsal – bənzərlər.

⁷¹ Qal – söz, danışq.

⁷² Surəti-ikmal – təkmilləşdirilmiş surəti nodır.

Məşhur professor Vamberi deyir ki:
Oylə aşiqleri var Məmdəlinin İranda –
Canını fədye verər;⁷³ mülki nədir, malı nədir!
Naibüssəltənəyə - əksinə tənzimatın –
Məmdəli hər nə desə yap, onun ehmali nədir?⁷⁴

Biz də deyiriz ki:

Görəsən boylə ağırdan yatan iranlıların
Üstə saldıqları yorğanların əsqalı⁷⁵ nədir?
Daşmıdır, kütləmidir, ahənү fuladmıdır⁷⁶?
Yox, ölüm yorğanıdır, bunlara əmsalı⁷⁷ nədir?

58

“Tərcümani-həqiqət”⁷⁸ deyir ki:

Xəstəmiz Əbdülhəmid artıq sağaldı, səmridi,
Şimdiki halilə məmnuniyyət izhar eyləyir;
Şey yeyir, çalğı çalır, gahi yazır, gahi oxur,
Vəqtini bəzən də dülgərlikdə imrar⁷⁹ eyləyir.

Əbdülhəmid deyir ki:

Sanma kəsmək, doğramaq, yonmaq misilli işlərin
Olmuşam məşguli ol gündən ki, nəccar⁸⁰ olmuşam;
Lafəvallah⁸¹, hökmranlıq etdiyim günlərdə də
Kesmişəm, kəsdirmişəm, sultani-cəbbar⁸² olmuşam.

⁷³ Fədye verər – qurban verər, fəda edər.

⁷⁴ Məmdəli naibüssəltənəyə tənzimatın (nizama salınmanın) oksino olaraq nə et
lsa, onun ohəmiyyət verməməyi nədir?!

⁷⁵ Əsqal – ağırlıq.

⁷⁶ Ahənү fulad – demir və polad.

⁷⁷ Əmsal – oxşarlıq.

⁷⁸ “Tərcümani-həqiqət” İstanbulda nəşr olunan gündəlik türk qəzeti idi.

⁷⁹ İmar – keçirmə.

⁸⁰ Nəccar – dülgor.

⁸¹ Lafəvallah – vallah belə deyil.

⁸² Sultani-cəbbar – zalim padşah.

Haləti-məstliyində nə olur, ey oyyaş!
 Baxıb ayinəyə görson əcəba surətini;
 O kərahət, o səfalət, o rəzalət tökülən
 Surətindən utanıb, anla nədir siyrətini?!⁸³

Möhtərəm İranlılar, sizdən təmənnamız budur;
 Bir də İran hifzini⁸⁴ bizdən təmənna etməyin;
 Çünkü rusun, ingilisin xatiri bizdən sınar,
 İncinərlər; siz dəxi artıq təğəlla⁸⁵ etməyin.

Aləmi-insaniyyət deyir ki:

Növpərvər, rəhmətler, mədələtfer Vilhelm,
 Bir də ali namımı dillərdə icra etməyin;
 Çünkü vicdanın o nazik xatiri sizdən sınar
 İncinər; artıq ona minbəd iyza etməyin.⁸⁶

Eynüddövlənin istefasından dolayı bəstə
 girmək istəyən Tehran tacirani-eyrətməndanələrinə!

Bəstə iqdam eyləyin, ey tacirani-mötəbər!
 Qaliba, vardır ümidi, bəxt yar olsun sizə!⁸⁷
 Olmayıñ razı ki, Eynüddövlə istefa verə!
 İştə Təbriz, iştə Eynüddövlə ar olsun sizə!..

⁸³ Ey oyyaş, sərəxəs vəziyyətində nə olur aynaya baxıb surətini görson; o mənfurluq, o səfillik, o alçaqlıq tökülən sıfetindən utanıb, təbiətinin nə olduğunu anla.

⁸⁴ Hifz – qorunma.

⁸⁵ Təğəlla – ciddi-cəhd etmə, qeyrot gösterme.

⁸⁶ İnsanpərvər, rəhmli, edaletli Vilhelm bir də bizim yüksək adımızı dillərdə söyləməyin, çünkü vicdanın o nazik, incə ürəyi sizdən sınar, inciyor, bundan sonra ona oziyyət verməyin.

⁸⁷ Ey pənah, aman yerinə girməyə qədəm qoyan mötəbər tacirlər, güman ki, bətin sizə yar olacağına ümidi var.

62 Hatif deyir ki:

Bəs Şəmaxidə məktəbi-nisvan⁸⁸
Açacaqdın, buna güman çox idi...

Müdir əfəndi deyir ki:
Bəli, onda müəllimə qızımın
Bakudə çünki məktəbi yox idi!

63

“Osmanlıcadan tərcümə türkə” – bunu bilməm,
Gerçək yazıyor gəncəli, yainki hənəkdir;
Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, amma
“Osmanlıcadan tərcümə türkə” nə deməkdir?!

64

Şimdi hər millət edir nəfsini irfanə fəda,
Vətən övladı üçün elmə, dəbistana⁸⁹ fəda.
Qara məxluq deyil, bizdəki ariflər də
Vətən övladın edir nəfi-sibişdanə⁹⁰ fəda.

65

Oylə qorxmam “biş”dən kim, qorxuram “cədvar”dən,
Yardən olmam əmin, olsam da gər əgyardən;
Qorxumuram vəhşiyəti-gürgani-insanxardən,
Qorxuram insasifət, vəhşitəbiət yardən.⁹¹

⁸⁸ Məktəbi-nisvan – qızlar məkəbi.

⁸⁹ Dəbistan – məktəb.

⁹⁰ Nəfi-sibişdan – cibin mənşəti.

⁹¹ ... “Cədvar” (“Hind dovşanı”) adlı bitkidən qorxdığum qədər “biş” adlı zəzəli bitkidən cəl qorxumuram, insaneyən canavarların vəhşiliyindən də insan-fəlli, anşaq vəhşitəbiətli yordan qorxdığum qədər qorxumuram.

66

**Bakıda Şamaxı yolundaki həbsxanənin
qabağında oxunan növhədir:**

Asta-asta, ey hacı, izhar olur xəlvətdəki,
Get-gedə lap şöhreyi-baza⁹² olur xəlvətdəki;
Pərdə çəkdin, yorğan altında yatırdın işləri,
Bilmədinmi bir zəman bidar⁹³ olur xəlvətdəki?!

67

Səfil tacir deyir ki:

Bir neçə ildir ki, uyub işrətə,
Bilməmişəm əmri-ticarət⁹⁴ nədir?
İndi deyirlər, hacı, borcun da var...
Çoxda var, ondan mənə xiffət⁹⁵ nədir?
Xiffəti qeyrətli edər, mən ki, hiç
Bilməmişəm dəhrdə⁹⁶ qeyrət nədir?!

68

Tumanov izn alır ki, Şirvanə
Sığnağdan çəkə dəmir yolunu;
Buna, aya, bizimkilər nə deyir?
Boşlayırlarmı Kürdəmir yolunu?

69

Övrət almaq, boşlamaq, övlada ad qoymaq kimi
Nəsnələrdən ücret almaqçın Qazan mollaları
İttifaq etdişə də, lakin cənabət qüslünün
Muzdunu heyfa unutdu xatiri-valaları.⁹⁷

⁹² Şöhreyi-bazar – hamiya məlum...

⁹³ ... Bidar olur – ayılır, oyanır.

⁹⁴ Əmri-ticarət – ticarət işi.

⁹⁵ Xiffət – dərd, qəm.

⁹⁶ Dohr – dünya, zəmanət.

⁹⁷ Arvad almaq, boşamaq, övlada ad qoymaq kimi şeylərdən haqq almaq üçün Qazan mollaları birləşdilərse, hayif ki, murdarlanmaqdən qüsli edib təmizlənmək muzdunu yüksək xatırları unutdu.

Dəryadə qərq olan irənlilərin yetim balalarına təsəlli

İki yüz qərq olan iranlıların
 Qiymətin bildi əcəb konsulunuz!
 İstədi "Merkuri" dən⁹⁸ yüz qırx min...
 A yetimlər, sevinin, var pulunuz!..

Bəs deyilmiş bunca Mehdilər xüruci, indi də Volqadan bir təzə Mehdi xəlqi iğfal eyləyir.
 Cahiliyyət hökmfərmadır ki, hər şəxsi-müzill
 "Mehdiyəm" namilə xəlqülləhi izlal eyləyir.⁹⁹

Ə. Qəmgüsər bəradərimə cavab

"Təhvili-ibarət"¹⁰⁰ sözünü "tərcümə" qanmaq, –
 Məktəbli çocuqlar da bilir kim, bu xətadir;
 Bir boy�ə xəta kəlmə mühərrir qələmindən
 Cari olur isə, ədəbiyyatə bəladır!..¹⁰¹

Bildir ehyayı-Səmərqənd etdi¹⁰² İran taciri,
 Məktəb açdı, xəlqi xürsənd¹⁰³ etdi İran taciri;
 Gördü əlsizlər, ayaqsızlar da insantək oxur –
 Məktəbi bilmərrə dərbənd etdi¹⁰⁴ İran taciri.

⁹⁸ "Merkuri" Bakıda gəmiçilik şirkəti idi.

⁹⁹ Bə qədər Mehdilərin meydana çıxmazı bəs deyilmiş, indi də Volqadan təzə bir Mehdi xalqı aldadır, cahilik hökm sürür ki, hər azdırıcı şəxs allahın bəndolərini Mehdiyəm deyərək doğru yoldan çıxarıır.

¹⁰⁰ Təhvili-ibarət – ibarələri, yaxud ifadələri dəyişdirmə.

¹⁰¹ Bələ bir sehv kəlmə yazılıçı qələmindən çıxarsa, ədəbiyyat üçün bəladır.

¹⁰² Ehyayı-Səmərqənd etdi – Səmərqəndi canlandırdı.

¹⁰³ Xürsənd – şad etdi.

¹⁰⁴ Dərbənd etdi – bağladı.

74 Şamaxıda

Əsri-bistümdür, səhab altında qalmaz şəmsi-elm,
Bir zəman tələt açar, pərtöv saçar, zülmət qaçar;
Məktəbi-nisvan lüzumu hər kəsə məfhüm olar,
Şeyxzadəm açmaz isə, xahərim Gövhər açar.¹⁰⁵

75 ...Lam deyir ki:

Şeyxül-islamların müftiyi-islamların
Hankısı satmadı on müslümi bir tərsayə?
“Satdı gülzari-behiştı iki buğdayə babam,
Satmasam naxələfəm mən onu bir arpayə”.¹⁰⁶

76

Gündə üç kağızı, beş kopyanı imza edərik,
Rayevski çəkiyormuş nə məratib¹⁰⁷ zəhəmat?!
Kişinin zəhməti çoxkən uçitellərdən də (?)
Yirmi min donluq ilə eyləyir imrari-həyat¹⁰⁸.
Üçitellərsə fəqət ildə alır doqquz yüz,
Gündə beş saat edir əlli uşaqçın xidəmat.
Var ikən məsələdə bunca təfavüt, əcəba,
Rayevski utanırı dediyindən, heyhat?!

¹⁰⁵ İyirminci əsrdir, elm güneşi bulud altında qalmaz, bir zaman camolunu açar, işıq saçar, qaranlıq qaçar, qızlar məktəbinin lazımlığı hər kəsə məlum olsın.

Şeyxzadəm açmasa da, bacım Gövhər açar.

¹⁰⁶ Dırmaq içindəki iki misra Hafizdən tərcümədir.

¹⁰⁷ Məratib – mortobolər.

¹⁰⁸ İmrari-həyat – həyat sürmə.

İştə bir heyəti-təhririyə¹⁰⁹
 Bulunur ən uca bir məşğələdə...
 Göstərir xəlqə nəzafət¹¹⁰ yolunu,
 Bəhs açır gündə birər məsələdə;
 Lakin öz fikrinə bərəks olaraq,
 Yaşayır kəndisi bir məzbələdə¹¹¹.

Qurulubdur yenə meydani-həyahayı-süxən,
 Yazılır şer, açılır pərdəyi-mənayı-süxən;¹¹²
 Şair olmaq hünərindən başı bibəhrə ikən
 Girişib oğruluğa Mirzəli Ağayı-süxən;¹¹³
 Əşrəfin gündə birər danə rübaisi ilə
 Özünü ədd ediyor şairi-danayı-süxən.¹¹⁴
 Nə gözəl söyləmiş ol Nəfiyi-ustadi-kəlam,
 O böyük xazini-rövşəndilü kalayı-süxən;¹¹⁵
 "Sırqəti-şer edənə qəti-zəban lazımdır,
 Boylədir şəri-bəlağətdə fətavayı-süxən".¹¹⁶

¹⁰⁹ Heyyoti-təhririyə – yazanlar heyyəti. "Səda" qəzetiinin redaksiya heyyətindən əməklər.

¹¹⁰ Nəzafət – təmizlik.

¹¹¹ Məzəbələ – zəbillik, "Soda" qəzetiinin redaksiyası natəmiz bir binada yerləşmiş.

¹¹² Yenə söz meydanının hay-küyü qurulmuşdur, şeir yazılır, sözün məna pərdəsi əqlər.

¹¹³ Şair olmaq hünərindən başı bəhrəsiz olduğu halda sözün Mirzəli Ağası oğur-kağı girişib. Mirzağa Əliyev türk şairi Əşrəfin iki rübaisini öz adına çap etdirir.

¹¹⁴ Gündə Əşrəfin bir rübaisini çap etdirməklə özünü söz bilicisi şair sayır.

¹¹⁵ Söz ustası Nəfi, o böyük aydın ürəkli xəzinədar, söz xəzinəsinin sahibi nə gözləl söyləmişdir:

¹¹⁶ "Şeir oğurluğu edənin dilini kəsmek lazımdır, bolağət şəriətində sözün fitvalən (hökmləri) belədir". Nəfi (1582-1634) böyük türk şairidir. Həcvlərinə görə ölmə edilib.

79
Sual

Eyb ikən şəxsə görə nəfsini öymək, əcəba,
Şeyxülislam özünü bunca nə təqdir ediyor?¹¹⁷

Cavab

Molladır çünki, o öz gördüyü röyalərini
Başqadan sormayırlar, ancaq özü təbir ediyor.¹¹⁸

80

Lənət sənə, ey cəhl, nə bidad ediyorsan!
Hər gün yəni min mələnət icad ediyorsan!
Sərməşq edərək Habilü Qabil hərəkatın,
Qardaşları qardaşlara cəllad ediyorsan!
Nakəslərə imdad ilə, bikəslərə bidad –
Bir gör kimə yardım, kimə bidad ediyorsan?¹¹⁹

81

Qafıl yaşamaqdansa gözəl kardır ölmək,
Hərçənd ki, qəflətlə dəxi ardır ölmək;
Zənciri-cəhalətdə bu alçaq yaşayışdan,
Cahil, sənə dar üzrə səzavardır ölmək!¹²⁰

¹¹⁷ Şəxsin öz nəfsini öyməsi cyib olduğu halda, qəribədir. Şeyxül-Islam özünü bə qədər niyə tərifləyir?

¹¹⁸ Çünkü o, molladır, gördüyü yuxuları özgedən soruşmur, ancaq özü yozur.

¹¹⁹ Ey cəhalət, sənə lənət olsun, nə zülm edirson! Hər gün yeni bir lənətə layiqlixtira edirson! Habil və Qabilin hərəkətlərini moşq edərək qardaşları qardaşlaşdırır edirson. Alçaqlara kömək və kimsəsizlərə zülm etməklə bir gör kimə yardım, kimo zülm edirson.

¹²⁰ Qafıl kimi yaşamaqdansa, ölmək gözol işdir, hərçənd qəflətdə ölmək deyibdir. Ancaq yənə cəhalət zəncirində bu alçaq yaşayışdan, ey cahil, sənə də ağacında ölmək layiqdir.

Məmdəli deyir ki:

Nasirülmülk, sənə boylə gümanım yox idi
 Ki, bu tezlikdə qohumluq odunu sərd edəsən;
 Mən Ədesdən sürünəm Berlinə didarın üçün,
 Qapına üz tutam ümmid ilə, sən tərd edəsən...¹²¹

**Nasirülmülk Bakıdan
 İrana azim olduqda**

Məncə, İranə əbəs əzm ediyor Nasiri-mülk¹²²,
 Göz önündə görürəm çünkü budur İrani;
 Var ikən parlaman içrə bu qədər qasiri-mülk¹²³ –
 Bir nəfər Nasiri-mülkü nə olur imkanı?!

Müxbirüssəltənəyə¹²⁴

Yapdığın hiyləni hər günkü qəzetdə oxudum,
 Axırında yenə gördüm ki, yazılmış: "Sonu var".
 Nə xəbərdir, deyə sordum, dedi müxbir ki, hələ
 Birini göstərirəm, işbu rəqəmdən onu var!..

¹²¹ Nasirülmülk, sənə elə gümanım yox idi ki, sən belə tezliklə qohumluq odunu soyudasan, mən soni görmək üçün Odessadan Berlinə sürünəm, ümidiş qapına üz tutam, sən məni qovasan.

¹²² Nasiri-mülk – ölkənin kōməyi, kōməkçisi. Nasirülmülk Qacar sülaləsinin son hökməndən Əhməd şahın dövründə naibüssəltənə olmuşdur.

¹²³ Qasiri-mülk – ölko bacarıqsızı.

¹²⁴ Müxbirüssəltənə – Təbriz hakimi, məşrutə uğrununda mübarizənin dūşmənlərinən biri.

85

Əcdadına çəkdi, pədərin¹²⁵ mütləq unutdu,
Məbusları¹²⁶ məclis ilə atəşə tutdu,
Bir mərtəbə zülm eylədi ki, Məmdəli mirza,
Zöhhakə də, Çingizə də min rəhmət oxutdu.

86

Mühavirə

- Qafqaz əhli üç il ərzində nə emal eylədi?¹²⁷
- Məktəbə hər yerdə onlar hümmət ibzal eylədi!¹²⁸
- Mərhəba! Səd mərhəba!..
- Bəs bu az müddətdə məktəblər qapandı ya nədən?
- Həp çocuqlar dövreyi-təhsili ikmal eylədi!..¹²⁹
- Mərhəba! Səd mərhəba!..

87

Müxabirə

Məmdəli:

Sevgili sultan babam, söylə, sənin halın nədir?
Mən ki, bir şux madmazel eşqində əldən getmişəm.
Şəhrən şəhrə gəzib, Avropanı uğraşmışam,
İt qızı ram olmadı, hər dürlü ilhah etmişəm¹³⁰!

Həmid:

Məmdəli, artıq məranqozluq¹³¹ marağın qalmamış,
Kərki, mişarı yiğib başqa evə göndərmişəm!
Ölkədə tək-tək vəba var, derlər, ondan qorxmuşam,
Xanəmə daru yiğib bir aptekə döndərmişəm!¹³²

¹²⁵ Pədərin – atasını.

¹²⁶ Məbus – deputat, xalq nümayəndəsi.

¹²⁷ Qafqaz əhli üç il ərzində nə iş gördü?

¹²⁸ Onlar hər yerdə məktəbo qeyrətlərini əsirgəmədilər.

¹²⁹ Bütün uşaqlar təhsil dövrünü bitirdi!..

¹³⁰ İlhah etmək – israr etmək.

¹³¹ Məranqoz – dülger.

¹³² Evinə dərman yiğib aptekə döndərmişəm.

Abbas ağa deyir ki:

Can verib millətə, ali, əbədi nam¹³³ alıñz,
 Nə ziyan eyləyiriz, can veririz, kam alıñz.
 Qətlimiz yövmü¹³⁴ bizə sanma müsibət günüdür,
 Biz o gün həzrəti-həqddən yeni bayram alıñz.
 Qan deyil nəşimiz üstündə qızılıtək qızaran,
 Əsgəranız ki, hünər göstərib ənam alıñz.

Dreper¹³⁵ deyir ki:

Elm olduğu yerdə olamaz dinü dənaət,
 Din məsələsi cəhl təqazası deyilmə?
 Təbid olunan məclisi-şurayı-düvəldən
 Avropanın ərbəbi-kənisəsi deyilmə?¹³⁶

Əhməd Midhat deyir ki:

Dinsizlik ilə kəsb olunan bir mədəniyyət,
 İnsanlığın olduqca bəlayası deyilmə?
 Məhdi-mədəniyyət ki, deriz mülki-firəngə,
 Vəhşiyətin ən qorxulu səhrası deyilmə?¹³⁷

El çəkir namımı¹³⁸ min lənət ilə,
 Mən eli yad edirəm rəhmət ilə;
 Nə elin lənətinin bir kəsəri,
 Nə mənim rəhmətimin bir əsəri;

¹³³ Nam – ad.

¹³⁴ Yövm – gün.

¹³⁵ Dreper Con Uilyam (1811-1882) Amerika kimyaçısı və filoloqudur.

¹³⁶ Elm olan yerdə din və alçaqlıq ola bilməz, din məsələsi cəhalatın tələbi deyilmə? Dövlətlər şurası möclisinin rədd etdiyi də Avropanın kilsə sahibləri deyilmə?

¹³⁷ Dinsizlik ilə qazanılan bir modoniyyət insanların olduqca bədəbxəlliyi deyilmə: fransız ölkəsinə mədəniyyətin beşiyi deyirlər, ancaq o, vohşiliyin ən qorxulu səhrası deyilmə?

¹³⁸ Namımı – adımı.

91 Eşidiriz ki:

O zəmandan ki, Rəhim xan yetişib Təbrizə,
Həzrəti şamü səhər did olunur, bus edilir;
İnqilabi adı cəbrən taxılır ehrarə,
Hər nasıl hiylə ilə olsa da məhbəs edilir.¹³⁹

92 Menşikov deyir ki:

Məktəbə düşmən olan bəz müqəddəs üləma
Ostroumova yazmaz da təşəkkür nə üçün?
Kişi Xoqənddə məktəbləri bağlatdı bütün...
Bir rizanaməyə bunlarda təəzzür nə üçün?¹⁴⁰

93 Dörd dilli qirmanc

*Zaqafqaziya müftisi Hüseyn əfəndi
cənabları deyir ki:*

Kəşfi-vəch etmək deyil övrətlərə şərən həram,-
İştə Quran, iştə asar, iştə məfhumi-kəlam!¹⁴¹

*“İşıq” qəzetəsi müdərəsi Xədicə xanım
cənabları deyir ki:*

Müslimə övrətləri məsturə olmaq istəriz, -
İştə söz, iştə əməl, iştə müvafiq bir məram!¹⁴²

¹³⁹ O zamandan ki, Rəhim xan Təbrizə yetişdi, axşam-səhər görüşünə gəldilər, olini öpdülər. Hürriyətsevənlərə zorla inqilabçı adı taxılır, hansı hiylə ilə olursa olsun həbs edilir. Rəhim xan İran iri torpaq sahiblərindən biri olmuş, 1905-ci il inqilabı zamanı Təbriz üzərinə atlı dəstəsi yeritmişdir.

¹⁴⁰ Məktəbo düşmən olan bəzi müqəddəs alımlar Ostroumova nə üçün təşəkkür yazmasınlar. Xoqənddə (Kokond) bütün məktəbləri bağlatdı. Bir razılıq məktubu üçün bunlar niye çətinlik çəkirler?

¹⁴¹ Qadınlara üzünü açmaq şəriətə görə haram deyildir, bu Quran, bu əsərlər, bu kelamin mənasıdır!

¹⁴² Musoliman qadınlarının örtülü olmasını istəyirik, budur söz, budur əməl, bu iş uyğun istek.

*Şamaxı camei müdərrisi Əbdülxalıq əfəndi
cənabları deyir ki:*

Müslimə övtət fəqət əl, üz açar indəssəlat, -
İştə ayat, iştə əxbar, iştə əshabi-giram!¹⁴³

“Molla Nəsrəddin” də deyir ki:

Müfti oylə, Əbd...boylə, həm Xədicə şoylə der, -
İştə oylə, iştə boylə, iştə şoylə, vəssəlam!..¹⁴⁴

94

Bütün Avropada kəmyab¹⁴⁵ ikən, amma Bakıda
Nə səbəbdənsə bu il oldu firavan yubiley.
Gönderilsin zakaz¹⁴⁶ indi Bakıya Şirvandan,
Orada çünki satılmaqdadır ərzan¹⁴⁷ yubiley.

95

Məmdəli deyir ki:

Rusiyə diplomasiyasına bağladım ümid
Zənn eylədim ki, dərdimə bundan dəva olur;
Umdum ki, şah edər məni İranıma yenə,
Gec-tez nasıl olursa da kamım rəva olur;
Xassə nəzərdə vardı Potsdam görüşməsi,
Bundan əmin idim ki, mənə etina olur;
Lakin mənim bu fikirlərim xam imiş bütün ...
Söz yox, müxəbbətin¹⁴⁸ işi boş xülya olur...
Rusiyə sanki şahlığıma olmadı riza¹⁴⁹,
Almaniya diplomasiyası şayəd¹⁵⁰ riza olur;
Tərk eylədim bu xatirə Rusiyə mülkünü,
Artıq Frankfurtda işim cabəca¹⁵¹ olur...

¹⁴³ Müsəlman qadını ancaq namaz qılarkən ol, üz açar, budur ayeler, budur xəberlər, budur hörmətli böyükəklər.

¹⁴⁴ Müfti ələ, Əbd ... belə, həm Xədisə o cür deyir, budur belə, budur o cür, vəssəlam.

¹⁴⁵ Kəmyab – az təpilan.

¹⁴⁶ Zakaz – sıfariş.

¹⁴⁷ Ərzan – ucuz.

¹⁴⁸ Müxəbbət – karxmış, dəli-divanə.

¹⁴⁹ Olmadı-riza – razi olmadı.

¹⁵⁰ Şayəd – bolke.

¹⁵¹ Cabəca – yerboyer.

Ərdəbil hakimi Rəşidülmülkə

Seyx Sədi deyir ki:

Ey qolçomaq, əlsizlərə çox eyləmə azar,
Zənn etmə ki, daim belə qızğın qala bazar...
Min zülm çatır xəlqə dilazarlığından,
Yeydir sənə ölmək bu cəhandarlığından!..¹⁵²

Molla Ərəszadənin... vay, yenə mabədi var!¹⁵³
Yazdığınıñ yox sonu, “ənənə” mabədi var;
Gündə çıxan qəzənin bircəsi boş keçməyir,
Bir gecəlik mətləbin bir sənə¹⁵⁴ mabədi var!..

Təbrizdən “Molla Nəsrəddin”ə göndərilən kağızların müfəttişinə

Ey müfəttiş, yollanan kağızları axtarma çox,
Hökmi-təftiş eyləyən əşxası get təftiş qıl;¹⁵⁵
Qorxma, yavrum, Molla Nəsrəddin əmin xain deyil,
Xaini-millət olan hükkamdan təşviş qıl!¹⁵⁶

Mühərrirlərə

Təlimə dair odlu yazılmış məqalələr,
Zənn etmə, mültehib olaraq¹⁵⁷ xəlqi yaxmayır...
Yox, yox, cəmaət anlamış elmin məziyyətin,
Amma nə çare, daldakı məlun buraxmayır!..

¹⁵² Sonin üreksindiranlığından xalqa min zülm çatır, bu dünya ağalığından sənə ölməyin yaxşıdır.

¹⁵³ Mabədi var – arxası var.

¹⁵⁴ Bir sənə – bir il.

¹⁵⁵ Təftiş hökmünü cdən şəxsləri get təftiş elə, yoxsa.

¹⁵⁶ Millot xaini olan hakimlərdən təşviş elə, narahat ol.

¹⁵⁷ Mültehib olaraq – tutuşaraq.

100

Ey pulluların səfəsi, novruz!
Tacirlərin aşinası, novruz!
Bir millətə eyd ikən, nədən bəs
Oldun füqəra əzəsi, novruz?!¹⁵⁸

101

Bayram töhfəsi

Ey tökən mollaların kamına şərbət, novruz!
Əğniyalarla¹⁵⁹ quran məclisi-işrət¹⁶⁰, novruz!
Səndə hər kəs sevinir, bəs niyə ancaq füqəra¹⁶¹
Çekir övladını gördükcə xəcalət, novruz?!

102

Öylə bir tərcümə kim, ruhi-Şekspir görçək
Ağladı ruhi-Otelloyla bərabər özünə.
“Ax, mütercim!” deyə bir odlu tüfürçək atdı,
Şübhəsiz, düşdü o da tərcüməkarın¹⁶² gözünə.

¹⁵⁸ Ey novruz, bir millətə bayram olduğun halda, bəs nədən yoxsullar üçün matam oldun?

¹⁵⁹ Ağniya – varlılar.

¹⁶⁰ Məclisi-işrət – işrət məclisi.

¹⁶¹ Füqəra – yoxsullar.

¹⁶² Tərcüməkar – tərcüməçi.

Müxtəlif şeirlər

1

Tutdum orucu irəməzanda,
Qaldı iki gözzərim qazanda,
Mollam da döyür yazı yazanda...

2

Babam sünni, nənəm şio, dürək mən,
Nə farsam mən, nə hindəm mən, türək mən!
Muğanda – müğbeçə, məsciddə – əkbər,
Təfavüt yox ... həqiqətdə zirək mən!..

3

Həmədanda qonağımdan xəbər aldım, key şeyx,
Hansı məxluq sizin şəhrdə bişək çoxdur?
Dedi: "Az isə də bu şəhrdə sayır məxluq,
Leyk dəbbağ ilə səbbağ¹ ilə eşşək çoxdur".

4

Tanrı hər yerdə pulu bir ürəyi səxtə² verər,
Mərifət müftədi çün, kasibi-bədbəxtə verər.
Hacı Rüstəm əmiyə yeddi oğul, cümlə qəni,
Leyk baqqal Cəbiyə yeddi qızı siftə³ verər.
Yekə saqqal kişiyyə il uzunu gündə plov,
Leyk abdal Kosaya həftədə bir küftə verər....

5

Molla, səmavarından dərda, həzar dərda⁴!
Bir istəkanı indi, bir istəkanı fərda⁵!..

¹ Səbbağ – boyaqçı.

² Səxt – bərk.

³ Siftə – beh, başlanğıc olaraq.

⁴ Dərda – ah, dərddir, dərd olsun!

⁵ Fərda – sabah!..

6

Xümsi-şərabı Seyyidə saqi verib dedi:
Sabir fəqirdir, yetər ancaq zəkat ona.⁶

7

Şer bir gövhəri-yekdancyi-ziqiyətdir,
Salmaram vəsf-i-drug ilə onu qiymətdən.⁷
Deyərəm həcv, sözüm doğru, kəlamim şirin,
Əhli-zövqə verərəm nəşə bu xoş şərbətdən.

8

Sən piri-cəhandidəsən, ey Seyyidi-sərkər,
Məndən çek əlin, eyləgilən pır ilə rəftər!
Olmaz sənə qismət dəxi bu dövləti-didar,
Bundan sora hicrimdə ciyərən olacaqsan!⁸

Aşıq mənə bir mən kimi ziyba gərək olsun,
Mail gülə bir bülbüli-şeyda gərək olsun,
Səndə bu işə səbrü şəkiba gərək olsun,
Amma, bilirom, səbr evi viran olacaqsan!⁹

9

Sabiri-şeyda ki, tərki-şəhri-Şirvan eylədi,
Bülbüle bənzərdi kim, meyli-gülüstan eylədi;
Bir min üç yüz birdə hicrətdən sora meymun ili,
Axiri-şəvvaldə əzmi-Xorasan eylədi...¹⁰

⁶ Saqi şərəbin xümsünü (beşdə birini) Seyyidə verib dedi: "Sabir yoxsuldur, ona ancaq zakat çatar". Sabirə Seyyid Əzim sefərdən gelmiş bir nəşorin yanına gedir, qonaq Seyyidə iki lumu, Sabirə bir lumu hədiyyo verir. Şeir bu münasibədə deyilmişdir.

⁷ Şeir bir qiymətli gövhər dənəsidir, yalan təriflə onu qiymətdən salmaram.

⁸ Ey ustad Seyyid, sən dünya görmüş qocasan, məndən əlini çek, qoca ilə rəftər et, üzünü görmək xoşbəxtliyi bir də sənə qismət olmaz, bundan sonra synılığında ciyəri qan olacaqsan.

⁹ Mənə aşıq olan gərək mənim kimi bir gözəl olsun, gərək gülə bir vurğun bülbül aşıq olsun, səndə gərək bu işə səbr və dözüm olsun. Ancaq bilirom səbr evi viran olacaqsan.

¹⁰ Şeyda Sabir ki, Şirvan şəhərini tərk etdi, bir bülbüle bənzəyirdi ki, gülüstanə meyl etdi. Hicrətdən sonra bir min üç yüz birdə, meymun ilində şəvvəl ayının axınnda Xorasana doğru hərəkət etdi.

Üç yüz on doqquz idi bəd həzar,
 Səneyi-hicrəti-rəsuli-kübar;
 Mahi-ziqədənin çəharində,
 O günün nimeyi-nəharində;
 Bir gün idi ki, xosrovi-xavər
 Bürçi-Dəlv içrə tutmuş idi məqərr.
 Gərçi qış fəsli idi, leyk həva
 Rövşənү saf idi fərəh əfza;
 Nuri-xurşiddən cəhan pürmur,
 Aləm olmuşdu rəşki-vadiyi-Tur.
 Qış cəfasın görən könüllər şad,
 Rənci-sərmadən oldular azad.
 Xəlq eymən qəmi-bürudətdən,
 Qəlblərdə fərəh bu halətdən,
 Hadisati-zəmanədən nagah,
 Əsdi bir siddət ilə badi-siyah.
 Düşdü bir özgə halə bu aləm,
 Napədid oldu nəyyiri-əzəm;
 Bəhri-simabtək zəminü zəman
 Cünbüşə gəldi, qopdu bir tufan;
 Etdi bir növ zəlzələ dili-xak,
 Az qalırkı ki, sinələr ola çak;
 Dəkktül-ərz zahir oldu haman,
 Tarmar oldu xitteyi-Şirvan;
 Belə fəryad çəkdi kureyi-xak,
 Sanki torpağa düşdü nöh əflak.
 Hamı bu halə valehü məftun,
 Nagəhan hadis oldu bir yanğın;
 Tutdu dünyani od şərarələri,
 Yaxdı dükkanları, imarələri.
 Nəreyi-tündbad, hiddəti-nar,
 Lərzişi-ərz, sədmeyi-əhcar.
 Macəra qəmli macəra üstən,
 Nazil oldu bəla bəla üstən.
 Allah, allah, nədir bu tufanlar?!
 Az qalır vəhmdən çıxa canlar.

Oldu guya dəmidə nəfxeyi-sur,
Macərayi-qiyamət etdi zühur.
Əhli-Şirvan hayimü heyran,
Əhli-məhşərtək oldu sərgərdən;
Qəblələr doldu röbü vəhşətdən,
Qayəti-şiddəti-məhabətdən;
Olmadı kimsə kimsədən müxbir,
Aşikar oldu sırrı-yövmi-yefir;
Hər kəs öz nəfsini çəkirdi kənar,
Ata övladdən edirdi kənar.
Qalmadı bərqərar bir xanə,
Cümlə məmər oldu viranə;
Ani-vahiddə xitteyi-Şirvan
Oldu, səd heyf, xak ilə yeksan.
İki mindən ziyadə əhli-diyar
Torpaq altında can verib naçar.
Yer çü aram tapdı zəlzələdən,
İləlan... o mərhələdən, -
Atalar yadinə düşüb övlad,
Mehri-fərzənd ilə çəkib fəryad;
Atalar fikrinə qalib fərzənd,
Oldu övci-səmaye nalə bülənd.
Xırda ətfal iztirab ilə
Atasın axtarır şitab ilə;
Qarışib bir-birə səgirü kəbir,
Hamı dillərdə kəlməyi-təkbir;
Piri-Kənan kimi hamı giryən,
Hərə bir Yusif axtarır heyran;
Tapmayıb qəlbi-zarının səmərin,
Kimdən alsın cəvanının xəbərin.
Müxtəsər in ki, oldu axırı-ruz,
Zülməti-şəb edib zühürü bütür;
O gecə bir qəribə aləm idi:
Şəbi-yəs idi, leyleyi-qəm idi;
Kuçələrdə hamı; nə narü nə nur,
Qarışib bir-birə ünasü zükur.
Hər tərəfdə quruldu bir matəm,
Hər çəməndə əkildi nəxleyi-qəm.
Pənci-sərmavü qüsseyi-əmlak,

Hər dəqiqə təzəlzül eylər xak.
Tifflər şiddəti bürudətdən;
Ağlaşır zar-zar vəhşətdən;
Hər tərəf "vay oğul"sədasindən,
Qəmli övrətlərin nəvasindən –
Eşidənlər yanıb kəbab oldu,
Dili-səngi-siyah ab oldu.
Əlqərəz, sübhətək hamı giryan,
Ta ki, ruzi-cədid oldu əyan,
Tazələndi dübarə dərdü ələm,
Doldu dünyaya şiveyi-matəm;
Kuhkəntək hamı çəkib fəryad,
Sanki Şirinin axtarır Fərhad
Aldılar cümlə əllərə tişə,
Yox könüllərdə özgə əndişə:
Atadır, axtarır oğul bədənin,
Anadır, seyr edir bəla çəmənin;
Bacılar nəşin axtarır qardaş,
Eyləyir səngü xak içində təlaş;
Axtarır hər kəs öz ölenlərini,
Çıxarıır ruhsız bədənlərini;
Parə-parə o sərvi-zibalər,
Əzilib qaməti-dilaralər;
Gül kimi cisimlər hamı biruh,
Əzilib baş bədən olub məcruh.
Mürdələr cismi rəhgüzərlərə
Tökülüüb guşəvü kənarlərə;
Kimi təğsil edir oğul bədənin.
Kimi hazır edir ana kəfənin.
Nimcan cisimlər nə halətdən,
Kəsrəti-hiddəti-cərahətdən,
Sədmeyi-səngdən batıbdı səsi,
Qüdəti yox və leyk var nəfəsi.
Bir neçə nəşlər olub məfqud,
Heyf kim, hasil olmayıb məqsud.
Bipədər qızların nəvasindən,
"Şa Hüseyn, va Hüseyn" sədasindən, –
Qan olurdu könül o halətdən,
Sanki bir an idи qiyamətdən.

Düşdü afaqə naləvü əfqan,
Rəhm qıl, ey xudayı-kövnü məkan!
Nə təamü nə fərşü nə came,
Xəlqə düşvar olub bu həngama.
Qəhti-nan oldu bədtərini – bəla,
Allah, allah, nədir bu dərdə dəva?!

11
* * *

Məlikov, o Həsən bəyi-zışan,
O əmini-xəzaneyi-ehsan,
Elmü fehmü kəmalilən mümtaz,
Sineyi-safi kənzi-lölöi-raz;
Hünəri fəzldir, ədəb kari,
Əqli pakizə, hüccət iqrarı.
Dəxi alicənab komitətlər,
O ədalətməab komitətlər,
Himmətü mərhəmətləri şayan,
Rəhmi-bimüntəhaləri payan.
Barəkallah ki, saf sinələri,
Əlhəq elmü ədəb xəzinələri;
Şəmili-hal olub ifadələri,
Mərhəmi-dərdi-dil iradələri;
Görmüşük lütfi-binəhayələrin,
Ey xuda, qıl bülənd payələrin!
Xəlqə çox görmə bu cənabləri,
Hifz qıl sən bu müstətabləri!
Bizə çox kişvərü vilayətlər –
Etdilər lütfələr, inayətlər.
Ümənayı-əliyyeyi-dövlət,
Rüəsayi-məzahibü millət,
Üləmayi-izami-dinpərvər,
Füqərayi-qəyuri-hər kişvər,
Əhli-Qafqaz göstərib qeyrət,
Əhli-Rusiyyə eylədi himmət.
Leyk bu Badikubə əsnafı,
Xah tüccar, xah əllafi
Etdilər mübtələlərin dilşad,
Edə hər bu bələdləri abad!
Zövceyi-xan, o banuyi-ezaz,
Sakini-kışvəri-Vladqafqaz,
Əbrətək himməti töküb baran,

Seyltək qeyrəti edib cərəyan,
Gah çadır eyləyib bərat bizə,
Gah pul etdi iltifat bizə;
Mərhəba, qeyrət etdi mərdanə
Sakinani-diyari-Şirvanə!
Ey xuda, lütfini inayət qıl,
Xani-xüldəsiyanə rəhmət qıl!
Sabira, ey əsiri-qeydi-bəla!
Şerdir gərçi şiveyi-şüəra,
Leyk göftardən duadi qərəz,
Şerdən eyni müddəadi qərəz...¹

¹ Böyük peygəmbərin hicrəti ilinin mindən sonra üçüz on doqquzu idı, ziqədə ayının dördü idı, o günün günorta yarısında, bir gün idı ki, Şərq şahı gùnəş Dəlv (Dolça) bürcündə yer tutmuşdu. Hərçənd qış fəsli idı, ancaq hava işıqlı, saf və fərəhارتıcı idı. Günəşin işığından dünya işıqlanmışdı. Alem Tur vadisinin həsədində səbəb olacaq halda idı. Qışın əziyyətini gören үrəklər sad idı, soyuğun əzabından azad oldular. Xalq soyuğun qəməndən arxayıñ idı, bu vəziyyətdən үrəklərdə fərəh var idı. Birdən zəmanə hadisələrindən şiddətli bir qara yel əsdi, bu aləm özgə bir hala düşdü. O böyük parlaq günəş görünməz oldu, yer və zaman civa dəryası kimi hərəkətə gəldi, bir tufən qopdu. Torpağın qəlbini elə bir zəlzələ etdi ki, az qalırkı sinələr parçalansın. O saat yer səthinin yarılması göründü. Şirvan torpağı tərmər oldu. Yer kürəsi elə bir fəryad çəkdi ki, sanki doqquz fələk yerin üstünə düşdü. Hami bu vəziyyətə heyran və məftun idı, qəfildən bir yanğın başladı, od qıçılcımlan dünyani tutdu. Dükənlər, evlər yanırıldı. Şiddətli külöyin nərəsi, odun-alovun hiddəti, yerin titrəməsi, ağacların sədəmələri (zərbələri). Macara üstədən qəmli macəra oldu, bəla üstündən bəla peydə oldu. Allah! Allah! Bu tufanlı nədir?! Qorxudan az qalırkı canlar çıxsın. İsrafıl suru üfürüldü, qiyamət macərası göründü. Şirvan camaatı mat və heyran qalmışdır. Məhşər ahli kimi sərgərdan olmuşdu. Qorxu və dəhşətdən, qorxunun şiddətinin son dərəcədə güclü olmasından үrəklər doldu, kimsə kimsədən xəbər bilmədi. Qaçqız gùnünün sırrı aşkar oldu. Hər kəs öz nəfsini kənara çəkirdi, ata övladdan qaçırdı, bir ev yerində salamat qalmadı, bütün imarətlər viran oldu. Bir andı Şirvan torpağı, yüz heyf ki, yerlə yeksan oldu. Ölkənin iki mindən çox adamı naçar olaraq torpaq altında can verdi. Yer zəlzələdən aram tapıb sakitlaşdır, o mərhələdən qurtaran kimi, övladlar ataların yadına düşdü. Övlad sevgisi ilə fəryad çəkdi, övladlar ataların fikrinə qaldı, nələ uca göylərə qalxdı. Xırda uşaqlar tələsərək dərd içinde atasını axtarırdı. Böyük-kiçik bir-birinə qarışmışdı, hamının dilində allahü əkbər kəlməsi idı, Kənanlı qoca kimi hamı ağlayırdı, hamı heyran-heyrən bir Yusif axtarırdı. Ağlar qəlbinin istədiyi tapmayıb cavanının xəbərini kimdən alacağını bilmirdi. Qısa budur ki, gùnün axını oldu, gecənin zülməti özünü göstərdi. O gecə bir qəribə aləm idı, yas gecəsi, qom axşamı idı. Hamı küçələrdə idı, nə od var idı, nə işə? Qadın-kişi bir-birinə qarışmışdı. Hər yanda bir matəm quruldu. Hər çəməndə

qəm şitili əkildi. Soyuğun eziyyəti, mal-mülk qüssəsi, yer isə hər dəqiqə titrəyirdi. Körpələr soyuğun şiddetindən, qorxudan zar-zar ağlayırdı. Hər torəf-ən "vay oğul" səsindən, qəmlı arvadların naləsindən, eşidənlər yanib kabab elər, qara daşın ürəyi suya dönürdü.

Əlqərəz, şübhə kimi ağlar oldu, elə ki, yeni gün başlandı, yenidən dərd və qam təzələndi, matəm şivəsi dünyaya doldu. Hami Dağçapan kimi fəryad eddi, sanki Fərhad Şirini axtarırdı. Hami əlinə külüng aldı, ürəklərdə özgə bir qayğı yox idi. Ata oğlunun bədənini axtarır, ana bəla çəmənini seyr edir. Qardaş bacılarının cəsədini axtarır, daş-torpaq içində əlləşir, çalışır. Hər kəs əz ölenlərini axtarır, ruhsuz bədənlərini çıxarır. Gözəl sərvlər parça-parça olur, ürəkoxşayan uca qamətlər əzik-əzik olub. Güл kimi bədənlər hamısı nəhəz, baş əzilib, bədən yaraalanmışdır. Ölenlərin bədənləri yolların üstləndə bucaq və kənarlara tökülmüşdür. Kimi oğul bədənini yuyub qüsə edir, kimə ana kəfənini hazırlayıır. Yarımcan bədənlər nə haldadır, yaranın şiddətinin çıxılığundan, daş zərbələrindən səsi batıbdır.

Qüdrət yoxdur, ancaq nəfəs var. Bir neçə meyitlər itmişdir. Hayif ki, məqsad oldo edilmir. Atasız qızların oxumasından, "Şa Hüseyin, va Hüscyn!" səsindən kənələn o haldan qan olurdu. Sanki qiyamətdən bir an idı. Dünyaya əsl və fəğan səsi düşdü. Ey varlıq aləminin sahibi rəhm cə! Nə yemək, nə paltz, nə paltar var, bu həngamə xalq üçün çətin idi. Çörək qılıqlı ən böyük təhs oldu. Allah! Allah! Bu dərdin dərmanı nədir?!

* * *

Məlikov, o şanlı Həsən bəy, o ehsan xəzinələrinin qorxmaz keşikçisi, əm, fəhm və kamal ilə scçilən, saf sinəsi sərr incilərinin xəzinəsi olan, hüsnəni fəzilət, işi ədəb, ağılı pakizə, qərarı dəlil, sübut olan, daha bir neçə ali-əməb komitələr, ədalət sahibi komitələr, himmət və mərhəmətləri ləyaqətli, sevən rəhmətləri qalıcı olan, Barəkallah, sinələri safdır, həqiqətdə elm və ədəb xəzinələridirlər. İsfadələri vəziyyətə aid olub, irado və istokları ürək dərdinə mərhəm olub. Nəhayətsiz lütfərini görmüşük, ey allah, onların rütbələrini uca et. Bu cənabları xalqa çox görmə, bu xeyirxah insanları qoru. Biza çox əlkələr, vilayətlər lütfər və inayətlər ediblər. Uca dövlətin başçıları, məzhəb və millət rəisləri, dinsevən böyük ruhanilər, hər əlkənin qeyrətli yoxsulları, Qafqaz camaatı qeyrət göstərib. Rusiya camaatı himmət etdi. Ancaq bu Badkubə, yəni Bakının peşə adamları, istər tacirlər, istər toxucular, müsibətə düşənlərini şadlandırdılar. Bu yerləri allah abad etsin. Xanın arvadı, əziz xanım, Vladiqafqaz əlkəsinin sakini bulud kimi saxavət yağışı tökdü, qeyrət sel kimi axdı. Gah biza çadır bağışladı, gah pul iltifat etdi, əhsən, kişi əmə Şirvan əlkəsinin sakinlərinə qeyrət göstərdi. Ey allah, ona lütfənünü aidimci et, cənnətməkan evinə rəhm et.

Ey Sabir, ey bəla zəncirinə əsir olan, əgər şairlərin qaydası şeir demək-ləsa, ancaq bu sōhbətdən məqsəd duadır, şeirdə məqsəd cəni müddəadır.

* * *

Şükr lillah ki, afitabi-süxən
Şərqi-mənadan oldu çöhrənümə;
Çıxdı bir gün ki, tələtindən edə
Məşriqü məğrib əhli kəsbi-ziya;
Oldu bir nur sateü lame,
Ola rövşən bu nur ilə dünya.
O ki, dərgahi-həqqə illər ilə
Gecə-gündüz edərdik istida, -
Əhsənülvəch ilə müyəssər olub,
Şükr kim, şamil oldu lütfi-xuda.
İsticabət tapıb dualərimiz,
Şəhri-Tiflisdə olub bərpa
Bir qəzətxanə kim, ifadələri
Hər müəmmayə göstərir məna.
Bir qəzətxanə kim, mətalibinə
Hər məmalikdə müştəri peyda,
“Şərqi-Rus” ilə intixab tapıb,
Ta verə gün kimi cəhanə ziya.
“Şərqi-Rus”un yeganə mümtəzi
Bəhri-elmü ədəb Məhəmməd ağa;
Mətləbi dilruba, qəribülfəhm,
Sözləri ruhbəxşü zövqəfza.
Kəlimatı müfidü müstəhsən,
Hərəkatı həmişə sidqü səfa.
Biz gərəkdir təyəmmünən bu günün
Mislini ildə eyd edək icra!

¹ Allaha şükür ki, söz günüşi məna şərqindən üzünü göstərdi. Bir günəş çıxdı ki onun işığından şərq və qərb əhli işiq əldə etdi. Bir işiq ucaldı və parladı ki dünya bu işıqla işıqlana. Illərlə haqqın dərgahına gecə-gündüz üz tutub xəbər edərdik. Şükür olsun ki, allahın lütfü gözəl bir suretdə əla geldi. Dualarımız qəbul olundu, Tiflis şəhərində bir qəzətxana bərpa olundu. İfadələri her bilməcəyi məna göstərir. Bir qəzətxana ki, onun matəblərinə hər ölkədə müştəri var. “Şərqi-Rus” ilə seçilərək gün kimi dünyaya işiq verə. “Şərqi-Rus”un yeganə seçilmiş adamı elm və ədəb dəryası Məhəmməd ağıdır. Mətləbi ürək alan, əyləqəbul edən, sözləri ruh bağışlayan, zövq artıran. Kəlmələri faydalı və gələcəkətləri həmişə doğru və xoşa gelən. Biz gərək bu günün mislini uğurlu şəraaq hər il bayram edək.

* * *

Var ümidim ki, əxtəri-iqbəl
Övci-məqsuddə tuta məva;

Ola bidar taleyi-məsud,
Aça minbəd dideyi-şəhla;

Ola kəsbi-ülümə səyi-bəliğ,
Qıla təhsili-elm sübhü məsa.

İndi bir əsrdir ki, elm gərək!
Dolub alati-elmlən dünya.

Hansı bir elmdir ki, təhsili
Bizə üsrü hərəc olub, aya?

Mehriban padşahi-adilimiz
Edə həq səltənətdə kam-rəva;

Hər məmalikdə, hər vilayətdə
Qayəti-rəhmü lütfdən həqqa;

Döşəyib kəsbi-elmə bəsti-bəsit
Uşqolalar açıb, qoyub molla

Ki, bizimtək dəni rəiyyətlər,
Hərə bir elmdə olaq dana.

Ah kim, xabi-qəflət ilə bizim
Ömri-pürmayəmiz keçibdi fəna.

Dolub elm ilə sahəti-aləm,
Bizə yox bəhrə elmdən əsla.

Rəmzi-həl-yəstəvi müdəlləldir,
Bir deyil şəxsi-kurlən bina.

Kəsbi-elmə səbəb fərahəmdir,
Sabira, bir zəman ayıl, yatma!

Qıl dualər ki, "Şərqi-Rus"muzun
Tələtindən ola cəhan beyza!¹

¹ Ümid edirəm ki, bəxt ulduzu məqsəd zirvəsində məqam tuta. Xoşbaxı tale oyana, bu gündən ala gözünü aça. Elmlər əldə etməyə bələğəlla və səy göstərə, gecə-gündüz elm əldə edə.

İndi elə bir əsrdir ki, elm gərəkdir, dünya elm vasitələri ilə doludur. Hansı bir elmin əldə edilməsi bizə çətin və günah olubdur? Mehriban və ədalətli padşahımız, allah hakimiyyətdə onun kamını versin, hər ölkədə, vilayətdə lütf və mərhəmətinin sonsuzluğu, həqiqətdə, elm qazanımq üçün hamar yerlər döşəyib, məktəblər açıb, molla qoyub ki, bizim kimü alçaq rətiyyətlər hər bir elmdə bilikli olaq. Ah ki, bizim qiymətli ömrümüz qəflət yuxusunda boş keçibdir. Dünya sahəsi elm ilə dolub, biz elmdə əsla bəhrə yoxdur. Həl-yəstəvinin işarəsi isbat olunmuşdur: körbə gözlü bir deyildir. Elm əldə etməyin səbəbi məniməməkdir. Sabir, bir zaman ayıl, yatma! Dualar et ki, "Şərqi-Rus"umuzun işığı ilə dünya parlasın.

"Şərqi-Rus" – 1903-1905-ci illərdə Tiflisdə Azərbaycan dilində çıxmış qəzet idi.

Məhəmmədağa Şahtaxlı (1848-1930) "Şərqi-Rus" qəzetinin naşiri və redaktoru idi.

Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza

Əsrimiz xahiş edərkən ittifaqü ittihad,
Cümələmiz əmniyyət içrə almaq istərkən murad,
Beynimizdə yox ikən bir gunə əsbabi-təzad,
Bu vətən övladınə arız olub büğzü inad,
Müslimanla ermənilər beyninə düşdü fəsad,
Yoxmu bir sahibhidayət, yoxmu bir əhli-rəşad?!

Ey sükəndanan, bu günlər bir hidayət vəqtidir!
Ülfətü ünsiyyətə dair xitabət vəqtidir!¹

İki yoldaş, iki qonşu bir vətəndə həmdiyar,
Əsrlərcə ömr edib, sülh içrə bulmuşkən qərar,
Fitneyi-iblis-i-məlun oldu nagəh aşikar...
Gör cəhalətdən nə şəklə düşdü vəzi-ruzigar!
Qətlü qarət bişümarü şəhrü qəryə tarımar...
Ələman, bu fitnəyə çarə qıl, ey pərvərgigar!

Ey sükəndanan, bu günlər bir hidayət vəqtidir!
Ülfətü ünsiyyətə dair xitabət vəqtidir!

Fitnələr kim, faş olur, bilməm nə halətdən törər,
Əql bavər eyləməz kim, adəmiyyətdən törər,
Müslimiyyətdən və yaxud erməniyyətdən törər,
Şübə yoxdur, cəhldən, yainki qəflətdən törər,
Bu müsibətlər bütün büğzü ə davətdən törər,
Bu ə davət mütləqa hali-zəlalətdən törər;

Ey sükəndanan, bu günlər bir hidayət vəqtidir!
Ülfətü ünsiyyətə dair xitabət vəqtidir!

Həqqi xəlqə bildirib dəfi-zəlalət etməli,
Gün kimi taban edib, pamali-zülmət etməli,
Nabəca bu işlərin dəfində qeyrət etməli,
Xatiri-müğbərrdən rəfi-küdərət etməli,
Çarəsazi-sühl olub dəfi-xüsumət etməli,
Sabira, beynəlmiləl tədbiri-ülfət etməli!

Ey sükəndanan, bu günlər bir hidayət vəqtidir!
Ülfətü ünsiyyətə dair xitabət vəqtidir!

¹ Ey söz bilənlər, bu günlər bir doğru yol göstərmək vaxtıdır, dostluğa, ünsiyyətə dair müraciət etmək vaxtıdır.

* * *

Qılma, ey münim, təcahüd kəsrəti-əmval üçün,
Etme sərf övqatını cəmiyyəti-əsqal üçün,
Düşmə istecala nəfsin göstərən amal üçün,
Kəndi fikrində çalışmaq ancaq istiqlal üçün!
Getdi əldən millətin, fikrin nədir əmsal üçün?
Şimdi fırsat var ikən bir iş gör istiqbal üçün!¹

Nagəhan bərəks olur halınca təqdiri-qəza,
Huşyar ol, övdət etməz sərgüzəsti-ma-məza!²

Binəvalər gərdənində fəqrdən zəncirə bax,
Mübtəlalar ahi-cansuzində min təsirə bax,
Yatma rahət, millətində naleyi-şəbgirə bax,
Dünki dərvişi bu gün münim edən təqdirə bax,
Dünki münim bir gəda olmuş, göz aç, tofirə bax,
Qıl cəhanə bir nəzər, məxrub olan təmirə bax,³

Pərnian naimləri olmuş həmağushi-türab,
Ya bəni-adəm lədu lilmövto vəbnu lilişərab.⁴

Bilməzəm təksiri-miknətdən nələrdir niyyətin?
Sırrı təmini-təəyyüs isə çoxdur miknətin,
Gər yiğib, həsrət qoyub getməkəsə, boşdur zəhmətin,
Bari, ey qafıl, bu gün əldə var ikən fırsatın,
Bir binayi-xeyrə bani ol, ucalsın himmətin!
Ta bu himmət sayosində xeyrə çatsın millətin!⁵

¹ Ey varlı, malın çox olması üçün cəhd etmə, ağır şeylər toplamaq üçün vaxtını sərf etmə, nəfsin göstərən diləklər üçün tolosmə, öz fikrində ancaq istiqlal üçün çalışmaq lazımdır. Millətin əldən getdi, bu il üçün fikrin nədir? İndi fırsat varken gelecek üçün bir iş gör.

² Qəfildən qozanın təqdiri (yazdığı qədər) halınca eksinə olar, ayıq ol, keçən sərgüzəştlər geri dönməz.

³ Zavallıların boynunda yoxsulluq zəncirinə bax, dərdə düşənlərin canyandıran ahindəki min təsirə bax! Rahat yatma, millətin sohər çığı etdiyi naleyi bax! Dünənlik yoxsulu bu gün varlı ədən qadərə bax! Dünənki varlı bir yoxsul olmuşdur, gözünüñ əz, fərqə bax. Dünyaya bir nozər yetür, viran olan abadlığa bax.

⁴ İpok-qumaş içində yatanlar indi torpaqla qucaqlaşmışdır, ey insan oğlu, hor bina xarab olur, hər kes olsa, axır ölürlə.

⁵ Bilmirəm qüvvətini artırmaqdə məqsədin nədir? Sırrı möşətini tömin etməkdirə, gücün çoxdur, əgər məqsədin yiğib, həsrət qoyub getməkdirə, zəhmətin boşdur, bən ey qafıl, bu gün əldə fırsatın varken, bir xeyr binasına bani ol, qeyrotin ucalsın, ta bu qeyrot sayosində millətin xeyrə çatsın.

Var ikən bu milləti-islamda min ehtiyac,
Heyf kim, himmət edən yoxdur ki, qılsın bir ilac...⁶

Eyqizu, ya məşərəl-islam, qəflət ta bəkey?
Eyşü işrət bəstərində istirahət ta bəkey?
Növmü-şətva içrə müstəğrəq xudarət ta bəkey?
Aləmi-islamda bunca ətalət ta bəkey?
Bu tədənni, bu tənəzzül, bu kəsalət ta bəkey?
Getdi izzət, batdı millət, fəqrü zillət ta bəkey?

Yetdilər sərmənzilə əgyar, ya qövm ərrəhil!
Eyqizu vəstəcili, ya əhlə-islam, əddəxil!⁸

Feyzi-təhsilə məgər qabil deyil övladımız?!
Ya məgər yox iktisabi-elmə istedadımız?
Talibi-təhsil ikən külliyyətən əfradımız –
Hankı məktəbdən nə dərs alsın bu gün əhfadımız?
Yoxmu bir zihimmət olsun baisi-irşadımız?
Əlmədaris, əğniya, sizdəndi istimdadımız!⁹

Sizdən əlhəq qəlb-i-millət, ruhi-ümmət şad olur!
Binəva Sabirlərin ancaq işi fəryad olur...¹⁰

⁶ Bu islam milletində min ehtiyac var ikən, heyif ki, bir himmət edən yoxdur ki, bir olac etsin.

⁷ Yatmayın, ey islam caması, bu qəflət nə qədər olar?! Eyş-işrət yatağında nə qədər istirahət etmək olar?! Qış yuxusu içində ar-namusun nə vaxta qədər qərəq olacaq?! İslam aləmində bu qədər etələt nə vaxta qədər?! Bu geriye gətme, bu tənəzzül etmə, bu tənbəllik nə qədər?! İzzət getdi, millət batdı, yoxsulluq, zillət nə qədər olar?!

⁸ Özgələr monzil başına çatdilar, ey xalq, köç, yola düşmək vaxtıdır, yatmayın, bir soy edin, ey islam əhli, amandır!

⁹ Məgər bizim övladımız təhsilin saydasına qabil deyilmə? Ya da yoxsa, elm əldə etməyo istedadımız yoxdur. Bütün fərdlərimiz təhsil istədiyi halda övladlanımız bu gün hansı məktəbdən nə dərs alsın?! Bir qeyrətli şəxsimiz yoxdur ki, bir doğru yol göstərməyə bais olsun. Ey varlılar, mədrəsələr lazımdır, sizdən imdad istəyirik!

¹⁰ Həqiqətdə, millətin qəlbini, ümmətin ruhunu sizdən şad olur. Zavallı Sabirlərin işi ancaq fəryad olur.

Söz

Ey söz, nola dersəm sənə xurşidi-səmavat,
Səndən alıbor nuru ziyayı həmə zərrat.
Bir nuri-həqiqətsən, edib həq səni nazil
Kim, bəxş edəsən gülşəni-nasutə füyuzat.
Gəh lövhədə məstur, qələmdən gəhi cari,
Gəh ərşdə misbah, gəhi fərşdə mişkat.
Sübhi-əzəlidən üzün etdikcə təcəlli,
Məhv oldu cəhanı bürüyən dudəyi-zülmət.
Olmuş bütün ərbəbi-nəzər aşiqi-hüsün,
Tənviri-üyun eyləyir ərbəbi-kəmalat.
Bir mohibeyi-lütfi-xudasən ki, həqiqət,
İnsanlar edir zatin ilə fəxrü mübahat.
Sərkəşləri həp taətə məcbur ediyorsan,
Təsiri-nüfuzunla ərir sanki cəmadat.
Ey bariqeyi-fikr, əya ləmeyi-vicdan!
Ey şəşəeyi-qəlb, əya nuri-xəyalat!
Növi-bəşərə tərbiyəbəxş olduğun üçün –
Gər densə səzadır sənə ümmül-ədəbiyyat.
Sənsən füsəhayi-ərəbi eylədin ilzam
İzhar bələğətlə, əya nuri-hidayat.
Mümtaz elədin növi-bəni-adəmi əlhəq,
İnsan sənin ilə edib ehrazi-məqamat.
Vicdanü dili-Sabirə nəşr eylə füyuzin,
Ta kim, bitə könlündə rəyahini-kəmalat.¹

¹ Ey söz, sənə göylerin gūnaşı desəm, nə olar, bütün zorrolar işiq və nuru sədən alır. Bir həqiqət nurusan, allah səni göydən endirib ki, insanlıq gülşəniə feyzlər (faydalar) bəxş etsin. Gah lövhədə yazılır, gah qələmdən cari olub axısan, gah göydə çıraq, gah yerde çıraq üçün taxçasan. Əzəl gündən üzün görünəli dünyani bürüyən zülmət tüstüsü möhv oldu. Bütün həqiqəti gəronlər sənin gözliliyinə aşiq olmuşlar, kamal sahibləri səninə gözləri işiqləndirir. Allahın lütfuñ bir hədiyyəsi sənə, həqiqətdə insanlar sənin zatına soxr cdır ve oyünür. Dikbaşın tamam itaotə məcbur edirsən, sanki cansız şəyler kimi sənin nüfuzunun tesini ilə oriyir. Ey fikir şimşəyi, ey vicdan şölesi, ey qolb parlaqlığı, ey xəyal işığı, bəzər növünə tərbiyə bəxş etdiyin üçün, sənə ədəbiyyatın (ədəblərin) anası demək la-yidir. Ey doğru yol göstərən işiq, son orənb şirin danışanlarını bələğot nümayis etdirməyə yönəldidin. Adəm övladı növünü, həqiqətən, seçib ucaltdın, insan sənəlo yüksək möqamlar qazanıb. Feyzlərini Sabirin vicdan vo üroyino yay, ta ki, könlündə kamal gülləri bitsin...

* * *

Qərini-məğfirət qıl, ya ilahi,
Müzəffərdin vəfali padşahi!..¹

Bu hali-zari-məhrumanəmizlə,
Məlali-nəfsi-məhmumanəmizlə,
Xüluysi-qəlbi-məsumanəmizlə.

Sana ərz eyləriz biz, ya ilahi,²
Qərini-məğfirət qıl, ya ilahi,
Müzəffərdin vəfali padşahi!..

Xüdavənda, kərimə, kirdigara,
Onilə rəhmətinlə qıl müdara,
Olurkən fövt, edib islami ihyə,

Səadət rütbəsin aldı kəməhi,³
Qərini-məğfirət qıl, ya ilahi,
Müzəffərdin vəfali padşahi!..

Müqəddəs fikri, pak əqli, zəkəsi,
Vətən övladının oldu bəqası,
Verib İranə qanuni-əsasi,

Bütün İranın oldu qibləgahı;⁴
Qərini-məğfirət qıl, ya ilahi,
Müzəffərdin vəfali padşahi!..

¹ Ey ilahi, vəfali şah Müzəffərəddini bağışlanmağa layiq olə. Müzəffərəddin 1896-1906-cı illərdə İran şahı olmuşdur.

² Bu bədbəxt və dərdli halımız, qayğı və nəfsimizin qəmi ilə, məsum qəlbimizin səmimiyyəti ilə, ya ilahi biz sənə bildiririk.

³ Ey xudavənd, ey kəramətli, ey yaradan onunla mərhəmətlə yola get, vəfat edərkən islami canlandırdı, haqlı olaraq səadət rütbəsini aldı.

⁴ Müqəddəs fikri, təmiz aqlı, zəkəsi vətən övladının varlığı oldu. İranə əsas qanun verib bütün İranın qiblə yeri oldu.

Hümayi-ruhini xüldaşıyan et,
O zati-əqdəsi cənnətməkan et,
Mübarək qəbrini rəşki-cinan et,

Ayırma rəhmətindən sən bu şahi,⁵
Qərini-məğfirət qıl, ya ilahi,
Müzəffərdin vəfali padşahi!..

Onun qanuni-pakin payidar et,
Vəliəhdin müsavat ixtiyar et,
Rəiyyətdust, hürriyyət şuar et,

Şərəflənsin bu yolda izzü cahi,⁶
Qərini-məğfirət qıl, ya ilahi,
Müzəffərdin vəfali padşahi!..

Şəhi-İran Məhəmməd şahi-əzəm,
Uzun ömr eyləsin ol zati-əkrəm,
Ola qanuni-ədl ilə münəzzəm

Ümuri-dövləti, mülki, sipahi,⁷
Qərini-məğfirət qıl, ya ilahi,
Müzəffərdin vəfali padşahi!..

⁵ Ruhunun hüma quşuna cənnətdə yer ver, o müqəddəs zati (şəxsi) cənnətməkan clə, mübarək qəbrini cənnətin həsəd aparacağı bir yer clə, bu şahı öz rəhmətindən ayırma!

⁶ Onun pak qanunuńı əbədi (qalıcı) et, vəliəhdini bərabərlik üçün seç. Rəiy-yət sevən, azadlıq şuarlı et. Bu yolda izzət və cah-calalı şöhrətlənsin.

⁷ İran şahı əzəmetli Məhəmməd, o comərd zat uzun ömür etsin, dövlət işləri, ölkəsi, qoşunu ədalət qanunu ilə nizam tapsın.

Abdulla Cövdətin əşarini təxmis

Əcəb, kəşfi niqab etməzmi yanım ruyi-zibadən,
Ziyaləndirməz afaqı fıruğ-i-aləmaradən?
Nə vəqt ol sübhi-safim ayrıılır bəs leyli-yəldadən?
"Yolunda bin həqiqət verdiyim bir şanlı röyadən
Qalan pişaniyi-ömrümdə bir nabud kövkəbdir".¹

Hüma pərvaz olub uçmaqda ikən övci-əladən,
Alıb səyyad oxun nagəh yixildim xakə baladən,
Sevinsin, söylə, səyyadım ki, mən göz yumdum əsyadən..
"Tənəffürlər, tərəhhümlər, təxəttürlərlə dünyadən
Güzərim zəxmdarı-vəsl bir hicri-mükökəbdir".²

¹ Qaribədir, yanım gözəl üzündən niqabı açmazmı? Aləmə bəzək vrən penltisi ile dünyani işıqlandırmazmı? O təmiz sübhum yəlda gecəsindən (seçlənnəndən) bəs nə vaxt ayrılır? "Yolunda min həqiqət verdiyim şanlı bir yuxudan qalan ömrümün qarşısında olmayan bir ulduzdur".

² Hüma quşu kimni qanad açıb ən yüksək zirvədə uçmaqda ikən, qəfildən ovçunun oxunu alıb (oxuna tuş gəlib) yüksəkdən torpağa yixildim, söylə, ovçum sevinsin, çünki mən əsyaya – şeylərə göz yumdum, "nifrat etmə-lər, mərhəmət göstərmə-lər, xatırlamalarla birlikdə dünyadan keçməyim yaralı bir vəsl ilə ulduzlu bir aynılıqdır". Abdulla Cövdət türk şairidir, onun Sabir tərəfindən təxmis edilən şeiti "Füyuzat" jurnalının 1906-ci il 3-cü sayında nəşr edilmişdir.

Təhəssür

*İstənilir ittifaq,
Göstərilir insfraq¹.*

Olsayıdı səfa zümrəyi-irfan² arasında,
Qalsayıdı vəfadən əsər əyan arasında,
Dursayıdı sədaqət bəy ilə xan arasında,
Qalmazdı kədər zəttəcə insan arasında!

Dai bə üxuvvət olur ikən bizə Quran,
Əmr eylər ikən birliyə peyğəmbəri-zışan,
Tapmazsan iki müttəfiqürrəy müsəlman
Qafqazda olan bir neçə milyon arasında!³

Dinməz əcəba məniyi-Qurani bilənlər,
İslami belə təfriqədə xar görənlər,
Aya, oxumazlar nə üçün dini bölənlər,
(Kanu şiyəən) rəmzini Quran arasında!⁴

Axır bu nə təfriqü təxəllüfdür, ey ümmət?!
Əldən gediyor, dinləməyirsizmi bu millət?!
Ta key bu təxəllüf, bu təfərrütq, bu ədavət
Bir din, bir islamü bir iman arasında?!⁵

¹ Birlik istənilir, ayrılıq göstərilir.

² Zümrəyi-irfan – bilik və mərifət sahibləri dəstəsi.

³ Quran bizə qardaşlıq arzu edərkən, şanlı peyğəmbər birliyə əmr edərkən, Qafqazda olan bir neçə milyon arasında bir fikirli iki müsəlman tapmazsan.

⁴ Qəribədir, Quranın mənasını bilənlər dinmir, islamı belə təfriqə ilə xar vəziyyətdə görənlər, görəsən, dini bölənlər Quran arasında "kanu şiyəən" işarəsini niyə oxumurlar?!

⁵ Ey ümmət, axır bu nə ayrılma, nə ixtilafdır, dinləmirsinizmi, bu millət əldən gedir. Bu ixtilaf, bu ayrılma, bu ədavət bir din, bir islam, bir iman arasında nə qədər olar?...!

Vabəstə müsəlmanlardır qeyrəti-islam,
Etsin də gərək müslüm olan xidməti-islam,
Əfsus ki, bihimmət olub milləti-islam
Dünyadə olan müxtəlif ədyan arasında!⁶

Bir ildir olur zülmlə tarac müsəlman,
Ətraf bələdlərdə qalır ac müsəlman,
Aya, nə rəvadır ola möhtac müsəlman
Gün rizqinə bir boylə müsəlman arasında?!⁷

İslamımızı etməliyiz boyləmi ihyə?!
İmanımızı qılmalıyız boyləmi ifa?!
İslam o deyilmi ki, ciyərguşeyi-Zəhra
Baş verdi yolunda susuz, al qan arasında!⁸

Biz millətə lazımmı deyil bu təbəiyyət?
Biz ümmətə vacibmi deyil qeyrəti-millət?
Ey vay ki, qeyrət oxuyur bizlərə lənət,
Milliyyətə xidmət edən insan arasında!⁹

⁶ İslamin qeyrəti müsəlmanlara bağlıdır, müsəlman olan gərək islama xidmət etsin. Əfsus ki, islam milləti dünyada olan dirlər arasında qeyrət olubdur.

⁷ Bir ildir müsəlman zülm ilə tarac olunur, ətraf şəhərlərdə müsəlman ac qalır. Nə rəvadır ki, müsəlman bir belə müsəlman arasında gündəlik çöraya möhtac qalsın.

⁸ İslamımızı beləmi diritməliyik?! İslami o deyil ki, peyğəmbərin ciyər-parası Zəhra yolunda susuz al-qan içində baş verdi.

⁹ Biz millətə bu təbe olma lazım deyilmi? Millət qeyrəti biz ümmətə vətən deyilmi? Ey vay ki, milliyyətə xidmət edən insanlar arasında qeyrət biza lənət oxuyur.

Təraneyi-şairanə

Süluki şairin eynən səfa deyil də, nədir?
Vətənpərəstə bu məslək rəva deyil də, nədir?

Nasıl da əsrə görə məzhər olmasın şair?!
Füadı lövhəyi-giytinüma deyil də, nədir?

Xəyalı məsədətü etilayı-əhli-vətən,
Şüarı millətə mehrü vəfa deyil də, nədir?

Səriri-səltənəti-şairanə malikinin
Livayı-himməti izzətgüşa deyil də, nədir?

Vəleyk caizəculuqla vəsfgu şair
Şu məsləkində yavuncu gəda deyil də, nədir?

Pula sitayış edən şairin bu qəhbəliyi,
Nəhayət, əqbəh olan bir əda deyil də, nədir?

Düri-xəzineyi-əhli-kəmal ikən əşar,
Xəzəf bəhasına satmaq cəfa deyil də, nədir?

Mədihəgulərin əşarı abrularıtək
Nisari-xaki-dəri-əğniya deyil də, nədir?

Təməllüqatə yaqışmaz təbiəti-şair –
Bu şivə məsləki-əhli-riya deyil də, nədir?

Riyani tərk edəlim zahidi-riyakarə,
Dürənglik bize nisbət xəta deyil də, nədir?

Təbəsbüsətlə hasil olan beş-on günlük
Ömrən isə bir ölmək səza deyil də, nədir?

Qulami-himmət olan şairi-qəzəlxanın
Zəbəni, nitqi həqaiqəda deyil də, nədir?

Deməm ki, şair olub həcvi-nasə aç dilini,
Əminə həcv, kəmali-əza deyil də, nədir?

Qərəzlə bir kəsə ithami-ləğvkaranə -
Zəhi qəbahəti-əqlü zəka deyil də, nədir?

Deməm ki, fasidi vəsf et, sakın fəsadından!
Yamanə yaxşı demək nəsəza deyil də, nədir?

Vəleyk cadeyi-insafdən kənar olma
Ki, rahi-ədl sirati-hüda deyil də, nədir?

Rizayi-həqqi gözət, get rəhi-həqiqətlə,
Bu yolda gəlsə bəla, həq riza deyil də, nədir?

Əli, işgənceyi-əhli-diyarə ol Sabir,
Bələyi-hübbi-vətən lılvəla deyil də, nədir!¹

¹Şairin rəftarı eynən səfa deyil, bəs nədir? Bu məslək vətənpərəstə rəva
deyil, bəs nədir? Şair necə olsun, əsrə görə görünməsin, ürəyi dünyani
gətərən lövhə deyil, bəs nədir? Xəyalı vətən əhlinin ucalması və xoş-
buñluysi, şuanı millətə sevgi və vəfa deyil, bəs nədir? Şairlik səltənəti
ətəninin malikinin qeyrət paltarı, hörmət açan deyil, bəs nədir? Ancaq
əlkəfət axtaranlıqla tərif edən şair bu məsləkində yavuncu-dilançı deyil,
bəs nədir? Pula sitayış edən şairin bu qəhbəliyinin axırı, ən çirkin olan
bəhərəkət deyil, bəs nədir? Şerlər kamal əhlinin xəzinəsinin incisi oldu-
ğu halda onu saxsı qiymətinə catmaq cəfa deyil, bəs nədir? Mədhiyyə
şeyənlərin şeirləri abırları kimi varlıların qapısının torpağına səpilmir,
bəs nədir? Şair təbiəti yaltaqlıqə yaxınlaşmaz, bu qayda dünyada ikiüzlü-
liyin məsləki deyil, bəs nədir? Riyakarlığı ikiüzlü zahidə tərk edək, bize
çox ikiçəngilik xəta deyil, bəs nədir? Yaltaqlıqla əldə edilən beş-on
şəhərlik ömürdən isə ölmək daha layiq deyil, bəs nədir? Qeyrət qulu olan
şəxslən şairin dili, nitqi həqiqətlər dili deyil, bəs nədir? Demirəm ki,
şir olub xalqı həcv etmək üçün dilini aç, sakit bir adama həcv demək
əmək bir incitmə deyil, bəs nədir? Qərəzlə bir adamı mənasız olaraq təq-
şəndirmək ağlın və zəkanın qəbahəti deyil, bəs nədir? Demirəm ki, bir
şəxsanın təriflə, fitnə-fəsadından qorx, pisə yaxşı demək də ləyaqətsiz iş
deyil, bəs nədir? Ancaq insaf yolundan kənar olma, çünki ədalət yolu
ələn yol deyil, bəs nədir? Haqqın razılığını gözlə, həqiqət yolu ilə get.
Bu yolda bəla gəlsə, haqqın razılığı deyil, bəs nədir? Əli (Ələkbər).
Əkinin əhalisinin əziyyətinə Sabir (səbrli) ol, vətən sevgisindən gələn
əla, dostluq xatirinə deyil, bəs nədir?

Bu şeir "Tazə həyat" qəzetində Əli Sabir Tağızadə imzası ilə çap
edilmişdir...

İltibahi-təəssüratımdan yenə bir şöleyi-cəhansuzum¹

Ələman, ey şahi-Yəsrib mədfənü Məkki vətən,
Ya nəbiyyürtəhmə, ey məhbubi-rəbbi-zülmənən,
Şəri-pakində həram olmaqdə ikən sui-zənn,
Ümmətin salim deyil bu xisləti-məzəməndən,
Tiri-sui-zənnə salehlər nişan olmaqdadır!²
Gül könüllər qönçələrtək bağrı qan olmaqdadır!

Nəşeyi-sidqü səfadən əhli-dil olmaqdə məst,
Sağəri-ixlas olur səngi-məlamətdən şikəst,
Etmədən təhqiqi-mətləb xəlq olub zahirpərəst,
Cahilü nadan büləndü aqılı huşyar pəst,³
Tiri-sui-zənnə salehlər nişan olmaqdadır!
Gül könüllər qönçələrtək bağrı qan olmaqdadır!

İstiqamət birlə sərv etdikdə meyli-etidal,
Tİşeyi-xərratdən təxlis üçün bulmaz məcal,
Bir fəraigət bulmuş ikən qəlb olur cayı-məlal,
Gündə min tazə bəlayə uğrayır əhli-kəmal,⁴
Tiri-sui-zənnə salehlər nişan olmaqdadır!
Gül könüllər qönçələrtək bağrı qan olmaqdadır!

¹ Təəssüratımdan alovnanan yenə bir dünyani yandıran şölələrim.

² Amandır, ey Mədinədə dəfn olunan, Məkkə vətənli, ey rəhmətlik peyğəmbər, ey ehsan sahibi olan allahın sevdiyi insan, bədgümanlıq sənin pak şəriətində haram olmaqdadır, ümmətin bu məzəmmət edilmiş xasiyyətdən eyibsiz deyildir, yaxşı insanlar bədgümanlıq oxuna hədəf olmaqdadır.

³ Doğruluq və saflıq nəşəsindən ürək əhli olanlar sərəxos olmaqdadır, danlaq daşından səmimiyyət qədəhi sinir, camaat matləbi araşdırımadan zahirpərəst olur, cahil və nadanlar yüksək, aqıl və ayıq insanlar alçaldılıblar.

⁴ Sərv ucalmaqla mötədilliye meyl etdikdə xarratın külüngündən qurtarmaga macal tapmaz. Bir rahatlığı tapdığı halda ürək qəm yeri olur, kamal sahibləri gündə min təzə bəlayə uğrayır.

Ey bəsa müslim ki, itham ilə təkfir eylənir,
Ey bəsa ali, gümani-bəndlə təhqir eylənir,
Sıdq - kizbə, mehr - büğzü kinə təbir eylənir,
Müxtəsər sidqü sədaqət əhli təkdir eylənir,⁵

Tiri-sui-zənnə salehlər nişan olmaqdadır!
Gül könüllər qönçələrtək bağırı qan olmaqdadır!

Dəsti-qəlb-işkən cəsurü payi-himmət kəməqərar,
Kari-batıl hökmfərma, çeşmi-həqbin pürxumar,
Bəxt tırə, yar sadə, çərx kəc, el hiyləkar,
Əsr namərd, əhl bielm, əmr müşkil, elm xar,⁶

Tiri-sui-zənnə salehlər nişan olmaqdadır!
Gül könüllər qönçələrtək bağırı qan olmaqdadır!

Ya nəbiyyəl-müslimin, ey həq-təala rəhməti,
Çox fənadır əmrəmiz, dərk eylə hali-ümməti,
Getdi izzət, batdı şövkət, tutdu zillət milləti,
Ələman, süməmələman (ya mən ileykə hacəti),⁷

Tiri-sui-zənnə salehlər nişan olmaqdadır!
Gül könüllər qönçələrtək bağırı qan olmaqdadır!

⁵Nə qədər müsəlman küfrlə təqsirləndirilərək məzəmmət olunur, nə qədər uca insanlar, bədgümanlarla təhqir olunur. Doğruluq yałana, sevgi və adavətə yozulur, qisası, doğru və düzələr pislənir.

⁶Ürk sindürməq əli cəsarətli, qeyrət ayağı qərarsızdır, pis işlər hökm edir. Bəlli görən göz bərk xumardır, bəxt qara, yar sadəlövh, çərx ayri, el hiyləfi, əsr namərd, camaat elmsiz, iş çətin, elni xar və hörmətsizdir.

⁷Ey müsəlmanların peyğəmbəri, ey uca tanının rəhməti, işimiz çox fənadır. Uca vəziyyətini dərk et, izzət getdi. şan-şövkət batdı, milləti rüşvəyçiliq uca, amandır, yenə amandır, bizim chtiyacımızın qayğısına qal!

Şəkibai

Yar getdikcə təhəssür dili-şeydadə durar,
Ömr vardıqca həvəs aşiqi-rüs vadə durar!¹

Seyli-tən oylə təməvvüclə alıb dövrü bərim -
Bənzərəm bir qocaman dağə ki, dəryadə durar!²

Döysə də canımı minlərcə məlamət ləpəsi,
Zövrəqi-himmətim əvvəlki təmənnadə durar!³

Bisütun sinəsinə dəysə də min tişə, yenə
Cövrə təmkin edərək durduğu məvadə durar!⁴

Nəqdi-can isə bəhayi-tələbi-yar, iştə,
Can bəkəf aşiqi-sadiq belə sövdadə durar!⁵

Nə qəm, uğratsa da bir gün məni ifnayə zaman,
Mən gedərsəmsə məramim yenə dünyadə durar!⁶

Durmuşam pişü pəsi-təndə, Sabir, necə kim,
O əliflər ki, pəsü pişi-ətənadə durar!⁷

¹ Şəkibai-səbirliylik. Yar getdikcə həsrət şeyda ürəyimdə durar, ömür getdikcə həvəs (sevgi) rüsva aşiqdə durar.

² Tənə seli dalğalarla dövrə və ətrafımı elə tutub ki, dəryada duran bir qocaman dağa bənzəyirəm.

³ Canımı minlərlə danlaq ləpəsi döysə də, qeyrət qayığım əvvəlki təmənnada durar.

⁴ Bisütunun sinəsinə min külüng dəysə də, yenə kövrə təmkinlə dözərək durduğu yerdə durar.

⁵ Yarın tələb etdiyi qiymət can nəqdidirsə, budur, doğru aşiq can əlində belə sevdada durar.

⁶ Zaman bir gün məni puç olmağa uğratsa da, nə qəm, mən getsəm, məqsədim yenə dünyada durar.

⁷ Sabir, o əliflərin ətənanın əvvəlində və arxasında durduğu kimi mən də tənələrin arasında durmuşam. Tən (yəni tənə) sözün əvvəlində və axırında əlif hərfi yazıldıqdə "ətəna" sözü alınır.

Ənin

Uçdun, ey ruhi-pürfütühi-Həsən!
Uçuşun iztirari-təndənmi?
Qoca bülbül, niyə savuldun sən?
Ya səfa bulmadın çəməndənmi?¹

Ey həqiqi mücahidi-islam!
Nəşri-irfanda etdiyincə dəvam –
Səni alamə yaxdı yoxsa əvam?
Gedişin kəsrəti-mihəndənmi?²

Yoxsa əkdikcə toxmi-sidqü səfa
Səni təkdir edirmiş əhli-cəfa?
Gözlədikcə bu yolda şərti-vəfa,
Görmədin yardım əhli fəndənmi?³

Ey Əkinçi, məzrəatında
Bulmadınsa səmər həyatında,
İştə həngameyi-məmatında
Bu tənəbbüt deyil Həsəndənmi?⁴

Leyk millət fəqət sıfatın üçün,
Mütəzəkkir nüuti-zatın üçün,
Əsəfa, bir bina simatın üçün
Yadigar olmasın da səndənmi?⁵

¹ Əzin-inləmə. Ey Həsənin qələbələr qazanan ruhu, uçdun, uçmağın bə-
şən qarşısız qalmışındadır mı? Qoca bülbül, sən niyə sovuldun? Çəmən-
ən bir rahatlıq tapmadınmı?

² Ey islamın həqiqi mücahidi, sən bilik, mərifət yaymaqdə davam etdik-
ə, avamlar səni qəmənlərlə yandırıdı. Gedişin vətənin bolluğu ndandırıını?

³ Yoxsa doğruluq və təmizlik toxumu əkdikcə, cəfaçı insanlar səni kə-
şəndirdimı?

⁴ Ey Əkinçi, sənin tarlalarında həyatında məhsul tapmadınsa, budur, ölü-
şə zamanında bu göyərmə, cürcərmə Həsəndən deyilmə?

⁵ Avcıq millət sənin sıfətlərin üçün zatını tərifləyərək yad edir, təəssüs
sənin süfrən üçün bir bina səndən yadigar olmazmı?

Həsənim, şimdi qıl behiştə xüram,
Onda Seyyid Əzimə söylə səlam:
Key məhin şairi-bədikəlam
Bir xəbər tutmasan vətəndənmi?⁶

Ürəfa məskəni olan Şirvan
Cühəla xabgahidir əlan;
Bizi iğfal edən bu nüktə həman
Kəndimizdən deyil, zəməndənmi?⁷

⁶ Həsənim, indi cənnətə get, orada Seyyid Əzimə salam söylə ki, ey bəyük, yeni söz şairi vətəndən bir xəbər tutunursanmı?

⁷ Ariflər məskəni olan Şirvan indi cahillər yatağı olmuşdur. Bizi alda həmən bu məna özümüzdən deyil, zəmanədəndirmi?

Növhə

Ərseyi-aləmin yenə vəzi bəlali görsənir!
Yoxsa səbatı-aləmin hiyni-zəvali görsənir!¹

Ayineyi-cəhanda bir surəti-qəm nümalənir,
Vəqeyi-Nuhdur məgər kim yenə ibtidalənir?
Yoxsa sinini-aləmin günləri intihalənir,
Ya ki, məhi-məhərrəmin tazə hilali görsənir!²

Ey üfűq, olma müncəli ərseyi-faciat üçün,
Etmə əyan hilalını matəmi-kainat üçün,
Tİği-cəfayə kəsmə bu təşnələri Fərat üçün,
Nəhri-Fərate bax, necə mai-züləli görsənir!³

Ay açılan səbahı-qəm, şam ol, açılma bir zəman!
Yəsribü Məkkə sərvərin salma bəlayə ələman!
Gərçi İraqə cəlb edir miri-hicazi kufiyan,
Leyk bu yolda onların özgə xəyalı görsənir!⁴

Getmə, dur, ey qətari-qəm! Gör ucalan nəvaləri,
Çəkmə diyari-qürbətə bu vətən aşınaləri,
Düz deyil əhli-kufənin əhd'ləri, vəfaləri,
Əhd şikəndir aqibət, gərçi vəfali görsənir!⁵

Giryeyi-zarim etmədi aləmi qərqi-əşki-ter,
Canı-cəhanı tutmadı atəşə, odlanan ciyər,
Başla fəğana bari, ey bülbülü-təbi-növhəgər,
Sənlə bəlali Sabirin başı bəlali görsənir!⁶

¹ Dünyanın vəziyyəti yenə bəlali görünür, yoxsa aləmin sabitliyinin möhv olma vaxtı görünür.

² Dünyanın aynasında bir qəm surəti görünür, yoxsa Nuh əhvalatı yenidən başlanır, yoxsa dönyanın yaşıının günləri sona yetir, ya da məhərrəm ayının təzə çıxan ayı görünür?

³ Ey üfűq, faciələr meydani üçün işıqlanma, kainatın matəmi üçün hilalını gizlətmə, bu susuzları Fərat üçün zülm qılıncı ilə kəsmə, Fərat çayına bax gör şirin suyu görünür.

⁴ Ey açılan qəm sabahı, gecə ol, bir zaman açılma, Yəsrib (Mədinə) və Mokko başçılarını bəlayə salma, amandır, hərçənd kufələrlər Hicaz omirini (ağasını) İraqa cəlb edir, ancaq bu yolda onların özgə xəyalı olduğu görünür.

⁵ Ey qəm qatarı, getmə, dur, ucalan səslərə bax! Bu vətən dostlarının qürbətə ölkəyə çəkmə, Kufə adamlarının əhd'ləri, vəfaləri düz deyildir, hərçənd vəfali görünüür, ancaq axırda əhd sindirəndir.

⁶ Dordlu ağlayışım alomı tor göz yaşına qərq etmədi, od tutub yanana ciyərim dönyanın canını yandırmadı, ey növhə dəyon ilhamının bülbülü, barı fəğana başla, soninlo bəlali Sabirin başı bəlali görünür.

* * *

Çünkü vücudi-alim bir neməti-xudadır,
Nemət ki, getdi əldən, qan ağlamaq rəvadır!¹

Əhli-həqin əvamə nisbət deyil vəfati,
Bil, alimin həyatə təbdil olur məməti,
Batində həm müsibət çulğar mükəvvənatı,
Ancaq görür o göz kim, mənzuri ibtiladır!²

Tərk cılədikdə alim bu arıyətsərani,
Olduqda didələrdən qaib deyil də fani,
Mülki-bəqadə eylər bir seyri-cavidani,
Xasani-bəzmi-həqle həmxaneyi-bəqadir!³

Ancaq biz ağlarıq öz hali-figarımızçın,
Zahir olan bəlayə əhli-diyarımızçın,
Ümmidgah itirmiş ətyami-zarımızçın,
Nemət ki, getdi əldən, fəryadımız səzadır!⁴

Ey alimi-həqiqi, qaldıqca ad səndən,
Olmazmı zikri-xeyrin dillərdə yad səndən,
Cün yadigar qaldı bir ittihad səndən,
İşmin Məcid olurkən məcdin də bərməladır!
Sabir müsibətində dildədeyi-bəladır!⁵

¹ Alimin vücudu bir allah neməti olduğundan o nemət oldən gedəndo qan ağlamaq yeridir.

² Avam bir adamla haqq əhli olanın ölümü bir deyildir. Bil ki, alimin ölümü həyatla əvəz olunur. Batində bütün varlığı bir faciə çulğayıır. Ancaq o göz gənə həməqsədi düçər olmaqdır.

³ Alimi borç alınmış sarayı tərk etdikdə, gözlərdən yox olduqda puç olmur, əsəriyyət mülkündə daimi bir gəzintiye çıxar, tanrı məclisinin xasları ilə bəqə (əsəriyyət) evində qonşudur.

⁴ Ancaq biz öz dərdli halımız üçün, evimizin adamlarının başına gələn bəla əşəri ümid yerini itirmiş dərdli yetimlərimiz üçün ağlayırıq. Nemətimiz oldən gətirdi, fəryad etməyimiz yerindədir.

⁵ Ey hoqiqi alim, səndən ad qaldıqca, dillərdə sənin xeyir işlərin yad edilməzdir! Bir halda ki, səndən bir birləş qaldı, adın Mecid olduğu kimi səndən bir şəhərin də aşkarıdır. Sabir sənin müsibətində bəlayə ürək vermişdir. Şeir Şamaxılı Əberniya qazisi Hacı Əbdülməcid əfəndi Əfəndizadənin ölümü mənəsibəli yazılmışdır. Həmin adam 1908-ci il fevralın 21-də vəfat etmişdir.

* * *

Ey müsibətzədə dindaşlarım, etdikcə nəzər,
Görürəm mən sizi bir başqa müsibətdə bu gün!

Aman allah, bu nə halət, bu nə tufani-bəla,
Tapıram sizləri bir vərteyi-heyrətdə¹ bu gün!

Əcəba, bir yeni afətmi yetib, ya nə üçün
Bulunursuz belə bir hali-fəlakətdə bu gün?!

Baxışırsız nə səbəbdən belə heyran-heyran,
Nigəransız niyə bu beyti-ibadətdə² bu gün?!

Nəzəri-heyrətiniz məscidü gəh minbərdir,
Axtarırsız kimi mehrabi-imamətdə³ bu gün?!

Əsəfa, sineyi-mehrab da çak etmədimi
Görübən boylə yara sineyi-ümmətdə bu gün?⁴

Siz deyilsiz fəqət ol alimi-paki arayan,
Açıb ağuşunu kürsiyyi-xitabət də bu gün!⁵

Bax, nasıl məscidə bir hüzn qonur, guya kim
Tapmayıır yarını bir boylə cəmaət də bu gün!

Çəkilib göylərə zikr etdiyi təhlili dəxi,
Döşənib torpağa səccadeyi-taət⁶ də bu gün!

Hardasan, ey pədəri-mənəviyi-əhli-vətən?
Vətən övladı yanır atəş-i-fırqətdə bu gün!⁷

¹ Vərteyi-heyrət – heyrət burulğanı.

² Beyti-ibadət – ibadət evi.

³ Mehrabi-imamət – imamlıq mehrabı.

⁴ Əfsus, bu gün ümmətin sinəsində belə bir yaranı görüb mehrabın sinəsi
da yırtılmadımı?

⁵ O pak alimi axtaran tək siz deyilsiniz. Xitabət kürsüsü də bu gün quca-
ğını açmışdır.

⁶ Səccadeyi-taət – ibadət səccadəsi.

⁷ Ey vətən əhlinin mənəvi atası, hardasan, bu gün vətən övladı aynılıq
ataşında yanır.

Əbədi hicrinə tabavəri-qəm bolmaz idik,
Etməsəydi xələfi cilvə niyabətdə bu gün!⁸

Mustəfa hörnəti-zisəninə ya rəbbi-məcid,
Ruhunu eylə duagu bizə cənnətdə bu gün!⁹

Müttəhid olmada tövfiqini qıl ümmətə bəxş,
Hissi-milliyət oyandır dili-millətdə bu gün!¹⁰

Yaşat aləmdə məhəbbətlə, üxüvvətlə bizi,
Necə kim, ömr ediriz eyni-üxüvvətdə bu gün!¹¹

Onun övladına, ixvaninə ver əcri-cəzil,
Sabir et xişü təbarın bu müsibətdə bu gün!¹²

⁸ Əgər bu gün övladın naiblik yerində görünməsəydi, əbədi aynığın
minə tab etməzdik.

⁹ Ey böyük yaradan, şanlı Mustafanın hörməti xatirinə bu gün onun
nu cənnətdə bizə dua söyləyən et!

¹⁰ Bir olmaqdə yardımını ümmətə bəxş eylə, bu gün millətin ürayıñ
milliyət hissi oyat.

¹¹ Dünyada bizi məhəbbətlə, qardaşlıqla yaşat, necə ki, bu gün eñ
qardaşlıqla ömür sürürük.

¹² Onun övladına, qardaşlarına bol mükafat ver, bu gün bu misibə
onun yaxınlarını, nəslini Sabir et, yəni səbirli et.

Bu şeir Şamaxı quberniya qazisi Hacı Əbdülməcid əfəndi Əfəndiz
dəninin 1908-ci il fevralın 21-də ölümü münasibəti ilə yazılmışdır.

Rəhgüzari-məxluqatda bir möhtaci-məsarif¹

Ey dərbədər gəzib ürəyi qan olan çocuq!
Bir löqmə nan üçün gözü giryan olan çocuq!
Əşkilə abrusu da rizan olan çocuq!
Mətlubi nan, qazandığı hirman olan çocuq!²

İnsan kimi bilinsə idi qədrü qiymətin,
Açmış olurdu məktəbi-milli cəmaətin,
Dərk etmək istəmir hələ bu feyzi millətin,
Qalsın nihan vədileyi-fitri-məharətin;

Ey ehtişami-milləti talan olan çocuq!³
Ey dərbədər gəzib ürəyi qan olan çocuq!

Ey gövhəri-fitadə-bəgil, qal nihan hənuz,
Sərrafi-qədrdan deyil islamiyan hənuz,
Məşğuli-xurdü xabdır ərbəbi-şan hənuz,
Var ortalıqda səhbəti-dəvayı-nan hənuz,

Yox gövhəri-səadətə xahan olan çocuq!⁴
Ey dərbədər gəzib ürəyi qan olan çocuq!

¹ İnsanların yolu üstündə bir xərclər (dolanişiq) möhtaci.

² Ey qapı-qapı gəzib ürəyi qan olan uşaq, bir tikə çörək üçün gözü ağlar olan uşaq, gözünün yaşı ilə birlikdə üzünün suyu da tökülen uşaq, istədiyi çörək, qazandığı məhrumluq olan uşaq!

³ Fitri məharətinin əmanəti gizli qalsın, ey millətin möhtəşəmliyi talan olan uşaq!

⁴ Ey palçığa düşən gövhər, hələ gizli qal, hələ müsəlmanlar qədir-qiyamət bilən sərraf deyildir. Hələ şan-şöhrət sahibləri yemək yatmaqla məşğuldur. Hələ ortalıqda çörək davası səhbəti var, ey uşaq hələ səadət gövhəni istəyən yoxdur.

Həqli deyil o kim sənə der; var qəbahətin⁵;
Məncə qəbahət isə olur hali millətin...
Etsəydi tərbiyət səni əhli-vilayətin⁶,
Sailliye⁷ qalırmıdı hərgiz də rəğbətin?!

Başsız qalib ayaqlara üftan⁸ olan çocuq!
Ey dərbədər gəzib ürəyi qan olan çocuq!

Ey nəxleyi-vətən, əsəf olsun bu halına
Kim, bəxşı-tərbiyət edənin yox nihalına!
Bilməm nələr gəlir şu qaranlıq xəyalına...
Baxdıqca yalü balına yandım məlalına!

Ey vadiyi-səfaləti puyan olan çocuq!⁹
Ey dərbədər gəzib ürəyi qan olan çocuq!

Olsun əsəf o millətə kim, bixəyaldır,
Yaxud xəyalı kəndinə təksiri-maldır;
Yavrum, quzum, yatanlar ayılmaz, məhaldır,
Ancaq mənimki nalə, səninki süaldır...

Ey mən kimi tənəffürə şayan olan çocuq!¹⁰
Ey dərbədər gəzib ürəyi qan olan çocuq!

⁵ Qəbahət – murdarçılıq, alçaqlıq.

⁶ Əhli-vilayət – vilayət əhli, vilayət camaati.

⁷ Sail – dilənçi.

⁸ Üftan – düşən, yixılan.

⁹ Ey vətənin tek bitən xurma ağası, sənin bu halına təəssüf olsun! Çünkü sənin ağacına tərbiyə bəxş edənin yoxdur. Bilmirəm, bu qaranlıq xəyalına nələr gələcək, boy-buxununa baxdıqda dərdinə yandım, ey səfillik vadisində yüyüren uşaq.

¹⁰ O millətə təəssüf olsun ki, xəyalsızdır, yaxud fikri-xəyalı malını artırmaqdır, yavrum, quzum, yatanlar ayılmaz. Çətindir, ancaq mənim işim nalə etmək, səninki dilənməkdir, ey mənim kimi nifrətə layiq olan uşaq! Ey qapı-qapı gəzib ürəyi qan olan uşaq!

Nə yazım?

Şairəm, çünki vəzifəm budur əşar¹ yazım,
Gördüyüm nikü bədi² eyləyim izhar, yazım,
Günü parlaq, günüüzü ağ, gecəni tar³ yazım,
Pisi pis, əyrini əyri, düzü həmvər yazım,

Niyə bəs boylə bərpəldirsən, a qare⁴, gözünü?
Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü?!

Şerə məşğul edərək xatiri-qəmmayilimi⁵,
Qoyuram qənşərimə kağızımı, černilimi,
Gəlirəm yazmağa bir kəlmə, – tutursan əlimi,
Qorxuram, ya nə üçün, – çünki kəsirsən dilimi!

Ey əcəb, mən ki, sədaqət yolunu azmayıram,
Hələ gördükərimin dördə birin yazmayıram!

Hələ mən dördə birin yazmayıram, karına bax⁶,
Üstümə gündə söyürsən bu qədər, arına bax,
Özün insaf elə, əfkarına, ətvarına⁷ bax,
İstəmirsən yazam? Öz eybli kirdarına⁸ bax!

Kişi, sən eybini qan, mənlə əbəs cəng eləmə!
Özünü, həm məni bu barədə diltəng eləmə!

¹ Əşar – şeirlər.

² Nikü bəd – yaxşı və yaman.

³ Tar – qaranlıq.

⁴ Qare – oxucu.

⁵ Xatiri-qəmmayıl – qəmə meyl edən kōnül.

⁶ Karına bax – işinə bax.

⁷ Əfkarına, ətvarına – fikirlərinə, tövrlərinə.

⁸ Kirdar – əməl, hərəkət.

Görür ərbabi-qələm qayeyi-amalınızı⁹,
Məndən artıq yaza bilməkdə ikən halınızı, –
Yazmir onlar dəxi on dörrdə bir əfalınızı¹⁰,
Özünüzsüz olara yazdırın əhvalınızı...

Yoxsa bu eybdən aləmdə mübərradır¹¹ olar,
Boylə alçaq yazıdan min kərə əladır olar!

Necə mən dörrdə birin yazmağa eymən¹² deyiləm,
Qorxur on dörrdə birin yazmağa həm əhli-qələm;
Sən əger söz verəsən: “Qorxma, qıl əhvali rəqəm”¹³,
Vəzi-halın yazılsarsa zili-zilü bəmi-bəm,

Elə bir halə düşərsən ki, tükün biz-biz olar,
Əyninə geyməyə şey tapmasan, astar üz olar!..

⁹ Qayeyi-amal – arzuların məqsədi.

¹⁰ Əfal – işlər.

¹¹ Mübərra – təmiz, eyibsiz.

¹² Eymən – arxayıñ, acudə.

¹³ Rəqəm qıl – yaz.

Səttarxana

Hali-məczubim görüb, qare, demə divanədir,
Nəreyi-şuridəmi zənn etmə bir əfsanədir,
Şairəm, təbim dəniz, şeri-tərim dürdanədir,
Bəhcətim, eyşim, sürurim, vəcdim əhraranədir,
İncizabim cürəti-mərdaneyi-mərdanədir,
Afərinim himməti-valayi-Səttarxanədir.¹

Ta ki, millət məcməin² Tehranda viran etdilər,
Türklər Səttarxan ilə əhdü peyman etdilər,
Zülmü istibdadə qarşı nifrət elan etdilər,
Millətə, milliyyətə can nəqdi qurban etdilər,
Ayeyi-“zibhi-əzim” itlaqı ol qurbanədir,³
Afərinim himməti-valayi-Səttarxanədir.

Həq mədədkar oldu Azərbaycan ətrakına,
Ali-Qacarın protest etdilər Zöhhakına,
Ol şəhidanın səlam olsun rəvani-pakına
Kim, tökülmüş qanları Təbrizü Tehran xakına,⁴
Onların cənnət deyildir mənzili, aya, nədir?
Afərinim himməti-valayi-Səttarxanədir.

¹ Oxucu, mənim cəzb olunmuş halımı görüb mənə divanə demə, aşiqanə nəremi bir əfsanə zənn etmə. Şairəm, ilhamım dəniz, tər şeirlərin inci dənəsidir. Sevincim, eşqim, şadlığım, vəcdim azadsayağıdır. Vurğunluğum insana məxsus insanlıq surətidir, əhsənim Səttar xanın uca qeyrətinədir.

² Məcməin – məclisin.

³ “Böyük qurban” ayəsinin adı o qurbana aiddir.

⁴ Allah Azərbaycan türklərinə yardımçı oldu, Qacar sülaləsinin Zöhhakına etiraz etdilər, qanları Təbriz və Tehran torpağına tökülmüş o şəhidənin pak ruhuna salam olsun.

İştə Səttarxan, baxız, bir növ iqdamat edib,
Bir vəzirü şahı yox, dünyani yeksər mat edib,
Irzi-islamı, vətən namusunu yüz qat edib,
Hörməti-heysiyyəti-milliyətin isbat edib,
İndi dünyanın təvəccöh nöqtəsi İranədir,⁵
Afərinim himməti-valayı-Səttarxanədir.

İştə Səttarxan, baxız, İranı ihyə eylədi,
Türklük, iranlılıq təklifin ifa eylədi,
Bir rəşadət, bir hünər göstərdi, dəva eylədi,
Dövlətin bir eynini dünyadə rüsva eylədi,⁶
Qaçmayıb pərvanətək oddan, demə pərvanədir,
Afərinim himməti-valayı-Səttarxanədir.

Afərin təbriziyən⁷, etdiz əcəb əhdə vəfa!
Dustü düşmən əl çalıb eylər sizə səd mərhəba!
Çox yaşa, dövlətli Səttar xan, əfəndim, çox yaşa!
Cənnəti-əladə peyğəmbər sizə eylər dua,
Çün bu xidmətlər bütün islamədir, insanədir,
Afərinim himməti-valayı-Səttarxanədir.

⁵ Budur, baxın, Səttar xan bir növ istədiyini əldə etməyə səylər göstərib, bir vəzir və şahı yox, tamam dünyani mat edib. İslamin qeyrətini, vətən namusunu yüz qat edib. Milliyətinin heysiyyətinin hörmətini sübut edib. İndi dünyanın üz çəvirdiyi nöqtə İrandır.

⁶ Budur Səttar xan, baxın İranı canlandırdı, türklük, iranlılıq təklifini yerinə yetirdi, bir rəşadət, bir hünər göstərdi, vuruşdu, dövlətin bir gözünü (eynini dedikdə Səttar xana qarşı vuruşan ordunun sərkərdəsi Eynüddövləyə işaret edilir), dünyada rüsvay etdi.

⁷ Təbriziyən – təbrizlilər.

* * *

Yaşadıqca xərabə Şirvanda
Bir səfa görmədim o viranda.

Yaşadıqca əzabə düşdü tənim,
Mənə zindan kəsildi öz vətənim.

Əbədən olmadım o büqədə şad,
Hasili-ömrüm oldu həp bərbad.¹

Bulmadım onda bir müvafiq yar,
Yar sandıqlarım bütün əgyar...

Dust zənn etdiyim bütün düşmən,
Bunca düşmən, fəqət yaziq bir mən.

Bir bədən min cəfayə lab edəməz,
Xəstələndikcə şəxs yol gedəməz.

Zalim etdikcə binəvalərə zur,
Binəva qaçmağa olur məcbur.

Aqibət iqtidarıımız getdi,
Sabır ikən, təhəmmülüm bitdi.²

Güvənib əhlə olmadan faxır,
Bakıya ceylədim səfər axır.

Şair ikən vətəndən ayrıldım,
Bülbül ikən çəməndən ayrıldım.

Şimdi qurbət yoluñ alıb nəzərə,
Oldum amadə³, başladım səfərə.

Həq mədəd qıldı, qeydimi açdım,
Başımı icz ilə⁴ alıb qaçdım.

Ta bulundum Bakı diyarında,
Bir böyük əhli-dil cıvarında.⁵

¹ Həç vaxt o ölkədə sağ olınadım, ömrümün qazancı tamam bərbad oldu.

² Sabırlı ikən, dözümüm tükəndi.

³ Amadə - hazır.

⁴ Icz ilə - acizliklə.

⁵ Elə ki, Bakı ölkəsində bir böyük ürək sahibləri yanında oldum.

Həmdülillah ki, ney şəkər verdi,
Arizu nəxlimiz səmər verdi.⁶

Əhsənəllah gözəl-gözəl insan,
Lövhəşəllah bütün-bütün irfan.⁷

Cümləsi bir xəyal ilə mərbut,
Cümləsi ittifaq ilə məzbut.⁸

Qamusu əhli-zövqü əhli-səfa,
Həpisi əhli-halü əhli-vəfa.

Xassə bu məcməin dilarami –
Zati-ali, Əliqulu nami.⁹

Bəxti məsud, sinni-sali cəvan,
Rəyi piranə, heyəti zişan.¹⁰

Hüsni-siyrətlə surətə malik,
Pak niyyətlə izzətə malik.¹¹

Fikri parlaq, xəyalı müstəhsən,
Boylə ali cənabə min əhsən!

Dustdur əmnılı, əmanət ilə,
Necə kim, ziddir xəyanət ilə.

Yaraşır naminə əmin desələr,
Hər işində min afərin desələr.

Kim əmin olmasa əmanətdə
Olamaz bu məqami-izzətdə.¹²

Saf dil olmayınca bir insan
Ona insan desək olur böhtan.

Məncə insan əmin olan kişidir,
Quru insanlıq hər kəsin işidir.

⁶ Allaha şükür ki, qamış şəkər verdi, arzumuzun xurma ağacı bar verdi.

⁷ Əhsən, gözəl-gözəl insan, nə gözəl, bütün-bütün ürəfan sahibləridir.

⁸ Hamısı bir xəyal-fikir ilə bağlıdır, hamısı birlilikdə möhkəm.

⁹ Xüsusən bu məclisin, ürəyinin aramı, adı Əliqulu olan uca zat!

¹⁰ Bəxti uğurlu, yaşda cavan, rəycə aqsaqqal, görkəmi şanlı.

¹¹ Gözəl xasiyyətinə uyğun surətə malikdir, təmiz niyyəti ilə izzət-hör-mət sahibidir.

¹² Kim əmanətdə qorxusuz olmasa, belə izzət məqamında ola bilməz.

Ey mənim pak ürəkli həmvətənim,
Sənlə könlüm sürurə¹³ çatdı mənim!
Şairəm, çünki hər kəsi tanıram,
Lütf edirsən mana, bunu qanıram.
Yox ikən sənlə bir rəfaqətimiz,
Nərədəndir bu rütbə hörmətimiz?!
Bu fəqət hüsni-niyyətindəndir,
Bu sənin öz nəcabətindəndir.
Gün çıxarsa, işiq saçar hər yan,
Bulud afaqə yağdırar baran.
Hənzəlin bəhri zəhr olur amma,
Bid bibəhrə, nəxldə xurma.¹⁴
Müxtəsər, yaxşidan yaman gəlməz,
Yaxşidan bir kəsə ziyan gəlməz.
Yaxşılıq etsə hər nasıl insan,
Qədrini anlayan edər şükran.
Məndə yox lütfünə əvəz bir kar,¹⁵
Hünəri şairin olur əşar.
Şairə lütf olursa, ya azar,
Pisi pis, yaxşını da yaxşı yazar.
Səni yaxşı görünçə pis yazamam,
Mən ədəb məsləkimdə yol azamam.
Deyirəm, həq səni sevindirsin!
Xələti-lütf ilə geyindirsin
Ta ki, var ömrü mehrlə mahın,
Sənə çatsın nə isə dilxahın.¹⁶
Ömr edib bəxt ilə, səadət ilə,
Yaşa minlərcə eyşü işrət ilə!

¹³ Sūnur – şadlıq, sevinc.

¹⁴ Açı xiyanın meyvəsi zəhər olur, ancaq soyüd meyvəsizdir, xurma ağacında xurma olur.

¹⁵ Məndə onun lütfünə əvəz olacaq bir iş yoxdur.

¹⁶ Nə qədər ki, günəşin və ayın ömrü var, ürəyin nə istəyirsin, sənə qisət olsun.

Həmdəmin – xatirin sevən bir yar,
Həmqəmin – bir ay üzlü sadə nigar.
Məclisin eyşü zövq ilə dolsun,
Düşmənin, hasidin zəlil olsun!
Sabirin şerdə duası budur,
Həzrəti-həqdən iltiması¹⁷ budur:
Ömr edib daima səfa bulasan,
Hər zəman, hər dəqiqə şad olasan!

¹⁷ İltimas – xahiş.

Əqvali-hikəmiyyədən müqtəbis bir mənzum¹

Könül, ol talibi-hikmət, – o hikmət kim, həqiqətdir,
Həqiqi hikmət ancaq hüsni-siyrətdən ibarətdir.²

Həkimi-kamil olmaqçın deyildir çox bilik lazıム,
Fəqət iqnai-nəfsə müqtədir olmaq kifayətdir.³

Zəlalət əhli hər şeyi kəc anlar, kəc də hökm cylər,
O kəs kim, doğru yolu fəhm edər – əhli-fəzilətdir.⁴

Oetur aləmdə şəxsin himməti miqdari-fikrincə,
Nə himmət gözlənir ondan ki, əfkarı qəbahətdir?⁵

Pədərlə madərin nəshindən əsla təlxəkam olma,
Səni təkdirü təzir etsə də, bir dadlı şərbətdir.⁶

Doğuşda ayrılkən müxtəlif surətlərə insan,
Məmatında onu yeksan qılan xaki-nədamətdir.⁷

Cənabi-həq o bəhri-bigirani-mərhəmətdir kim,
Ona mülhəq olan insan şərəfyabi-səadətdir.⁸

¹ Hikmətə aid sözlərdən alınmış bir nəzm.

² Könül, hikmət axtaran ol, o hikmət ki, həqiqətdir. Həqiqi hikmət ancaq əlsəq gözəlliyyindən ibarətdir.

³ Kamil bir filosof olmaq üçün çox bilik lazıム deyildir, ancaq öz nəfsini rət etməyə qadir olmaq kifayətdir.

⁴ Doğru yoldan azanlar hər şeyi əyri anlayır, əyri də hökm verər, o adam lü, doğru yolu anlayır, o fəzilət, hünər sahibidir.

⁵ Dündə şəxsin qeyrəti fikrinin dəyəri qədər olur, fikirləri murdarçılıq ən adandan nə qeyrət gözlənər?

⁶ Ata-ana nəsihətindən əsla məyus olma, səni məzəmmət etsələr, danla-şur da, o, dadlı şərbətdir.

⁷ Doğulanda insanlar müxtəlif surətlərə ayrılır, öləndə onları eyni cənən pəşmanlıq torpağıdır.

⁸ Cənab allah o sahilsiz mərhəmət dənizidir ki, ona qatılmış olan insan vəsət olmaq şərəfinə nail olur.

Təbaət¹

- Sərmayeyi-irfanı nasıl kəsb edər insan?
- Təhsili-ülüm ilə olur rütbəyi-irfan!²
- Elm isə olur hankı məkandan bizə vasil?
- Məktəbdə kitab ilə olur səylə hasıl!³
- Ənvai-kütüb buldu nə mərkəzdə təzayid?
- Ol mətbəədən aləmə bəxş etdi fəvayid!⁴
- Kəşf oldu kimin sayeyi-səyində bu sənət?
- Göstərdi Hutenberq bu sənətdə məharət!⁵
- Kafi olub icrası üçün sərvəti-barı?
- Məfluk olub icrayə varınca bu şıari!⁶
- Yetdi necə bəs mövqei-ikmalə bu sənət?
- Etdi iki sərvətli zəvət ilə şərakət!⁷
- Şirkətlə məgər boyləcə müşkül olur asan?
- Şirkətdədir icrayi-əməl, nəfi-firavan!⁸
- Etsək nə olur biz də belə şirkətə iqdam?
- Sus, söylə bizə təfriqəyi, ta edək əncam!..⁹

¹ Təbaət – çapçılıq, çap işi.

² – Ürfanın mayasını insan necə əldə edir? – Elmləri əldə etməklə ürfan dərəcəsi əldə edilir.

³ – Elm bizə haradan gəlib çatır, qovuşur? – Elm məktəbdə kitabla səy, çalışmaq yolu ilə qazanılır.

⁴ – Kitab növləri hansı mərkəzdə artıb çoxaldı? – O dünyaya mətbəədən faydalar bəxş etdi.

⁵ – Bu sənət kimin çalışması sayəsində kəşf olundu? – Bu sənətdə Hutenberq məharət göstərdi (Hütenberq İohann (1400-1468) – alman ixtiraçısidir. Avropa çap üsulunu yaratmışdır).

⁶ – Bu işin icrası kafi dərəcədə sərvəti olubmu? – Bu işi icraya gəlincə çətinliyə düşmüşdür.

⁷ – Bu sənət kamil dərəcəyə bəs necə yetişdi? – İki varlı şəxslə ortaqlıq etdi.

⁸ – Məgər ortaqlıqla çətinlik böyləcə asan olurmu? – İşin icrası ortaqlıqdadır, faydası da çoxdur.

⁹ – Biz də belə ortaqlığa başlasaq nə olar? – Sus, bizə ikitirəliyi söylə ki, ona çarə cdək.

* * *

İdrakdir müsibətə miyan, əvət, əvət,
İdraksızların ola bilməz müsibəti;
İdrakinin məratibinə bağlıdır fəqət
Hər bir kəsin tutulduğu ənduhü möhnəti.¹

* * *

Dərdim oldur ki, mənə ariz olan dəndlərin
Etməyir bir gecə-gündüzdə biri məndə səbat;
Mənə ol mərtəbədə dərd hücum eylər ki,
Bir dəqiqə belə qalmaz biri sabit, heyhat!..²

* * *

Bir əzmdə səbat edəməz əhli-ehtiyac,
Pul qarşısında aciz olur fəqrü məskənat;
Lakin şu ehtiyacı yıxarsa yıxar o kim,
Sərmayeyi-həyatı ola elmü mərifət.³

* * *

Ey dilbəri-hürriyyət, olandan bəri aşiq
Könlüm sənə, çarşımadadır ruzü şəb ilə!
Derlərsə əgər işbu səbəbdən mənə fasiq,
Pek müftəxirəm mən də bu ali ləqəb ilə!⁴

¹ Müsibətin ölçüsü idrakdır, bəli, bəli. İdrakı olmayanların müsibəti ola bilməz. Hər bir kəsin tutulduğu qəm, möhnət ancaq onun idrakinin dərəcasına bağlıdır.

² Dərdim odur ki, mənə üz verən dəndlərin heç biri bir gecə-gündüz də məndə sabit qalmır. Dərd mənə o dərəcədə hücum edir ki, bir dəqiqə belə biri məndə sabit qalmır, heyhat!

³ Ehtiyac əhli olanlar bir qəti niyyət üstündə möhkəm dura bilməz. Pul qarşısında yoxsulluq və miskinlik aciz olur. Ancaq bu ehtiyacı yıxsa, o adam yıxar ki, elm və mərifət həyatının mayası ola.

⁴ Ey azadlıq dilbəri, könlüm sənə aşiq olandan bəri gecə və gündüzə çarşımaqdadır. Əgər bu səbəbə görə mənə fasiq, yəni pis işlər görən adam deyirlərsə, mən bu yüksək ləqəblə fəxr edirəm.

Bənzətmə

Sövdayı-məvəddətdən
Xali görünür başlar;¹

Biganə bilir yeksər
Qardaşları qardaşlar.²

Gözlər dəxi qan saçın,
Bitsin saçılan yaşlar;

Ağlar bizə torpaqlar,
Dağlar, dərələr, daşlar...

Zinhar, edəlim xidmət
İnsanlığa, yoldaşlar!

Qeyrət, a vətəndaşlar!
Himmət, a vətəndaşlar!

¹ Məhəbbət alış-verişindən başlar boş görünür.

² Qardaşlar qardaşları tamam yad bilir.

Ruhum!..

Ruhum, ey şahbazi-ülviyyet,
Himmətimtək fəzadə pərvaz et!
Uç! Uç! Övci-səmadə pərvaz et!
Təngnayi-bədəndə var xiffət.¹

Aşıyani-bədəndə etmə qərar,
Yanma sən də mənim kimi narə!
Bulamazsan məlalimə çarə!
Sıxılırsan, lətifsən, zinhar!²

Boşla bu cismi, cism mən deyiləm;
Sana müşkül olursa hicranım –
Mən sənin, sən mənim dilü canım,
Mən sənin kəndinəm³, bədən deyiləm!

Hara getsən səninlə mən də varam,
Şu bədəndə fəqət əsiriz, zar,
Ölməyimlə sevinməsin əgyar, –
Aləm olduqca mən dəxi duraram!

Bir səfa bulmadıq bu aləmdə,
Başqa bir aləmə varıb gedəlim;
Bir ovuc xaki xakə tərk edəlim,
Mədfəni-şumi-alı-adəmdə!⁴

Mən gedərsəm, var olsun amalımlı!
Yaşasın şəhriyari-hürriyət!⁵
Yaşasın şəhriyari-hürriyət!
Mən gedərsəm, var olsun amalımlı!..

¹ Ruhum, ey ucalıq tərləni, mənim qeyrətim kimi göylərdə qanad aç, uç, uç, səmanın zirvəsində qanadlan, bədən darısqallığında dərd, qəm var.

² Bədən yuvasında qərar etmə, sən də mənim kimi oda yanma, dərdimə çarə tapa bilməzsən. Amandır, çox lətifsən, sıxılırsan.

³ Kəndinəm – özünəm.

⁴ Adəm nəslinin ugursuz qəbrində bir ovuc torpağı torpağa tapşırıq.

⁵ Mən getsəm, amalımlı (diləklərim) var olsun, yaşasın azadlıq hökmədarı!

Tərbiyə

Ümmətin rəhnüması tərbiyədir,
Millətin pişvası tərbiyədir.¹

Tərbiyətlə keçir ümuri-cəhan,²
Hər işin ibtidası tərbiyədir.

Valideynin, təbii, övlada
Nəzəri-etinası tərbiyədir;³

Cünki övlad neməti-həqdir,
Şükri-həqqin ədası tərbiyədir.⁴

Necə kim, bir ədibi-mümtazın,
Dərsi-hikmət ədası tərbiyədir.⁵

Cahilin də zavallı övlada
Şiveyi-narəvası tərbiyədir;⁶

Öyrədir tiflə sui-əxlaqı,
Qaliba, müddəası tərbiyədir.⁷

Tərbiyət elmsiz deyil məqbul
Ki, onun müqtəzası tərbiyədir.⁸

¹ Ümmətin yolgöstərəni tərbiyədir, millətin öngedəni tərbiyədir.

² Dünyanın işləri tərbiyə ilə əmələ gəlir.

³ Təbii olaraq ata-ananın övlada diqqət yetirməsi tərbiyədir.

⁴ Övladın allahın neməti olduğu üçün haqqın şukrunu ödəmək tərbiyədir.

⁵ Necə ki, seçilən bir ədibin hikmət dolu dərsi tərbiyədir.

⁶ Cahilin də zavallı övlada xoşagəlməz münasibəti tərbiyədir.

⁷ Körpəyə pis əxlaq öyrədir, yenə də iddiası tərbiyədir.

⁸ Elmsiz tərbiyə yaxşı deyil, cünki onda vacib olan tərbiyədir.

* * *

Dəhr¹ bir müddət oldu mənzilimiz,
Onda həll olmaz oldu müşkilimiz;
Yaşadıqca çoxaldı düşmənimiz,
Nə edək, doğru söylədi dilimiz!..

¹ Dəhr – dünya, zəmanət.

Analar bəzəyi

Gər olsa nisadə elmü irfan,
Övladə edər o yolda iman.

Əksi olaraq bu müddəanın,
Olmaz isə elmi bir ananın –

Övladə çatar haman cəhalət,
Nə eql olur onda, nə fərasət.

Bitəbiyəliklə tifli-məsum
Axırda olur səfilü məşum;²

Sarıdır çünki işbu halət,
Həmcinsinə eyləyər sirayət.³

Gözlənsə gərək hüquqi-nisvan,
Ta kamil ola vüsuqi-nisvan.⁴

Elm ilə olur hüsuli-izzət,
Elm ilə olur nüfuzi-millət.⁵

Elmə çağırır bütün əvəmi
“Əl-elmü fərizətün” kəlami.⁶

² Tərbiyə görməyen məsum uşaq axırda səfil və bədbəxt olur.

³ Bu vəziyyət keçici (yoluxucu) olduğundan həmcinslərinə də təsir edir, keçir.

⁴ Gərək qadının hüququ gözlənilsin ki, qadına etibar da kamil olsun.

⁵ İzzət-hörmət elm ilə olur, millət elm ilə nüfuz sahibi olur.

⁶ “Elm vacibdir” kəlami bütün insanları elmə çağırır.

Analar bəzəyi

Bəzək, bəzək ki, deyirlər, cəvahirat deyil,
Cəvahirat bu gün ziynəti-həyat deyil.

Nədən cəvahirə fəxr eyləsin gərək nisvan?
Cəmadə fəxr isə şayani-ümməhat deyil.¹

Həqiqi validənin ən şərəfli bir bəzəyi
Ədəbli, uslu çocuqdur, təcəmmülət deyil.²

O madərin ki, yox övladə hüsni-tərbiyəsi,
Səzayı-məkrəməti-nami-validat deyil.³

Həyata layiq olan ziynət – elm gövhəridir
Ki, boylə bir dirilik qabili-məmat deyil.⁴

¹ Qadın nə üçün gərək cəvahiratla (qiymətli daş-qasıqlarla) fəxr etsin, cansız əşyalarla fəxr etmək analara layiq deyil.

² Həqiqi ananın ən şərəfli bir bəzəyi ədəbli, ağıllı bir uşaqdır, daş-qasıqlar deyil.

³ O ananın ki, övlada gözəl tərbiyə verməyi yoxdur, o, hörmətli ana adına layiq deyil.

⁴ Həyata layiq olan ziynət elm gövhəridir, çünki belə bir dirilik ölen deyildir.

Nitqə xitab

Ey natiqeyi-bədiəpərdəz!
Vey səhbəti-dilfırıbin ecəz!¹

Ey məhbəti-feyzi-asimani,
Miftahi-xəzineyi-məani!²

Sən məxzəni-hikmət idin axır,
Sən mənşəi-himmət idin axır!³

Bir tutiyi-xoşbəyan idin sən,
Bir dürci-dürərfəşan idin sən;⁴

Əflaki-süxən sitarəsiyidin,
Gülzari-vətən həzarəsiyidin;⁵

Düşdün niyə bəs bu halə əlhal?
Bilməm nə səbəbdən olmusan lal?⁶

Ey bülbülüm, ol təranəpərdəz,
Qıl bağı-bədəndə nəğmə ağaç!⁷

Fəryad elə bir dəm aşiqanə,
Söylə dili-zarı natəvanə;⁸

Key qönçə, açıl ki, şimdi dünya
Gülzari-təməddün oldu yekca!⁹

¹ Ey gözəl sözlər yaranan nitq qüvvəsi, ey ürək ovlayan səhbətin möcüzə olan!

² Ey göylərin yero enən feyzi, mənalar xəzinəsinin açarı!

³ Axı sən bir hikmət xəzinəsi idin, axı sən bir qeyrət mənbəyi idin!

⁴ Sən şirin danışqılı bir tuti idin, sən dürler saçan bir mürçü idin.

⁵ Söz səmasının ulduzu idin, vətən gülzərinin bülbülü idin.

⁶ Bəs indi niyə bu halə düşdün? Bilmirəm, nə səbəbə görə lal olubsan?

⁷ Ey bülbülüm, nəğmələr oxuyan ol, vətən bağında nəğmə deməyə başla!

⁸ Bir an aşiqanə bir fəryad qopar, bu dərdli və gücsüz ürəyimə söylə.

⁹ Ki, ey qönçə açıl ki, indi dünya tamam mədəniyyət gülzəri olmuşdur.

Gəl dişrə bu pərdeyi-xəfadən,
At pərdəni məzhəri-xudadən;¹⁰

Sən aləmi-əkbəri-xudasən,
Sən ayineyi-cəhannümasən;¹¹

Mahiyətini həqir sanma,
Azadələri əsir sanma;¹²

Səndə yaradıb bədii-əflak
Əqlü hünərү şüurü idrak;¹³

Aləmdə nə var – var səndə,
Sərmayeyi-etibar səndə;¹⁴

Dur, dur ki, tükəndi leyli-zülmət,
Əhrarə açıldı sübhi-dövlət!¹⁵

Aşıqləri iştıyağa düşdü,
Hər kəs ayılıb qabağa düşdü.¹⁶

Onlar ki, səninlədir müasir –
Hər elmi fünnunə oldu mahir.¹⁷

¹⁰ Bu gizlilik pərdəsindən çölə çıx, allahın təzahürü olan üzündən pərdəni at!

¹¹ Sən böyük tanrının aləmisən, sən dünyanı göstərən güzgüsən!

¹² Mahiyətini kiçik sayma, azad adamları əsir hesab etmə.

¹³ Göyləri yaradan səndə ağıl, hünər və şüur yaratmışdır.

¹⁴ Aləmdə nə varsa, səndə də var, cibar mayası da səndədir.

¹⁵ Dur, dur ki, qaranlıq gece qurtardı, azad olanlar üçün bəxt sübhü açıldı.

¹⁶ Aşıqləri həsrətə düşdü, hər kəs ayılıb qabağa düşdü.

¹⁷ Səninlə çağdaş olanlar hər elm və fəndə mahir oldular.

Həvəs

Həvəs sövq eylər insanı həyatə,
Ətalət cəlb edər şəxsi məmatə;¹

Həvəs isal edər zatı səfayə,
Ətalət mübtəla eylər bəlayə;²

Həvəs pirayeyi-əqlü hünərdir,
Ətalət mayeyi-iczü kədərdir;³

Həvəsdən nəşət eylər həp fəxarət,
Ətalətdən törər min-min xəcalət;⁴

Həvəs səhrası əmniyyətfəzadır,
Ətalət təngnası bir xətadır;⁵

Həvəs birlə tərəqqiyat dərkər,
Ətalətdən eməl mənkusü idbar.⁶

¹ Həvəs insanı həyata sövq edər, etalət şəxsi ölümə cəlb edər.

² Həvəs insanı sağlığa qovuşdurar, etalət bəlaya düçar edər.

³ Həvəs ağıl və hünərin bəzəyidir, etalət acizlik və kəder mayasıdır.

⁴ Həvəsdən ancaq iftixar törənər, etalətdən min-min xəcalət emələ gelər.

⁵ Həvəs çölü əmin-amalıq artırır, etalət danışqallığı bir səhvdir.

⁶ Həvəs ilə irəliləmə, tərəqqi işe düşür, etalətdən eməl (iş, dilek) dönük və tərsinə hərəkətdə olur.

Tərk cdər kim ki, şükri-neməti-nas,
Etməyir vaqən xudayə sipas;¹

Şakirani-vəsaili-nemət
Olur əlbəttə naili-nemət.²

Artıq etdikcə şükr ifusın,
Hasil cylər kənənlə təmənnasın.³

Şəkeri-şükrde həlavət var,
Şükrde izdiyadi-nemət var.⁴

Neməti-nasə şükr edən əlhəq,
Həzrəti-həqqə şükr edib mütləq.⁵
İndi-həqdəndir, çünki külli-əsas,
Həqqə racedir şükri-neməti-nas.⁶

Şükr sərmayeyi-ibadətdir,
Şükr pərvaneyi-itaətdir.⁷

Ey xuda, fəzlinə rica edərəm,
Mən nasıl şükruñi əda edərəm.⁸

Ki, dəqiqə-dəqiqə, anbaan,
Sabirə nemətin olur şayan.⁹

¹ Kim xalqın verdiyi nemətə şükr etmirsə, həqiqətdə allaha şükr etmir.

² Nemət vasitələrinə şükr edənlər, əlbəttə, nemətə nail olurlar.

³ Şükrü artıq yerinə yetirdikcə, ürəyinin istəklərini artıq əldə edirlər.

⁴ Şükr etməyin şəkərində şirinlik var, şükür etməkdə nemətin bolluğu var, artması var.

⁵ Xalqın nemətinə şükür edən, həqiqətdə, mütləq həzrət allaha şukür edir.

⁶ Bütün əsaslar allahın yanından olduğu üçün xalqın nemətinə şükür etmək də allaha aiddir.

⁷ Şükür etmə ibadətin mayasıdır, şükür etmək itaət pərvanəsidir.

⁸ Ey allah, sənin fəzilətinə üz tuturam, mən sənin şükürünü necə yerinə yeri bilərem.

⁹ Ki, dəqiqə-dəqiqə, anbaan Sabirə sənin nemətin layiq olur.

Nola ərbabi-kəmal eyləyə təhsin mənə kim,
Fələki-nəzmdə bir əxtəri-rəxşanəm mən,¹

...Dövr edər başımə hər gündə hümayi-dövlət
Ki, əza gülşəninə bülbüli-nalanəm mən.²

Müddəilər gözünə xari-müğilanəm əgər,
Nəzəri-paki-əhibbadə gülüstanəm mən.³

Gərçi pür əhqəri-nasəm bu həqarətlə, vəli
Zakiri-ali-əbayəm, şəhi-dövranəm mən.⁴

Sabirəm, səbr şüarımdı, qənaət tacim,
Nəfsimə padşəhəm, sahibi-fərmanəm mən.⁵

Tapmışam fəqrdə bir xatəmi-istiğna kim,
Deyərəm təxti-qənaətdə Süleymanəm mən.⁶

¹ Kamal sahibləri məni alqışlasalar, nə olar, axı mən nəzm (şeir) səmasında parlaq bir ulduzam.

² Bəxt və dövlətin hüma quşu hər gün başıma dolanar ki, mən matəm gülşəninin nale çəkən, ağlayan bülbülüyəm.

³ Düşmənlərimin gözünə müğilan (akasiya ağacı) tikarı olsam da, doslları pak nəzərində bir gülüstanam.

⁴ Hərçənd bu qədir-qiyəmtsizliklə xalqın ən kiçik bəndəsiyəm, ancaq peyğəmbər ocağına mənsub olanlara dua edənəm, dövranın şahiyam.

⁵ Sabirəm, səbr şüarım, qənaət tacımdır, nəfsimə padşəham, fərman sahibiyəm.

⁶ Yoxsulluqda bir ehtiyacsızlıq üzüyü tapmışam ki, qənaət taxtında Süleyman olduğumu deyərəm.

1

İstərəm ölməyi mən, leyk qaçıր məndən əcəl,
Gör nə bədbəxtəm, əcəldən də gərək naz çəkəm.

2

Arizi-qəmlər¹ əlindən ürəyim şışmiş idi,
Zənn edirdim edəcəkdir ona çarə ciyərim;
Bəxti-mənhusim² bax, mən bu təmənnadə ikən
Başladı şışməyə indi üzü qarə ciyərim.

3

Mənə bəd keçdi şəhri-Şirvanda,
Mərəzim şiddət etdi hər yanda;
Bir tərəfdən təvərrümi-ciyərim,
Bir tərəfdən ürəkdəki kədərim.³

¹ Arizi-qəmlər – üz verən qəmlər ...

² Bəxti-mənhus – uğursuz bəxt ...

³ Şirvan şəhərində mənə pis keçdi, hər yanda xəstəliyim şiddət etdi. Bir yandan ciyərimin vərəmə tutulması, bir yandan ürəkdəki kədərim...

Qəzəllər

* * *

Qoyma gələ, saqıya, zahidi meyxanəyə,
Dönməyə meyxanəmiz məscidi-viranəyə,¹

Urma gireh zülfünə, eylə, həzər, ey sənəm!
Oxşamasın şəkildə səbhəyi-səddanəyə.²

Hirz ilə, efsun ilə olmaz ilaci-cünun,
Eşq sözündən səva söz demə divanəyə.³

Badeyi-təlx içrə bu nəşeyi-şirin nədir?
Yoxsa qoyub dilbərim ləb ləbi-peymanəyə?⁴

Şimdi ki, üzdün əlin zülfə-pərişandən,
Bari gəl izhar qıl dərdi-dilin şanəyə,⁵

Şəmi də yaxmaqdadır atəşi-sevdayi-eşq,
Şöleyi-pərtövfüruz xasmı pərvanəyə?⁶

Sabir o cənnəträxün gəndümi-xalın görüb,
Az qalib Adəm kimi aldana bir danəyə.⁷

¹ Saqı, zahidi meyxanamıza gəlməyə qoyma, qoy meyxanamız xaraba məscidə dönməsin...

² Ey sənəm, zülfünə düyüñ vurma, şəkildə yüzdənəli təsbihə oxşamasın...

³ Tilsimlə, efsunla eşq dəliliyinə əlac etmək olmaz, divanəyə eşq sözündən başqa söz demə!

⁴ Acı şərab içində bu şirin nəşə nədir? Yoxsa dilbərim dodağını qədəhin dodağına qoyub?

⁵ İndi ki, pərişan zülfədən əlini üzdün, bari gəl ürək dərdini darağa söylə.

⁶ Eşq sevdasının atəsi şamı da yandırmaqdadır, işiqsaçan şölə pərvanəyəni xasdır?

⁷ Sabir o cənnəträxün bugdayı xalını görüb, az qalır ki, Adəm kimi bir dənə aldansan.

Hər səri-muydə min aşiqi-naşanın var,
Məgər, ey şux ki, bir cismidə min canın var?¹

Leyliyə Qeys olur aşiq, sənə min-min Leyli,
Axtarırsan yenə bir aşiq, əcəb qanın var!²

Xahişin tərki-dilü can idi, mən həm etdim,³
Söylə, ey yar, görüm şimdi nə fərmanın var?

Eydi-əzhadə qoyun kəsmə, boyun qurbanı,
Aşiqi-zar kimi kəsməyə qurbanın var.⁴

Suzi-binaleyi-pərvanəni gör, ey bülbül,
Səhni-gülzardə ancaq sənin əfəganın var.⁵

Hər mərəz çarəsini eyləmək asandı, təbib,
Mərəzi-eşq⁶ nə tədbir, nə dərmanın var?

Sabira, qərq edər axır səni bu seyli-bəla,
Olma qafil belə kim, dideyi-giryənин var.⁷

¹ Hər saçının ucunda min ağlar aşiqin var, ey şux, yoxsa, bir bədəndə min canın var.

² Leyliyə Qeys aşiq olur, sənə min-min Leyli, yenə bir aşiq axtarırsan, qaribə qanın var.

³ Xahişin bu idi ki, ürəyi və canı tərk etdim, mən də etdim.

⁴ Boyuna qurban olum, qurban bayramında qoyun kəsmə, kəsməyə dərdli aşiq kimi qurbanın var!

⁵ Ey bülbül, pərvanənin naşı çıkmadən yanlığını gör, gülzər sahəsində ancaq sənin əfəganın var.

⁶ Mərəzi-eşq – eşq dərdi, eşq xəstəliyi.

⁷ Ey Sabir, axır səni bu bəla seli qərq edər, belə qafil olma, sənin ağlar gözün var.

Viranə Şəmaxidə mənə gənc tapılmaz,
Bir gənc bu viranədə birənc tapılmaz,¹

Pistani-sənəmtək iki lumu ələ keçməz,
Bir ğəbğəbi-dilbər kimi narinc tapılmaz.²

Rüx tutmağa dərgahına bir şah bulunmaz,
Fərzini-xirəd seyrinə şətrənc tapılmaz.³

Bu bağdə bir növgüli-bixar görünməz,
Bu bəmzdə bir dilbəri-biğünc tapılmaz.⁴

Bu xaneyi-şəsdərdə iki kəb atılmaz,
Bu təxteyi-heyrətdə şeşü pənc tapılmaz.⁵

Tərsadə-pəriruy gözəl çoxdu və lakin
Səntək gözəl, ey dilbəri-Gürgənc, tapılmaz.⁶

Şirin söz ilə saldı o ahuni kəməndə,
Sabir kimi bir rindi-süxənsənc tapılmaz.⁷

¹ Xaraba Şamaxıda mənə bir xəzinə tapılmaz, bu xarabada əziyyətsiz bir xəzinə tapılmaz.

² Sənəmin döşləri kimi iki lumu ələ keçməz, dilbərin buxağı kimi bir narinc tapılmaz...

³ Qapısına rüx (üz, şahmatda top) tutmağa bir şah tapılmaz, ağıl fərzini gəzməyə şahmat tapılmaz. (Fərzin-ferz, müdrik).

⁴ Bu bağda tikansız bir təzə gül tapılmaz, bu məclisdə naz-qəmzsəz bir dilbər tapılmaz...

⁵ Bu altı qapılı (altı cəhatli) evdə iki aşılı sümüyü atılmaz. Bu heyrat taxtasında altı və beş tapılmaz...

⁶ Xristianlarda peri üzülü gözəl çoxdur, ancaq ey Gürgənc dilbəri, sənin kimi gözəl tapılmaz...

⁷ O ahunu şirin sözlə kəməndə saldı. Sabir kimi bir söz ustası olan rind tapılmaz...

Məftuni-səri-zülfünə qüllab gərəkməz,
Rəncuri-ləbi-ləlinə innab gərəkməz.¹

Mehrabə sücud etmərəm, ey qibleyi-məqsud,
Qaşın görənə səcdeyi-mehrab gərəkməz.²

Aç zülfünü, divanələri bir yerə yiğma,
Bir fırqəyə cəmiyyəti-əsbab gərəkməz.³

Yatma xəmi-zülfündə nigarnın belə rahət,
Aşıqlərə, ey xəstə könül, xab gərəkməz.⁴

Mən nəşeyi-ləli-ləbi-canən ilə məstəm,
Saqi, mənə minbəd meyi-nab gərəkməz.⁵

Hicrində rəvadır ciyərim qanı tökülsün,
Çeşmindən axan qətreyi-xunab gərəkməz.⁶

Sirab eləyib ləli-ləbin Sabiri, ey şux,
Təbdarı-qəmi-eşqinə qəndab gərəkməz.⁷

¹ Zülfünün ucuna məftun olana saçının ucunu qırıntımlamağa ehtiyac yoxdur, ləl dodağının xəstəsinə innab gərək deyil...

² Ey məqsəd qibləsi, mehraba səcdə etmərəm, qaşını görənə mehrabə səcdə etmək gərək deyil...

³ Zülfünü aç, divanələri bir yerə yiğma, bu dəstəyə ev əşyaları yiğmaq gərək deyil...

⁴ Ey xəstə ürək, niğarın saçının qırıntımlarında belə rahat yatma, aşıqlərə yuxu yatmaq gərək deyildir...

⁵ Mən cananın ləl dodağının nəşəsi ilə məstəm, saqi, bundan sonra mənə saf şərab gərək deyildir...

⁶ Aynılığında ciyərimin qanının tökülməsi rəvadır, gözündən axan qanlı yaş qatrələri gərək deyildir...

⁷ Ey şux, ləl dodağın Sabiri suya doyuzdurub, eşqinin qəmindiən qızdırmaçı olana şərbət gərək deyildir...

Kuyini xunabeyi-çeşmimlə nəmnak eylərəm,
Kipriyimlə asitanın gərdini pak eylərəm.¹

Ta ki, gördüm sağəri-səhbadə əksi-surətin,
Ömrəldir ki, cəhanda xidməti-tak eylərəm.²

Eşqini asan bilirdim, çəkdi iş rüsvalığa,
Şimdi rüsvayı-cəhan oldum, nədən bak eylərəm?³

Boynuma saldım o ziba tələtin zülfə-kəcən,
Türfə caduyəm, füsuni-mari-Zöhhak eylərəm.⁴

Vəslə ümmid olsa, hicrində bu çarı ünsürü,
Əşki-çeşmim seylinin mövcündə xaşak eylərəm.⁵

Urma şanə zülfünə, narahət etmə könlümü,
Zülfünə dəydikcə şanə könlümü çak eylərəm.⁶

Sabira, torpağa saldı sayə rəna dilbərim,
Gər mələk olsam da, labüb səcdəyi-xak eylərəm.⁷

¹ Qanlı göz yaşımıla məhəlləni sulayaram, kirpiyimlə astananın (kandanının) tozunu təmizləyərəm...

² Elə ki, şərab qədəhində surətinin əksini gördüm, ömrəldir ki, dün-yada meynə ağacına qulluq edərəm...

³ Eşqini asan iş bilirdim, iş rüsvalığa çəkdi, indi dünyada rüsvay oldum, nədən qorxuram...

⁴ O gözəl camalının əyri zülfəni boynuma saldım, qəribə cadugərəm, Zöhhak ilanının efsununu edirəm...

⁵ Ona qovuşmağa ümid olsa, ayrılığında bu dörd ünsürü göz yaşımın selinin dalğalarında çör-çöp edərəm...

⁶ Zülfünə daraq vurma, könlümü narahət etmə, daraq zülfünə dəydikcə könlümü parça-parça edərəm...

⁷ Ey Sabir, rəna dilbərim torpağa kölgə saldı, əgər mələk olsam da, labüb torpağa səcdə edərəm...

Gər istəsən ki, fitneyi-aləm oyanmasın,
Dövri-qəmərdə əqrəbi-zülfün dolanmasın.¹

Göstər çəməndə nərgisə hər şam gözlərin,
Ta sübh olunca xabi-ədəmdən oyanmasın.²

Yox məndə tab vəslinə, göstərmə ruyini,
Pərvanə şəmi görə, nə mümkündü yanınmasın.³

Kuyin rəqibə məskən olub, gəlmərəm dəxi,
Nə görməsin gözüm və nə könlüm bulanmasın.⁴

Sirri-dəhanini demə naəhl zahidə,
Qoy bixəbər qalıb belə əsrarı qanmasın.⁵

Canım çıxar çıxanda xətin gülüzardə,
Eylə xətin təraş, qoy ömrüm uzanmasın.⁶

Derlər, nəvidi-vəsl verib yar Sabirə,
Xam olmasın, bu mətləbə hərgiz inanmasın.⁷

¹ Əgər aləmin fitnəsinin oyanmasını istəməsən, ayın dövrəsində zülfünün əqrəbi dolanmasın...

² Hər axşam gözlərini çəməndə nərgizə göstər, ta sübh olunca yoxluq yuxusundan oyanmasın...

³ Üzünü göstərmə, məndə tab yoxdur, pərvanə şəmi görə, mümkün deyil ki, yanınmasın...

⁴ Kuyun (olduğuñ yer) rəqibə məskən olub, daha gəlmərəm, nə gözüm görməsin, nə könlüm bulanmasın...

⁵ Yaramaz zahidə ağızının sırrını demə, qoy xəbərsiz qalsın, belə sırları qanmasın...

⁶ Gül üzündə xəttin çıxanda canım çıxar, xəttini qırx, qoy ömrüm uzansın...

⁷ Deyirlər, yar Sabirə vüsəl müjdəsi verib, xam olmasın, əsla bu mətləbə inanmasın...

İstəsən könlüm kimi zülfün pərişan olmasın, –
Ol qədər kövr et mənə ah etmək imkan olmasın!

Dərdi-eşqin qəsdi-can etdisə, mən həm şakirəm,¹
İstərəm cismimdə dərd olsun, dəxi can olmasın!

Qoyma əgyar eyləsin kuyində kövən, ey pəri!
Əhrimənlər maliki-mülki-Süleyman olmasın!²

Atəşin ruyində əfitək yatıb geysulərin,
Türfə cadudur ki, mar atəşdə suzan olmasın!³

Derlər, aşiqküş nigarım qətlimə amadədir,⁴
Allah, allah, bir səbəb qıl kim, peşiman olmasın!

Mübtəlayi-dərdi-eşqəm, əl götür məndən, təbib!⁵
Eylə bir tədbir kim, bu dərdə dərman olmasın!

Sabira, ümmidi-vəsl ilə qəmi-hicranə döz,⁶
Hansi bir müşküldi kim, səbr ilə asan olmasın?!

¹ Eşq dərdin cana qəsd etdisə, mən şükür edirəm...

² Əhrimənlər Süleyman mülkünə sahib olmasınlar. (Əhrimən – zərdüştilikdə şər allahı)...

³ Saçların ateş saçan üzündə efi kimi yatmışdır, qəribə cadudur ki, ilən atəşdə yanmasın...

⁴ Deyirlər, aşiq öldürən yanım məni qətl etməyə hazırlıdır...

⁵ Ey təbib, eşq dərdinə mübtəla olmuşam, məndən əl götür...

⁶ Ey Sabir, vüsəl ümidi ilə ayrılıq qəmine döz...

* * *

Ey dil, amandı, sırrını biganə bilməsin!
Ahəstə zülfə-yardə yat, şanə bilməsin!¹

Düşdün xəyali-daneyi-xal iştıyaqinə,
Ey mürgi-rəf, tizpər ol, danə bilməsin!²

Ey yar, can fədayi-qüdumi-mübarəkin,
Ahəstə qıl xüram ki, həmxanə bilməsin!³

Qeyrət həlak edər məni, açma cəmalini,
Göstərmə şəmə ruyini, pərvanə bilməsin!⁴

Bir ləhzə bəzmi-yardə dilşadəm, ey könül,
Aram tut, bu mətləbi biganə bilməsin!

Ey ahi-sərd, urma nəfəs zülfə-yarə sən,
Bir dəm qərar tut, dili-divanə bilməsin!⁵

Zahid edərsə eşqdə təkfir Sabiri,
Zahir gözilə Kəbəni bütənə bilməsin!

¹ Yann saçında asta yat, daraq bilməsin.

² Xalının dənəsinin xəyalının sevdasına düşdün, ey qalxan quş, tez uç, dən bilməsin.

³ Ey yar, can mübarək qədəmlərinə fəda olsun, asta yeri ki, qonşu bilməsin.

⁴ Cəmalını (üzünü) açma, qeyrət məni həlak edir, üzünü şama göstərmə, pərvanə bilməsin.

⁵ Ey soyuq ah, yarın saçına nəfəs vurma, bir an qərar tut, divanə ürək bilməsin.

Ey şux, yenə həmdəm olub kakılə zülfün,
Təhris edir ol kafiri seydi-dilə zülfün!¹

Dinü dilimi qarət edib, eyləməz insaf,
Şimdi nə təmənna ilə eylər gilə zülfün?²

Hər ləhzə urur sinəmə min navüki-dilduz,
Müjganın ilə yoxsa dəyib dil-dilə zülfün?³

Heyrətdəyəm, aya ki, nədir fitneyi-Harut,
Ey şux, məgər sehr oxuyub Babilə zülfün?⁴

Tənha səfər etmə, gəl apar canımı, əmma
Bu sırrı nihan saxla, məbadə bilə zülfün.⁵

Aldatdı könül mürgünü ol daneyi-xalın,
Dami-rəhi-əql oldu o pürsilsilə zülfün.⁶

Sabir kimi qərq oldu gözüm yaşınə cismim,
Tutmub əlimi çəkmədi bir sahilə zülfün.⁷

¹ Ey şux, yenə zülfün tellərinə həmdəm olub, zülfün o kafiri ürəyi ovla-mağā həvəsləndirir...

² Dinimi, ürəyimi qarət edib, insaf eləmir, indi zülfün nə təmənna ilə giley eyləyir?..

³ Hər an sinəmə ürək deşən min ox vurur, yoxsa zülfün kirpiyində dil-dilə dəyib, dilləşib?..

⁴ Heyrətdəyəm ki, görəsən Harut fitnəsi nədir? Ey şux, yoxsa zülfün Babilə sehr oxuyub? Yəni yoxsa Harut və Marut adlı mələklərdən sehrkarlıq öyrənən Babil əhalisinə sən sehrkarlıq öyrədibsin?..

⁵ Tək səfər etmə, gəl canımı apar, ancaq bu sırrı gizli saxla, olmaya zülfün bilə!..

⁶ O xalının dənəsi ürək quşunu aldatdı, o çox silsiləli zülfün ağıl yolunda tələ oldu...

⁷ Bədənim Sabir kimi gözümün yaşına qərq oldu, zülfün əlimdən tutub bir sahilə çəkmədi...

Xosrovi-hüsün, əzizim, sən imişsən tacı,
Xublər cümlə sənin dərgəhinin möhtaci.¹

Qabi-qövseyin qaşın, leylətül-əsra zülfün,
Tapmisan mərtəbeyi-hüsndə sən meracı.²

Tökülüb zülfü-siyəh arizi-alın üzrə,
Kəbəyə çöl ərəbi mane olur hüccaci.³

Zairi-kuyinəm, ey məh, qoy öpüm xalindən,
Həcəri öpməyənə xəlq deməzlər hacı.⁴

Kəc nigah ilə dələr bağrimizi müjganın,
Bu ox atmağı kim öyrətdi sənə qıygacı?⁵

Gecə-gündüz səri-kuyində sizildar Sabir,
Neyləsin, qovma qapından, kəsilib illaci.⁶

¹ Əzizim, gözəllik şahının tacı sən imişsən, bütün gözəllər sənin qapının möhtacıdır...

² Qaşın Qabü Qövseyin, zülfün əsra gecəsidir, gözəllik mərtəbəsində sən meracı tapmisan. (Əsra gecəsi Məhəmməd peyğəmbərin merac etdiyi gecə, Qabü Qövscyn isə yayın ortası ilə uclarından biri arasındaki məsaflədir. Peyğəmbər merac zamanı allahla bu məsaflə qədər aralı olmuşdur)...

³ Qara zülfün qırmızı yanağının üzərinə tökülüb, sanki çöl ərəbi hacıların Kəbəyə getməsinə mane olur...

⁴ Ey ay, sənin kuyunun (evinin) ziyanətçisiyəm, qoy xalından öpüm, daşı öpməyənə xalq hacı deməz (Gözəlin qara xalı Kəbədəki qara daşa bənzədir)...

⁵ Kirpiklərin əyri baxışla bağrimizi dələr, belə qıygacı ox atmağı sənə kim öyrətdi...

⁶ Sabir gecə-gündüz kuyunun qabağında sizildayır, qapından qovma, neyləsin, əlacı kəsilib...

Bəhri-təvillər

* * *

Ələman, sərkəş olub, gündə bir əhvalə düşən dövri-qəzənin bu dilazar, cəfakar, müxalif əməlindən ki, yaxıb aləmi narə, qoyub avarə, xüsusən məni-biçarə ki, həmvarə yanıb ney kimi odlarə, belə cuşu xüruş eyləyirəm, sanki səmavarə dənən qəlbimə minlərcə şərarə vurulub, əşki-tərim cari olur kaseyi-çəşmimdən, aman, bari xudaya, bu nə suziş ki, düşüb cismi-nəzarə, dili-zarə, kim edər dərdimə çarə ki, gəlib ərsəyə tazə oxumuş bir neçə parə ürəfavü üdəbalər ki, qoyub bidətə elm adını, tərgib və təhris eləyirlər bizi ol əmri şəniə, yenə bunlar nə desə eyb eləməz, çünki gedib elm oxuyub, kursu təmam eyləyib, az-çox nə ola kəsbi-məratib də ediblər; a kişi, təngə gətirdi məni, vallahi, bu naqqal şüəralər, hədərəndən-pədərəndən, nə bilim, boymadərəndən, necə sərsəm danışırlar, nə iş olsa qarışırlar, necə eyb axtarışırlar, necə gör yoldan azırlar, nə görülərsə yazırlar, necə hörmətli "qərib" olsa da fövrən tanışırlar; qulağım batdı, nə çox-çox danışırlar, bu nə məktəb, nə məkatib, nə məratib, bizə bunlar nə münasib, əcəba, cəddlə əcdadımızın irsi olub bizlərə mirasi-həqiqi, qalan adatü əlamat ilə əmalımızı, həlinizi, cümlə bu əfalımızı şərlə təgyir və təbdil ələmək fikrişəniində olub, bizləri hər bidətə ifğal ilə iysal eləyirlər ki, apar oğlunu ver uşqola mollasına, əyləş balanın yasına, bax bircə, sən allah, buların verdiyi fitvasına: yəni öz əlinlə elə övladını bir rus; səd əfsus ki, bir pak və pakizə müsəlman balası xarici övladı kimi şapqa qoyub, iştot-miştöt oxuyub, axırı bir doktor olub, milləti-islamdə dərdə düşənə aptekanın nisfi çaxır, nisfi su əczalarını çarə bilib, mömini-dindarın edə qarını murdar və halonki gözü sürməli, saqqalı hənalı, əli təsbihli, allah qulu, peyğəmbərimiz ümməti, könlündə tərəhhüm kök atıb rişə salan, bir kəsə əslən, əbədən birçə xəyanət ələmək bilməyib, ömründə xərid ilə fırushi düz olub, mişk əvəzi müşteriyə rübbi-biyan verməyən ol həzrəti-hacül-

hərəmeynin gözəl əttar dükanında ki, hərgiz də siçan həndəvərindən ötüşüb fəzlə sala bilmədiyi ağızı qapaqsız qutularda ki, on ildən bəri saxlanmaq ilə ətri də, təsiri də artmaqda olub, naxoşu hər dərdü mərəzdən qutarıb, qüssədən azad eləyən rişeyi-xətmi, külübalunə, sənai-mərməki, ya həbbi-səlatin, zəkərək, behməni-piç ilə həlilə və bəlilə qala, cy vay!..

Alan olmaya əzvay,
Gedə qış, gələ həm yay,
Ötə il, dolana ay,
Sata bilməyə mumyay,
İş oldu bu da, hay-hay!..

Ey fələk, zülmün əyandır, bu necə dövri-zəmandır ki,
 işim ahü fəğandır, məni yandırma amandır, gözümün əşki
 rəvandır, ürəyim dopdolu qandır, hamı qəmdən bu yamandır
 ki, neçə əhli-qələimlər, buraxıb canıma qəmlər, qarışıb dərd
 bəhəmlər, ürəyim indi vərəmlər, qəzetə, jurnalıa bu küfrsi-
 yəmlər necə cürətlə rəqəmlər yazıb, islamə sitəmlər elə-
 yirlər ki, gərək aləmi-islamdə, hər ölkədə, hər şəhrdə, din-
 rü dirəmlər saçılıb, məktəbi-nisvan açılıb, qız balalar mək-
 təbə hazır olalar, elmdə mahir olalar, fəzldə bahir olalar,
 başdan-ayağə geyələr don, gedələr məktəbə on-on, dutalar
 şiveyi-bidət, oxuyub nəhvə hikmət, alalar dərsi-təbabət,
 bilələr cümlə kitabət, edələr yazmağa adət, itə ismət, bata
 iffət ...aman, ey vah! Ay allah! Bu qövm oldu nə gümrəh!
 Bu nə şiveyi-ikrah! Bu nə zümrəyi-bədxah! Salıb aləmə pər-
 xaş, bular lal ola ey kaş, düşə başlarına daş! Xudaya, bu nə
 güftar, nə rəftar, nə murdar, nə biar, fəna karə bizi sövq elə-
 mək fikrinə amadə olublar! Qızı lazımdır əgər bilmək: o da
 ev işi, palter tikişi, köhnə yumaq, yun daramaq, don yama-
 maq, səhnü səranı süpürüb, kasəni, qabı üfürüb, küftə, kələm
 dolması, mət halvası, ət bozbaşı, ya lobyalı aş, bir dəxi tən-
 dir lavaşı eyləməyindəndir ibarət ki, əgər bunları da bilməsə
 eyb eyləməz, ancaq qızı ən lazımlı bir, iki, üç məsələni
 bilməyidir, bilsə olur əmrə kifayət: biri oldur ki, gəlin get-
 diyi evdə bacarıb qaynataya, qaynanaya çımxıra bilsin ki, ona
 söz deməyə etmiyə bir kimse də cürət, biri də qaynı ilə
 sahibi mabeyninə bir hadiseyi-təfriqədir kim, ona dair edə
 hiylət ki, beş-üç gündə çoxildən qazanılmış bu qədər mehrü
 məhəbbət ola təbdili-ədavət; biri, həm axırı, ən ümdəsi dam-
 dabacanın, həm xoxunun, xorfdanın adlarını bilməkdə gərək
 səy edə övrət, nə qədər faidəsi var bu işin gər ola diqqət ki,
 əgər ağlaya, yainki dəcəllik edə bir tifl, nəhayət anası
 söyləssə bu adları filfövr edər övladını rahət və qalar əqli
 səlamət, başı çəkməz də məlamət...

Budur aləmi-nisvan!
Budur hali-müsəlman!
Gərəkdir edə məhdud
Öz övladını insan!

Sən, əmima, hələ qanma!
İnanmırsan, inanıma!
Fərəhlən əməlindən,
Utanmırsan, utanma!..

Ey əzizim, xələfim, mayeyi-izzü şərəfim, ruhi-rəvan, müni-si-can, tabü təvan, təzə cəvanım ki, on ildən bəridir ömri-giranmayəmi, yalqız demirəm dinimi, imanımı, insafımı, vicdanımı, irfanımı, həm canımı da, cümlə qonum-qonşu deyil, el də bilir ki, sənə vəqf eyləyib, şamü səhər, hər nə qədər, rəncü kədər, xeyrү zərər, fitnəvü şər səndən ötər dövri-qədərdən yetişibdirse mənə, canıma minnətlə qəbul etmişəm,ancaq atalıq həqqimin ifası üçün, mehrü məhəbbətlə, nə izzətlə, nə halətlə sənə tərbiyə, təlim edərək, sərv-qədin bəsləmişəm, canü dilimdən səni çox istəmişəm, bir para sırf axımaq olub öz gözünün nuru, olan sevgili övladını tədrislə və təzyiq eləyən cahilü gümrah atalar tək səni zindani-mədarisdə müqəyyəd eləyib, elmü məarif deyilən boş, əbəs, insanə cəfəng işlər ilə fikrini, həm əqlini, vicdanını məhdud qılınb, ruhunu incitməmişəm, zəhmətinə bitməmişəm, kuçədə, bazardə öz qəsdinə iqdam edərək, hər günü bayram edərək, günləri axşam edərək, xoşladığın tək dolanıb, gəzməyinə razı olub, mən səni bir sənətə də qoymamışam, hər gecə hər yerdə qonaq qalmağını, zövqü səfa almağını, zurna, qaval çalmağını xoşlamışam, öz başına boşlamışam, həmd xudaya ki, olubsan belə qüvvətli, məharətli, şücaətli, cəvan, şirijəyan, bəbri-bəyan; vəqt o zamandır dəxi bundan belə bir ad çıxarıb, iş bacarıb, ilxi qovub, mal aparıb, dehə qiyamət qoparıb, yolları məsdud eləyib, aləmi məhdud eləyib, hasili-məqsud eləyib, sən məni xoşnud eləyib, adəti quldur olasan, yol vurasan, el qırasan, gərçi qaçaqlıqla dutulmaq da var, əmma onu fikr eyləmə əsla ki, dutulsan, ələ düşsən də tərəhhümlüdür ərbabi-hökumət, sənə eylər hamı hörmət, olasan həbsdə rahət, cœurəyin gərm, suyun saf, yerin küncifəraigət, sənə bir kimsədə cürət olamaz etsin əziyyət, nola bir gün düşə fürsət qaçasan, qurtarasan həbsdən; əlbət ki, əgər qaçmağa da olmaya imkan, işini qət edə divan, olasan əhli-pasilyan, nə qəmin var, sənə qurban ki, o yerlərdə nə çoxdur sən özün xoşladığın Sonya kimi qönçə-dəhən, sim-

bədən, rəşki-çəmən, zülfı-səmən, gözləri ahuyi-xütən, göpgözəl, appağ, o ismətli, vəcəhətli, səbahətli, məlahətli madamlar, birin əlbəttə alarsan, desə rus ol, nə çətin şeydir, olarsan, dəxi bir xaç da salarsan...

Bu əməldən ucalarsan,
İvan namin alarsan,
Amilyanov olarsan,
Nə qədr olsa da ömrün,
O yerlərdə qalarsan!..

Uşaq şeirləri

Məktəb şərqisi

Məktəb, məktəb, nə dilgüşasən¹,
Cənnət, cənnət desəm səzasən².
Şadəm, şadəm təfərrüçündən,³
Əlhəq, əlhəq, gözəl binasən!

Ətrin, ətrin güli-cinandır⁴,
Feyzin, feyzin həyati-candır⁵,
Qünçən, qünçən səfayı-vicdan⁶,
Nurun, nurun ziyafəşandır⁷!

Tahir, zahir hünərlərin var,
Bahir, zahir səmərlərin var,
Dərya-dərya təməvvücdündə⁸
Parlaq-parlaq gühərlərin var!

Dəftər-dəftər xəbərlərin var,
Rəhbər-rəhbər əsərlərin var,
Mişgin-mişgin qələmlərində
Ahu-ahu nəzərlərin var!

¹ Dilgüşa – ürəkaçan.

² Səza – layiq.

³ Təfərrüç – tamaşa etmə, seyrə çıxma.

⁴ Güli-cinan – cənnət gülü.

⁵ Həyati-can – canın həyatı.

⁶ Səfayı-vicdan – vicdanın saflığı.

⁷ Ziyafəşan – işıqsاقان.

⁸ Təməvvüc – dalğalanma.

Himmət, himmət səninlə ali,
Xaki-vətən səninlə hali,
Sənsən, sənsən ümum nəsin
Nitqi, fikri, dili, məqali¹⁹

Gülşən-gülşən lətafətin var,
Rövşən-rövşən səadətin var,
Vazeh-vazeh bəyanlarında
Şirin-şirin hekayətin var!

Olsun, olsun səninlə xoşhal,
Yetsin, yetsin kəmalə ətfal¹⁰,
Görsün, görsün pəsərlərində
Sabir-Sabir pədərlər iqbal¹¹!

¹⁹ Səy, qeyrət səninlə ucadır, vətən torpağı səninlə halidir, bütün xalqın nitqi, fikri, dili, sözü sənsən...

¹⁰ Ətfal – uşaqlar.

¹¹ Sabir – Sabir, atalar oğullarında bəxt görsünlər.

Məktəbə tərəğib

Mənim bağım, baharım!
Fikri ziyalı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur, ey vəfali oğlum!
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Gün çıktı, sübh açıldı,
Qaranlıqlar qaçıldı,
Pəncərədən gün düşdü,
Otaqlara saçıldı.
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Oğul, oğul, amandır,
Çox yuxlamaq yamandır.
Çox yuxlamaq – şeytandan,
Tez durmaq – allahdandır.
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Nəsihət al, nəsihət,
Qıl kəsb-i-elmə qeyrət!
Elmsızlık bələsi
Müşkül olur, həqiqət.
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Məktəbdə var şərafət
Dəftərdə var lətfət.
Cari olur¹ qələmdən
Şirin-şirin hekayət.
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

¹ Cari olur – axır.

Allah olsun sədiqin²,
Məktəb sənin şəfiqin;
Dur məktəbə get, oğlum,
Dəftər sənin rəfiqin³.

Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Müəllimin kəlamin
Al, saxla ehtiramin;
Həqdən edər təmənna
Məktəbinin dəvamin.

Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Elm öyrən imtəhan ver,
Öz fəzlini nişan ver;
Qədrin bil elmü fəzlin,
Elmin yolunda can ver.

Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

² Sədiq – dost.

³ Rəfiq – yoldaş.

Elmə tərgib¹

Elmin izzəti payidar olur,
Cəhlin nikbəti canşikar olur;²
Hər kəs elm oxur, bəxtiyar olur,
Millet elm ilə bərqərar olur.

Oxuyun, əzizlər, oxumaq zəmanıdır!
Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır!

Elm ilə sərferaz olmasaq biz,
Cümlədən biniyaz olmasaq biz, –
Bizdə fəxrü mübahat olurmu?
Qeyrilərlə müsavat olurmu?

Hər bir taifə bir səyaq ilə
Çatdı izzətə ittifaq³ ilə,
Düşdük zillətə biz nifaq⁴ ilə,
Məktəb açmalı iştıyaq⁵ ilə

Oxuyun, əzizlər, oxumaq zəmanıdır!
Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır!

Sidq ilə əl-ələ çatmasaq biz,
Qəfleti bir tərəf atmasaq biz, –
Bizdə hərgiz səadət olurmu?
Sibqət etməkdə⁶ qüdrət olurmu?

İslamiyyətə iftixarımız –
Sünni-şielik oldu, karımız,
Getdi şənimiz, etibarımız,
Varmı rütbəmiz, iqtidarımız?

Oxuyun, əzizlər, oxumaq zəmanıdır!
Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır!

Doğru bir ittihad⁸ etməsək biz,
Birliyə etiqad etməsək biz, –
Bizdə şərti-üxüvvət⁹ olurmu?
Dini-islamə xidmət olurmu?

¹ Elmə tərgib – elmə rəğbatlenmə.

² Elmin hörmət-izzəti daimi olur, cəhaletin bədbəxtliyi can alan olur...

³ İttifaq – birlik.

⁴ Nifaq – ikitirəlik.

⁵ İştıyaq – sövq, çox istəmə.

⁶ Sibqət etmək – qabağa düşmək.

⁷ Kar – iş.

⁸ İttihad – birlik.

⁹ Şərti-üxüvvət – qardaşlıq şərti.

Uşaq və buz

Dərsə gedən bir uşaq
Çıxdı buz üstə qoçaq;

Sürüşdü birdən-birə
Düşdü üz üstə yerə.

Durdu uşaq, neylədi?
Buza belə söylədi:

“Sən nə yamansan, a buz!
Adam yıxansan, a buz!

Az qalıb ömrün sənin,
Yaz gələr, artar qəmin:

Əriyib suya dönərsən,
Axıb çaya gedərsən!”

Yaz günləri

Gəl, gəl, a yaz günləri!
İlin əziz günləri!

Dağda ərit qarları,
Bağda ərit qarları:

Çaylar daşıb sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun.

Ağaclar açsın çəçək,
Yarpağı ləçək-ləçək.

Ağacların bəhsı

Alma, palid, şam ağacı hal ilə
Eylədilər bəhs bu minval ilə:
Başladı tərifə palid qamətin,
Öydü özün, zorbalığın, halətin;
“Yetməz olur, - söylədi, - dağlar mənə,
Layiq olur fəxr edə bağlar mənə;
Az qala başım yetişir göylərə,
Şax budağım kölgə salıb hər yerə;
Əssə külək, qopsa da tufan, yenə
Əyməyə əsla gücü çatmaz mənə;
Canlıcadır, zorbacadır baldırıム,
Sındırı bilməz məni heç ildirim!”
Alma ağacı ona verdi cəvab:
“Eyləmə tərif özünü, ey cənab!
Zorbadı hərcənd ki, qəddin sənin,
Yox mənə tay olmağa həddin sənin;
Səndə bitər bir neçə vecsiz qoza,
Ancaq o da qisınət olur donquza.
Məndə, vəli, yaxşı gözəl alma var,
Rəngini hər kim görə heyran qalar!
Dadlı, lətafətli, məlahətlidir,
Saplağı incə, özü ləzzətlidir!”
Şam ağacı bildi bu keyfiyyəti,
Söylədi: “Bəsdir, buraxın söhbəti!
Boş danışıqdan nə çıxar, ay balam?
Qiş günü siz çilpaq olursuz tamam;
Leyk mənim qışda dəxi yaz kimi,
Yaşıl olur paltarım atlas kimi;
Lazıməm ev tikdirən insanlara,
Həm dirəyəm, həm qapı eyvanlara;
Qiş sobada xəlq məni yandırar,
Mənfəətim xəlqə mənim çox dəyər”.

Cütçü

Çıxdı günəş, doldu cəhan nur ilə,
Cütçü sürür tarlada cüt şur ilə.

Atlar, öküzlər kotana güc verir,
Gah yürüyür, gah yixılır, gah durur.

Cütçü batıb qan-tərə, yer şumlayır,
Şumladığı tarlasını tumlayır.

Olsa da artıq nə qədər zəhməti –
İşləməyə var o qədər qeyrəti.

Çünki bilir rahət əziyyətdədir,
Şad yaşamaq səydə, qeyrətdədir.

İndi əgərçi ona zəhmət olar,
Qişda əyali, özü rahət bular:

Cəm edəcək tarlasının hasilin,
Bəsləyəcək ailəsin, həm elin.

Qarğı və tülkü

Pendir ağızında bir qara qarğı
Uçaraq qondu bir uca budağa.

Tülkü görcək yavaş-yavaş gəldi
Endirib baş ədəblə, çömbəldi.

Bir zaman həsrət ilə qarğı sarı
Altdan-altdan marıtdı baş yuxarı;

Dedi: “Əhsən sənə, a qarğı ağa!
Nə nəzakətlə qonmusan budağa!

Bəzədin sən bu gün bizim çəməni,
Şad qıldın bu gəlməyinlə məni.

Nə gözəlsən, nə xoşlıqasən sən,
Yeri var söyləsəm – hümasən sən.

Tüklərindir ipək kimi parlaq,
Bədnəzərdən vücudun olsun iraq!

Bu yəqindir ki, var sevimli səsin,
Oxu, versin mənə səfa nəfəsin!”

Boylə sözdən fərəhlənib qarğı
Ağzını açdı ta ki, etsin – ğa,

“Ğa” edərkən hənuz¹ bircə kərə
Pendiri dimdiyindən endi yerə.

Tülki fövrən² havada qapdı, yedi,
Qarğaya tənə ilə boylə dedi:

“Olmasayı cəhanda sarsaqlar,
Ac qalardı, yəqin ki, yaltaqlar”.

¹ hələ.
² dərhal.

Məktəb uşaqlarına töhfə

Doğar insan ata ocağında,
Bəslənər validə¹ qucağında.

Ata hər gün gedər işə, çalışar,
Nə qədər zəhmət olsa da, alışar.

Sevəməz kəndi istirahətini,
Arar övladının səadətini.

İşləyər, cismi qan-tərə boyanar,
Hər nasıl olsa da, çörək qazanar.

Ana övlada vəqf edər özünü –
Yumamaz, yummasa uşaq gözünü;

Sübhətək binəva² çəkər zəhmət,
Kəndi övladına verər rahət;

“Layla-layla deyər çəkər keşiyin,
Min məhəbbətlə yelləyər beşiyin.

Ah, bizlər çocuq ikən nə qədər
Vermişik valideynə rəncü kədər³.

Şimdi biz onları əvəz edəlim,
Onların xahişincə yol gedəlim.

Soralım hər zaman rizalərini⁴,
Alalım xeyrli dualərini.

¹ Validə – ana.

² Binəva – zavallı.

³ Rəncü kədər – əziyyət və kədər.

⁴ Riza – razılıq.

“Payı altındadır behişt ananın” –
Bu hədisi-şərifdir, inanın!

Bizə lazımsa həqqə qul olalım,
Valideynə müti oğul olalım.

Ataya hörmət etməyən çocuğun,
Anaya xidmət etməyən çocuğun

Nə olur kəndi nəfsinə xeyri,
Nə də ondan vəfa görər qeyri!

Şübhəsiz, xüsrdən⁵ kənar olamaz,
İki dünyadə bəxtiyar olamaz.

⁵ Xüsər – ziyan, zərər.

Məktəb şagirdlərinə töhfə

Ey uşaqlar, uşaqlıq əyyami, –
Gələn əyyamın ondadır kamı.¹

Kim ki, qeyrətlə zəhmətə alışar,
Kəsb-i-ırfanə ruzü şəb çalışar², –

Zəhməti maycyi-səadət olar³,
Yaşadıqca həmişə rahət olar.

Kim ki, tənbəlliyə məhəbbət edər,
Daim əyləncələrlə ülfət edər,

Keçirir vəqtini cəhalət ilə,
Bütün ömrü keçər səfalət ilə.

İştə, övlad, siz bu halı görün,
Bu iki vazeh⁴ ehtimalı görün;

Vəqtdən daim istifadə edin,
Elm təhsilini iradə edin;

Çalışın, biniyaz⁵ olun, çalışın!
Elm ilə sərfəraz⁶ olun, çalışın!

Gələcək günlərin səadətini –
Qazanın fəzlü fəxrü izzətini.

Sizdədir millətin ümid gözü, –
Hal ilə söyləyir sizə bu sözü.

Dinləyin yanğılı sədalərini!..
Eşidin atəsin nəvalerini!..

Oxuyun, millətin nicatı olun!
Ta əbəd baisi-həyatı olun!⁷

¹ Ey uşaqlar, uşaqlıq çağrı, gələn günlərin kama çatmağı ondadır.

² Gecə-gündüz ürfan qazanmağa çalışır.

³ Zəhməti səadət mayası olar.

⁴ Vazeh – aydın.

⁵ Biniyaz – ehtiyacı olmayan.

⁶ Sərfəraz – başı uca.

⁷ Əbədi həyatına bais olun.

Təbib ilə xəstə

Bir təbibə gedib də bir bimar¹
Dedi: "Mədəmdə ağrı bir şey var;

Bir dəva ver, mana əlac eylə,
Ölürəm, çareyi-mizac² eylə".

Tutdu nəbzin təbib onun dərhal:
"Nə yemişsən?" – deyə edincə sual,

Dedi: "Yanmış çörək yedim, doktur,
Yədiyim bir əlavə şey yoxdur".

Baxa qaldı təbib onun sözünə,
İstədi bir dəva tökə gözünə.

Xəstə: "Mədəmdir ağrıyan, a gözüm,
Yoxsa məflumunuz deyilmi sözüm?"³

Dedi doktor ona ki: "Ey əhməq,
Eybli olmasa gözün mütləq,

Yanmış ətmək yeməz idi əsla,
Bu səbəblə yarar tökülsə dəva".

¹ Bimar – xəstə.

² Çareyi-mizac – saqlatmağa çarə etmə.

³ Yoxsa sözüm sizə aydın deyilmi?..

Qoca bağban

Bir taqım gənc yol kənarından
Keçərək bir bağın cıvarından,

Gördülər yüz yaşında bir bağban
İşləyir bağda səy ilə hər an;

Titrəyə-titrəyə əli, bir də
Alma çerdəkləri əkər yerdə.

Gülərək etdilər sual: "A qoca,
Yüz yaşında nədir bu hal, a qoca?"

Dedi: "Yer şumlayıb cəfa çəkərəm,
Torpağa alma çerdəyi əkərəm".

Dedilər: "Bunda bir səlahin¹ yox,
Sən bu gün var isən, səbahin yox.

İndi əkdiklərin nə vəqt çıxar?
Bu çıxınca səni zəmanə yışar...

Rahət ol, çəkmə boş yerə zəhmət,
Olamaz meyvəsi sənə qismət!.

Dedi: "Əkmışlər, almışız, yemişiz,
Xeyrlə yad edib dua demişiz;

Əkəriz biz daha yeyənlər üçün,
Əhli-xeyr² dua edənlər üçün".

¹ Səlah – yaxşılıq. Bəyəniləcək bir şey.

² Əhli-xeyr – xeyir əqli olan.

Qarınca

Gördülər bir qarınca bir mələxi¹
Daşıyır qarşısında sürət ilə;

Dedilər: "Murə² bax ki, bunca yükü
Qaldırır bir zəif qüvvət ilə".

Dedi: "Sus, qüvvəti-bədənlə deyil,
Çəkərəm qüvvəti-həmiyyət³ ilə".

Ey oğul, murdən götür ibrət,
Get ağır işdə işlə qeyrət ilə!

Ufacıq⁴ işləri hünər sanma,
Boylə işlər keçər sühulət⁵ ilə.

Hünər oldur ki, bir böyük əməli
Edəsən həll min süubət ilə⁶.

Kişilər himməti dağı qoparır,
Kişi ol, dağ qopar həmiyyət ilə!

Xassə, icrayi-əmri-millətdə
Pişkam ol kəmali-cürət ilə!⁷

Vətən uğrunda, millət eşqində
Bəzli-can et xulusi-niyyət ilə!⁸

İş apar, baş gedərsə qoy getsin...
Ad qalır, bəs deyilmi, millət ilə?!

¹ Mələx – çeyirtke.

² Mur – qarışqa.

³ Qüvvəti-həmiyyət – qeyrət qüvvəsi.

⁴ Ufacıq – kiçicik.

⁵ Sühulət – asanlıq.

⁶ Süubət – çətinlik.

⁷ Xüsusən, millət işinin icrasında tam bir sürətlə təşəbbüskar ol.

⁸ Vətən uğrunda, millət eşqində təmiz niyyətlə canını qurban ver.

Molla Nəsrəddinin yorğanı

Gecə yatmaq zamanı çatmış idi,
Molla Nəsrəddin evdə yatmış idi.

Nagəhan¹ kuçədən ucaldı səda,
Vurharay düsdü, qopdu bir qovğa.

Molla ciyində yorğanı, dərhal
Kuçəyə çıxdı müzterib-əhval².

Gördü bir yanda ağır bir dəstə,
Sanki minmiş adamlar üst-üstə.

İstədi dəstəyə tərəf getsin,
Bu yiğincaq nədir, - sual etsin.

İşbu əsnadə bir nəfər tərrar³
Yorğanı qapdı nagəh, etdi fərar⁴.

Molla bu qissədən pərişanhal
Evinə döncək övrət etdi sual:

“De görüm, kuçədə nə var, a kişi?
Bu nə dəvadır, anladınmı işi?”

Dedi: “Yorğan üçün imiş bu təlaş,
Aldılar yorğanı, kəsildi səvaş”.

¹ Nagəhan – qəfildən, birdən.

² Müzterib-əhval – qəm-kədər içində.

³ Tərrar – oğru.

⁴ Fərar etdi – qaçıdı.

Uşaq və pul

Kuçədən bir çocuq yüyürdü evə,
Bir bumajnik bulub dedi bu nevə.¹

“Ana, gəl, gəl ki, dövlətə çatdıq,
Pullu olduq, səadətə çatdıq!”

Dedi xatun ki: “Söylə, ey fərzənd²,
Noldu kim, olduq indi dövlətmənd³? ”

Görəyim, ver, nədir, nədir bu, oğul?”
Dedi: “Buldum bunu içi dolu pul;

Yol gedən bir qoca kişi nagah⁴
Düşürüb keçdi, olmadı agah.

Görmədən kimsə mən qoşub aldım,
Tez qaçıb kəndimi evə saldım”.

Anası oğlunun cinayətini
Görərək zahir etdi nifrətini;

Dedi: “Oğlum, nə sərd⁵ imiş qanın
Ki, buna razı oldu vicdanın?

Tifli-məsum ikən günah etdin,
Kəndi vicdanını təbah etdin.⁶

Niyə verdin fənayə doğruluğu,
İrtikab eylədin bu oğruluğu?⁷

Hiç zənn etməm, özgənin mali
Bizi zəngin qılıb, edə ali.

¹ Bir pul qabı tapıb bu cür dedi.

² Fərzənd – oğul.

³ Dövlətmənd – dövlətli.

⁴ Nagah – qəfildən, birdən.

⁵ Sərd – soyuq.

⁶ Təmiz bir uşaq ikən günah etdin, öz vicdanını məhv etdin.

⁷ Bu oğruluğu edib pis iş tutdu.

Yox, yox, oğlum, inan ki, xar oluruz!
Ərzəli-əhli-ruzigar oluruz!⁸

Xain olsaq əgər bu dünyadə,
İrzü namusumuz gedər badə;

Gözümüz müntəhayi-zillətdən
Baxamaz kimsəyə xəcalətdən;⁹

Gərçi pul çox fərəhfəzadır, oğul,
Leyk namus pək bəhadır, oğul!”¹⁰

⁸ Zəmanə adamlarının ən alçağı olarıq.

⁹ Gözümüz son dərəcə zəlil olmaqdan, xəcalətdən kimsəyə baxa bilmərik.

¹⁰ Oğul, hərçənd pul çox sevinc artırındır, ancaq namus çox qiymətlidir.

İskəndər və fəqir

Gün öündə bir acizü müzətər
Yol kənarında tutmuş idi məqər.

Ona bir çox miçək daraşmış idi.
Yazığın haləti qarışmış idi.

Əzəmətlə keçərkən İsgəndər,
Onu görçək tərəhhüm etdi məgər:

“Ey fəqir, ehtiyacını göstər,
İstə məndən nə xatırın istər!

Dərdini söylə ta dəva edəyim,
Nə isə hacətin rəva edəyim!”¹

“ – Padşahım, sənə rica edərim:
Bu miçəklərdən iştika² edərim;

Hökm qıl, ta uçub da getsinlər,
Məni bir ləhzə rahət etsinlər”.

“ – Pah, adam, hacət istə də bari
Ki, ona hökmümüz ola cari.³

Əbəda yox bu işdə imkanım,
Deyil onlar mütiyi-fərمانım⁴”.

“ – Padşahım, bu əczin ilə əcəb
Mənə dersən ki, hacət eylə tələb?⁵

¹ Ehtiyacın nədirə yerinə yetirim.

² İştika – şikayətlənmə.

³ “ – Pah, adam, bari elə bir ehtiyac istə ki, ona hökmümüz yerisin, çatsın”.

⁴ Mütiyi-fərman – fərmana tabe olan.

⁵ “ – Padşahım, qəribədir, bu acizliyinlə mənə deyirsən ki, nə ehtiyacın varsa, istə”.

Halbuki çox nəhifdir⁶ bunlar,
Hər sinifdən zəifdir bunlar.

Yox ikən səndə bir ufaq qüdrət,
Mən nasıl səndən istəyim hacət?”

Ey oğul hacəti xudayə dilə,
Dərdini zati-kibriyayə⁷ dilə.

Cümlənin dərdinin dəvası odur,
Acizin, qadirin xudası odur.

⁶ Nehif – zəif, gücsüz.

⁷ Zati-kibriya – böyüklük zati, allah.

Azarlı kəndçi

Xəstə olmuşdu bir nəfər dehqan¹,
Gecə-gündüz edirdi ahü fəğan.

Gəldi həmsayəsi əyadətinə,
Qonşuluq həqqinin rəayətinə;²

Dedi: "Həmsayə, var nəyə meylin,
Nə yeyərsən, nə istəyir könlən?"

Dedi: "Əzbəs ki³, halətim yoxdur,
Yeməyə hiç rəğbətim yoxdur".

Dedi: "Meylin olurmu aluyə,
Təmi meyxoş, qızıl gəvaluyə?"

Dedi dehqan: "Əcəb, əcəb, yeyərəm,
Sənə min dəfə "çox sağ ol" deyərəm".

Dedi: "Qışdır, hənuz⁴, həmsayə,
Meyvə fəsli deyil, dayan yayə".

Dedi dehqan: "Nəinki yayə qədər,
Bəlkə sağ qalmaram bir ayə qədər.

Məni tezdən əcəl təri bürüyər,
Yay olunca sümüklərim çürüyər".

¹ Dehqan – kəndli.

² Qonşusu onu yoluxmağa gəldi, qonşuluq haqqını yerinə yetirdi.

³ Ərbəs ki – o qədər ki.

⁴ Hənuz – hələ.

İşbu təmsilə məzhəriz⁵ biz də,
Xəstə dehqanə bənzəriz biz də;

Əğniya⁶ görçək ehtiyacımızı
Göstərir bizlərə ilacımızı;

Söyləyirlər ki, var həmiyyətimiz⁷,
Qoymarız puç ola cəmaətimiz.

Hər kəs öz rəyini deyir məqul⁸,
Ta ki, söhbət olur, yiğilsin pul,

Dərmiyan eylədikdə⁹ pul sözünü
Hər kəs işdən kənar edir özünü.

Söyləyir, vəqt yox bu təşkilə,
Bu işi saxlayaq gələn ilə...

⁵ Məzhər – surət, görünüş. Burada bənzər.

⁶ Ağniya – varlı.

⁷ Həmiyyət – qeyrət, cəhd göstərmə.

⁸ Məqul – ağıllı, ağılkəsən.

⁹ Dərmiyan cylədikdə – ortaya gətirdikdə.

Camuşçu və sel

Bir kişi saxlayırdı bir camuş,
Su qatırdı südə, edirdi füruş¹.

Yağdı şiddətlə bir yağış nagah,
Kişinin vəzi-hali oldu təbah.²

Tutdu dünyani sellərin cuşı,
Dər-zəman³ aldı, getdi camuşi.

Kişi ağlar göz ilə qıldı fəğan;
Söylədi oğlu: "Ağlama, baba can!"

Çünki su südlərə tüfeyl oldu,
Qatdığını su yiğildi seyl oldu.

İndi camuşunu apardı isə,
Başına məhşəri qopardı isə.

Söyləmə kim, fələk qəzasıdır ol,
Tutduğun işlərin cəzasıdır ol".

¹ Füruş edirdi – satırdı.

² Birdən şiddətlə bir yağış yağdı, kişinin halının durumu puç oldu.

³ Dər zaman – bir anda.

Molla Nəsrəddin və oğru

Mollanın börkünü çalıb oğru,
Yüyürüb qaçdı bir bağa doğru.

Baxmadı oğrusu gedər nerəyə, –
Özüancaq yüyürdü məqbərəyə.

Mollanı gördülər durur orada,
Dedilər: "Durmusan neçin burada?"

Dedi: "Oğru börkümü çaldı,
Qaçdı getdi, başım açıq qaldı".

Dedilər: "Oğru qaçdı, getdi bağa,
Burada boş oturma, dur ayağa,

Bağda doğru get, eyləmə ehmal¹,
Oğrunu tap o yerdə, börkünü al".

"Nəmə lazıim, – dedi ki, – bağ haradır,
Oğrunun aqibət yeri² buradır".

¹ Ehmal cyləmək – etinəsizliq etmək.

² Aqibət yeri – axır yeri.

Örümçək və ipək qurdu

Bir örümçək özünü öyüb durdu,
Dedi fəxr ilə: "Ey ipək qurdu,

Nə kəsalətlə¹ iş görürsən sən?
Niyə bunca ağır hörürsən sən?

Gəl mənim sənətimdə sürətimi
Görüb, iqrar qıl² məharətimi...

İşə gircək tamamını hörürəm,
Az zamanda necə çox iş görürəm".

Baxdı, güldü ona ipək qurdu,
Sərzəniş etdi³, tənələr vurdu;

Dedi: "Bərfərz⁴ olsa hər yerdə
Toxuyursan böyük, kiçik pərdə.

De görək, onların nədir səməri?
Bəlkə də hər kəsə çatır zərəri!..

Leyk⁵ məndə yox işə sürət,
Yapğıım işdə var ağır qiymət.

Aləmə faidə verir karım,
Hər kəs istər ola xiridarım!"⁶

¹ Kəsalət – süstlük, yorğunluq.

² İqrar etmək – təsdiq etmək.

³ Sərzəniş etmək – məzəmmət etmək.

⁴ Bərfərz – fərz edək ki, tutaq ki.

⁵ Leyk – lakin,ancaq.

⁶ Mənim işim aləmə fayda verir, hər kəs istəyir ki, alicim olsun.

Artıq alıb, əskik satan tacir

Bir nəfər tacir öz dükanında
Oğlunu saxlayırdı yanında.

Eyləyirdi qəribə dadü sitad:
Satlığında – kəm, allığında – ziyad.¹

Məkrü təzvir² idi onun hər işi,
Düz deyildi bütün alış-verisi.

Atanın şüglünə olub adı,³
Gördüyün öyrənirdi övladi.

Bir gün öz dərdinin ilacı üçün,
Getdi tacir bir ehtiyacı üçün.

Oğlu gördü ki, vəqt-i-fürsətdir⁴:
“Dəxli soysam, - dedi, - qənimətdir”.

Əli dəxl içrə, gözləri nigəran,⁵
Atası bir tərəfdən oldu əyan.

Daralıb büsbütün cəhan gözünə,
Vurdu bir sillə oğlunun üzünə.

Gördü bir pir xeyli təcrübəkar,
Dedi: “Etmə əbəs buna azar.”⁶

¹ Qəribə alış-veriş edirdi, satlığında az verir, allığında artıq alır. (dad - veriş, və sitad - alış).

² Məkrü təzvir - hiylə və kələk.

³ Atanın məşğələsinə adət etmişdi, öyrənmişdi.

⁴ Vəqt-i-fürsət - fürsət vaxtı.

⁵ Əli daxılın içinde, gözləri narhatlıqla baxmaqdır.

⁶ Xeyli təcrübəli bir qoca gördü, dedi: “Əbəs yerə bunu incitmə”.

Əkdiyin danənin budur səməri,
Səndən əxz eyləyib həmin hünəri.⁷

Lövhi-safında tifli-məsumun,
Münəksdirsə batini-şumun;⁸

Çəkdiyin nəqşdir bu nəqş-i-xəta,
Vermə isnadın oğluna əbəda.⁹

Tərbiyət müstəhəqqidir, övlad,
Pədərindən nə görsə, eylər yad.¹⁰

Xah əmri-qəbih, xah çəmil, –
Edər övlad cümləsin təhsil.¹¹

Saleh ol, saleh olsun övladın!
Taleh ol, taleh olsun övladın!”¹²

⁷ Əkdiyin toxumun verdiyi məhsul budur, həmin hünəri səndən götürüb.

⁸ Təmiz uşağıın saf lövhəsində sənin uğursuz daxili aləmin əks olunmuşdur.

⁹ Bu yanlış naxış öz çəkdiyin naxışdır, qətiyyən onu övladına aid etmə.

¹⁰ Övladın tərbiyəyə ehtiyacı var, atasından nə görsə, onu xatırlayar.

¹¹ İstər çirkin iş olsun, istər gözəl, övlad hamisini götürər, əldə edər.

¹² Özün yaxşı ol ki, övladın yaxşı olsun! Özün günahkar ol, övladın günahkar olsun.

Yalançı çoban

Bir çoban bir gün etdi dağda haray:
“Canavar var, – dedi, – gəlin, ey yay!”

Əhli-qəryə¹ yüyürdü dağ tərəfə,
Getməsin ta qoyun, quzu tələfə.

Bunları müztərib² görünçə çoban
Gülməyə başlayıb dedi: “Yaran³,

Siz bunu sanmayın həqiqətdir,
Damağım geldi, bir zərafətdir!”

Binəvalər qayıtdı; leyk çoban
Yenə bir gün dağ üzrə qıldı fəğan:

“Canavar var!” – deyə bağırdı yenə,
Qəryə əhlin kömək çağırdı yenə.

Kəndçilər etdilər dübarə⁴ hücum,
Yenə oldu yalanlığı məlum.

Doğrudan bir zaman bəəzmi-şikar⁵
Qoyuna gəldi bir neçə canavar.

Hərçi dad eylədi çoban, yahu!⁶
Eşidənlər dedi: yalandır bu!

¹ Əhli-qəryə – kənd camaati.

² Müztərib – istirablı, həyəcanlı.

³ Yaran – dostlar.

⁴ Dübarə – ikinci dəfə, yenə.

⁵ Bəəzmi-şikar – ov məqsədi ilə.

⁶ Çoban nə qədər dad etdi, bura baxın dedi...

Bu səbəbdən hərayə getmədilər,
Ona heç etina da etmədilər.

Canavarlar yedi bütün qoyunu,
İştə, oğlum, yalançılıq oyunu!

Bax, yalançı tanındı çünkü çoban,
Doğru derkən sözü göründü yalan.

Hərgiz⁷, oğlum, yalan demə ki, xuda
Dust tutmaz yalançını əbəda!

Həm də xəlq içrə hörmətin olmaz,
İzzətin, qədrü qiymətin olmaz.

“Evi yandı yalançının, – derlər, –
Ona bir kimsə etmədi bavər⁸”.

⁷ Hərgiz – esla.

⁸ Bavər etmədi – inanmadı.

İÇİNDƏKİLER

Ön söz 3
Satiralar
1906

Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti	9
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!	10
Ol gün ki sənə xalıq edər lütf bir övlad	12
Bilməm nə görüb dür bizim oğlan oxumaqdan?!	14
Mahi-Kənanın batıb, ey piri-Kənan, qəm yemə!	17
Qocalıqdan şikayət	18
Bakı fələlərinə	19
Cəhd eylə, sən ancaq nəzəri-xəlqdə pak ol	21
Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq	23
Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!	25
Təhsili-elm	26
Ata nəsihəti	28
Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür	30
"Həyat"ın gop-gopuna cavab	32
Barişnalara dair	34
Cavablar cavabı	37
Bakı pəhlivanlarına	39
Adətimiz daş idı dəva günü	41
Küpəgirən qarının qızlara nəsihəti	42
Uşaqlara	45
Mən bilməz idim bəxtdə bu nikbat olurmuş	47
Hər nə versən, ver, məbadə vermə bir dirhəm zəkat	49

1907

Eylə bilirdim ki, dəxi sübh olub	50
Nolur şirinməzaq etsə məni həlvayı-hürriyət	51
Nəfsin qərəzi, əqlin mərəzi	53
Xəsisin heyfi, varisin keyfi	55
Səradən bir dəli şeytan deyər: insanlar, insanlar!	57
Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir	59
Sərhesab	60

Ağlaşma	62
Tömeyi-nəhar	63
Vay, vay! Nə yaman müşgülə düşdü işim, allah!	64
Övradımız, əzkarımız əfsaneyi-zəndir	66
Hə, de görüm, nə oldu bəs, ay balam, iddəaların?	68
Fələ, özünü sən də bir insanmı sanırsan?!	69
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?	71
Pah atonnan, nə ağır yatdı bu oğlan, ölübə!	73
Tərancyi-əsilanə	74
Leyli-Məcnun	76
Məzlumluq edib başlama fəryadə, əkinçi!	79
Əlmənnətü-lillah ki, "Dəbistan"da qapandı!	81
Uçitellər	82
Vəqta ki, qopur bir evdə matəm	84
Fəxriyyə	86
Qorxuram	89
Bəzi yerlərdə təsadüf olunur aşa, ətə	91
Mən belə əsrarı qana bilmirəm	92
Müəllimlər siyezdi	93
Çapma atını, girmə bu meydanə, a Molla!	95
İki cavablara bir cavab	98
Soldumu gülzarın, ey Faiqi-Neman pəsər	100
Ey on ki, ülumi-mədənidən xəbərin var	102
Sual-cavab	104
İftardan bir göftar, ya məcmədən bir löqmə	105
Bimərhəmət əyanlarına şükr, xudaya!	107
Məktub	109
Töhmət edir qəzetçilər, – məşəri-nası bir belə!..	111

1908

Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?!	112
Səbir	115
Fisincan	116
Aldanmaram ki, doğrudur ayının, ey əmu!	117
Bizə nə?!	118
Barakallah	120

Olmur, olmasın!	121
Madam ki, hamiyani-zülmət	122
Məsləhət	123
Şirvan	125
Bir cibimdə əskinasım, bir cibimdə ağ manat	126
Ay haray!	127
Doğru	128
Dilbər	129
Bəxtəvər	131
Üç arvad	133
Səbr elə	135
Ay nənə, bir qırmızı saqqal kişi!	136
Şikayət	138
Gavur qızı	139
Osmanlılar, aldanmayın, allahı sevərsiz!	140
Mən şahi-qəvişövkətəm, İran özümündür!	142
Qoyma, gəldi!	144
Uşaqdır	145
İstiqlalımız lağlağdır	146
Cavan	148
Ax!..	149
Açıldıqca sənin sübhün, mənim də hörmətim artır	151
Nəsihət	152
Mahi-rəməzandır, yenə meydan da bizimdir!	153
Bu boyda!..	155
Qabla dəxi marfaşını, Mir Haşim!	157
Mənimtək	159
Kişi	161
Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı	162

1909

Şahnamə	163
Arzu	167
...Tapmacanın təbiri	169
Bir bəhanə əldə ünvan etməli bundan sora!	170
Qəmü möhnət füzün oldu	172

İstiqlal bizimdir	174
Neyləyim, ey vay! Bu urus başdilar	176
Çatlayır, Xanbacı, qəmdən ürəyim!	177
Mənimki belə düşdü!	180
Vah!.. Bu imiş dərsi-üsuli-cədid?!	183
Satiram	185
Neçin verməyir?	187
Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət həlal olsun sənə!	188
Nədir, aya, yenə üşyanları iranlıların?	189
Ey annin ay, üzün günəş, ey qaşların kəman!	191
Bura say!	192
Füzuliye bənzətmə	194
Vaiz, qələm əhlin niyə təhqir eləyişən?	195
Yaşamaq istər isək, sırf əvam olmalıyız!	196
Adəmi adəm cılçılən paradır	198
Vermirəm a!..	199
Canın çıxşın	201
Yox, yazmaram!	202

1910

Zahid ölməkdən qabaq məqsudinə çatmaq diler	204
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!	205
Qocalar marşı	207
Ürəfa marşı	208
Pula təvəccöh	210
Təşəkkür	212
Millət şərqisi	214
Giley yaxud umu-küsü	216
Altmış illik ömrüm oldu səndə bərbad, Ərdəbil!	218
Ey vay ki, heysiyyəti-millət götürüldü!	220
Əhvalbüşənləq yaxud qonuşma	222
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənci!	224
Vəz etdiyin inandı, sən amma inanmadın!	226
Bir böyük boşboğazlıq, heyvərəlik adətimiz	228
Oxutmuram, əl çəkin!	230
Asudəlik bu saet yerdən göyə cəhanda	232
Bələyi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr cılçı!	235

Sonya, ey dilbəri-pakizə əda!	237
Neçin məktəbə rəğbətim olmayı?	240
Qaç, at basdı!	242
Əhli-İranda, pah oğlan, yenə hümmət görünür!	245
Yatmışan, Molla əmu, gürcülər içrə hələ sən!	247
Mürtəce xadimlərim, ha indi xidmət vəqtidir!	248
Bir dəstə gül	250
Bakıda bir kənddə mühavirə	251
Ay can! ay can!..	252
Amma, millət a!..	253
Şurə gəlib şad olun, iranlılar!	255
Derlər, İran günbegündən xar olur, əlbəttə ki!	256
Qurban bayramı	257
Zahidlərə	258

1911

Millətinin halı pərişan ola	259
Avropada Məmdəlinin eşqbazlığı	261
Yuxu	263
Ay can...	265
Təbriz müxbirinə	266
Əzrailin istefası	267
Ağladıqça kişi qeyrətsiz olur	268
Çox da demə, sərvətü samanlıyam, ey filan!	271
Balaca səhnə	272
Vaqjeyi-yubileykaranə	275
Əshədü billahi əliyyül əzim	278
Həmdülillah ki, bu gün bəxtəvər oldu başımız	279

Taziyanələr

1910

Görünçə şəxs bir ərbabi-sərvətin üzünü	280
Dindirir əsr bizi, – dinməyiriz	280
Əksimə	280
Dün cəhənnəm vəsfini zahiddən cylərdim sual	281

Kurd çaldıqca boru çingənə oynar, derlər	281
Yıldırımlar yağsa göydən, titrəməz ruhum mənim	281
Bizi aldatma, xacə, hər sözünə	281
Şanlı gördükcə məni sanki edir qövr fələk	282
Arif çalışır ki, millət azad olsun	282
Dün yatıb Mir Haşımı röyadə gördüm, söylədim	282
...Deyir	283
Tapdum!..	283
Hankı alçaq bir əlin qeyd etdiyi xətdir, o ki	283
- Yoldaşım, yatmışmisan?	283
Başqa millətdən hüququn almaq üçün hər zaman	283
Dün oxurkən bir müdürü-məktəbin məktubunu	284
Əlhəzər, qoyma baxa əksimə zahid ki; onun	284
Qəztələr tövqifini yalnız Sipəhdar əkiməyir	284
Sanma bir məsləki təqiblə möhkəm qalaram	284
Dün bir eşşəkxisal insanə	285
Cənnətdəki huriləri, qılmanları allah	285
Kimdir arif? - deyə sordum, dedilər, əsrə görə	285
Oğlunun vasiteyi-xilqəti olmaqla fəqət	285
Deyirdik bir zəmanalar biz kəmali-fəxrü hümmətə	285
Mütlöqiyyətə əbd şəklində	286
Bir müdirin ki, keçməyə qoluna	286
Bir gül	286
Sipəhdar deyir ki	286
Hüseyn Kəmal deyir ki	287
Rəməzan söhbəti	287
Oruc deyir ki	287
"Səda"nın 162-ci nömrəsinə	287
Etila etdikcə, derlər, yüksəyə təyyarələr	288
Kəndli deyir ki	288
Bakılı deyir ki	288
Şah deyir: - Ağlayıram, bəs ki, üzüm çirkindir	288
İnteligentlər deyir ki	289
İranlılar deyir ki	289
- Söylə, təqsiri nədir tapdalayırsan yazığı?	289
Millət deyir ki	289

Qlasnı seçkisini qoydu dum müzakirəyə	290
Bakılılıar deyirlər ki	290
Dilənçi deyir ki	290
Çox təəccüb edirəm tərzi-cədidi ki, onu	290
Gərçi pərvaz etdi ayroplan dünən bir quş kimi	291
Axşam olcaq uçeniklər hərə bir madmazelin	291
Cümələrdə dükan açmaz bakılı	291
Öymə nəsəbi, öyməyə şayistə həsəbdir	291
Cəvankən fəqrədən etmə şikayət	291
Oğrulardan da bədəxlaq qumarbazlardır	292
Tap görün!..	292
Mülki-Şirazə Zilli-Sultanın	292
Mürtəcelər, sevinin, kişvəri-İranə yenə	292
Zilli-Sultana, amandır, verməyin İrana yol	293
Onlar ki, edir hörmətü namusunu təqdis	293
Saxtə bir xətti-xam ilə mənə kağız yazıb	293
Hatifdən gələn bir nida deyir ki	293
"Tərcümani-həqiqət" deyir ki	295
Haləti-məstliyində nə olur, ey əyyaş!	296
Möhtərəm İranlılar, sizdən təmənnamız budur	296
Eynüddövlənin istəfasından dolayı bəstə girmək istəyən Tehran tacirani-eyrətməndənələrinə!	296
Hatif deyir ki	297
"Osmanlıcadan tərcümə türkə" - bunu bilməm	297
Şimdi hər millət edir nəfsini irfanə fəda	297
Oylə qorxmam "biş"dən kim, qorxuram "cədvar"dən	297
Bakıda Şamaxı yolundakı həbsxanənin qabağında oxunan növhədir	298
Səfil tacir deyir ki	298
Tumanov izn alır ki, Şirvanə	298
Övrət almaq, boşlamaq, övlada ad qoymaq kimi	298
Dəryadə qərq olan iranlıların yetim balalarına təsəlli	299
Bəs deyilmiş bunca Mehdílər xüruci, indi də	299
Ə. Qəmgüsər bəradərimə cavab	299
Bildir ehyayı-Səmərqənd etdi İran taciri	299
Şamaxıda	300

...Lam deyir ki	300
Gündə üç kağızı, beş kopyanı imza edərik	300
İştə bir heyəti-təhrirriyyə	301
Qurulubdur yenə meydani-həyahayı-süxən	301

1911

Sual	302
Cavab	302
Lənət sənə, ey cəhl, nə bidad ediyorsan!	302
Qafil yaşamaqdansa gözəl kardır ölmək	302
Məmdəli deyir ki	303
Nasirülmülk Bakıdan İrana azim olduqda	303
Müxbirüssəltənəye	303
Əcdadına çəkdi, pədərin mütləq unutdu	304
Mühavirə	304
Müxabirə	304
Abbas ağa deyir ki	305
Dreper deyir ki	305
El çəkir namımı min lənət ilə	305
Eşidiriz ki	306
Menşikov deyir ki	306
Dörd dilli qırmanc	306
Bütün Avropada kəmyab ikən, amma Bakıda	307
Məmdəli deyir ki	307
Ərdəbil hakimi Rəşidülmülkə	308
Molla Ərəszadənin... vay, yenə mabədi var	308
Təbrizdən "Molla Nəsrəddin"ə göndərilən kağızların müfəttişinə 308	
Mühərrirlərə	308
Ey pulluların səfəsi, novruz!	309
Bayram töhfəsi	309
Öylə bir tərcümə kim, ruhi-Şekspir görçək	309

Müxtəlif şeirlər

Tutdum orucu irəməzanda	310
Babam sünni, nənəm şıə, dürək mən	310
Həmədanda qonağımdan xəbər aldım, key şeyx	310
Tanrı hər yerde pulu bir ürəyi səxtə verər	310
Molla, səmavarından dərda, həzar dərda!	310
Xümsi-şərabı Seyyidə saqı verib dedi	311
Şer bir gövhəri-yekdaneyi-ziqiyəmtidir	311
Sabiri-şeyda ki, tərki-şəhri-Şirvan eylədi	311
Üç yüz on doqquz idi bəd həzar	312
Məlikov, o Həsən bəyi-zışan	315
Şükr lillah ki, afitabi-sükən	318
Var ümidim ki, əxtəri-iqbəl	319
Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza	321
Qılma, ey münim, təcəhud kəsrəti-əmval üçün	322
Söz	324
Qərini-məğfirət qıl, ya ilahi	325
Abdulla Cövdətin əşarəni təxmis	327
Təhəssür	328
Təraneyi-şairanə	330
İltibahi-təəssüratımdan yenə bir şöleyi-cəhansuzum	332
Şəkibai	334
Ənin	335
Növhə	337
Çünki vücudi-alim bir neməti-xudadır	338
Ey müsibətzədə dindəşlərim, etdikcə nəzər	339
Rəhgüzari-məxluqatda bir möhtaci-məsarif	341
Nə yazım?	343
Səttarxana	345
Yaşadıqca xərabə Şirvanda	347
Əqvalı-hikəmiyyədən müqtəbis bir mənzum	351
Təbaət	352
İdrakdır müsibətə miyzan, əvət, əvət	353
Dərdim oldur ki, mənə arız olan dərdlərin	353
Bir əzmdə səbat edəməz əhli-cthiyac	353
Ey dilbəri-hürriyət, olandan bəri aşiq	353

Bənzətmə	354
Ruhum!..	355
Tərbiyə	356
Dəhr bir müddət oldu mənzilimiz	357
Analar bəzəyi	358
Analar bəzəyi	359
Nitqə xıtab	360
Həvəs	362
Tərk edər kim ki, şükrü-neməti-nas	363
Nola ərbabi-kəmal cyləyə təhsin mənə kim	364
İstərəm ölməyi mən, leyk qaçır məndən əcəl	365
Arizi-qəmlər əlindən ürəyim şışmiş idi	365
Mənə bəd keçdi şəhri-Şirvanda	365

Qəzəllər

Qoyma gələ, saqiya, zahidi meyxanəyə	366
Hər səri-muydə min aşiqi-nalanın var	367
Viranə Şəmaxidə mənə gənc tapılmaz	368
Məftuni-səri-zülfünə qüllab gərəkməz	369
Kuyini xunabeyi-çəşmimlə nəmnak eylərəm	370
Gər istəsən ki, fitneyi-aləm oyanmasın	371
İstəsən könlüm kimi zülfün pərişan olmasın	372
Ey dil, amandı, sırrını biganə bilməsin!	373
Ey şux, yenə həmdəm olub kakılə zülfün	374
Xosrovi-hüsünə, əzizim, sən imişən tacı	375
Bəhri-təvillər	376

Uşaq şeirləri

Məktəb şərqisi	382
Məktəbə tərgib	384
Elmə tərgib	386
Uşaq və buz	387
Yaz günləri	388
Ağacların bəhsİ	389

Cütçü	390
Qarğı və tülkü	391
Məktəb uşaqlarına töhfə	392
Məktəb şagirdlərinə töhfə	394
Təbib ilə xəstə	395
Qoca bağban	396
Qarınca	397
Molla Nəsrəddinin yorğanı	398
Uşaq və pul	399
İskəndər və fəqir	401
Azarlı kəndçi	403
Camuşçu və sel	405
Molla Nəsrəddin və oğru	406
Örümçək və ipək qurdu	407
Artıq alıb, əskik satan tacir	408
Yalançı çoban	410

"Azpetrol Neft Şirkəti" MMC

OKA Ofset
Nəşriyyat-Poliqrafiya Şirkəti
Tel./Fax (99412) 431 51 76

Mirzə Əlakbar Sabir
İzahlar və şərhlərlə